

I-2 KRONIKA 45

1997

časopis za slovensko krajevno zgodovino

45
1997

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor :

dr. Janez Cvirn, dr. Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Aleš Gabrič, dr. Ferdo Gestrin, dr. Stane Granda (odgovorni urednik), dr. Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec, Peter Stres, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek, dr. Peter Vodopivec, dr. Maja Žvanut in dr. Eva Holz (glavna urednica)

Prevodi :

Katarina Kobilica - angleščina

Niko Hudelja, Primož Kuret, Avguštin Malle - nemščina

Bibliografska obdelava :

Branko Goropevšek

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, tel. 061 17 69 210

Sofinansirajo :

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije

Računalniški prelom :

MEDIT d.o.o.

Tisk :

Profima d.o.o.

Na naslovni strani :

Žepna ura z verižico, o. 1800

Napis na številčnici: Joseph Schüscheegg, spodaj Niggli Zilli.

Ohišje iz zlata, številčnica kobaltno modra, premer 50 mm.

Pokrajinski muzej Celje, Kulturno zgodovinska zbirka, inv. št. 1005.

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS št. 415-4/92 z dne 5. 3. 1992 gre za proizvod, od katerega se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 5/92)

KAZALO

Irena Lazar :	Obrti rimske Celeje	1
Miha Kosi :	Potujoči srednji vek	8
Alenka Vodončnik :	Humanizem in celjski grofi	27
Edo Škulj :	Jurij Slatkonja na štirih upodobitvah	33
Metoda Kokole :	Isaac Posch "Crembsensis" - nekaj novih podatkov o skladateljevi mladosti	40
Tatjana Badovinac :	Tri različne upodobitve Graške Marije Pomočnice v Celju	45
Rolanda Fugger Germadnik :	Poroke urarskega mojstra Niggla iz Celja	49
Nataša Kolar :	Vojska na Ptuju od 1850 do 1914	52
Ivanka Zajc Cizelj :	Izobraževanje odraslih v okviru celjskih društev do leta 1918	57
Alenka Čuk :	Narodno bralno društvo v Orehku	71
Bojan Cvelfar :	Naj pokaže Celje svojo nemško kov! (Odkritje spomenika cesarju Jožefu II. leta 1882 v Celju)	78
Marija Wakounig :	Politika ministrskega predsednika Alfreda Windisch-Greatza na podlagi stenografskih zapiskov državnega zbora	83
Avguštin Malle :	Dvojezične šole in pouk slovenščine ob koncu 19. stoletja na primeru Koroške s posebnim ozirom na razprave v koroškem deželnem zboru	88
Janez Cvirn :	Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893 - 1895)	102
Branko Goropevšek :	Celjsko gimnazijsko vprašanje 1895 - 1914	112
Milan Likič :	Pijanci, pijanke in druge ljubljanske slike v Hribarjevi dobi	126
Primož Kuret :	Ustanovitev prve slovenske filharmonije leta 1908	139
Iris Zakošek :	Glavni trg v Celju kot osrednji tržni prostor	143
Aleksander Žižek :	Kronika konca strašne vojne (Dnevniški zapiski Marte Gollitsch)	149

Poročila

Mednarodno posvetovanje Mednarodne komisije za zgodovino mest srednjeveške metropole, Bologna 9. - 10. maja 1997
(*Darja Mihelič*) 161

Ocene

Akademija za gledališče, radio, fim in televizijo / 50 let/ 1946 - 1996, 215 strani
(*Tatjana Dekleva*) 164

50 let Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1996, 433 strani
Zbornik povzetkov člankov z mednarodne konference posvečene petdesetletnici Ekonomske fakultete, Ljubljana, 1996, 642 strani (*Tatjana Dekleva*) 165

Marko Waltrisch: Protagonisti sovođenjske stvarnosti 1945 - 1995, polstoletna kronika kulturnega društva. Kulturno društvo Sovodnje 1995, 143 strani (*Stane Granda*) 167

Marko Waltrisch: 50 let kulturne prisotnosti v Štandrežu. Kulturno društvo Oton Župančič 1945 - 1995. Štandrež 1995, 169 strani
(*Stane Granda*) 168

Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje XXIX, Ljubljana, št. 5, 1996, 342 strani (*Vlasta Tul*) 169

Ivan Zelko: Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki, uredil Vilko Novak, Murska Sobota, Pomurska založba 1996 (Monumenta Pannonica), 335 strani
(*Matej Klemenčič*) 172

Stane Stražar: Župnija Dob skozi stoletja; Odbor pri Krajevni skupnosti Dob, 1996, 674 strani (*Blaž Vurnik*) 172

Ptujski zbornik VI/1 in 2, Zgodovinsko društvo Ptuj, 1996, 114 strani (*Martin Šteiner*) 174

Milena Vrenčur, Ivan Križnar: V navzkrižnem ognju. Grosupeljsko in Stiško okrožje OF 1941 - 1945. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1997, 394 strani
(*Vida Deželak-Barič*) 175

Irena Lazar

Obrti rimske Celeje

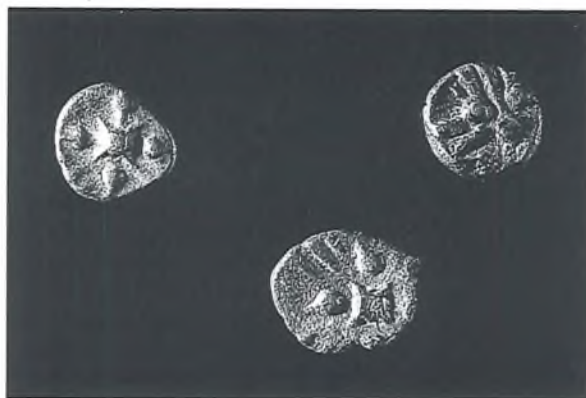
Današnje Celje leži na prostoru, ki je bil poseljen že pred več tisoč leti. Ugodna lega v jugovzhodnem delu Savinjske doline, ob sotočju Savinje in Voglajne, je pritegnila najprej prazgodovinska ljudstva. Najdbe iz starejše železne dobe so bile odkrite na Miklavževem hribu, kjer je bilo prazgodovinsko gradišče. Tudi takoimenovana "jantarna cesta", prazgodovinska trgovska pot, ki je povezovala Baltik s severnim Jadranom, je vodila tod mimo. Keltska naselbina se je razvila nekoliko niže, na terasah hriba in njegovem pobočju. Obseg te poselitve je danes težko natančno določiti, predvsem zaradi Savinje, ki je pogosto poplavljala in celo spremenila strugo. Iz teh osnov se je v prvem stoletju razvilo rimsko mesto, ki mu je cesar Klavdij (41 - 54) podelil mestne pravice.

Osnovni pogoj razvoja in razcveta vsakega mesta je gospodarstvo in v okviru le-tega različne obrti. Tudi v rimski dobi so pomenile pomemben temelj, na katerem je slonela oskrba mesta, trgovina, iz tega je raslo blagostanje mesta in njegovih prebivalcev. Nekatere panoge so ostajale v okviru manjših delavnic, spet druge, na primer lončarstvo, steklarstvo, kamnoseštvo, so v svojem razvoju ponekod že dosegale obseg pravih industrij. Iz pisanih virov lahko sklepamo, katere so najpomembnejše panoge obrti, ki so delovale v vseh večjih mestih,¹ kako je potekala trgovina, od kod so uvažali posamezne vrste izdelkov in pridelkov, do kam vse so segle trgovske poti. Potrditev obstoja različnih obrti v posameznih mestih pa s pomočjo materialnih ostankov lahko prinesejo le arheološka izkopavanja. Obrtna dejavnost v Celeji je bila, sodeč po rezultatih arheoloških izkopavanj, dokaj pisana in dobro razvita.

PREDELAVA KOVIN

Predelava kovin in izdelovanje drobnih brosnatih predmetov sta bila razvita v Celeji že od 1. stoletja pr. n. š. dalje. Omenili smo že, da se je rimsko mesto razvilo iz pomembne keltske trgovske naslebine. Le-ta je bila vključena v tako imenovano Noriško kraljestvo (regnum Noricum). To

je bila zveza keltskih plemen, ki je obsegala področje na današnjem avstrijskem Koroškem ter severno in osrednjo Slovenijo. Med plemeni so se vse bolj razvijale različne obrti in s tem v zvezi tudi živahna trgovina in tesni stiki z rimsko omiko. Preko Rimljanov so se seznanili z denarnim gospodarstvom in v kraljestvu so pričeli kovati lasten denar sredi prve polovice 1. stoletja pr. n. š.² Kovali so velike srebrnike (tetrurahme), srebrnike polovične vrednosti (didrahme) in srebrn drobiž. Redko so kovali tudi zlatnike (stater) in zlat drobiž. Osminka staterja je bila leta 1983 odkrita v Celju in je pomenila prvi dokaz, da so Kelti kovali tudi zlat drobiž. Novec ima na prednji strani upodobljenega konjička.³

Keltski mali srebrniki, 1. stol. pr. n. š., Celje - struga Savinje. Foto: V. Berk.

Noriško kovanje se deli v grobem na dve skupini novcev, ki se med seboj ločita tudi po območju razprostranjenosti.⁴ Zahodnonoriški srebrniki (na prednji strani glava Apolona in na zadnji konjenik z imenom kneza) so bili v obtoku predvsem na območju današnje avstrijske Koroške, vzhodnonoriški (na prednji strani podoba Apolone glave, na zadnji konj) srebrniki se pojavljajo predvsem na območju današnje Slovenije. Za zadnje je danes ugotovljeno, da so bili kovani v Celju. V Savinji že nekaj desetletij z različnim

¹ Meijer F., van Nijf O., Trade, Transport and Society in the Ancient World, London 1992.

² Kos Peter, Keltski novci Slovenije, Situla 18, 1977, 18.

³ Keltski novci v Sloveniji, katalog razstave, Koper-Trst 1986, 18, sl. 26.

⁴ Kos Peter, Keltski novci Slovenije, Situla 18, 1977, 18.

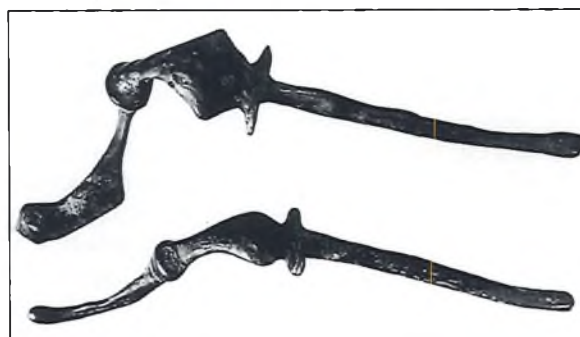

Polizdelek fibule vrste Almgren 233a, zač. 1. stol., Celje - struga Savinje. Foto: V. Berk.

arheološkim materialom prihajajo na dan številni mali in veliki keltski srebrniki. Do danes se je njihovo število povzpelo že skoraj do tri tisoč. Srebrni drobiž je, za razliko od velikih tetradrahov, okrašen navadno le na eni strani. Upodobljeni so rozeta, konjiček ali moška glava. Poleg novcev je bilo najdenih veliko število malih srebrnih kepic, ki so bile pripravljene za izdelavo srebrnega drobiža. Nastale so tako, da so v okrogle kalupe na glinenih ploščicah ulili srebro z določeno težo. Iz teh surovcev so nato skovali drobiž oziroma male keltske srebrnike. Poleg surovcev hrani Pokrajinski muzej Celje tudi več amorfnih kosov različnih talilnih odpadkov, nastalih ob ulivanju surovcev. Prav surovci in talilni odpadki so najbolj neposreden dokaz o obstoju kovnice keltskega denarja v 1. stol. pr. n. š. Ob priključitvi kraljestva rimski državi (leta 15 pr. n. š.) so keltska plemena izgubila kovno pravico in v denarnem obtoku je prevladal rimski denar.

Z rastjo rimskega mesta so se razvile še druge obrti, povezane s predelavo in obdelavo kovin. Iz struge Savinje izvira več kilogramov talilnih odpadkov bron in veliko število polizdelkov bronastih fibul. Fibule ali okrasne zaponke so izdelovali z ulivanjem, dodelali s tolčenjem in dodali peresovino iz žice. Po tipih sodeč, so fibule izdelovali že od začetka prvega stoletja dalje. To nam dokazuje delno izdelana fibula vrste Almgren 233a, ki je po analogijah z najdbami s Štalenskega vrha datirana v avgustejsko obdobje.⁵ Večina ostalih

polizdelkov pripada močno profiliranim fibulam z gumbom na loku, značilnim za 1. in 2. stoletje. Izredno zanimive so najdbe talilnih lončkov oziroma topilnikov, ki so bili odkriti na več mestih. Pri izkopavanjih v Gubčevi ulici v hiši IV, na Bregu, Stanetovi ulici, na severu ob obzidju... Večji so služili za pripravo in taljenje surovin, manjši pa predvsem za ulivanje v pripravljene kalupe. Na njih je vidna rdečkasto steklasta porozna masa bronaste žindre. Kalupi za izdelavo bronastih predmetov so bili enodelni ali dvodelni, za bolj komplicirane in zahtevne izdelke so uporabljali tudi tehniko "izgubljanja voske" (cire perdue), to so bili kalupi za enkratno uporabo. Med celjskimi najdbami velja omeniti fragment kalupa, ki je bil odkrit med izkopavanji v Gubčevi ulici. Ohranjen je spodnji del, na katerem prepoznamo bogato nagubano oblačilo, segajoče do tal, in del stopal, ki gledajo izpod obleke. Verjetno je kalup predstavljal neko žensko božanstvo, to je največ kar lahko sklepamo glede na njegovo fragmentarno ohranjenost. Te male bronaste figurice so navadno stale v hišnih svetiščih (*Iararijih*), ki so jih poznala vsa privatna domovanja v bolj ali manj razkošni obliki.

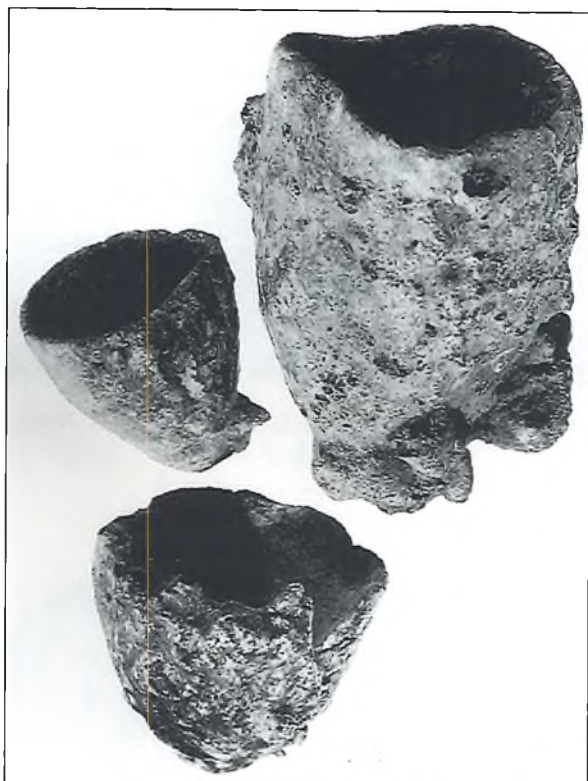
Polizdelki bronastih fibul, 1.-2. stol., Celje - struga Savinje. Foto: V. Berk.

KAMNOSEŠTVO

Posebno mesto je imela v Celeji kamnoseška obrt. Izredno številni in kvalitetni nagrobniki, napisi in posvetilni oltarji so skoraj praviloma izdelani iz marmorja. Analiza je pokazala, da gre za pohorski marmor. Rimska kamnoseška industrija je bila organizirana na poseben način. Do mestnih kamnosekov so bili v glavnem dostavljeni že delno izdelani spomeniki in obdelani bloki marmorja. Groba obdelava je potekala v kamnolomu ali delavnicah ob njem, nato pa je sledil transport do

⁵ Lazar Irena, Latenezeitliche und frühromische Funde

aus der Savinja in Celje, Arheološki vestnik 47, 1996, 284, t. 1: 17.

Topilniki, Celje - Gubčeva ulica. Foto: V. Berk.

kamnosekov. Celeji najbližji kamnolom marmorja je poznan v Hudinji pri Vitanju,⁶ domnevno naj bi lomili marmor tudi v Planici nad Framom⁷ in Šmartnem na Pohorju.⁸

Na Bregu so leta 1944 odkrili ostanke delno izdelane marmorne are in poleg nje več neobdelanih marmornih blokov.⁹ Ara je lepo profilirana, dva reliefa sta izdelana in dokončana. Slabše ohranjeni relief na levi predstavlja Atisa, ki stoji pod drevesom. Desni relief upodablja predmete, povezane z daritvami in obredi ob praznovanjih oziroma slavnostih. Prepoznamo lahko orglice, piščal, cimbele, patero in vrč. Na gornjem delu je vidna žila, ki poteka navpično navzdol po stranici. Prednji del are, kjer bi moral biti napis, je prazen. Po pripovedovanju očividcev, naj bi bilo poleg neobdelanih marmornih kosov tudi nekaj kamnoseškega orodja.¹⁰ Žal ni ohranjen noben kos in

Del kalupa za bronast kipec, Celje - Gubčeva ulica. Foto: V. Berk.

opiramo se lahko le na pripovedi. V lapidariju je shranjen še en zanimiv kos. Marmorna pepelnica, ki je služila kot grobna skrinja, vanjo so shranjevali pepel umrlih in prdatke, ki so jih priložili za življenje v onostranstvu. Odkrita je bila med izkopavanji ob gradnji poštnega poslopja leta 1897 in je bila v uporabi kot okvir vodnjaka.¹¹ Pokrov ni ohranjen in tudi pepelnica ni do konca izdelana, torej očitno ni našla poti do svojega naročnika. Prednji del pepelnice je razdeljen v tri polja. Stranski polji, namenjeni reliefom, sta sicer lepo uokvirjeni, a prazni. Osrednje polje izpolnjuje že izklesan napis. Iz njega izvemo, da je pepelnico naročil Kasij Primijan zase in za svojo ženo Terencijo. Natančen pogled odkrije žilo, ki poteka po vsej prednji strani pepelnice. Verjetno je bil to vzrok, da je kamnosek delo opustil in poiskal primernejšo surovino. Na desni stranici pepelnice je vklesano kamnoseško znamenje, verjetno prekržano kamnoseško orodje. Ne moremo pa pojasniti, ali je znak nastal že v kamnolomu, ali pa ga je vklesal celejanski obrtnik. Vsi ti ostanki potrjujejo obstoj kamnoseških delavnic na jugu mesta, na Bregu.

Kamniti spomeniki in napisi pa niso le dokaz za kamnoseško dejavnost. Napisi nas seznajajo tudi z različnimi obrtnimi združenji, ki so delovala

⁶ Klemenc Josip, Kronologija dveh rimskih napisov iz Sv. Vida nad Vitanjem, *Arheološki vestnik* 4, 1953, 227.

⁷ Pahič Stanko, Seznam rimskih kamnov v Podravju in Pomurju, *Arheološki vestnik* 28, 1977, 14.

⁸ Pahič Stanko, Bistriški svet v davnini, Zbornik občine Slovenska Bistrica I, Slovenska Bistrica 1983, 65.

⁹ Perc Bernarda, Rimske najdbe v Celju od 1941 do 1951, *Arheološki vestnik* 2, 1951, 231.

¹⁰ Kolšek Vera, Municipium Claudium Celeia, Celjski zbornik 1982-83, Celje 1983, 170.

¹¹ CIL III 14368/3; Riedl E., Reste einer altchristlichen Basilika in Boden Celeja's. *Mitl. der K.K. Central-Comission* 24, 1898, 222.

*Nedokončana marmorna ara, Celje - Breg.
Foto: V. Berk.*

v mestu. C. Maskulinij Lusor je daroval za votivno ploščo v čast Vulkanu, bogu ognja in njegovim čistilcem.¹² V štirih stolpcih so naštet imena članov, verjetno kovačev, ki so bili združeni v tej bratovščini. Podobna plošča je bila darovana in posvečena Merkurju, zavetniku trgovcev.¹³ Žal je danes izgubljena. Zanimiv je tudi nagrobnik družine Nundina Respekta, ki je nastal v drugem stoletju.¹⁴ Portreta nad napisom upodabljata kelt-ski par, odet v značilno domačo nošo. Na spodnjem delu nagrobne plošče je pod napisom upodobljeno kotno merilo in grezilo, ki nam pojasnjuje, da se je N. Respekt ukvarjal z zidarskimi oziroma gradbenimi deli ali morda celo z zemljemerstvom.

¹² CIL II 11678; Kolšek Vera, Celjski lapidarij, KNSS 7, Ljubljana 1967, 17.

¹³ CIL III 5196.

¹⁴ Šašel Ana et Jaro, Inscriptiones Latinae, Situla 5, 1963, 397.

*Marmorna pepelnica, nedokončana, Celje - Pošta.
Foto: V. Berk.*

*Nagrobnik Nundina Respekta, na spodnjem delu
vklesana kotno merilo in grezilo, 2. stol., Celje -
Breg. Foto: T. Lauko.*

LONČARSTVO

Trinožniki različnih oblik in velikosti, Celje - naselbinska izkopavanja. Foto: V. Berk.

Ob regulaciji Savinje so pri izkopavanjih na Bregu našli na nasutje, ki navaja k sklepu, da so tu obstajale tudi lončarske delavnice.¹⁵ Enostavna hišna keramika, namenjena pripravi hrane, je bila gotovo izdelana v domačih delavnicah. Med grobnimi pridatki rimskih grobov iz Šempetra in Celja izstopajo lonci iz grobe gline z okraji mreže, žitnih klasov, vbodov, ki jih z drugih področij ne poznamo. Torej gre za tipičen domač izdelek, ki je nastal verjetno v lončarski delavnici v Celeji ali bližnji okolici. Omeniti velja tudi trinožnike, po-

sode na treh nogah, ki so služile za pripravo jedi na odprtem ognju. Celeja jih pozna v različnih velikostih in oblikah. Majhni, večji in zelo veliki, s pokrovi ali brez njih, trinožniki so med hišnim inventarjem zastopani v izredno velikem številu. Na nogah imajo te posode večkrat vpraskane različne oznake v obliki zarez, valovitih linij in prekržanih črt. Te oznake danes razlagajo kot lončarske znake oziroma oznake posameznih delavnic.¹⁶ Na Bregu je bil najden tudi glinen kalup za izdelavo bronaste oljenke v obliki doprsne moške figure.

STEKLARSTVO

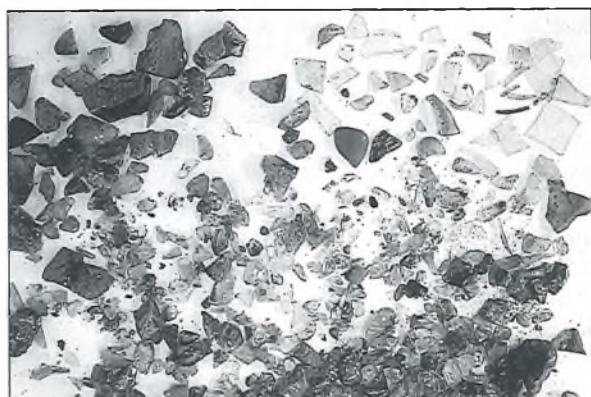
Še ena obrt doživi v rimskem obdobju svoj vrh in razcvet, to je steklarstvo. Pihanje stekla, odkrito sredi 1. stol. pr. n. š. verjetno nekje v vzhodnem delu Mediterana, se v sto letih razširi po vsej rimski državi. Iz sprva luksuzne obrti, katere izdelki so bili dostopni le najbogatejšim slojem, nastane razvejana industrija in njeni izdelki postanejo nepogrešljiv del vsakdanjega življenja. V prvem stoletju so glavni centri še vedno omejeni na področje Mediterana in današnje severne Italije. Konec prvega stoletja pa se začno pojavljati lokalni centri steklarske proizvodnje, ki morajo zadostiti vse večjemu povpraševanju po cenovno dostopnih steklenih izdelkih za vsakdanjo rabo. Delavnice nastanejo povsod, kjer najdejo primerno surovino in kmalu se razvijejo lokalne obrti skoraj v vsakem večjem mestu.

Glinen kalup za izdelavo bronaste oljenke, Celje - Breg. Foto: V. Berk.

¹⁵ Kolšek Vera, Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje, Celjski zbornik 1959, Celje 1959, 256.

¹⁶ Schindler-Kaudelka E., Zabehlicky-Scheffenecker S., Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg, v: Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet vom Ausklang der Latene-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert, Brno-Nitra 1995, 183.

Kosi steklene taline in fragmenti razbitih posod, Celje - Levstikova ulica. Foto: V. Berk.

Na slovenskem prostoru so rimske steklarske delavnice delovale v Ljubljani (Emona) in na Ptuj (Petoviona), kjer so bile odkrite celo peči. Izkopavanja v Celju na Levstikovi ulici v letih 1991 - 92 pa so dala podatke o steklarski proizvodnji tudi za Celejo.¹⁷ Na izkopani površini so bili odkriti ostanki severnega obzidja rimskega mesta. Severno od obzidja smo na površini štirih kvadrantov (velikosti 4 x 4 m) sledili močni koncentraciji fragmentov steklenih posod, kosov opeke s sledovi steklene taline, kosov steklene mase in fragmente slabo izdelanih in uničenih posod. Vse te najdbe so nam potrdile, da smo verjetno naleteli na ostanke rimske steklarske delavnice. Pri izkopavanjih steklarskih delavnic v Kölnu, na Madžarskem in v Angliji so odkrili velike zaloge stekla v obliki razbitih posod in kosov neobdelane surovine. Pri pripravi steklene mase so steklarji vedno dodali osnovnim surovinam tudi kose razbitih posod. Ti dodatki so pripomogli k večji čistosti stekla in boljši kvaliteti. Seveda so pri tem natančno pazili, da so za brezbarvno steklo dodali ostanke prozornega stekla, pri pripravi barvnega stekla pa so dodali koščke razbitih posod iz ustrezno obarvanega stekla. Med ostalimi steklenimi fragmenti z Levstikove ulice so zanimivi deformirani kosi posod. To so ostanki sploščenih ustij, zvitega ročaja, kratka kosov, ki so končali na odpadu zaradi nekvalitetne izdelave. Posebno pozornost zaslužijo koščki prozorne steklene mase, potegnjene v kaplje. To so tipični ostanki steklarskih delavnic in dokaz, da so stekleno talino pripravljali sami. Te kaplje so namreč ostanek preverjanja steklene mase med taljenjem in segrevanjem. Ugotavljali so, ali je masa dovolj prečiščena in segreta do stopnje za nadaljno obdelavo oziroma pihanje.

¹⁷ Lazar Irena, Sledovi steklarske proizvodnje v Celju, Celjski zbornik 1993, Celje 1993, 7.

Steklena čaša z dvojno steno, druga polovica 1. stol., Celje - Gubčeva ulica, grob 5. Foto: V. Berk.

Med številnimi fragmenti posod je tudi nekaj kosov, ki nam pomagajo k časovni opredelitvi in določitvi obratovanja steklarske delavnice. Redke koščke večbarvnega marmoriranega in millefiori stekla, ki so ga izdelovali še v prvi polovici 1. stoletja, lahko verjetno opredelimo le kot odpadke, namenjene reciklaži in ne kot ostanke proizvodnje v Celju. Deformirani kosi pihanih posod iz naravno zelenkastega ali rahlo modrikastega stekla in deli talilnih lončkov so najbolj veren dokaz za proizvodnjo. K temu moremo prišteti še dna steklenih čaš z dvojno prstanasto nogo, ostanke kvadratnih steklenic z dnom odtisnjenim v kalup z rozeto ipd. Vse te oblike se pojavijo v drugi polovici prvega stoletja in so značilnost steklarske industrije še skozi celo 2. stoletje.¹⁸ Iz navedenega lahko zanesljivo sklepamo, da je delavnica nastala ob koncu prvega ali najkasneje na začetku 2. stoletja.

O eksperimentiranju z novo osvojeno tehniko pihanja govori nenavadna čaša iz groba 5 v Gubčevi ulici. Dvoročajna čaša na nogi ima namreč dvojno steno. Nastala je tako, da je steklar spodnji del kroglaste posode potegnil navznoter, ustje in vrat pa imata funkcijo votle noge. Dodana sta dva trakasta ročaja in nastala je zanimiva pivska posoda. Čaša nima primerjave med steklenim gradivom iz rimskega obdobja in upravičeno lahko domnevamo, da je verjetno nastala v domači delavnici.

Seveda moramo poudariti, da so v mestu delovale še številne druge obrti, potrebne za normalno oskrbo in življenje rimskega mesta. Omenimo naj opekarstvo. Rast mesta je zahtevala velike količine

¹⁸ Cool E. M., Price J., Roman vessel glass from excavations in Colchester, 1971-85, Colchester Archaeological Report 8, 1995, 215.

strešne opeke, tlakovcev, opek za centralno kurjavo in gotovo je v mestu ali njegovi bližini cvetela tudi ta obrt. O čevljarstvu, barvarstvu, usnjarstvu in podobnem imamo malo podatkov, o poljedelski dejavnosti govori različno orodje, npr. motike, rovnice. Kalup za kruhek s podobo Bakha¹⁹ je bil namenjen peki slavnostnih kruhkov ob čaščenjih povezanih z bogom vina.

V članku sem navedla le nekatere obrti, katerih obstoj lahko potrdimo in dokažemo z materialnimi ostanki pridobljenimi med arheološkimi izkopavanji. Vsakoletne raziskave prinašajo vedno nove podatke o življenju v rimski Celeji in tudi slika o obrtnih dejavnostih se ob tem širi in dopolnjuje.

ZUSAMMENFASSUNG

Gewerbebezweige im römischen Celeia

Zur Entwicklung und zum Wohlstand einer Stadt leisten Handel und Gewerbe einen bedeutenden Beitrag. Aufgrund der archäologischen Überreste kann man in den ehemaligen römischen Städten in Slowenien auf zahlreiche und mannigfaltige Gewerbebezweige schließen. Im vorliegenden Beitrag werden die Gewerbetätigkeiten im römischen Celeia (Celje) dargestellt, so wie sie mit Hilfe von materiellen Überresten, die bei zahlreichen archäologischen Ausgrabungen freigelegt wurden, belegt werden können.

Im Rahmen der Metallbearbeitung ist zweifelsohne die keltische Münzstätte aus dem 1. Jahrhundert v. Chr. am bedeutendsten. Reste von Rohstücken, Schmelzabfällen und mehrere tausend kleine und große Silbermünzen stellen einen unmittelbaren Beweis für die Existenz einer Münzprägestätte in Celeia. Fibeln und Schmuckspangen wurden seit dem 1. Jahrhundert hergestellt, wie aus den im Fluß Savinja gefundenen halbfertigen Fibeln zu schließen ist.

Besonders bedeutend und fortgeschritten war in der Stadt das Steinmetz-Gewerbe. Nicht nur die Überreste bemerkenswerter Reliefs und Aufschriften, die im Pokrajinski muzej Celje (Regionalmuseum Celje) aufbewahrt werden, sondern auch teilweise ausgeführten Marmordenkmäler legen ein besonderes Zeugnis von den Steinmetzwerkstätten in der Stadt ab.

Die Töpfer sorgten dafür, daß der Bedarf der reichen und ärmeren Schichten an Küchengeschirr gedeckt wurde. Reste von Töpferbrennöfen wurden bisweilen nicht entdeckt. Dennoch verleitet uns die eigenartige Verzierung am Töpfer-ton, mannigfaltige Formen von Dreifüßen und andere Küchenkeramik aus Celeia und Šempeter zu dem Schluß, daß sie in Töpferei-Werkstätten am Ort entstanden sind. Bezeugt ist dagegen eine Glashütte am nördlichen Stadtrand. Das Glasgewerbe erlebt im römischen Zeitalter eine Blütezeit. Aus einer Luxuswarenproduktion geht allmählich eine breit gefächerte Industrie hervor mit Werkstätten in vielen größeren Städten. Die Reste der Glashütte in Celeia sind sonst bescheiden, gefunden wurden lediglich Fragmente schlecht hergestellter Gefäße, Schmelztiegel, Tropfen von Glasmasse und eine große Menge von Glas mit Ziegel vermischt.

Über andere Gewerbebezweige kann man vorerst nur Vermutungen anstellen, viele Angaben werden erst durch die Bearbeitung des Fundguts überprüft, das in Museumsdepots aufbewahrt wird.

¹⁹ Za podatek se zahvaljujem kolegici Alenki Vogrin (ZVNKD Celje), ki vodi izkopavanja na dvorišču Knežjega dvorca v Celju.

Miha Kosi

Potujoči srednji vek

Promet je bil v visokem in poznem srednjem veku dosti bolj živahen kot si ponavadi predstavljamo. Potovali so pripadniki vseh slojev srednjeveške družbe, pogosto tudi na zelo velike razdalje. Poleg trgovcev, ki so predstavljali pomemben delež v prometu, so potovali kralji po svojih kraljestvih, plemstvo zaradi raznovrstnih motivov, papeži in drugi cerkveni dostojanstveniki na sinode, po svojih cerkvenih provincah ali posestih, opatje in priorji na redovne kapitlje, redovniki, pridigarji in romarji po dolžnostih ali zaoblubah, vojaki in križarji na "svete" ali običajne vojne, tovarniki in sli po nalogu različnih gospodov, kmetje-kolonisti v novo domovino, potujoči rokodelci, kramarji, umetniki ali rudarji v iskanju dela, študentje, glumači, roparji, berači, vojni ujetniki in sužnji, krivoverci raznih sort in še bi se našlo. Iz različnih vzrokov je odhajalo na pot tudi veliko ljudi nižjega stanu "v lastni režiji", poklicno, v iskanju pustolovščin ali iz verskih nagibov. Iz slovenskih dežel jih je v srednjem veku precej popeljalo v svet tovarništvo, krošnjarenje, romanje ali vojskovanje. Tovorjenje kot tlaka, kmečka trgovina ali poklicno najemništvo jih je vodilo v primorska mesta, Italijo in do Salzburga, Dunaja ali celo Freisinga. Romali pa so še dlje - v Rim, Santiago de Compostela, Jeruzalem, Köln, Aachen... O trgovini v naših deželah je bilo napisanega že precej, poskusil pa bom podrobneje osvetliti in s primeri popestriti nekatere vzroke, potrebe in motive, ki so poleg trgovine v srednjeveški družbi zahtevali prometne povezave in silili k potovanju nemajhen delež prebivalstva.

FEVDALNA VELEPOSEST

Eden glavnih vzrokov je bil že v gospodarskem temelju srednjega veka - kmetijskem gospodarjenju na osnovi veleposesti. Oblikovanje velikih zemljiških gospodstev na Slovenskem v 11. stoletju je zato, ker so bili lastniki pogosto precej daleč v drugih deželah, cerkveni posestniki na primer v Ogleju, Krki na Koroškem, Brixnu, Salzburgu, Freisingu, Bambergu, nujno zahtevalo redne prometne povezave, če je hotel zemljiški gospod imeti praktične koristi od oddaljenega gospodstva. Administracija veleposesti in vprašanja gospodarjenja so terjali konzultiranje z zemljiškim gospodom, posredo-

*Prihod cesarja Friedrika III. v Zürich 19. 9. 1442
(Österreichische Geschichte 1400 - 1522. Wien
1996, str. 12).*

vanje navodil, inšpekcije, podajanje obračunov gospodstva in podobno. Krški škof je vsako leto jeseni izvedel inšpekcijski obhod svojih spodnještajerskih dominikalnih posesti. Ta obhod je vključeval obisk Mokronoga na Dolenjskem, Bizeljskega, Pilštanja, Podčetrтка in se med novembrom ter sredo decembra zaključil v Vitanju.¹ Freisingški škof je v ta namen pošiljal vsako leto v Škofjo Loko komisarje ali pa so mu prišli v Freising poročat loški uradniki.² Neredko je Loko obiskal tudi sam škof in dva je tu celo doletela smrt (v letih 1381, 1412). Iz vesti o potovanju škofa Johanesa konec 17. stoletja izvemo, da je pot iz Freisinga z velikim spremstvom trajala 20 dni (okrog 500 km), medtem ko so odposlanci po najkrajši poti premagali razdaljo v 11 dneh.³ Po tej poti so potovali tudi loški podložniki, ki so za škofa

¹ Dušan Kos, *Med gradom in mestom*, Ljubljana 1994, str. 103.

² Pavle Blaznik, *Stare prometne povezave med Škofjo Loko in Freisingom*, Loški razgledi 15, 1968, str. 49.

³ Prav tam, str. 53 - 54.

tovorili predvsem vino iz Trsta in Vipave, južno sadje, platno, krzna in kože, ponavadi do Oberwölza ali Mauterndorfa na Zgornjem Štajerskem na eni tretjini poti, kjer so tovor prevzeli drugi tovarniki, redkeje pa celo do Freisinga. Vino so morali freisinškemu škofu že konec 14. stoletja tovoriti tudi v Judenburg in na Dunaj.⁴

Podobno organizacijo so imeli tudi drugi cerkveni ali posvetni gospodje, ki so imeli posesti pri nas in svoj sedež v drugih deželah. Nekateri mogočni dinasti so si nakopičili ogromne posesti, razpršene čez celo vrsto dežel - Andeški v 12. stoletju od Bavarske preko Tirolske in Koroške na Kranjsko, Babenberžani v prvi polovici 13. stoletja od Avstrije čez Štajersko in Kranjsko do Furlanije, Goriško-tirolski konec 13. stoletja od Tirolske čez Koroško na Kranjsko, nato Habsburžani čez vse alpske dežele do Jadrana, Celjani od Koroške in Kranjske čez Štajersko na Hrvaško in Ogrsko... Administracija posesti je ob takšnih razdaljah zahtevala ustrezen "uradniški aparat" in predvsem izdelano komunikacijsko omrežje za redno informiranje, ukrepanje in transport dobrin ali dohodkov. Upravitelj osrednjih kranjskih posesti vojvoda Majnhard Goriško-tirolskega je na primer moral ob koncu 13. stoletja vsako leto po 6. januarju iz Ljubljane na Tirolsko poročati o financah in stanju v kašči, že med letom pa večkrat pošiljati gotovino.⁵ Komunikacijsko omrežje se je oblikovalo na osnovi manjših posesti na poteh do najbolj oddaljenih gospostev, ki so služile kot prometne postojanke in omogočale hitreje komuniciranje. Koroški vojvoda Bernard Spanheim, ki je imel posesti tudi na Bavarskem in Švabskem, je tam v Binswangnu ob Donavi vzdrževal dvor, ki je bil namenjen prenočevanju njegovih slov s Koroške - "*in pernoctationibus nostri nuncii de Karinthia*", kot se omenja v viru iz leta 1235.⁶ Pridobivanje prometnih točk je bilo gotovo načrtno. Briksenška škofija je že zgodaj povezala svoje posesti od Tirolske po dolini Drave preko Koroške in čez Ljubelj do Bleda ter imela tako zagotovljeno vez, ki je omogočala pogoste obiske škofa na Gorenjskem, na primer Altwina v drugi polovici 11. stoletja.

Poseben pomen v srednjeveškem gospodarstvu z nemajhno vlogo v prometu so imeli samostani. Ti so bili gospodarski kompleksi prvega ranga, na eni strani produkcijska in na drugi potrošna središča. S svojo veliko zemljiško posestjo, premišljenim gospodarjenjem z obsežno agrarno kolo-

nizacijo in razvitimi obrtnimi dejavnostmi so proizvajali velike presežke v kmetijstvu in obrti ter se z njimi že zgodaj vključili v trgovino⁷. Proizvode so prodajali na bližnjem tržišču, kot kartuzija Žiče konec 12. stoletja v Slovenj Gradcu,⁸ ali pa so imeli lasten trg, kot koroški Sentpavel v Velikovcu. Z vidika prometa pa so pomembnejše potrebe, ki jih samostani in druge cerkvene ustanove (škofije, kapitliji) niso mogli pokrivati z lastno produkcijo v neposredni bližini, ampak so proizvode dobivali s svojih oddaljenih posesti (npr. vino iz vinorodnih gor) ali z nakupi v sosednjih regijah (sol, vino, olje, ribe, sadje, poper in druge začimbe, železo). Tako so se samostani iz slovenske notranjosti vključili v prometne tokove proti Primorju (Stična, Žiče, Jurkloster, Kostanjevica, Bistra, Gornji Grad), koroške ustanove pa so bile po Kanalski dolini povezane s severnoitalijanskimi pristanišči (v zgodnejši dobi Oglejem) in na drugi strani po obdravski poti z vinorodnimi Slovenskimi goricami. To nam dokazujejo že od srede 12. stoletja oprostitve plačevanja mitnin za posamezne samostane na poteh, kjer so morale pogosto potovati njihove tovarniške karavane.⁹ Poglejmo nekaj značilnih zgodnejših primerov.

Samostan Stična je že leta 1217 prejel od goriškega grofa Engelberta oprostitev plačevanja mitnine "v mojem trgu pri reki Uncu" (na Planini) za vse potrebščine, ki jih tovorijo za svojo kaščo ("*de bonis suis, quae ad cellaria...portantur*"); leta 1243 mu je vojvoda Bernard Spanheim podelil oprostitev mitnine v Ljubljani, kar je 1256 potrdil njegov sin Ulrik III. za vsa mesta in trge na svojih gospostvih; leta 1300 je Hugo Devinski dovolil konventu iz Reke letno brez plačila mitnine uvoziti 50 tovorov soli in šest sodov olja, patriarh Otobonus pa je leta 1313 samostan oprostil mitnine na svojih mitnicah v Ložu in Landolu.¹⁰ S tem so si redovniki zagotovili prosto pot v primorska mesta Koper, Piran, Trst in na drugi strani

⁴ Prav tam, str. 51 sl.; P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo IV, Ljubljana 1963, str. 272, 273, 274, 281, 284.

⁵ Josip Žontar, Kranjski deželni vicedom, SAZU, Razprave V 1. razreda, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966, str. 285.

⁶ Avgust von Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae (=MHDC) IV/1, Klagenfurt 1906, št. 2112.

⁷ Jože Mlinarič, Duhovna podoba in pomen srednjeveških samostanov na Slovenskem, Zgodovinski časopis (= ZČ) 47, 1993, št. 4, str. 494 - 495.

⁸ Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo) IV, Ljubljana 1915, št. 755.

⁹ Gradivo IV, št. 108, 290, 450, 501, 639, 648, 695, 736, 861; Gradivo V, št. 57, 104, 114, 158, 178, 280, 435, 706; Franz Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain (=UBK) II, Laibach 1884, 1887, št. 162, 219, 372; Gradivo za zgodovino Maribora (=GZM) II, št. 99, 111; GZM III, št. 1; GZM IV, št. 1, 111; GZM V, št. 2,3; GZM VI, št. 73; prim. Ferdo Gestrin, Prometno trgovski položaj pohorskega območja v srednjem veku, ZČ 36, 1982, št. 1 - 2, str. 14.

¹⁰ Gradivo V, št. 277, 826; F. Schumi, UBK II, št. 125, 220; Gradivo za zgodovino Ljubljane (=GZL) VII, št. 1; Jože M. Grebenc, Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dolacija leta 1135, Stična 1973, št. 15, 41, 103, 123, 266; Milko Kos, Doneski k historični topografiji Kranjske, ZČ XIX-XX, 1965-1966, str. 145 - 146.

proti Reki. Podobno so si prizadevali tudi drugi samostani. Koroški vojvoda Bernard Spanheim je leta 1243 dovolil kartuziji Jurkloster, da za potrebščine samostana ne plačuje mitnine "v mojem mestu Ljubljani", dovoljenje pa je v novem privilegiju leta 1246 preciziral in navajajo se vino, olje, sol in druga živila¹¹ - torej je šlo za tovorjenje iz Primorja. Vojvoda Ulrik III. je svojo ustanovo, kartuzijo Bistra, leta 1260 osvobodil mitnine "in omni districtu nostro", leta 1288 pa si je ta od vojvode Majnharda Goriško-tiroškega izprosila oprostitev plačevanja za vino, olje, živino in druge potrebščine na njegovih mitnicah v Lokvah in Rupi na cestah proti Trstu in Reki.¹²

Zanimivi so tudi primeri povezav proti severu ali jugu. Vojvoda Leopold VI. Babenberški je kartuziji Jurkloster, ki jo je sam obnovil, leta 1227 podelil letno deset kosov železa v svojem uradu Leoben na Zgornjem Štajerskem (rudniki pri Eisenerzu), nekaj dni zatem pa še kartuziji Žiče oprostitev mitnine za sol in železo po vsej njegovi zemlji, kar so obema samostanoma kasneje potrjevali tudi drugi deželni knezi.¹³ Tudi pri Žičah je šlo za železo iz Eisenerza, kot jim je še leta 1478 na osnovi starih privilegijev za 20 kosov potrdil cesar Friderik III., sol pa iz Ausseeja - leta 1478 po 81 vozov letno.¹⁴ Manj znano je, da sta obe kartuziji po nujne dobrine hodili tudi v hrvaško primorje, kar jim je bilo očitno bližje kot v mesta na slovenski obali. Za to so jim poklanjali privilegije v 14. stoletju krški knezi Frankopani. Jurkloster je bil leta 1308 na frankopanskih posestih oproščen mitnine za vse blago, ki ga je kupil ali prodajal v Senju,¹⁵ kartuziji Žiče pa je bil leta 1309 dodeljen letno tovor olja v Modrušu in oprostitev plačevanja mitnine za konje, živino, krzno, olje, fige, sol, ribe in drugo, kar bi bratje prevažali čez frankopanska gospostva.¹⁶ Te ugodnosti sta oba samostana očitno tudi dejansko uživala, saj so jim krški knezi kasneje privilegije ponovno potrjevali.¹⁷

Gotovo so prvenstveno v interesu trgovanja posedovale mnoge cerkvene ustanove hiše v mestih, tako v Ljubljani samostani Jurkloster, Gornji

grad, Bistra, Stična in Kostanjevica, v Mariboru Sentpavel, Vetrinj, Rein, Admont, Žiče, Radlje, ivanovci, križniki, salzburska nadškofija in krška škofija, na Ptuj, Žiče in Studenice, v Slovenski Bistrici in Celju Žiče, v Laškem in Celju Jurkloster, v Sevnici Pleterje, v Novem Mestu Stična.¹⁸ Pomembni samostani so imeli hiše tudi v več meščanskih naselbinah obenem, kot žička kartuzija v Mariboru, Ptuj, Slovenski Bistrici, Konjicah in Celju.¹⁹ Tu so redovniki lahko shranjevali pridelke s svojih posesti in z njimi trgovali (pogosto je šlo za točilnice), kar so jim včasih izrecno dovoljevali privilegiji deželnih knezov. Ob cestah, ki so bile pomembne za njihovo oskrbo in trgovanje, pa so skušali pridobivati tudi posesti, ki so služile kot prometne postaje. Stiški samostan je že zgodaj dobil posest na takoimenovani "patriarhovi poti" proti morju - v Velikih Laščah in okolici, na Blokah (Runarsko, Studenec), pri Cerknici, na poti čez Pivko (Strmica, Studeno, Strane), v Senožečah in Vipavski dolini.²⁰ To je bila glavna oskrbna žila samostana, po kateri je bilo 75 podložnikov dolžno pritoriti letno vsak en tovor soli iz Trsta (ali Reke) v Stično, drugi pa na primer vino v stiško hišo v Ljubljani.²¹

Na podoben način kot oskrba samostanov s potrebščinami je morala potekati tudi oskrba pomembnejših gradov oziroma sedežev raznih gospodov, le da imamo o tem manj vesti. Ob velikem številu gradov si lahko predstavljamo tudi pogosto pojavljanje tovarnikov različnih gospodov, ki so tovorili dobrine z razpršenih in oddaljenih posesti na sedež gospostva ali potovali po nakupih v sosednje dežele, po razvoju mest pa v večja tržna središča. Tako so freisinški loški podložniki po urbarjih iz let 1291, 1318, 1360 in kasneje morali tovoriti vino s freisinških posesti na Dolenjskem, s Primorske ali iz Furlanije v Škofjo Loko, kasneje pa tudi v Kranju nakupljeno blago za gospostvo.²² Hkrati pa je potrebno upoštevati tudi pot dobrin v obratni smeri - viškov proizvodnje zemljiških gospostev v mesta za potrebe samih mest ali neposredno v Primorje in Italijo, posebej v poznem

¹¹ GZL I, št. 1; Gradivo V, št. 810; J. Mlinarič, Kostanjeviška opatija 1234 - 1286, Kostanjevica 1986, str. 146.

¹² F. Schumi, UBK II, št. 272; Franc Komatar, Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, Mittheilungen des Musealvereines für Krain (=MMK) XIII, 1900, št. 7.

¹³ Gradivo V, št. 462, 463; GZM I, št. 61; GZM II, št. 10, 21, 100.

¹⁴ Joseph Chmel, Monumenta Habsburgica, Zweiter Band, Wien 1855, št. 781, 782, str. 752 - 753.

¹⁵ Annelies Redik, Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band 1308 - 1319, 2. Teil, Registerband zur 1. Lieferung, Graz 1985, št. 6a.

¹⁶ A. Redik, Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band 1308 - 1319, 1. Lieferung, Graz 1976, št. 55.

¹⁷ J. Mlinarič, Kartuziji Žiče in Jurkloster, Maribor 1991, str. 79, 95, 132.

¹⁸ M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, Ljubljana 1955, str. 11, 17, 27, 33; F. Gestrin, Prometno-trgovski položaj..., str. 14; J. Mlinarič, Maribor do začetka 17. stoletja, Kronika 31, 1983, št. 2 - 3, str. 133; J. Curk, Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora, prav tam, str. 152; J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 131, 226; J. Mlinarič, Stiška opatija 1136-1784, Novo mesto 1995, str. 213; F. Komatar, Ein Copialbuch..., št. 85, 90.

¹⁹ J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 70, 74, 98, 99.

²⁰ J. Mlinarič, Stiška opatija..., karta na str. 292-293.

²¹ J. M. Grebenc, Gospodarska ustanovitve Stične..., str. 112.

²² P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije ..., str. 133 - 134, 142, 153, 161, 183, 191, 202, 207, 219, 272 - 274, 337, 352, 354, 355.

srednjem veku, ko so se fevdalci in sami kmetje začeli vključevati v trgovanje.

POLITIKA

Različni razlogi so vodili k pogostemu potovanju tako posvetne velikaše kot cerkvene dostojanstvenike. Ob pomanjkanju drugih učinkovitih možnosti, predvsem možnosti hitrega komuniciranja na daljavo, je bila osebna prisotnost najboljše sredstvo za uspešno vodenje politike, cerkvenih zadev, nadzora gospodarjenja na posestih idr. Cesarji, kralji in drugi mogočniki so bili s svojimi dvori takorekoč neprestano na poti, kajti edino to je omogočalo učinkovito vladanje. Pregled itinerarjev npr. nemških cesarjev, babenberških in habsburških vojvod ali drugih vplivnih osebnosti tiste dobe je osupljiv - neprekinjenost, velike razdalje in hitrost potovanja so včasih neverjetni. Potovali so v vseh letnih časih, celo pozimi čez alpske gorske prelaze.

Tudi plemstvo različnih rangov je bilo neprestano v gibanju. Obiskovali so svoja zemljiška gospostva, spremljali pomembne osebnosti ali svoje fevdne gospode na obhodih po deželi in na tuje, hodili na družabna ter poslovna srečanja v mesta, na vojaške pohode in diplomatske misije v

tujino in od začetka 15. stoletja na zasedanja deželnih stanov. To živahno dogajanje nam nazorno dokumentirajo sezname prič v nešteti ohranjenih srednjeveških listinah, iz katerih lahko razberemo kraj in čas prisotnosti določenih oseb.

VOJSKOVANJE

Ker je imelo vojskovanje pomembno vlogo v življenju plemstva, so vojni pohodi pomenili pogosto komponento v srednjeveškem prometu. Vojskovanje od lokalnih fevdalnih spopadov do večjih meddržavnih vojn je bilo na dnevnem redu in večje ali manjše vojaške skupine so bile gotovo neredek pojav na cestah.

Visoko plemstvo je vezala na cesarja fevdalna vojaška obveznost, ki jih je z njim podrejenimi vazali in ministerijali vodila na vladarjeve vojaške pohode v Italijo in druge dele cesarstva. V 12.-13. stoletju na teh pohodih, ki so segali tudi do Apulije,²³ pogosto zasledimo v vladarjevi bližini vojvode Spanheime, Babenberžane, grofe Andeške, Goriške, Vovbrške, oglejskega patriarha in z njimi včasih pomembnejše ministerijale in vazale (Ptujске, Cmureške, Trušenjske, Svibenske, Galle, Rihemberške...), v kasnejši dobi pa poleg Habsburžanov Ortenburške in Celjane. Grofa Majnhard in Albert Ortenburška sta bila v času 1327-1329 več kot leto in pol v ožjem spremstvu cesarja Ludvika Bavarskega na pohodu v Rim.²⁴ Herman Celjski pa je leta 1368 v imenu Habsburžanov z 90 oklepniki več kot pol leta spremljal cesarja Karla IV. po Italiji, za kar si je prislužil celo bogastvo.²⁵

Poleg takšnih velikih vojaških pohodov na državni ravni, ki so bili več ali manj izjemni, pa ni manjkalo manjših zadev, ki so omogočale pogosto vojaško aktivnost plemstva vseh slojev in s tem potovanje. Ko je do začetka 14. stoletja je prevladoval princip vazalne - viteške vojske je deželno plemstvo hodilo na pohode na osnovi vazalne vezi do seniorja oziroma pripadnosti deželnemu gospodu. Lep primer je iz leta 1287, ko so se Henrik, sinu koroškega vojvode Majnharda Goriško-tirolskega, ki je v očetovem imenu odšel z avstrijskim vojvodo Albrehtom na "fajdo" proti Güssingovcem na zahodnem Ogrskem, pridružili grofje Majnhard Ortenburški, Ulrik Vovbrški, krški škof

Dva romarja na poti v Compostelo (nemški lesorez iz 16. stoletja).

²³ MHDC IV/1, št. 1983, 1985, 1986, 1991 sl.

²⁴ Christian Lackner, Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain, Carinthia I 181, 1991, str. 182.

²⁵ Božo Otorepec, Centralna kartoteka srednjeveških listin (=CKSL) v rokopisu na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU, listine 1368, april 20., junij 23. (A,B), Dunaj (originali v Arhivu Slovenije); prim Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice I, Celje 1971, str. 209, kjer napačno omenja, da je cesar Karl IV. potoval skozi Celje (dejansko je potoval čez Koroško in po Kanalski dolini) in da ga je Herman spremljal s 490 (?) konjeniki.

in z njimi številno koroško ter tirolsko plemstvo.²⁶ Ob njegovem odhodu na vojno za kraljevsko krono na Češko leta 1307 pa ga je kot koroškega vojvodo in gospoda Kranjske spremljala vojska sestavljena iz koroških in kranjskih vazalov.²⁷

V teku prve polovice 14. stoletja je popolnoma prevladal princip najemniškega vojskovanja. Fevdalna vojaška obveza se je omejila na obrambo lastne dežele, udeležba na pohodih vladarja ali ofenzivnih vojnah deželnega kneza pa je postala prostovoljna in s težiščem na plačanem najemništvu.²⁸ To je omogočilo precejšnjemu delu plemstva takorekoč profesionalno vojaško aktivnost in stalno gibanje. Zelo pričevalni so ohranjeni podatki iz leta 1324, ko je bilo v kontingentu vojvode Henrika Goriško-tirolskega, ki je s 1330 oklepniki in 296 strelci odšel na pomoč mestu Padovi, 182 konjenikov-oklepnikov in 59 strelcev s Kranjske in slovenske Štajerske. Največ mož so pripeljali Herdegen Ptujski (50+16), Greif s Čreteža (32+14), Hugo Svibenski (24+11), Žovneški (24+8), Turjaški (10+2) in drugi, za kar so ohranjeni podatki o denarnih vsotah, ki so jim bile izplačane.²⁹ V fojdi med oglejskim patriarhom in goriškimi grofi leta 1345 so Ogleju kot najemniki služili grof Oton Ortenburški, Henrik Planinski, Herman s Klevevža, Janez Šteberški in Albert Trušenjski.³⁰ V vojskah salzburških nadškofov so se v drugi polovici stoletja borili kranjski plemiči Čušperški, Svibenski, Galli ter štajerski Ptujski in Slovenjegraški s svojimi moštvimi. Pod poveljstvom grofa Friderika Ortenburškega so nekateri gorenjski plemiči (Waldenberški, Otoški) leta 1337 služili kot najemniki celo Dušanu Silnemu v Srbiji. Haug Planinski se je leta 1355 boril za Habsburžane proti Švicarjem.³¹ Tudi eden iz rodu ljubljanskih Kolencev "*Colencius de Laymbacho*" je bil podjeten profesionallec - v vojni ogrskega kralja Ludvika proti Benetkam v letih 1356 - 58 se je najprej boril na kraljevi strani, nato na beneški in spet na ogrski ter je Benečanom v Istri povzročil toliko škode, da so zanj, živega ali mrtvega, razpisali veliko nagrado.³² Ptujski so bili

očitno zelo znani in redno zaposleni z močnimi oddelki. V 1360-ih letih so služili Rudolfu Habsburškemu proti Bavarski s 60 jezdecem in 60 lokostrelci.³³ Znameniti kondotieri so bili Šteberški z Notranjske, ki so vzdrževali stalno vojsko, leta 1333 s 43 konjeniki ter 34 lokostrelci, in so se vdinjali oglejskim patriarhom ter goriškim grofom.³⁴

Predvsem pa so si slavo, ugled in denar kot poklicni vojaki znali pridobiti Celjani. Znano je, da so kot kondotieri s svojimi četami služili raznim vladarjem na pohodih od Dalmacije, Italije in Tirolske do Češke, Poljske in Prusije. Zelo nazoren in vzorčen primer njihove dejavnosti predstavlja veliki vojni pohod cesarja Karla IV. v Italijo leta 1368. Habsburžani so bili k pohodu dolžni prispevati močne sile in so v ta namen spomladi po vseh svojih deželah na veliko in za debele denarje nabirali najemnike, med drugimi tudi celjske grofe z njihovim moštvom. Od 1400 oklepnikov, ki so jih poslali v Italijo³⁵ (sami se zaradi upora Affenstainov niso udeležili pohoda), je Herman Celjski vodil močan oddelek 90 svojih konjenikov-najemnikov.³⁶ To je bil eden večjih oddelkov. Za primerjavo - salzburškega nadškofa je cesar zaprosil za 100 konjenikov,³⁷ deželni glavar Tirolske je pripeljal 20 oklepnikov³⁸ in Hertlin Ptujski prav tako 20.³⁹ Herman je za vsakega oklepnika dobil po deset zlatnikov mesečno, sam pa še posebej 1.500 zlatnikov za šest mesecev, za kar sta mu vojvoda Albreht in Leopold zastavila mesta Radgono, Kamnik, Slovensko Bistrico ter dohodke gradu in urbarja Laško.⁴⁰ Vsekakor bogat zaslužek. Leta 1364 so se Celjani na Tirolskem borili za vojvodo Rudolfa IV. proti Bavarcem celo s 100 oklepniki in 100 lokostrelci,⁴¹ kar je skupaj s spremljevalnim osebjem pomenilo že pravo majhno vojsko. Na ugled in zaupanje, ki so ga Celjani uživali v visokih krogih ter na radij njihove aktivnosti kaže tudi diplomatska misija, ki jo je Friderik Celjski leta 1357 v imenu in s polnomočjem brandenburškega mejnega grofa Ludvika ter avstrijskega vojvode Albrehta vodil k papežu v Avignon, da bi za Ludvika izposloval dispenco za poroko z Margaretto, tirolsko grofico.⁴² Na višku moči Celjanov

²⁶ Herman Wiesflecker, Die Regesten der grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten, II. Band/I. Lieferung 1271-1295, Innsbruck 1952, št. 553, 603.

²⁷ MHDC VII, št. 416.

²⁸ Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 209 - 210; D. Kos, Pamet pod šlemom, zvestoba denarju, Časopis za zgodovino in narodopisje (=ČZN) N.V. 31, 1995, str. 222 sl.; Peter Štih, Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem, Ljubljana 1994, str. 212 sl.

²⁹ D. Kos, Pamet pod šlemom..., str. 223.

³⁰ Josef von Zahn, Austro - Friulana, Fontes rerum Austriacarum 40, Wien 1877, št. 43.

³¹ D. Kos, Pamet pod šlemom..., str. 224, 226.

³² Simon Rutar, Kämpfe krain. Adelfiger gegen die Venetianer in Istrien, MMVK III, 1890, str. 184 - 186; M. Kos, O izvoru pebivalcev Ljubljane v srednjem veku, ZČ X-XI, 1956 - 57, str. 18.

³³ CKSL., 1365, december 13, Dunaj.

³⁴ J. Šumrada, Šteberški in njihova posest v srednjem veku, Notranjski listi III, Cerknica 1986, str. 48.

³⁵ Johann F. Böhmer, Regesta Imperii VIII., Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346 - 1378, Innsbruck 1877, str. 579, št. 464.

³⁶ CKSL. 1368, junij 23. (A,B), Dunaj.

³⁷ J. F. Böhmer, Regesta Imperii VIII., Erstes Ergänzungsheft, Innsbruck 1889, str. 755, št. 7271.

³⁸ Glej op. 32.

³⁹ CKSL. 1368, april 18., Dunaj.

⁴⁰ CKSL. 1368, april 20, junij 23 (A,B), Dunaj.

⁴¹ CKSL. 1364, april 11., Dunaj.

⁴² J. F. Böhmer, Regesta Imperii VIII., št. 284, 286.

v 15. stoletju govorijo viri o udarni moči do 2.000 oboroženih konjenikov (nerealno celo do 25.000).⁴³

V oddelkih Celjanov in drugih najemniških vojskah je s svojimi poveljniki gotovo potoval po svetu marsikateri nižji plemič ali kmečki fant s slovenskega ozemlja.⁴⁴ Posebej priljubljeno "delo-višče" najemnikov je bila ob svoji burni politični zgodovini Italija, Meka nemških plačancev. V 14. in 15. stoletju se v nešteti italijanskih virih omenjajo kot "*teutonici*", kar je nasplošno pomenilo plačanca iz alpskih ali prekoalpskih dežel cesarstva.⁴⁵ Že zaradi bližine lahko predvidevamo pogosto udejstvovanje ljudi iz naših dežel. V drugem desetletju 14. stoletja padovanski kronist v vojski goriškega grofa Henrika II. izrecno omenja poleg *Teutonici* še "*Ungari et Sclavones*"⁴⁶ V tem času so bili v severni Italiji dejavni tudi napol avtonomni oddelki nekaj sto najemnikov s Koroške, ki se pogosto omenjajo kot "*milites de Karintia*"⁴⁷ V 15. stoletju je med leti 1434 - 1455 samo v italijanskem Fanu služilo okrog 350 vojakov slovanskega izvora iz najrazličnejših krajev, tudi iz Ljubljane, Celja in Ptuja. Takih mest pa je bilo v Italiji in drugod nedvomno še veliko.⁴⁸

CERKVENE ZADEVE

Tudi cerkveni prelatje so bili prisiljeni k pogostemu potovanju. Papeži so potovali na sinode in koncile. Škofje so vizitirali svoje cerkvene province, spremljali vladarje ali svoje predstojnike na potovanjih, posvečevali cerkve in duhovnike, sklicevali in obiskovali sinode, raziskovali in razsojali cerkvene spore in podobno. Oglejski patriarhi so precej pogosto obiskovali slovenske dežele v okviru svoje cerkvene province, še pogostejše pa so za nujne dolžnosti pooblašali sufragane, na primer škofo škofije Pičen v Istri. Le nekaj primerov. Pičenski škof Popon Albeck je po Kranjskem potoval v letih 1181 - 1182, 1191 in 1200, ko je v stiškem samostanu posvečeval oltarje, podobno v letih 1254 in 1256 pičenski škof Oton, leta 1349 poreški škof Janez in leta 1351 novigrajski škof.⁴⁹ Podobno funkcijo so na Štajerskem in Koroškem

severno od Drave opravljali sufragani salzburškega nadškofa, lavantinski in sekavski škofje. Lavantinski škof Henrik je na primer leta 1293 posvetil prezbitenij in oltarja v cerkvi samostana v Radljah.⁵⁰ Takšni službeni obiski so bili gotovo že v zgodnejši dobi neredki, vendar imamo največ podatkov o tem iz poznega srednjega veka, ko so oglejski patriarhi za duhovne, upravne in sodne zadeve v slovenskih deželah postavljali posebne generalne vikarje. Ta dolžnost je bila včasih zaupana pičenskim škofom, večkrat pa so bili za vizitacijske poti, ki so trajale tudi do dva meseca, določeni videmski generalni vikarji, kot nam za leta 1485 - 1487 v svojih slikovitih potopisih poroča Paolo Santonino, ki je spremljal škofa Petra iz Caorla na treh vizitacijah.⁵¹ Isti škof je obiskal slovenske dežele še v letih 1489, 1491 in 1494, leta 1492 v isti funkciji koprski škof, v letih 1498, 1499, 1501, 1502, 1507 koronski škof, v času 1517 - 1520 pa vsako leto škof Caorla Daniel de Rubeis.⁵²

Dolžnosti so silile k potovanju tudi nižjo duhovščino - prošte, arhidiakone, župnike. Občasno so nekateri dogodki zbrali skupaj večje množice cerkvenih dostojanstvenikov različnih rangov. Oglejski patriarh Ulrik je leta 1163 k cerkvi v Šent-rupertu na Dolenjskem sklical sinodo, ki so se je udeležili mnogi cerkveni in posvetni gospodje - škofje iz Concordije, Trsta in Trevisa, stiški opat, številni prošti, dekani in župniki, na primer Peter iz Ljubljane.⁵³ Provincialnih sinod, kakršna je bila decembra leta 1309 v Vidmu po nalogu oglejskega patriarha Otobona, so se morali udeležiti župniki patriarhije, arhidiakoni (omenjata se savinjski in koroški) in predstojniki samostanov, kjer se izrecno omenjajo benediktinski opati Rožaca, Možaca, Gornjega Grada in Podkloštra. Marca 1335 pa je novi patriarh Bertrand povabil vse opate, priorje, prošte, dekane, arhidiakone in župnike svoje dieceze na svojo novo mašo (bil je posvečen šele po izvolitvi) v oglejsko stolnico in za konec maja nato sklical še generalno sinodo.⁵⁴ To je le nekaj vzorčnih primerov živega dogajanja in stalnega gibanja na področju vsakodnevnega življenja Cerkve, ki vključuje še druge komponente - redovništvo in njihovo specifično organizacijo, informiranje v okviru Cerkve, zbiranje in transport dohodkov in drugo.

Cerkveni meniški in viteški redovi (cistercijani, kartuzijani, frančiškani, dominikanci, križniki, ivanovci, templarji) so imeli močno centralistično

⁴³ Celjani v slovenskem in srednjeevropskem prostoru. Okrogla miza 1982, ZČ 37, 1983, št. 1 - 2, str. 110.

⁴⁴ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 210.

⁴⁵ Gian M. Varanini, Mercenari tedeschi in Italia nel Trecento: problemi e linee di ricerca, v: Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11. - 14. Jahrhundert), ur. S. Rachewiltz in J. Riedmann, Sigmaringen 1995, str. 159 sl.

⁴⁶ Prav tam, str. 167.

⁴⁷ Prav tam, str. 168, op. 45.

⁴⁸ F. Gestrin, Migracije Slovanov v Italijo, ZČ 32, 1978, št. 1-2, str. 16 - 17.

⁴⁹ J. Mlinarič, Stiška opatija..., str. 67, 106, 109, 145; GZL IX, št. 28.

⁵⁰ GZM II, št. 75.

⁵¹ Paolo Santonino, Popotni dnevniki 1485 - 1487, Celovec 1992.

⁵² Janez Höfler, Potovanja oglejskih vizitatorjev na Slovensko v poznem srednjem veku, Kronika 30, 1982, št. 3, str. 198 sl.

⁵³ Gradivo IV, št. 462.

⁵⁴ J. Mlinarič, Stiška opatija..., str. 120, 128.

organizacijo in njihovi predstavniki so morali pogosto potovati v redovne centrale ali na generalne zборе. Leta 1279 je bil generalni redovni kapitelj križnikov nemškega viteškega reda pod vodstvom velikega mojstra Hartmana de Helderinge celo v Mariboru,⁵⁵ kar pomeni, da so tja prišli predstavniki vseh redovnih provinc in verjetno tudi iz oporišč v Sveti deželi. Opatje in priorji cistercijanskih in kartuzijanskih ustanov iz vse Evrope so se morali udeleževati vsakoletnega generalnega kapitlja v Citeauxu oziroma Veliki Kartuziji (Grand Chartreuse) v Franciji - tudi iz Stične, Kostanjevice ter kartuzij Žiče, Jurklošter, Bistra, Pleterje. Zaradi oddaljenosti od matice so bili naši samostani udeležbe občasno oproščeni.⁵⁶ Poleg tega so morali predstojniki redovnih hiš pogosto na pot iz drugih razlogov - zaradi rednih dolžnosti, ki so bile vezane na določeno redovno postojanko ali zaradi posebnih nalog, ki so jim jih zaupali generalni kapitelj, papeži ali krajevni ordinariji. O tem je ohranjenih obilo dokumentov, kot lahko razberemo iz bogatih podatkov v monografijah J. Mlinariča o slovenskih samostanih.

Pri organizaciji cistercijanov je bila zelo pomembna povezava med samostanom-filialo in matičnim samostanom, ki jo je ustanovil. Predstojnik matice je bil dolžan opravljati redne vizitacije vsako leto oziroma po potrebi, skrbeti za gospodarsko in duhovno življenje filiale, voditi volitve predstojnikov in podobno. Matica stiške cisterce je bil štajerski samostan Rein, s katerim je vzdrževala tesne vezi in od koder so redno pošiljali vizitatorje, Kostanjevica pa je vzdrževala stike z Vetrinjem na Koroškem, od koder je bila poseljena. Vesti o inšpekcijskih obiskih naših redovniških postojank je obilo. Velikokrat so glavnega vizitatorja spremljali še opati drugih samostanov. Ob vizitaciji kostanjeviške opatije leta 1275 sta na primer vetrinjskega opata Alberta spremljala opat samostana Villars iz Lotaringije in stiški opat Konrad. Konec 14. in v začetku naslednjega stoletja sta bila pri vizitacijah stiškega konventa, ki je bil v hudi notranji krizi, ob reinskem opatu kot priči in pomočnika večkrat vetrinjski in kostanjeviški predstojnik, leta 1406 pa je samostan obiskal še redovni generalni vikar za Nemčijo.⁵⁷ Ogrske cisterce so bile v 12.-13. stoletju ustanovljene neposredno iz francoskih samostanov, zato so morali vizitacije opravljati iz Francije, kasneje pa so to nalogo pogosto zaupali predstojnikom bližnjih redovnih postojank v slovenskih in avstrijskih deželah. Opatijo Topusko v dolini Gline na Hrvaškem so leta 1211 poselili menihi iz Clairvauxa. Francoski vizitatorji

so tja gotovo večkrat potovali čez slovensko ozemlje, sredi 15. stoletja pa so zaradi oddaljenosti paterniteto nad Topuskim prenesli na Stično, ki je odslej prevzela vse dolžnosti matice.⁵⁸

Slovenske kartuzije so imele kot najstarejše postojanke reda v Srednji Evropi poseben pomen in temu primerni so bili tudi ugled in dolžnosti njihovih priorjev. Ko so od začetka 14. stoletja začele nastajati redovne province, je generalni kapitelj vsako leto za posamezno provinco določil po dva vizitatorja, katerih dolžnost je bila obisk vseh postojank v provinci, urejanje gospodarskega življenja na njih, postavljanje in zamenjava vodilnih oseb, urejanje sporov, kaznovanje in podobno, o čemer je bilo potrebno obveščati generalni kapitelj. To je pomenilo za vizitatorja pogosta in dolga potovanja. Znameniti žički prior Gotfrid je po odhodu v kartuzijo Mauerbach pri Dunaju, ki jo je leta 1314 ustanovil s kolonijo iz Žič, postal prvi vizitator v letu 1335 nastale nemške redovne province, ki je zajemala vse redovne postojanke od slovenskih dežel prek cele Nemčije, Češke, Ogrske in Poljske do Gdanska. Še dalje pa je ohranil tesne stike z našimi kartuzijami, ki jih je redno vizitiral.⁵⁹ Njegov naslednik, žički prior Konrad, je leta 1385 postal vizitator zgornjenemške redovne province, ki je tedaj zajemala slovenske, avstrijske, ogrske, češke in poljske kartuzije (brez nemških), in je dosegel zelo velik ugled znotraj reda.⁶⁰ Da so se vizitacije po teh deželah tudi dejansko izvajale, dokazuje zapis z generalnega kapitlja leta 1391, kjer je razvidno, da je vizitator prior Konrad iz Žič v ogrskem samostanu Tárkány vzel računsko knjigo, nekaj denarja in tri konje, kar je bilo treba raziskati in razrešiti.⁶¹

Izjemen pomen pa je bil slovenskim kartuzijam namenjen v času shizme, ki je leta 1378 po dvojni volitvi papeža razdelila zahodno krščanstvo in tudi cerkvene redove na dva dela - eden priznavajoč rimskega in drugi avignonskega papeža. Leta 1391 so na generalnem kapitlju kartuzijanov rimske obediencie sprejeli sklep, da bo sedež reda za vse dežele, ki priznavajo rimskega papeža, v Žičah, ker je bila ta po besedah kapitlja "po pomembnosti takoj za Grand Chartreuse".⁶² To dejstvo je malo znano, imelo pa je izreden pomen za žičko kartuzijo, ki je postala središče reda kartuzijanov Italije, Nemčije z Nizozemsko in Belgijo, Ogrske, Češke, Poljske, nordijskih dežel in Anglije. Pomenilo je tudi posebno "prometno gravitacijo" samotne doline pod Konjiško goro in z njo ostalega

⁵⁵ GZM II, št. 44.

⁵⁶ J. Mlinarič, *Stiška opatija...*, str. 75, 84, 85, 93, 166, 167, 202; isti, *Kartuziji...*, str. 9, 137.

⁵⁷ Prav tam, str. 92, 110, 156, 168, 178, 187, 198, 199, 212.

⁵⁸ Prav tam, str. 30, 170, 212, 237; isti, *Kostanjeviška opatija...*, str. 162.

⁵⁹ J. Mlinarič, *Kartuziji...*, str. 13, 21 sl., 74. sl.

⁶⁰ Prav tam, str. 91, 139.

⁶¹ Prav tam, str. 141.

⁶² Prav tam, str. 141 sl.

slovenskega ozemlja. V Žiče so se k vsakoletnemu generalnemu kapitlju spomladu zgrinjali priorji iz pol Evrope (le angleški so bili oproščeni, morali pa so pošiljati zastopnike), tja so prihajali in odhajali poslanci papeške kurije in sli iz raznih dežel s poročili vizitatorjev, raznovrstnimi pismi ter denarnimi prispevki (na kapitlju so leta 1397 za Žiče, ki so bile sedež generalnega priorja, zaprosili vse redovne postojanke za denarno pomoč pri obnovi, ki je očitno pritekala in dobila rezultat v čudoviti gotski prezidavi, ki jo lahko občudujemo še danes).⁶³ Za slovenske kartuzije so redno določali posebne vizitatorje. Tako so verjetno takoj po vsakoletnem generalnem kapitlju, ko so bili tu zbrani, potovali v Jurklošter, Bistro in Pleterje na vizitacije priorji iz raznih evropskih kartuzij, na primer iz Bologne, Pise, Firenc, Lucce, Rima, Nürnberga, Erfurta, Mainza, Kölna, Trierja, Lübecka, Genta ali celo Holandije. Ugled in pomen Žič v tem času potrjuje dejstvo, da je bil leta 1398 za novega generalnega priorja rimske oboedience ter žičkega predstojnika izvoljen Štefan Macone iz Milana, eden najodličnejših kartuzijanskih priorjev, v mladosti osební prijatelj svete Katarine Sienske in njen spremljevalec na potovanjih, ki je s svojo diplomatsko dejavnostjo veliko prispeval k ponovni združitvi reda in Cerkve.⁶⁴ Živahna dinamika, ki je slovenske dežele v določenem pogledu postavila v središče evropskega dogajanja, je trajala skoraj dve desetletji, do leta 1410, ko se je zahodna Cerkve združila in so prenesli sedež vseh kartuzijanov nazaj v Grand Chartreuse. Lahko si predstavljamo, kakšno zanimivost so na naših cestah tedaj predstavljali redno prihajajoči ugledni cerkveni možje s spremstvom iz tako oddaljenih dežel ali sli z livrejami papeške kurije ter pomembnih posvetnih gospodov. Gotovo so bili med potjo neredko gostje naših velikašev, na primer v Celju grofa Hermana II., ki so se ga vsako leto na generalnem kapitlju spominjali kot dobrotnika reda in je zbrane cerkvene dostojanstvenike oskrboval z dobrimi ribami.⁶⁵

Predstojnikom samostanov so papeži, generalni kapitlji ali krajevni ordinariji (oglejski patriarhi) pogosto zaupali posebne naloge, kar je spet terjalo od njih potovanje, včasih tudi v druge dežele. Zadeve s katerimi so se ukvarjali so prav pisane, o tem ne manjka podatkov, navedimo le par slikovitih primerov. Leta 1232 je do papeža Gregorja IX. prišla pritožba koroškega vojvode Bernarda o razsippnem gospodarjenju v benediktinskem samostanu Šentpavel, nakar je papež pooblastil stiškega

Papež Janez XXIII. se ponesreči na poti v Konstanco na koncil. (Österreichische Geschichte 1440 - 1522. Wien 1996, str. 319).

opata ter priorja kartuzij Žiče in Jurklošter, da se odpravijo na Koroško in na licu mesta raziščejo zadevo ter krivce kaznujejo s cerkvenimi kaznimi.⁶⁶ Znameniti žički prior Gotfrid je dobil leta 1312 od oglejskega patriarha Otobona nalogo v zvezi z razširjanjem manihejske herezije v oglejski patriarhiji. Določen je bil za glavnega inkvizitorja in je moral na terenu preveriti govorice, zaslišati sumljive osebe, pridigati proti hereziji ter patriarhu poročati o uspehih.⁶⁷ Stiški opat je moral leta 1313 po naročilu oglejskega patriarha skupaj s kostanjeviškim opatom razsoditi v sporu med tremi slovenskimi kartuzijami ter pobiralcí dajatve za križarsko vojno in za papeške legatske, plačila česar so bili kartuzijani po svojih privilegijih oproščeni.⁶⁸ Papež Klement VI. je leta 1348 v pismu iz Avignona pooblastil opata benediktinskega samostana Možac v Furlaniji, da razišče sporno zadevo med mestno občino Ljubljane ter župnikom Matejem glede šentpeterske župnije.⁶⁹ Opatu kostanjeviške in zagrebške cisterce pa sta leta 1369 po naročilu generalnega kapitlja morala preveriti gospodarsko stanje vetrinskega vinograda pri Mariboru in sta v pismu iz Vetrinja v Citeaux sporočila, da je ta res slabo donosen in ga je smiselno prodati.⁷⁰ V začetku 15. stoletja se je samopašni stiški opat Albert zapletel v spor glede samostanu pridruženih župnij. Ker se ni uklonil razsodbi papeža Bonifacija IX., je ta 1403 izrekel nad opatom in konventom izobčenje in interdikt, kar je pomenilo prepoved opravljanja bogoslužja v samostanu, pridruženih župnijah in podružnicah, prepoved druženja ali pogovora z opatom in sobrati, opravljanja ka-

⁶³ Prav tam, str. 150.

⁶⁴ Prav tam, str. 153 sl.

⁶⁵ Prav tam, str. 164, 175.

⁶⁶ Gradivo V, št. 568.

⁶⁷ J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 21 sl.

⁶⁸ J. Mlinarič, Stiška opatija..., str. 118 - 119.

⁶⁹ GZL IX, št. 24.

⁷⁰ GZM IV, št. 119.

kršnihkoli del zanje in podobno. Izvedba tega hudega ukrepa je bila poverjena opatu koroškega samostana Osoje, ki si je za pomoč izbral koštanjeviškega opata Andreja. Na vrata samostanske in drugih njegovih cerkva ter javne kraje je bilo potrebno nabiti papežev razglas ter poučiti okoliško duhovščino o potrebnem ravnanju do samostanskih. Papež je na srečo svojo kazen še v istem letu preklical, čeprav so mnogi očitki na opata leteli še kasneje. Njegovi lastni redovniki so se pritožili, da je mnogo zdoma, da se na stroške samostana s svojimi ljudmi potika po svetu in da je bil nekoč odsoten več kot devet mesecev.⁷¹

Kot sem skušal prikazati, so številne vsakodnevne zadeve terjale precej pogosto pojavljanje cerkvenih prelatov na srednjeveških cestah. Potovala pa je tudi nižja redovna duhovščina. Pot je redovnike vodila med postojankam znotraj reda. Potovali so v samostane, kjer je bilo pomanjkanje redovnikov, v nove filialne ustanove ali pa so bili prestavljeni drugam iz posebnih vzrokov, kot gostje ali kazensko. Leta 1393 so na primer meniha Friderika iz Bistre poslali kot gosta v Schnals na Tirolskem, v Bistru pa je prišel menih iz kartuzije v Leuwelu na Ogrskem, Štefan iz Žič je moral leta 1398 v Olomouc na Moravskem, 1402 pa menih Nikolaj iz Bistre v Gent v Flandriji, od koder je kot gost prišel drug menih.⁷² Tako je bila sestava srednjeveških samostanov izrazito pisana, internacionalna, v naših kartuzijah in cistercah zasledimo menihe iz Češke, Ogrske, Italije, Nemčije, Francije, celo Holandije. Iz Žič in Jurkloštra so morali leta 1328 vse francoske menihe poslati nazaj v Francijo ker so se bali trenj v času dveh papežev - nemškega in francoskega.⁷³ S potujočimi menihi so krožile tudi knjige. Zapis generalnega kapitlja se večkrat nanašajo na terjatve vrednih rokopisov med samostani. Leta 1386 so ukazali predstojniku kartuzije v Brnu, da mora nek kodeks, last Žič, poslati v Mauerbach pri Dunaju, iz ogrskega samostana Tárkány pa so morali v Žiče vrniti tri knjige ali plačati njih vrednost.⁷⁴ Novi redovniki iz posameznih samostanov so morali potovati tudi na posvetitve h krajevnemu ordinariju, v naših deželah k oglejskemu patriarhu. Na prošnjo iz Žič in Jurkloštra, da je pot do patriarha "težavna in dolga", sta patriarh in papež Urban VI. v drugi polovici 14. stoletja dovolila posvetitev menihov s strani kateregakoli nadškofa ali škofa, nakar so iz štajerskih kartuzij hodili na posvetitve k bližjima lavantinskemu in sekovskemu škofu, kasneje pa k ljubljanskemu, ki je precej časa bival v Gornjem Gradu.⁷⁵

POTOVANJA ZNAMENITIH OSEBNOSTI PO SLOVENSKEM

Tudi na naših srednjeveških cestah so se pojavljali sprevidi znamenitih osebnosti na potovanjih. O njih izvemo predvsem na osnovi podatkov o krajih izstavitve listin, ki seveda dokumentirajo le drobec tedanjega dogajanja. A tudi tako imamo ohranjenih nemajhno število dokazov o obiskanosti naših dežel, tudi s strani evropsko pomembnih političnih osebnosti tistega časa. Delno je pri tem imela pomen prometno-tranzitna vloga slovenskega ozemlja, predvsem v smeri proti Italiji, v največ primerih pa je šlo za obhode lastnih posesti oziroma dežel, na katerih so mogočni gospodje podeljevali fevde, potrjevali in izdajali privilegije mestom in samostanom, razsojali sodne zadeve in podobno.

Prometnica iz Furlanije skozi Kanalsko dolino proti nemškim deželam je bila ena od pomembnih alternativnih povezav Italije s Srednjo Evropo, zato so se je večkrat, predvsem v 12. - 13. stoletju, posluževali tudi nemški cesarji. Omenimo naj, da je v neposredni bližini slovenskih dežel, v Ogleju in z nadaljevanjem v Čedadu, aprila-maja leta 1232 zasedal veliki državni zbor pod vodstvom cesarja Friderika II., na katerem se je ta pobotal s sinom kraljem Henrikom VII. in potrdil veliki knežji privilegij "Statutum in favorem principum", ki ga je leto prej izdal njegov sin. Tega bleščečega dogodka se je udeležila množica knezov cesarstva, vključno s koroškim vojvodom Bernardom Spanheimom in goriškim grofom Majnhardom III, gotovo pa ga niso izpustili tudi drugi gospodje s sednjega slovenskega ozemlja, ki so kaj dali na svoj ugled (na primer stiški opat, ki je ob tej priložnosti dobil od cesarja potrditev privilegija za svojo hišo).⁷⁶ Cesar Friderik II. je potoval maja leta 1235 z bleščečim spremstvom, v katerem po besedah očitvidca ni manjkalo bogato obloženih vozov, celo kamel, dromedarjev in leopardov ter njegove saracenske garde, skozi Kanalsko dolino, Beljak in Breže v Nemčijo, drugič pa konec decembra 1236 po isti poti z vojsko proti Dunaju.⁷⁷

Oglejski patriarh Bertold Andeški (1218 - 1251), ena najvplivnejših osebnosti cesarstva v tistem času, je najmanj 13-krat potoval po naših deželah, včasih po več mesecev, in se pogosto mudil na svojih posestih v Kamniku in Slovenj Gradcu. Jeseni in pozimi leta 1228/29 je obiskal naše kraje v spremstvu svojega brata Otona VII., meranskega

⁷¹ J. Mlinarič, *Stiška opatija...*, str. 182, 187.

⁷² J. Mlinarič, *Kartuziji...*, str. 146, 153, 159.

⁷³ Prav tam, str. 23.

⁷⁴ Prav tam, str. 139.

⁷⁵ Prav tam, str. 92, 93, 174.

⁷⁶ MHDC IV/1, št. 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050; F. Schumi, *UBK II*, št. 74; prim. P. Štih, *Goriški grofje...*, str. 29; A. Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335*, Band I, Klagenfurt 1928, str. 370 sl.

⁷⁷ MHDC IV/1, št. 2104, 2105, 2106, 2131; A. Jaksch, *Geschichte Kärntens...*, str. 387 sl.

vojvode in palatinskega grofa Burgundije, leta 1238 pa v spremstvu škofa iz cesarskega mesta Speyer ter svojega nečaka vojvode Otona VIII.⁷⁸

Avstrijski vojvode Babenberžani, ki so leta 1192 po izumrtju Traungauev podedovali štajersko vojvodino, so svojim obsežnim in strateško pomembnim posestim na Slovenskem posvečali precej pozornosti. Leopold VI. jih je obiskal v letih 1195, 1209, 1213, 1224 in 1227, ko se je mudil v Mariboru ter ob zadnjem obisku v uglednem spremstvu prisostvoval posvetitvi novozgrajene cerkve v kartuziji Jurklošter, ki jo je sam ponovno ustanovil.⁷⁹ Velik dogodek so bili gotovo tudi obiski njegovega znamenitega sina Friderika II. "Bojevitega" (1230 - 1246), ki se je leta 1235 zadrževal na Ptuj, 1240 v Mariboru in 1241 v Kamniku.⁸⁰

Koroški vojvode Spanheimi so imeli obsežne posesti na Kranjskem in ambicije, da tu uveljavijo deželno gospodstvo, ki jim ga ob hudih konkurentih ni uspelo polno uveljaviti na Koroškem. Predvsem vojvoda Ulrik III. (1256 - 1269) je temu cilju posvetil večino svoje energije in ga po letu 1250 takorekoč vsakoletno zasledimo na Kranjskem, včasih po večkrat na leto ali po več mesecev skupaj (več kot 26 obiskov). Najpogosteje se je mudil v Ljubljani, Kostanjevici, Škofji Loki, Kranju.⁸¹

Ko je leta 1270 njegova vojska zasedla Koroško in Kranjsko je jeseni istega leta osvojene dežele obiskal "silni in odlični" češki kralj Otakar II. Přemysl. Preko Slovenj Gradca, kjer je izdal dve listini za kartuzijo Žiže, in verjetno skozi Celje, je prišel na Kranjsko. S številnim spremstvom domačega plemstva se je 22. novembra mudil v Kostanjevici, kjer je bila pokopana njegova teta Juta, žena vojvode Bernarda Spanheima, in 24. novembra v Stični.⁸² Na nadaljnji poti proti Koroški (6. decembra je že v Beljaku) se je gotovo ustavil v drugih pomembnih središčih svojega gospodstva: Ljubljani, Kamniku, Kranju.

Goriško-tirolski grofje, ki so se v drugi polovici 13. stoletja skokovito prebili med vodilne kneze cesarstva, so si vztrajno prizadevali za utrditev oblasti tudi v slovenskih deželah, predvsem na Kranjskem. Majnhard II. (1258 - 1295), tirolski grof, gospod Kranjske in od leta 1286 koroški vojvoda,

je pripeljal svojo hišo na višek ugleda, ki se odraža tudi v njegovi poroki z vdovo nemškega kralja Konrada IV. in materjo zadnjega Staufovca Konradina. Ljubljano, središče svojega kranjskega gospodstva, je obiskal v letih 1277, 1283 (2x), 1288 (2x - ob prvem obisku pozimi v spremstvu svojih štirih sinov) in zadnjič decembra 1294, medtem ko je januarja 1291 potoval s Koroške skozi Radlje v Maribor na srečanje s svojim zetom, avstrijskim vojvodo Albertom in svojimi vnuki.⁸³ Majnhardov brat, goriški grof Albert in njegovi nasledniki so gradili lastno deželo na svojih dolenskih in belokranjskih posestih. Na postojankah v Metliki, Črnomlju, Mehovem in v Žužemberku so se pogosto zadrževali predvsem konec 13. in v začetku 14. stoletja (v letih 1286, 1290, 1293, 1295, 1297, 1300, 1303, 1306, 1307, 1313).⁸⁴

Precejšnje težo je našim deželam dajal tudi Henrik Goriško-tirolski (1295 - 1335), tirolski grof, koroški vojvoda in v času 1307 - 1310 češki kralj, ki je nekajkrat obiskal svoje kranjske posesti in potoval čez slovensko ozemlje. Leta 1313 se je na Kranjskem mudil več mesecev, 3. septembra pa je v Ljubljani umrla njegova žena Ana iz češke kraljevske hiše Přemyslidov, hči kralja Wenzla II. Svoje glavno mesto na Slovenskem je obiskal vsaj še dvakrat - jeseni 1317 ter leta 1324.⁸⁵

Po prevzemu neposredne oblasti nad Koroško in Kranjsko leta 1335 so morali Habsburžani kot že prej Štajersko (Maribor v letih 1285, 1302, 1316, 1326, 1327)⁸⁶ tudi ostale naše dežele večkrat počastiti z vladarskimi obiski. Zaradi razsežnosti številnih habsburških dežel se je intenzivost njihove prisotnosti tu v primeri z deželnimi gospodi prejšnje dobe močno zmanjšala. Ob koncu 14. in v začetku naslednjega stoletja pa je bila njihova aktivnost tesneje vezana na naše kraje, kajti v Pristavi pri Stični in Ljubljani je zadnja desetletja svojega življenja preživela Virida Visconti iz znamenite vladarske dinastije Milana, žena Leopolda III. in mati štirih habsburških vojvod (umrla pred letom 1414, pokopana v Stični).⁸⁷ Rezultat teh stikov je bila npr. tudi obnova mestne šole pri Šmiklavžu v Ljubljani, ki jo je leta 1418 ponovno ustanovil

⁷⁸ Gradivo V, št. 488, 497, 699; M. Kos, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vlado patriarha Bertolda iz rodovine Andechs, ČZN 13, 1917, str. 8 sl.

⁷⁹ GZM I, št. 37, 47 51 56, 57, 61, 62; J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 118 sl.

⁸⁰ Gradivo V., št. 629, 737, 765; GZM I, št. 67.

⁸¹ Glej seznam listin vojvode Ulrika III. pri Walter Höflechner, Zum Urkundenwesen der Herzöge von Kärnten bis 1269, Carinthia I 159, 1969, str. 112 sl.

⁸² F. Schumi, Archiv für Heimatkunde (=AH) I, Laibach 1882/3, str. 135, št. 64; GZM II, št. 21; J. Mlinarič, Stiška opatija..., str. 113 - 114.

⁸³ H. Wiesflecker, Die Regesten..., št. 194, 388, 389, 390, 391, 394, 395, 567, 568, 569, 603, 703, 704, 901, 902, 903; GZL I, št. 104, 105; GZL IX, št. 7.

⁸⁴ F. Komatar, Das Schloßarchiv in Auersperg, MMK 18, 1905, št. 16, 17, 18, 19, 22; F. Schumi, Urkunden und Regesten zur Geschichte des 14. Jahrhunderts, AH II, Laibach 1884, 1887, str. 244, št. 7; P. Štih, Goriški grofje..., str. 127 sl., 111, 132 sl.

⁸⁵ MHDC VIII, št. 151, 153, 157, 172, 128, 180, 182, 374, 375, 376; GZL X, št. 17; F. Komatar, Ein Copialbuch..., št. 18; isti, Das Schloßarchiv in Auersperg..., št. 24; J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 131-132, op. 120 in 128.

⁸⁶ GZM II, št. 57, 100; GZM III, št. 39, 80, 83, 84.

⁸⁷ J. Mlinarič, Stiška opatija..., str. 183 sl., 204 sl.

Viridin sin vojvoda Ernest Železni.⁸⁸ Habsburžani so se v naših deželah mudili od konca 13. do konca 15. stoletja dokazano vsaj 28-krat, potrebno pa je še enkrat pristaviti, da so ti obiski dokumentirani predvsem na osnovi ohranjenih listin in so bili gotovo bolj pogosti, kar nam dajo slutiti tudi izjave v dokumentih, na primer, da bo vojvoda določeno zadevo uredil, "ko bom naslednjič v Ljubljani", ali "kot sem ukazal, ko sem bil zadnjič tam". Različni člani dinastije so po prevzemu Kranjske leta 1335 potovali po naših krajih in se zadrževali v Ljubljani ali drugih mestih glede na vire v letih 1335, 1338, 1350, 1360, 1363 (Maribor), 1370, 1374 (2x), 1377, 1396, 1399, 1403, 1405, 1414, 1421, 1423, 1436 (Trst), 1441 (Slovenj Gradec), 1444, 1447 (Maribor), 1449, 1457, 1462.⁸⁹ Posebej bleščeč je bil v letu 1360 obisk enega najsposobnejših, ambicioznih in ekstravagantrnih članov družine, Rudolfa IV., ustanovitelja Novega mesta. Njegovo izjemno ugledno spremstvo so sestavljali oglejski patriarh Ludvik della Torre, salzburški nadškof Ortolf, lavantinski, sekovski, krški, pasavski, freisinški in chiemseejski škofje, Majnhard III. tirolski grof in mejni grof Brandenburške, goriški grofje Albert IV., Majnhard VII. in Henrik III., grof Oton Ortenburški, grof Ivan Pfanberški, člani družin Walsee, Auffenstein, Liechtenstein, Stubenberg in številni drugi. Celotna povorka je preko Gradca in Maribora prispela v Celje, kjer so se 24. marca zbrali pri Ulriku in Hermanu Celjskih, nato pa vključno z njima krenila proti Ljubljani. Tu so gospodje bivali od 27. marca do 4. aprila in vojvoda Rudolf je sprejel poklonitev cerkvene in posvetne gosposke, med njimi predstojnikov samostanov Bistre in Stične, ljubljanske križniške komende, bratov Turjaških in mnogih drugih, katerim je potrdil privilegije.⁹⁰ 16. aprila je bil vojvoda že na Dunaju. Leta 1363 pa je ponovno potoval čez naše dežele - na poti iz Brixna (20. februarja) prek Beljaka (24. februarja) na Dunaj se je 11. marca mudil v Mariboru in več dni v Gradcu.⁹¹

Rudolf IV. Habsburški.

Posebej je bil "angažiran" v naših deželah zadnji srednjeveški Habsburžan Friderik V. (III.), od leta 1440 nemški kralj in 1452 cesar, predvsem zaradi znamenitih sporov s Celjani in boja za njihovo dediščino. Še kot mlad vojvoda je leta 1436 v spremstvu 50 plemičev (med njimi Zigmunda Windischgrätza) prek slovenskega ozemlja potoval na romanje v Palestino, kamor je 9. avgusta odplul iz Trsta in na Božjem grobu 9. septembra prejel viteško čast⁹². Kasneje so ga politične zadeve še večkrat pripeljale v naše kraje - leta 1444 se je mudil v Ljubljani, Trstu, Kamniku, leta 1447 v Mariboru, 1449 spet v Ljubljani.⁹³ Najdaljše je bilo njegovo skoraj polletno bivanje na Slovenskem po smrti Ulrika Celjskega v letu 1457, ko je s svojo osebno prisotnostjo in "velikodušnim" pristopom skušal pridobiti na svojo stran bivše celjsko plemstvo in uradnike ter si tako zagotoviti celjsko dediščino. Teden dni v februarju je preživel v Slovenski Bistrici, nato mesec in pol v Celju, kjer ga je 30. aprila napadel Jan Vitovec in se je rešil le z begom na zgornji celjski grad. Del maja je bival v Ljubljani, v prvi polovici junija v Kranju in nato prek Radovljice in verjetno Korenskega sedla prešel na Koroško, kjer je preživel nadaljnjega pol leta.⁹⁴ Leta

⁸⁸ GZL III, št. 34.

⁸⁹ F. Komatar, Ein Copialbuch..., št. 47, 61, 62, 65, 68, 69, 71, 72; GZL III, št. 9, 40-43, 56, 57; GZL IX, št. 27, 44, 45, 48, 62, 74; GZL X, št. 44, 45, 49; GZM XIII, št. 3; Josef von Zahn, Austro-Friulana, Fontes rerum Austriacarum 40, Wien 1877, št. 31, 51; J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 131, 133; isti, Stiška opatija..., str. 184, 196-197 op. 105; Jože Koropec, Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec, ČZN N.V. 14, 1978, str. 23.

⁹⁰ F. Komatar, Ein Copialbuch..., št. 46, 47; isti, Das Schloßarchiv in Auersperg, MMK 19, 1906, št. 127; GZM XIII, št. 2; Alfons Huber, Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Österreich, Innsbruck 1865, str. 189; J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 133; isti, Stiška opatija..., str. 146 - 147.

⁹¹ A. Huber, Geschichte..., str. 204; GZM IV, št. 99.

⁹² Fritz Posch, Kreuz-, Pilger-, Minne- und Studienfahrten von Steirern im Mittelalter, v: Steirer in aller Welt, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, Sonderband 17, Graz 1971, str. 11.

⁹³ F. Comatar, Ein Copialbuch..., št. 72; GZL III, št. 56, 57; GZL IX, št. 74; J. Chmel, Regesta chronologico-diplomatica Friderici Romanorum Imperatoris (Regis IV.), Wien 1859, str. 160-161, 231 - 232, 265.

⁹⁴ Ernst Birk, Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452 - 1467 aus bisher unbenützten Quellen, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen X, Wien 1853, str. 201 sl.

1462 je bil spet na Slovenskem - ob grozeči vojni z Ogrsko je za 28. junij sklical v Mariboru deželni zbor štajerskih, koroških in kranjskih stanov in po več kot tednu bivanja tam obiskal še Celje.⁹⁵

Nedvomno so se lahko tudi pohodi Celjanov po blišču primerjali s katerimikoli drugimi vodilnimi evropskimi odličniki. Navsezadnje so bili v naj-ožjem sorodstvu s kraljem in kasneje cesarjem Sigismundom, Herman II. je bil njegov najpomembnejši diplomat, ki ga je pošiljal po Evropi, in s sinom Friderikom sta kralja pogosto spremljala na potovanjih.⁹⁶ Od leta 1436 so bili Celjani državni knezi cesarstva in hkrati v vrhu plemstva na Ogrskem z visokimi državnimi službami (Herman II. je bil v letih 1406 - 8 in 1423 - 35 slavonski ban).⁹⁷ Ulrik II. je bil v letih 1438 - 39 celo državni upravitelj kralja Albrehta Habsburškega na Češkem z izjemnimi pooblastili, od leta 1445 slavonski ban in kmalu kot skrbnik mladoletnega kralja Ladislava Posthumusa prvi med prvaki na Ogrskem in v Avstriji.⁹⁸ Ugled Celjanov v evropskem merilu dokazuje leta 1430 Ulrikovo romanje v Santiago de Compostela, ko sta ga z velikimi častmi sprejela aragonski in nato kastiljski kralj, njegovo spremstvo "60 konjenikov, bogato opremljenih plemičev" (gotovo še enkrat toliko spremljevalnega osebja), pa je celo zbudilo pozornost kastiljskih kronistov.⁹⁹

Kot smo že omenili, je tranzitni pomen slovenskih dežel vplival na raznovrstne oblike prometnih tokov, ki so prečili naše ozemlje v smeri proti zahodu. Predvsem burno politično dogajanje v sosednji Italiji je v poznem srednjem veku pripeljalo skozi naše dežele na vojnih pohodih tudi pomembne kronane glave. V 14. stoletju se je večkrat vpletal v politične zadeve v Italiji ogrski kralj Ludvik I. Veliki, ki je pri tem nekajkrat prečkal slovensko ozemlje. Na dveh znamenitih pohodih proti Neaplju, ki sta osupnila Italijo, je potoval tu čez novembra 1347, ko ga je v Furlaniji z velikimi častmi in gostoljubnostjo sprejel patriarh Bertrand, ter junija 1350, obakrat tudi ob povratku.¹⁰⁰ Posebej velikopotezen pa je bil pohod v vojni proti beneški republiki v letih 1356-58, ki je Ludviku prinesla Dalmacijo in pripeljala do ob-

sežnih vojaških akcij v Furlaniji in Benečiji ter velikega obleganja Trevisa. Ludvik je predhodno sklenil zvezo z goriškima grofoma Albertom in Majnhardom, oglejskim patriarhom ter avstrijskim vojvodo Albertom, katerih ozemlja je moral prečkati. V Zagrebu se je v začetku junija 1356 zbrala ogromna vojska, ki je po različnih virih štela 40 - 60.000 mož, kar ob vsem srednjeveškem pretiravanju pomeni zelo veliko, gotovo čez 10.000 vojakov. Samo predhodnica, sestavljena večinoma iz nemških najemnikov, naj bi štela nekaj tisoč mož. Med njimi je bilo mnogo pustolovcev iz naših dežel - Ivan Kamniški, Janez Šteberški, Kolenc iz Ljubljane.¹⁰¹ Sam Ivan Kamniški se je pridružil pohodu s 100 oboroženimi jezdec.¹⁰² Glavnina vojske s kraljem je prečkala naše kraje med 4. junijem ter 4. julijem, ko so že bili pred Coneglianom v Benečiji.¹⁰³ O samem poteku prehoda ni podatkov, verjetno pa jih je pot vodila iz Zagreba čez Dolenjsko ter mimo Ljubljane ali čez Bloke na Postojno, Gorico in v Furlanijo. V vojnih operacijah, ki so se vlekly več kot leto in pol do februarja 1358 ter jih je kralj v nadaljevanju vodil iz Ogrske, je slovensko ozemlje predstavljalo glavno zaledje in tu čez so potovale okrepitve in vračajoči vojaški oddelki, sli z ukazi in diplomatske misije. Zelo podobni dogodki so se ponovili čez pol stoletja. Ogrski kralj in pravkar izvoljeni nemški kralj Sigismund se je leta 1411 zaradi Dalmacije zapletel v vojno z Benetkami. V zavezništvu z ortenburškim grofom Friderikom in goriškim grofom Henrikom, ki sta imela tudi pomembni vlogi v dogajanju, je 11. novembra tega leta iz Ogrske krenila velika vojska, ki je po besedah samega kralja štela 10.000 konjenikov (gotovo še ogromno število pešakov in spremljevalnega osebja) in 28. novembra preko naših krajev vdrla v Furlanijo.¹⁰⁴ Slovensko ozemlje je bilo ponovno aktivno vključeno v operacije, zaradi udeležbe Ortenburžanov, Goriških in Celjanov verjetno tudi pri nudenju najemniških vojaških oddelkov. Vojskovanje in živahna diplomacija sta leto in pol terjala potovanja slov in poslancev na bojišče ter med Budimom in Benetkami. Kraljev tast Herman II. Celjski se je angažiral v diplomaciji in 1. novembra 1412 vodil pogajanja z Benečani v

⁹⁵ Prav tam, str. 385-386; GZM VII, št. 107, 108, 109.

⁹⁶ Glej Nada Klaić, Zadnji knezi Celjski v deželah sv. Krone, Celje 1991, str. 35, 41; P. Štih, Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske, v: Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, str. 236.

⁹⁷ Prav tam, str. 35.

⁹⁸ P. Štih, Celjski grofje..., str. 248; N. Klaić, Zadnji knezi Celjski..., str. 80 sl.; J. Orožen, Zgodovina Celja in okolice I, str. 227 sl.

⁹⁹ Ignacij Voje, Romanje Ulrika II. Celjskega v Kompostelo k sv. Jakobu, ZČ 38, 1984, št. 3, str. 225 sl.

¹⁰⁰ Moriz Wertner, Itinerar des Königs Ludwig I., Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, Zagreb 1903, str. 121, 123; J. Zahn, Austro-Friulana, št. 130, str. 147.

¹⁰¹ S. Rutar, Kämpfe krain. Adeliger..., kot op. 32, str. 185.

¹⁰² Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 41.

¹⁰³ Dane Gruber, Borba Ludvika I. s Mlečanima za Dalmacijo (1348 - 1358), Rad JAZU 152, 1903, str. 87 sl.; M. Wertner, Itinerar..., str. 127.

¹⁰⁴ Maria Wakounig, Die Auseinandersetzungen zwischen der Serenissima und der ungarischen und römischen König Sigismund von Luxemburg, Bericht über den achtzehnten österreichischen Historikertag, Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 27, 1991, str. 197, op. 24.

Postojni.¹⁰⁵ Istega meseca je z vojsko potoval v Furlanijo tudi sam kralj Sigismund. Iz Zagreba je prek Dolenjske prišel pred Ljubljano, kjer mu zaradi napetih odnosov s Habsburžani 30. novembra niso pustili v mesto. Ker mu nasilni vdor v Ljubljano ni uspel, je pohod nadaljeval in bil 10. decembra že pred Gorico. V času intenzivnih mirovnih pogajanj v začetku naslednjega leta, ki so privedla do petletnega premirja, se je januarja mudil pred Koprom in marca v Trstu.¹⁰⁶ Takšnih pohodov, čeprav manj velikopoteznih, je bilo na glavnih tranzitnih prometnicah čez slovensko ozemlje gotovo precej. Med njimi so bili tudi križarski, kot bomo videli v nadaljevanju.

Pri pregledu itinerarjev velikašev, ki so potovali po Slovenskem, ugotovimo zanimivo dejstvo, da so naše dežele pogosto obiskovali jeseni (novembra, decembra) in celo pozimi (januarja, februarja), ko bi pričakovali najbolj neugodne razmere z deževji, snegom in blatom. Ker je bilo za ugledne osebnosti v tistem času skoraj pravilo, da so imeli v spremstvu vozove z vsem potrebnim za zagotovitev ustreznega ugodja¹⁰⁷ (sami so sicer jezdili), bi lahko sklepali, da so bili tedanji vozovi zelo trpežni in usposobljeni za slabe vozne razmere ali pa ceste niso bile tako slabe, kot si navadno predstavljamo. Morda so jih ob njihovih obiskih posebej sproti usposabljali za prehod.

ROMANJA

Izmed vseh oblik potovanja oziroma gibanj prebivalstva so romanja zajela najširši spekter srednjeveške družbe, od najvišjih vladajočih krogov prek plemstva, bogatega meščanstva in obrtnikov do kmetov, služabnikov in hlapcev, kar je na osnovi ohranjenih testamentov iz Pirana živo prikazal F. Gestrin.¹⁰⁸ Osnovni motiv za romanja je bil sicer verski, vendar so se mu pridruževali najrazličnejši nagibi - od želje po potovanju, pustolovščinah, spoznavanju tujih krajev, do bega pred raznimi tegobami doma. Srednjeveško božjepotništvo se močno ujema z definicijo sodobnega turizma, zato ga najlažje primerjamo z današnjimi turističnimi potovanji in bi ga lahko smatrali za njegove začetke.

Najbolj znana romarska središča, o katerih imamo tudi za naše dežele najzgodnejše vesti, so bila Rim, Santiago de Compostela in Jeruzalem.¹⁰⁹ Moč-

no spodbudo potovanjem v Jeruzalem so dali križarski pohodi od konca 11. do konca 13. stoletja, v katerih so se združevali religiozni motivi z željo po avanturah in bojevanju. Slovenske dežele so imele v zgodnji križarski dobi precejšen pomen kot tranzitno območje za pohode prek Balkana proti Bizancu in dalje. Naše ozemlje so prečile tudi nekatere večje vojske. Le nekaj primerov. Grof Raimond Toulouški je leta 1096 vodil južnofrancoske križarje čez severno Italijo in po nekdanji rimski cesti Oglej - Tarsatika prek slovenskega Krasa proti Reki in dalje v Dalmacijo. Pet let kasneje je sledila velika vojska iz Lombardije pod vodstvom milanskega nadškofa, ki je prečila Kranjsko in potovala ob Savi do Beograda in dalje.¹¹⁰ Gotovo so v nadaljnjih dvesto letih po teh poteh potovale še številne manjše skupine križarjev, ki jih zgodovina ni zabeležila. Križarske pustolovščine pa so se udeležili tudi mnogi plemiči različnega ranga s slovenskega ozemlja - grof Podravske marke Bernard Spanheim leta 1147, Majnhard in Albert Šumberška leta 1147 oz. 1162, grof Albert Višnjegorski leta 1189, grof Oton II. Ortenburški leta 1197, Rajnbert Cmureški leta 1218, Engelbert Turjaški okrog leta 1220 idr.¹¹¹ Ni dvoma, da so imeli uglednejši med njimi veliko spremstvo, v katerem so bili ljudje iz naših dežel.

Romanji v Sveto deželo (Österreichische Geschichte 1440-1522. Wien 1996, str. 40).

Vsaj od konca visokega srednjega veka (13. stoletja) so romanja v večji meri zajela tudi širše sloje. Na to kaže ustanavljanje hospicev, ki so v tem času nastajali ob nekaterih tranzitnih cestah po Slovenskem - na Ljubelju, v Podljubelju, v Špitaliču v Tuhinjski dolini, pri Zidanem mostu.¹¹² V več virih iz srede 13. stoletja se omenja, da so bila

¹⁰⁵ Prav tam, str. 199.

¹⁰⁶ Wilhelm Altmann, Regesta Imperii XI, Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410 - 1437), Innsbruck 1896, str. 24.

¹⁰⁷ S. Piggott, Wagon, Chariot and Carriage, Symbol and Status in the History of Transport, Thames and Hudson 1992, str. 142 sl.

¹⁰⁸ F. Gestrin, Piranska popotovanja v 15. stoletju, Kronika 23, 1975, str. 74 sl.

¹⁰⁹ Grof Sigfrid, prvi Spanheim na Koroškem, je leta 1065 umrl na povratku z množičnega romanja v Jeruzalem,

njegova žena Rikarda Lavantinska pa je konec stoletja romala v Santiago - Gradivo III, št. 415.

¹¹⁰ Steven Runciman, A History of the Crusades 2, Penguin Books 1990, str. 19.

¹¹¹ Gradivo IV, št. 235, 237, 241, 244, 245, 756, 897; Gradivo V, št. 289, 290; F. Schumi, UBK I, str. 118, št. 124.

¹¹² MHDC IV/1, št. 1460, 2184, 2461, 2743; J. Mlinarič, Kartuziji Žiže in Jurklošter, str. 228.

ta zavetišča namenjena "revnim potujočim" (*"transeuntibus pauperibus"*), pri čemer so verjetno mišljeni v prvi vrsti romarji. Pri ljubelskem hospicu se leta 1239 izrecno navaja, da morajo vetrinjski menihi nuditi ogenj, slamo in toplo sobo potujočim revežem in romarjem (*"transeuntibus pauperibus et peregrinis"*). V Trstu, od koder so odpluli, se romarji iz slovenskih (in drugih slovanskih) dežel menda prvič omenjajo že leta 1233.¹¹³ Sicer je konkretnih ohranjenih vesti o posameznikih, ki so romali iz naših krajev malo, so pa vzorčni primeri gotovo živahnega dogajanja. Plemič Rajnbert Mariborski je leta 1314 romal v Rim in pred odhodom za svojo srečno vrnitev izdal darovnico v korist samostana Žiže.¹¹⁴ Zelo slikovit je primer mariborskega meščana Janeza Cirola. Leta 1341 je romal v Jeruzalem in na povratku umrl v mestu Rethymnon na Kreti, v hiši tamkajšnjega meščana, po rodu Nemca. O tem je v Maribor pisno sporočil beneški dož Bartolomej Gradenigo, nakar je vdova umrlega v soglasju z mariborskim mestnim svetom pooblastila meščana Ulrika, da je odšel v Benetke in prevzel zapuščino umrlega.¹¹⁵ Leta 1434 je na Božji grob romala skupina plemičev iz avstrijskih dežel, med njimi Ulrik z Viltuša in Henrik s Kunšperka, ki je med potjo v Egiptu prišla v mameluško ujetništvo. Iz Kaira so avstrijskemu vojvodi Albrehtu poslali prošnjo za pomoč, ki je potovala prek Benetk in jo je vojvoda prejel s posredovanjem doža Francisca Foscarija.¹¹⁶ Paolo Santonino v svojih znamenitih dnevnikih iz let 1485 - 87 omenja župnika Jakoba na Ponikvi pri Celju, o katerem pravi "čeprav je še mlad, je bil že v Jeruzalemu in zelo dobro pozna tiste svete kraje..."¹¹⁷

Na obseg in ekonomski pomen dejavnosti, ki so bile v zvezi z romanji, kaže dogovor med Trstom in Kopro iz leta 1423, da ne bosta drug drugemu ovirala "posla" z romarji in jim bosta dovolila prosto izbiro kraja (pristanišča) za začetek potovanja.¹¹⁸ S konca tega stoletja imamo tudi nekaj številčnih podatkov o romarjih, ki so odpluli iz Trsta in lastnikom ladij ter mestu prinašali velike dobičke. Maja leta 1492 se jih je vkrcalo 52, januarja 1493 241, januarja 1495 140, maja istega leta 80, maja 1497 76, maja 1498 308 itd. Leta 1525 je skupno število znašalo 2478 romarjev.¹¹⁹ Glede na

ta števila je očitno šlo za ljudi iz širokega zaledja jadranskih pristanišč in ne le iz naših dežel - verjetno še iz Hrvaške, Ogrske, avstrijskih dežel, Češke in morda Poljske. Pri tem se spet pokaže izrazit tranzitni značaj našega ozemlja, čez katerega so vsi ti romarji morali potovati, čeprav o tem v virih praktično nimamo nobenih vesti, ker so bili najbrž na cestah preveč vsakdanji pojav.

Glavna tri romarska središča so tudi v poznem srednjem veku ostala popularna. Obiski Rima so bili tako množični, da so slovenski in hrvaški romarji imeli tam že pred letom 1441 svojo bratovščino, ki je skrbela za romarje, od leta 1453 pa svoj hospic in cerkev sv. Hijeronima.¹²⁰ V Rim je leta 1430 romal tudi Friderik Celjski, njegov sin Ulrik II. pa istega leta v Santiago.¹²¹ Najkasneje od 14. stoletja so se romarji usmerjali še v Porenje (Aachen, Köln, Trier)¹²² in v 15. stoletju v italijanska božjepotna središča - Assisi, Loretto, Padovo, Bari.¹²³ V Porenju so Slovenci ustanovili v aachenski stolnici že konec 14. ali v začetku 15. stoletja svoj oltar, mesti Ljubljana in Kranj pa sta leta 1495 zagotovili tudi lastnega duhovnika z rednim dohodkom.¹²⁴ V Kölnu so imeli Slovenci takorekoč svoje narodno zavetišče v hospicu Ipperwald (iz 14. stoletja), kjer se je včasih zadrževalo 600 in več romarjev iz različnih dežel.¹²⁵

Po dosedanjih ugotovitvah so morali romarji prispevati znaten delež k pisanosti in vrvežu na glavnih srednjeveških prometnicah. Najpogostejše so potovali v skupinah, peš, in pot do Kölna in nazaj je na primer trajala okrog dva meseca. Poleg romanj na dolge razdalje pa je potrebno omeniti še na desetine domačih romarskih središč,¹²⁶ kjer je pot trajala nekaj dni, včasih tednov, in bi jih lahko smatrali za obliko srednjeveškega "izletniškega turizma", ki je pa prav tako pomenil komponento v prometnih tokovih. Nezanemarljiv je tudi pomen romanj pri posredovanju informacij, poživiljanju trgovine, omogočanju kulturnih stikov, razširjanju inovacij in s tem širjenju obzorja srednjeveškega človeka. Obseg tega dogajanja je moral biti znaten, ga je pa težko ugotoviti.

¹¹³ Simon Rutar, Krains mittelalterliche Handelsbeziehungen zu den Städten an der adriatischen Küste, MMK III, 1890, str. 80.

¹¹⁴ GZM III, št. 31.

¹¹⁵ GZM IV, št. 20, 21.

¹¹⁶ MHDC XI, št. 140.

¹¹⁷ Paolo Santonino, Popotni dnevniki 1485 - 1487, Celovec 1991, str. 87-88.

¹¹⁸ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, Dela 15, Ljubljana 1965, str. 80.

¹¹⁹ S. Rutar, o.c., str. 80 - 81.

¹²⁰ Jože Stabej, Staro božjepotništvo Slovencev v Porenje, SAZU, Razprave VI, Ljubljana 1965, str. 143 sl.; glej še Darko Knez, Romanja Slovencev v času gotike. Golika v Sloveniji, Katalog razstave, Narodni muzej, Ljubljana 1995, str. 157 sl.

¹²¹ I. Voje, Romanje Ulrika II. Celjskega..., str. 225 sl.

¹²² J. Stabej, o.c., str. 156.

¹²³ F. Gestrin, Piranska popotovanja..., str. 75.

¹²⁴ J. Stabej, o.c., str. 154 sl.

¹²⁵ Prav tam, str. 185 sl.

¹²⁶ D. Knez, Romanja Slovencev..., str. 169 sl.

Potujoči (lesorez iz 15. stoletja, Österreichische Geschichte 1440 - 1522. Wien 1996, str. 121).

POSREDOVANJE INFORMACIJ

Posebno vprašanje predstavlja informiranje v srednjem veku. Velik del pretoka informacij je vsekakor potekal nenačrtno, ustno, s pomočjo različnih naključnih popotnikov - trgovcev, rokodelcev, krošnjarjev, romarjev itd. Ker javne poštno organizacije ni bilo, so ti lahko prišli v poštev tudi za prenos privatnih pisem in obvestil. Vse večje srednjeveške institucije, od zemljiških gospodstev, mest, Cerkev in samostanov, trgovskih in bančnih družb, do deželnoknežjih uradov in državne (cesarske) sfere, pa so slejkoprej imele lastno informacijsko organizacijo. Prenos takšnih uradnih vesti se je vršil s pooblaščenimi sli, na krajše razdalje tekači, na daljše pa jezdec. Hitrost slov - tekačev je bila 50 - 60 km na dan, jezdec pa so ob menjavi konj premagali razdalje 80 - 100 km dnevno.¹²⁷

O potrebah posameznih zemljiških gospodstev po rednih zvezah z lastnikom smo že govorili. Kako je bila organizirana takšna poštna služba imamo lep primer pri posestih oglejskega patriarha

na Notranjskem in v Furlaniji v 13. stoletju. Sli, ki so v ta namen posedovali kmetije kot službeni fevd (pri Ložu, Rakeku, Knežaku, Ogleju, Vidmu, Čedadu idr.), so bili dolžni s konji na svoje stroške nositi patriarhova pisma - "*ad portandum litteras*".¹²⁸ Podobno je bilo na freisinškem klevevškem gospostvu na Dolenjskem, kjer je v začetku 14. stoletja sel (*nuncius*) za svojo službo užival pol kmetije.¹²⁹ Zanimiv vpogled v komuniciranje zemljiškega gospostva s svetom dobimo v računski knjigi škofjeloškega gospostva iz let 1437 - 1438. Tam so prikazani izdatki za sle in službene poti uradnikov, ki so v zadevah freisinškega škofa in tudi celjskih grofov potovali v Gorico, Klevč, Celje, Planino pri Sevnici, Krapino, Beljak, Dunaj in celo Budim, pisma pa so prihajala iz Oberwölza na Zgornjem Štajerskem in Budima.¹³⁰ V obračunu dohodkov in izdatkov habsburškega vicedomskega urada v Ljubljani za leta 1421 - 1422 je izkazana plača za sla s konjem, ki je med drugim tovoril vojvodi iz Trsta v Dunajsko Novo mesto rebulo ter v Baden gotovino.¹³¹

O pretoku informacij na ravni mesta konec srednjega veka smo poučeni ob primeru Celja. Mestno vodstvo je za prenos novic in pisem po mestu in bližnji okolici razpošiljalo mestne sluga, za daljše poti pa je Celje že v drugi polovici 15. stoletja redno zaposlovalo enega sla s konjem. Ta je bil oborožen, z mestnim grbom na oblačilih, potoval pa je na Kranjsko, v Gradec ali na cesarski dvor.¹³² Meščanstvo se je za privatno korespondenco posluževalo najrazličnejših načinov - najema plačanih poklicnih slov, pošiljanja preko znancev, drugih meščanov, mimoidočih trgovcev, romarjev, menihov ali kramarjev, ki so potovali v določeno smer, denarno močni cehi pa so običajno imeli svoje kurirje.¹³³

Cerkvena organizacija, najbolj izpopolnjena in sistematizirana institucija srednjeveškega sveta, je zahtevala izjemno informacijsko mrežo. Obveščnost papeškega dvora o celo popolnoma lokalnih cerkvenih zadevah je včasih prav neverjetna, kar kažejo tozadevne papeške bule tudi za naše kraje.¹³⁴ V Rim so se zgrinjala poročila, obvestila, prošnje, pritožbe, od tod pa so na vse konce Evrope razpošiljali dekrete, okrožnice, pisma, razsodbe, privilegije, ki so jih prenašali papeški odposlanci in razni sli. O tem priča tudi kopica virov o

¹²⁸ Samo Pahor, Rittershuebe, ZČ XIX-XX, 1965-66, str. 149 sl.

¹²⁹ P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije, o.c., str. 170, 215.

¹³⁰ Prav tam, str. 282 - 284.

¹³¹ GZL IX, št. 61, str. 6.

¹³² Andrej Hozjan, Pretok informacij v Celju 16. stoletja, Celjski zbornik 1991, str. 13.

¹³³ Prav tam, str. 16.

¹³⁴ Glej katalog Slovenija v papeških listinah. Razstava Arhiva republike Slovenije, Ljubljana 1996.

¹²⁷ Norbert Ohler, The Medieval Traveller, The Boydell Press 1995, str. 101; Norman J.G. Pounds, An Economic History of Medieval Europe, Longman 1974, str. 388.

korespondenci cerkvenih instanc in posvetnih velikašev iz naših dežel z Rimom. Podoben sistem je obstojal tudi na nižjih ravneh - na nivoju nadškofij, škofij, arhidiakonotov. Razni cerkveni redovi so imeli svoje informacijske mreže, ki so vzdrževale stike med matico reda in redovnimi hišami po celi Evropi ter med matičnimi samostani in filialami, kot smo že videli. Hkrati je potrebno upoštevati še transport raznovrstnih cerkvenih dohodkov, ki so se zlivali k župnijam, škofijam ali v Rim (Avignon). O tem priča slikovit primer iz leta 1313, ko je patriarh Otobonus za svojo pot na cerkveni koncil ter k cesarju Henriku VII. določil davek vsem ognjiščem ("gospodinjstvom") svoje dieceze. Ker so odlašali s plačilom je v pismu meščanom Slovenj Gradca zagrozil z ekskomunikacijo ter ukazal, naj do 4. marca zberejo denar ter ga izročijo patriarhovemu slu.¹³⁵ Podobno so se zbirale in prenašale še druge redne ter izredne cerkvene dajatve kot desetine, davki za križarske vojne in papeško kurijo, cistercijanski, kartuzijanski in drugi redovni davki itd. Vse to predpostavlja živo komuniciranje na raznih nivojih in redno razpošiljanje slov, poslancev, pobiralcev dajatev.

Tudi velik del srednjeveške trgovine je bil močno vezan na redno informiranje in preko slov so se prenašale vesti o razmerah na tržišču ter korespondenca med trgovskimi partnerji ali med sedežem in podružnicami večjih trgovskih in bančnih družb (italijanskih, židovskih idr.).

Ko se je proti koncu srednjega veka močno povečala moč deželnega kneza (Habsburžanov) in njegovih upravnih institucij in so se po 1400 začela redna vsakoletna zasedanja deželnih stanov, je hkrati nastala potreba po pogostem in rednem obveščanju. Kako intenzivno je bil z vsakodnevnimi zadevami zaposlen cesarski dvor in kako živahno je to vplivalo na komunikacije s svetom dokazujejo mariborski dokumenti iz leta 1478. Cesar Friderik III. je tedaj bival v Gradcu in v polletnem obdobju od januarja do junija na uradnike in druge naslovnike v Mariboru naslovil 28 listin o tekočih zadevah.¹³⁶ Če upoštevamo, da je šlo za odgovore na obvestila oziroma prošnje, je to pomenilo, da so na cesti med Gradcem in Mariborom tja in nazaj povprečno vsak teden potovali cesarski ali mestni sli. Koliko pa je bilo še zadev, ki so se tikale drugih deželnoknežjih mest, gospostev, deželnih stanov, da ne omenjamo tekočih zadev cesarstva v Nemčiji idr. Druga inštanca deželno-knežje oblasti, ki je postala središče informiranja, so bili vicedomski uradi, na primer v Ljubljani in Celju. Tu so se začele koncentrirati upravne funkcije in tja so prihajale množice vsakovrstnih do-

pisov ter od tod odhajale na sedeže zemljiških gospostev, v mesta, trge in vasi.¹³⁷

Zasedanja deželnih stanov so terjala redno obveščanje med vladarjem in predstavniki stanov ter med stanovi samimi (med plemstvom ali mesti) glede priprav zasedanj, predlogov in usklajevanja mnenj in podobno. Kadar je prišlo do sklica stanov, je moral cesar predhodno obvestiti vse predstavnike Cerkve, plemstva in mest, ki so bili zavezani k udeležbi. To se je v praksi izvedlo z osebnimi vabili nekaterim posameznikom, predvsem cerkvenim prelatom, kot npr. leta 1462, ko je cesar Friderik III. ob grozeči vojni z Ogrsko sklical posvet deželnih stanov Štajerske, Koroške in Kranjske v Maribor in je sekovskemu proštu pisno ukazal udeležbo.¹³⁸ Podobno se je ponovilo ob grožnji Turkov iz Bosne v letih 1474 in 1475, ko so bili notranjeavstrijski stanovi spet sklicani v Maribor in je cesar iz Augsburga o tem pisno obvestil npr. šentpavelskega opata in sekovskega prošta.¹³⁹ Večino drugih, predvsem plemstvo in mesta, pa so očitno obveščali z okrožnico, kot je razvidno ob sklicu leta 1475 v cesarjevem pismu iz Andernacha, kjer se omenja *"allen und ieglichen unsern prelaten, pharrern, den vom adell und stetten unsers furstentums Steir, den der brieff geczaigt oder verkunfft wirdet"*.¹⁴⁰

Prvo državno pošto institucijo v habsburških deželah pa je konec 80-ih let 15. stoletja ustanovil cesar Maksimilijan s sedežem v Innsbrucku, predvsem za potrebe uprave.¹⁴¹ Njeni najeti sli se pojavijo v naših deželah v zadnjih letih stoletja, v začetku naslednjega pa je že ustanovljena izpostava v Gradcu kot prva stalna poštna postojanka na Štajerskem. Kmalu je imela pomembno vlogo v posredovanju pošte na Dunaj in po južnoštajerskih trgih in mestih. Sli so poleg pošte za cesarja, državne organe in vojsko prenašali tudi denar, vino, sadje in zelenjavo iz Italije, meso, delikatese in razne predmete. Vendar pa tu še ne moremo govoriti o pošti v današnjem pomenu besede, saj je služila izključno cesarju in upravi, ni pa bila dostopna javnosti.¹⁴² Javna poštna organizacija je bila vzpostavljena šele v drugi polovici 16. stoletja, s čimer pa se je že iztekel srednji vek in smo prestopili v novo dobo.

¹³⁷ A. Hozjan, Pretok informacij v Celju..., str. 16 sl.

¹³⁸ GZM VII, št. 107, 108, 109, 110.

¹³⁹ GZM VIII, št. 64.

¹⁴⁰ GZM VIII, št. 67.

¹⁴¹ A. Hozjan, Zapisji o poštnem prometu in prvih poštah na slovenskem Štajerskem, Kronika 36, 1988, št. 3, str. 169.

¹⁴² Prav tam, str. 169 - 170.

¹³⁵ A. Redik, Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band 1308 - 1319, 1. Lieferung, Graz 1976, št. 482.

¹³⁶ GZM IX.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Der Verkehr im Mittelalter

Im Hoch- und Spätmittelalter herrschte ein viel regerer Verkehr, als man sich gewöhnlich vorstellt. Auf den Straßen traf man Vertreter aller Schichten der mittelalterlichen Gesellschaft an, die oft große Entfernungen zurücklegten. Das slowenische Gebiet hatte bereits in dieser Zeit große Bedeutung für den Transitverkehr, der vor allem auf den alten römischen Straßen zwischen Ungarn und Italien sowie zwischen den Adriaufhäfen und den österreichischen Ländern (Wien) abgewickelt wurde. Kaufleute, Soldaten, Kreuzritter, Pilger, Prälaten, Diplomaten, Boten, Säumer u.a. durchreisten die slowenischen Länder. Verschiedene Gründe, Bedürfnisse und Motive veranlaßten auch viele Einheimische, auf Reisen zu gehen. Auf ihren Handelswegen, Saumfahrten, Pilgerfahrten und Feldzügen kamen sie ins Küstenland, nach Istrien, in die benachbarten italienischen und österreichischen Länder, aber auch noch viel weiter - bis nach Salzburg, Wien, Rom, Santiago, Köln, Aachen, Jerusalem... In der vorliegenden Abhandlung versuche ich, anhand zahlreicher Beispiele, die Vielfalt und Intensität des damaligen Verkehrs in Slowenien darzustellen, vor allem aber die Formen darzulegen, die außer den bekannten Handelsverbindungen vorkamen.

Bereits seit dem 11. Jahrhundert hatten geistliche und weltliche Herren in Slowenien ihre Besitzungen, deren Zentren sich weit entfernt in anderen Ländern befanden. Die geistlichen Fürsten von Aquileia, Gurk, Brixen, Salzburg, Freising, Bamberg sowie die österreichischen Babenberger, die bayerischen Andechs, die von Görz-Tirol und die Habsburger sowie viele andere konnten aus ihren entfernten Besitzungen nur dann Nutzen ziehen, wenn regelmäßige Verkehrsverbindungen aufrechterhalten wurden. Diese stützten sich auf kleinere Güter, die als Verkehrsstationen an den Wegen zu entfernteren Herrschaften dienten. Auf diese Art und Weise konnten die Bewirtschaftung überwacht, Güter und Einnahmen befördert und die Besitzungen besucht werden. Zahlreiche slowenische Burgen und Herrschaften waren an dem Verkehrsstrom von und nach dem Küstenland beteiligt, um von dort Mangelware wie Salz, Öl, Wein, Gewürze u.a.m. zu beziehen. Die ältesten Angaben über die Verbindungen Krains und der Steiermark mit den istrischen Küstenstädten liegen für die Zisterzienser- und Kartäuserklöster vor, die

große Wirtschaftszentren darstellten. Kirchliche Einrichtungen in Kärnten erhielten auf der einen Seite regelmäßige Verkehrsverbindungen mit Friaul und den dortigen Häfen (Aquileia) aufrecht, auf der anderen Seite drauabwärts mit dem Weinbaugebiet der Slovenske gorice (Büheln) mit Zentrum in Maribor (Marburg), wo sie ihre Weinberge besaßen. Säumer verschiedener Herren waren daher damals auf den Straßen in großer Zahl anzutreffen, und so kamen die Slowenen auf ihren Saumfahrten schon früh ins Küstenland, nach Italien sowie nach Wien, Salzburg und sogar nach Freising.

Die Politik, vor allem aber kriegerische Auseinandersetzungen spielten im Leben des Adels eine große Rolle, deswegen waren größere oder kleinere militärische Truppenteile ein fester Bestandteil des mittelalterlichen Verkehrs. Besonders nach der Durchsetzung des Söldnerwesens im 14. Jahrhundert nahmen zahlreiche Adelige aus den slowenischen Ländern an Feldzügen in Italien, Tirol, Salzburg, Dalmatien und sogar in der Schweiz sowie in Serbien teil. Besonders Italien war mit seiner bewegten politischen Geschichte im 14. und 15. Jahrhundert ein beliebtes Betätigungsfeld der Söldner aus dem Kaiserreich. Wegen der unmittelbaren Nähe kamen diese auch in großem Maße aus dem slowenischen Gebiet. Zu den unternehmungslustigsten gehörten die von Pettau, Schärffenberg, Stegberg, vor allen aber die von Cilli. In ihren militärischen Abteilungen befand sich manch einer aus den Reihen des niederen Adels und des Bauernstandes aus den slowenischen Ländern.

Auch kirchliche Prälaten waren gezwungen, wiederholt auf Reisen zu gehen. Die Patriarchen von Aquileia besuchten ihre kirchliche Provinz im slowenischen Gebiet (bis Drau), meistens wurde diese Pflicht jedoch durch ihre Suffragane erfüllt, die Bischöfe der istrischen Diözesen Píčen, Poreč, Novigrad. Nördlich der Drau versahen eine ähnliche Aufgabe die Suffragane von Salzburg, die Bischöfe von Lavanttal und Seckau. Sie weihten Kirchen und Geistliche, ermittelten und entschieden in kirchlichen Streitigkeiten u.ä. Die eindrucksvollste Quelle für derartige Visitationsreisen hat sich aus dem Spätmittelalter erhalten. Es handelt sich um die berühmten Reiseberichte Paolo Santoninos, der in den Jahren 1485-1487 den Agleier Vikar, den Bischof von Caorlo, auf seinen drei Visitationen der slowenischen Länder begleitete.

Kirchliche Mönchs- und Ritterorden hatten eine äußerst zentralisierte Struktur, die von den Vorstehern einzelner Ordenshäuser Kontakte mit Ordenszentralen sowie regelmäßige Teilnahme an Generalkapiteln erforderten, wie etwa in Citeaux und Grande Chartreuse. Für zwei Zisterzienser-

klöster und vier Kartausen auf dem Gebiet des heutigen Slowenien liegen diesbezüglich zahlreiche Angaben vor. Bei den Zisterziensern war auch die Verbindung zwischen der Niederlassung und dem Mutterkloster, von dem sie gegründet wurde, von Bedeutung. So pflegte das Zisterzienserkloster Stična (Sittich) enge Kontakte mit Viktring, seinem Mutterkloster in Kärnten, Kostanjevica (Landstrass) aber mit Rein in der Steiermark. Die Vorsteher des Mutterklosters hatten für das wirtschaftliche und geistige Leben der Niederlassung zu sorgen, die Wahl des neuen Vorstehers zu leiten, über Streitfälle zu entscheiden u.a.m. Durch die slowenischen Länder nach Ungarn reisten auch Visitatoren aus Frankreich, wo sich die Mutterklöster der ungarischen Zisterzienserklöster befanden. Die slowenischen Kartausen waren die ältesten Niederlassungen dieses Ordens in Mitteleuropa und dementsprechend groß waren auch das Ansehen sowie die Pflichten ihrer Prioren. Als im 14. Jahrhundert Ordensprovinzen entstanden, ernannte das Generalkapitel einige Male den Prior von Žiče (Seiz) zum Generalvisitator der deutschen Provinz, dem die Kartausen der österreichischen Länder, Deutschlands, Böhmens, Ungarns und Polens anvertraut waren. Eine außerordentliche Bedeutung erlangten die slowenischen Kartausen in der Zeit des westlichen Schismas zwischen 1378 und 1410. Im Jahre 1391 wurde der Sitz der Kartäuser der römischen Obedienz nach Žiče verlegt, wo er fast zwanzig Jahre verblieb. Das slowenische Territorium wurde zu einem Gravitationspunkt, was ein verstärktes Verkehrsaufkommen zur Folge hatte. Hier befand sich das Zentrum des Ordens, zu dessen Generalkapitel alljährlich Prioren aus Italien, Deutschland, den Niederlanden, Ungarn, Böhmen, Polen, den nordischen Ländern und England anreisten. Lange Jahre hatte hier der berühmte Prior Stefano Macone aus Mailand seinen Sitz, der ehemalige Sekretär der Hl. Katharina von Siena. Die Klostervorsteher verschiedener Orden waren oft auch in Sondermissionen unterwegs, mit denen sie vom Papst, vom Ordenskapitel oder vom örtlichen Ordinariat betraut wurden. Die Aufgaben, die ihnen oblagen, waren verschiedener Art: Ermittlung von Häresie, Verkündung des päpstlichen Befehls über die Exkommunion und das Interdikt, Schlichtung des Streits zwischen den Einnehmern von Abgaben für den Kreuzzug und den Klöstern, strittige Angelegenheiten hinsichtlich des Patronats über die Pfarreien u.ä.m. Nicht selten reisten auch die Ordensleute selbst. Der Weg führte sie etwa in ein neugegründetes Kloster, in ein Konvent, wo es an Ordensleuten mangelte, zu einem Erzbischof oder einem Patriarchen, um dort die Weihe zu empfangen, oder sie wurden in ein anderes Ordenshaus versetzt oder als Gäste geschickt.

Zwischen Klöstern desselben Ordens bestanden zahlreiche Kontakte, die slowenischen Ordenshäuser tauschten Ordensleute mit Ungarn, Böhmen, Tirol und sogar mit Flandern aus. Und mit den Ordensleuten reisten auch Bücher durch die mittelalterliche Welt.

Pilgerfahrten erfaßten als Form des mittelalterlichen Reisens ein breites Spektrum der damaligen Gesellschaft. Auch dabei spielte das slowenische Territorium eine Transitrolle. Durch slowenische Länder reiste man aus den benachbarten österreichischen Ländern, aus Kroatien, Ungarn und wahrscheinlich auch aus Polen nach Rom, nach Santiago und später auch zu anderen Wallfahrtsorten. Adriaahäfen, vor allem Koper (Capodistria) und Triest verzeichneten als Ausgangspunkt von Pilgerfahrten ein hohes Verkehrsaufkommen. Für Triest liegen vom Ende des 15. Jahrhunderts zahlreiche Angaben über die Pilger vor, die auf einen regen Verkehr hinweisen. Auch Kreuzritter wählten in der Frühzeit ihren Weg über die slowenischen Länder, so etwa das Heer von Raymond von Toulouse im Jahre 1096 und eine große Gruppe aus der Lombardei im Jahre 1101. Zahlreiche Fragmente in den Quellen weisen auf die Teilnahme von zahlreichen Adeligen aus dem slowenischen Gebiet an Kreuzfahrten hin. Dasselbe gilt auch für Angehörige niederer Schichten bei Pilgerfahrten nach Rom, Jerusalem und später nach Aachen, Köln, Assisi und zu anderen Orten. Im Dom zu Aachen hatten die Slowenen bereits seit Anfang des 15. Jahrhunderts ihren Altar und seit 1495 ihren Geistlichen, in Rom zusammen mit kroatischen Pilgern seit 1453 ein Hospiz.

Eine interessante Frage stellt im Mittelalter der Informationsfluß dar. Ein Großteil von Nachrichten wurde ungeplant, und zwar mündlich, durch zufällige Reisende - Kaufleute, Handwerker, Pilger u.a. vermittelt. Alle bedeutenderen mittelalterlichen Institutionen, von Grundherren und Städten, der Kirche, den Klöstern, Handels- und Bankgesellschaften bis zu den landesfürstlichen Ämtern und Hofstellen verfügten über ein eigenes Informationsnetz. Grundherrschaften hatten oft Boten, die als Gegenleistung für den Dienst, den sie zu Pferde versahen, einen Bauernhof als Dienstlehen erhielten (z.B. auf den Agleier und Freisinger Herrschaften). Die Kirche, die am stärksten perfektionierte und durchorganisierte Institution im Mittelalter, verfügte über ein außerordentlich gut organisiertes Informationssystem. Davon zeugen zahlreiche päpstliche Bullen über die Angelegenheiten in den slowenischen Ländern, die manchmal sogar einen lokalen Charakter annehmen konnten. Es kann ein reger Verkehr von Boten vorausgesetzt werden, die Berichte und Bittschriften nach Rom brachten, und von Boten, Delegierten und

päpstlichen Legaten, die mit Antworten aus Rom in Gegenrichtung unterwegs waren. Zugleich erforderte das Erheben und Befördern von kirchlichen Einnahmen eine lebendige Kommunikation auf verschiedenen Ebenen. Seit dem 15. Jahrhundert, als sich die verstärkte Macht des Landesfürsten und seine Verwaltungsinstitutionen gefestigt hatten, wurde auch das Bedürfnis nach einem regelmäßigen Informationsaustausch größer. Informationszentren wurden die Vizedomämter in Ljubljana (Laibach) und Celje (Cilli), wo eine große Anzahl von Schriften einging und an Sitze der Grundherrschaften, in Städte, Märkte und Dörfer verschickt wurde. Regelmäßige Sitzungen der Landstände, die im 15. Jahrhundert begannen, erforderten oft eine Kommunikation zwischen den Vertretern des Adels, der Städte und dem Kaiser. Die erste regelmäßige Posteinrichtung in den slowenischen Ländern, die sonst in erster Linie der Staatsverwaltung diente, wurde am Ende des 15. Jahrhunderts von Kaiser Maximilian geschaffen.

Zum Schluß sei noch eine Übersicht über die Besuche von namhaften Persönlichkeiten beigefügt. In der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts besuchte Patriarch Berthold von Andechs mindestens dreizehnmal die slowenischen Länder, wo er ziemlich umfangreiche Familienbesitzungen hatte. Die österreichischen und steirischen Herzöge von Babenberg weilten oft auf ihren Besitzungen in der Untersteiermark (in Maribor/Marburg) und in Krain - Leopold VI. in den Jahren 1195, 1209, 1213, 1224, 1227 und Friedrich der Streitbare in den Jahren 1235, 1240 und 1241. Der Kärntner Herzog Bernhard, vor allem aber sein Sohn Ulrich III. versuchten im 13. Jahrhundert, die Landesherrschaft in Krain zu erlangen, wo die Spanheimer über einen großen Besitz verfügten. Vor allem Ulrich wendete viel Energie daran und verbrachte

alljährlich bis zu seinem Tode im Jahre 1269 mehrere Monate in Krain (mindestens sechszwanzigmal). Nach der Besetzung von Kärnten und Krain besuchte im Herbst 1270 der böhmische König Ottokar II. Přemysl die beiden Länder. Die Grafen von Görz-Tirol festigten ihre Position im für den Verkehr bedeutenden Krain am Ende des 13. Jahrhunderts: Mainhard II. besuchte Ljubljana (Laibach) in den Jahren 1277, 1283, 1288, 1294, Herzog Heinrich von Görz-Tirol in den Jahren 1313, 1317, 1324. Die Habsburger, die im Jahre 1335 Kärnten und Krain in ihre unmittelbare Verwaltung übernahmen, weilten da im 14. und 15. Jahrhundert mindestens achtundzwanzigmal (1285, 1302, 1316, 1326, 1327, 1335, 1338, 1350, 1360, 1363, 1370, 1374 (zweimal), 1377, 1396, 1399, 1403, 1405, 1414, 1421, 1423, 1436, 1441, 1444, 1447, 1449, 1457, 1462). Am Anfang des 15. Jahrhunderts verbrachte Viridis Visconti, die Mutter der vier Herzöge von Habsburg, die letzten Jahrzehnte ihres Lebens in Ljubljana und Umgebung, was engere Beziehungen der letzteren mit dem slowenischen Gebiet bedingte. Besonders stark engagierte sich hier Friedrich III. wegen der Kriege gegen die Grafen von Cilli. Als er im Jahre 1457 das Cillier Erbe zu erlangen versuchte, verbrachte er ein halbes Jahr in der slowenischen Steiermark und in Krain und die andere Jahreshälfte in Kärnten. Außer den Dynasten, die in slowenischen Ländern ihre Besitzungen hatten, durchreisten nach ihren kriegerischen Unternehmungen dieses Gebiet auch bedeutende Herrscher: der böhmische König Ludwig I. während seiner Feldzüge gegen Neapel in den Jahren 1347 und 1350 sowie anlässlich des Kriegs gegen Venedig im Jahre 1356; der ungarische und deutsche König Sigismund von Luxemburg während des Kriegs gegen Venedig im Jahre 1413.

Alenka Vodončnik

Humanizem in celjski grofi

Čas, ki zajema zgodovino Celjskih grofov sovpada z obdobjem ustalitve Turkov na Balkanskem polotoku, zavzetjem Carigrada (leta 1453), z osvoboditvijo Rusije izpod Tatarov, utrditvijo deželnih kneževin v Nemčiji, z uzakonitvijo plemiške oligarhije na Poljskem s krakovsko konstitucijo (leta 1436)... Hkrati pa je to tudi doba iznajdbe tiskarstva (ok. leta 1440), gradnje katedrale sv. Vida v Pragi, prav tako v Seville, rotovža v Brüggeju, postavitve oltarja v Gentu in čas, ko se po Evropi začno ustanavljati univerze (Dunaj, Praga). Obdobje Celjanov je tudi doba, ko na širše evropsko humanistično področje stopijo G. Boccaccio, F. Petrarka, J. Hus, Jeanne d' Arc, Cosimo de Medici.

Politični razvoj in vzpon Celjskih grofov delimo v tri dobe. V prvi dobi se Žovneški gospodje uveljavijo kot zvesti privrženci Habsburžanov in za to sodelovanje so leta 1322 poplačani s podelitvijo vovbrških posesti ter skoraj dve desetletji kasneje povišani v grofe. V drugi dobi se politično razvijajo neodvisno od Habsburžanov ter se povezujejo z Luksemburžani, ko le ti pod Karlom VI. združijo nemško cesarsko krono s kraljevsko češko krono in za časa Sigismunda I. še Ogrsko. Ob sodelovanju z njimi se Celjski politično in posestno utrdijo na Ogrskem, predvsem pa Hrvaškem. V posesti imajo Zagorje, Medjimurje. Z varuštvo nad Zagrebško nadškofijo pa dobijo še pomemben političen vpliv na Hrvaškem ter težijo po razširitvi na jug. Njihova moč se znatno poveča ob dedovanju ortenburških posesti na Koroškem, Gorenjskem in Dolenjskem, s tem postanejo prva politična sila v Sloveniji, kar jim leta 1436 Luksemburžani pravno potrdijo. V tretji dobi, po letu 1436 se borijo še za vrhovno oblast na Ogrskem. Medtem, ko si v prvi dobi Celjani ustvarijo trdnjšo politično oblast in z grofovskim dostojanstvom pridobijo pravno veljavo, v drugi nadaljujejo in zaključijo prvo s pridobitvijo deželnega kneštva, pa predstavlja tretja doba zakasneli politični podvig.

Od posameznih Celjskih grofov, ki so najbolj vplivali na politiko in kulturo tega časa, je treba omeniti zadnje. Neoporečno je zgodovinska osebnost Herman II. (1385 - 1435), ki je priznan kot utemeljitelj celjske državnosti, katero je hotel po njegovih zamislih izvajati tudi njegov vnuk Ulrik

II. Herman je označen kot "najbolj harmonična politična postava med Celjskimi",¹ saj je po sodobnih opisih označen kot odločne volje, ponosen, v nastopanju dostojanstveno gospodovalen, v zagovarjanju interesov celjskega dvora in politike pa preudaren in po potrebi tudi brezobziren. Manjkajo nam vsi podatki o njegovi izobrazbi in omiki, vendar po vseh političnih in diplomatskih nalogah, ki jih je uspešno razrešil, domnevamo, da je bil dokaj izobražen in omikan. O tem nam pričajo politična posredovanja na Ogrskem, Češkem, Poljskem in njegova vloga bana Hrvaške ter vloga političnega svetovalca Sigismunda na cerkvenem zboru v Konstanci leta 1414. A vendar je Herman II. Celjski v zunanji in notranji politiki poznal samo interese Celjskih in na ves razvoj gledal samo s tega stališča. V Konstanci je zagovarjal Sigismundovo mnenje o enotnosti cerkve in papeštva in zato ni doumel zgodovinskega pomena Jana Husa ter gibanja v njegovem krogu. To sicer dokazuje, da se za takratne humanistične težnje ni zavzemal, a kljub temu je živel v stiku s takratno umetnostjo, kar pričajo: samostana Pleterje na Dolenjskem in Lepoglava v Zagorju ali pa nagrobnik nezakonskemu sinu- tridentinskemu škofu Hermanu. Pri izvajanju svoje dinastične politike je šel tudi preko cerkvenih nazorov, če pri tem izpostavimo poroko Ulrika II. s Katarino Branković, ki je po poroki na celjskem dvoru ostala pravoslavne vere.

V XIV. in XV. stoletju, ko se na evropskih univerzah pojavijo stolice za astrologijo, je tudi Herman uravnaval vsa dejanja po zvezdah. In pojavi se vprašanje, ki bo po mnenju F. Baša ostalo nepojasnjeno "ali je Herman, ko je obtoževal Veroniko Deseniško čarovnije, uporabil čarovništvo kot ljudsko verovanje v dinastične namene, ali pa je sam vanj verjel."² Vendar glede na to, da so bili v tem času le redki, ki so čarovništvo dosledno odklanjali (Piccolomini), bo držalo verjetno oboje, poleg tega pa je šlo za ljubezensko čarovnijo. Tako kot je Herman opisan kot močna politična osebnost, pa je o Frideriku težko govoriti kot o politiku, ampak kvečjemu kot osebi, ki je živela kot pravni senior celjske dinastije zgolj življeneje

¹ Franjo Baš, Celjski grofi in njihova doba, Celjski zbornik 1951, str. 15. (v nadaljevanju F. Baš, Celjski grofi...)

² Franjo Baš, Celjski ..., str. 16.

lastnega udobja."³ Nič kaj humanističen značaj Friderika II. nam odkriva dogodek zabeležen v Kroniki grofov Celjskih: "V istem času je grof Friderik Celjski zbral v Celju vojsko in prodiral proti gradu, imenovanemu Ravnibreg, ki leži eno miljo od Celja, ter ga zavzel in zraven tudi grad, imenovan Lemberg, ki ga je tudi zavzel ter dal oba porušiti do tal zavoljo tega, ker sta mu stala preblizu Celja. In oba omenjena gradova sta bila last blagorodnega gospoda grofa Ulrika Schaunberškega, ki je bil v omenjenem času služabnik omenjenega cesarja Friderika."⁴ V delu Lexikon von Steiermark, Josef Andr. Janisch dodaja "...je grof Friderik Celjski, Ulrikov oče, napadel gradova Lemberg in Ransperk, ki sta bila v posesti grofa Schaunberškega, ju z nenadnim naskokom zavzel in ju dal do tal porušiti, s pripombo, da gradova ležita preblizu Celja in da ne more trpeti, kako mu sosedje kadar na svojem gradu južina, skozi okna gledajo noter."⁵ Kljub temu, da je Herman II. zapusti Frideriku ogromno dediščino in je že bil vpeljan v politično dogajanje na Celjskem dvoru, ni Friderik nikoli resnično prevzel celjske dediščine. Ob tem pa moramo upoštevati, da je imel ob sebi sina Ulrika II., močnejšo osebnost in odličnega politika.

E. S. Piccolomini je v svoji zgodovini cesarja Friderika III. označil naše kraje kot barbarske, Celjane kot barbare in Friderika II. (1435-1454) v podobnem pomenu, kot so označevali sodobni humanisti v Italiji tamkajšnje konzervativno plemstvo. Če nam Kronika grofov Celjskih tako malo ali skoraj nič ne pove o njegovi osebnosti, nam pa drama Elizabeta - Veronika kaže pomanjkanje dinastično - političnega čuta, a vendar sposobnost reševanja osebnega življenja in liberalnega odnosa do husitov ter meščanstva. In tudi J. Orožen pripisuje Frideriku izreden čut za gospodarski značaj celjskega dvora.

Medtem, ko je E. S. Piccolomini zadnjega Celjskega grofa Ulrika II. (1454 - 1456) v pismu škofu Lenartu passauskemu leta 1446 prikazal kot razumnega in pametnega moža, a kasneje, ko je

postal Ulrik tekmelec Friderika III., je sodbo spremenil. "Celjska kronika nam kaže Ulrika kot viteza, ki je v duhu viteških vrlin deloval iz zvestobe do svojega kralja Ladislava Postumnega, prav kakor za blagor podložnikov in cerkve."⁶ Ulrik torej ni več politični grof Celjski, ampak brezdomni bojevnik, ki se izživlja v bojih, vendar ne zaradi povečanja najemniške vojske, marveč za osebno oblast na Češkem, v Avstriji in zlasti Ogrski. Če so po Friderikovi smrti prodrli na plan vsi znaki propadajočega viteštva, pa odseva Ulrik višek nesmotrne viteške borbenosti. E. S. Piccolomini pravi o Ulriku: "Nihče ni bolj častihlepen, skop in razuzdan od njega, sam hoče imeti vse časti, vso moč in oblast, enakega ne trpi poleg sebe..."

Popolnoma drugačna osebnost je Barbara Celjska, hči Hermana II. Celjskega in žena Sigismunda I. Luksemburžana, za katero bi lahko tudi rekli, da je izmed vseh Celjanov še najbolj humanistično usmerjena. A vendar se ob tej trditvi pojavi vprašanje, v kolikšni meri je sploh lahko vplivala s svojim humanizmom na dogodke Celjskega dvora?

Kljub temu, da je bila politika Celjskih grofov preveč ambiciozna, in da so bile vse težnje usmerjene v prilaščanje novih posesti in širjenje politične oblasti, pa kulturni in izobrazbeni interesi niso ostali povsem v ozadju. Nezakonski sin Herman II. je bil namenjen za šolanje in cerkveno službo. Postal je freinsinški in tridentinski škof Herman. Bil je edini član celjske dinastije, katerega prisotnost lahko dokažemo na univerzi v Bolognji. V prvi polovici XVI. stol. pa se število Bolognjskih sholarjev znatno poveča, kajti to so bili večinoma plemiči, ki se zavedajo pomembnosti izobrazbe. Da je Herman poslal študirat sina v severno Italijo in ne na katero nemško univerzo, gre pripisati dejstvu, da so bili v tem času živahni stiki z Oglejem in Benetkami. To dejstvo pa nam dokazuje tudi nagrobnik Hermana (umrl 1421) v opatijski cerkvi v Celju, ki je delo severnoitalijanskega mojstra.

Tudi za Hermanovo hčer Barbaro, ki je bila v stikih s humanisti in se je zanimala za astrologijo in alkimijo, je težko reči, v kolikšni meri se je to njeno delovanje dotaknilo Celjskega dvora. Mogoče se lahko v zvezi s tem oprimmemo dejstva, da je E. S. Piccolomini, ki je bil Celjanom docela nenaklonjen, označil Ulrika II. kot "ingentio tantum et elequentia major." Pripisuje mu dve vrednosti, ki v sistemu humanista stojita v samem vrhu piramidne lestvice - prirojena duševna zmožnost in retorična sposobnost. A hkrati pripisuje Ulriku tudi vse Friderikove negativne lastnosti.⁷

O samem ustroju celjske pisarne nam je prav tako znano zelo malo. Do leta 1436 je bila dvorna

³ Franjo Baš, prav tam, str. 16.

⁴ Kronika grofov Celjskih, prevod Ludovik Modest Golia, po izdaji Franza Krones, Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, 27. poglavje, str. 41. Grad Ravnibreg - Rabensberg so imeli že v začetku 11. stol. grofje Breško-Selški. Prvi znani posestniki pa so bili vitezi Rabensbergi, omenjeni leta 1139. Leta 1453 pa ga je imel v lasti Ulrik Schaunberški, ki je bil v celjski službi. Danes o gradu ni več sledu. Grad Lemberg je bil zgrajen v 12. stol. kot eno izmed upravnih središč posestev Vilijema Breško-Selškega. Leta 1279 se je Hartnid iz Guštanja odpovedal Lembergu v korist Friderika Ptujkega, po izumrtju Ptujskih, so kot krški fevdniki dobili leta 1438 Lemberg Schaunberški. Pristaši kneza in zato sovražniki Celjanov.

⁵ Ivan Stopar, Gradovi in graščine v vzhodni Sloveniji, III. del, str. 69, povzeto iz dela: Josef Andr. Janisch, Lexikon von Steiermark, str. 56-57.

⁶ Franjo Baš, Celjski grofi..., str. 18.

⁷ F. Baš, Celjski grofi..., str. 16 ss.

pisarna zelo slabo organizirana, česar bi spričo veljave Celjanov ne pričakovali. Doslej nam je znanih le nekaj imen kanclerjev, pisarjev, sodnikov in dvornih mojstrov. Ti ljudje so bili večinoma župniki iz Celja in Laškega, vsekakor pa ljudje, ki so jih nameščali grofje in so jim prav posebno zaupali.⁸ Kakšen je bil duhovni profil celjskih kanclerjev, pisarjev in sodnikov, ali so bili formirani po vzoru tradicionalnega srednjeveškega uradniškega sistema, ali pa so že bili šolani v tujini in so navezovali stike z evropskimi humanisti? Zaenkrat imamo o sestavi in organizaciji celjske pisarne premalo dejstev, da bi lahko povedali kaj več. Humanizem se je razvijal preveč odmaknjen pisarni Celjskih grofov in to med ljudmi, ki so bili Celjanom nenaklonjeni, če ne celo sovražni. Začetki humanizma segajo v avstrijski in južnonemški prostor, kjer se po zaslugi E. S. Piccolominia začne formirati krožek literatov, ki so se uveljavljali tudi v literaturi. Po odhodu Piccolominia v Italijo pa so ravno ti humanistično usmerjeni literati zasedli pomembna škofovska in tudi upravna mesta v širšem prostoru severno od Alp.

Tudi o šolstvu tega časa imamo malo podatkov. Imeli so minoritsko notranjo šolo za vzgojo svojih otrok in hkrati zunanjo za ostale otroke. Grofovske otroke je poučeval grajski kaplan ali pa kakšen uslužbenec v pisarni. Verjetno je, da je samo Celje že dobilo svojo mestno šolo, čeprav je prvo poročilo o tem nekaj mlajše.⁹ O skrbi Celjanov za vzgojo nadarjenih otrok pa nam pričajo oglejski zapisi, ki nam opisujejo, da so nekatere celjske otroke priporočili grofje ali pa njihove žene. Leta 1391 je gospa Adelajda, vdova po Ulriku I. priporočila Ivana (Matheus filius Johannes sevefridi de Cillia), ki je bil kasneje kot dunajski stolni prošt učitelj kasnejšega cesarja Maksimilijana. Leta 1496 je Johannes de Cillia umrl kot škof v Konstanci ob Bodenskem jezeru.

Ko govorimo o šolstvu, moramo omeniti še zgodnji literarni spis humanističnega pisca Johanna Trösterja *De remedio amoris*, ki je nastal med leti 1454 in 1456. To je dialog, ki ga je avtor posvetil Wolfangu Forchtenauerju, glavni osebi dialoga, ki je kot učitelj deloval na celjskem. Nanj se obrača z besedami: "Ali je to Diani posvečena nimfa zunaj obzidja mesteca, nedaleč od celjskega gradu, kjer si nekoč kot učiteljček imel v oblasti dečke?"¹⁰ Iz omenjenega spisa razberemo, da je Wolfgang Forchtenauer deloval na celjskem. Domnevamo lahko, da gre za "knežji dvor, ki je stal

pred mestom Celjem in se je imenoval Stolp", kjer so imeli grofje prebivališče. Iz virov je nemogoče razbrati kdaj je Forchtenauer učiteljeval na Celjskem, vemo pa, da je bilo njegovo učiteljevanje prekratko, da bi lahko pustilo kakršne koli sledi, a kljub vsemu se v tem vidi želja Celjskih grofov po izobraževanju.¹¹

Pomembno mesto zavzema tudi Johannes Rot (Roth, Rott, Rode), ki je avtor humanističnega govora nad grobom zadnjega celjskega grofa Ulrika II. Ohranil se je v kodeksu št. 10, fol. 288 r - 289 l, v samostanski biblioteki v Kremsmünstru in sicer v enem samem, precej slabem prepisu iz druge polovice 15. stoletja.

Govoril je kot protonator ogrskega kralja Ladislava Postumnega, katerega je Friderik III. leta 1452 zapustil v varstvo Ulriku II. Celjskemu. Johannes Rot je svoj govor razdelil na dva dela. Prvi je osredotočen na izliv bolečine in žalosti, medtem, ko hoče drugi del tolažiti žalujoče. V obeh delih pa je porazdeljena hvalnica nad umrlim, ki ima težišče v prvem trenetnem delu. V prvem delu najprej napove svoj namen, opiše velikost katastrofe in preide na razčlenitev glede same izgube umrlega, na sorodnike - Ladislava Postumnega, služabnike, duhovščino, plemstvo, podložnike, na tiste, ki predstavljajo deželo. Nato se ustavi ob Ulrikovi ženi, Katarini Branković in njeni bolečini ter preide na Cerkev in križarsko vojsko, katera je izgubila plemenitega vojskovodjo. S tem je dana iztočnica za hvalo Ulrika. Nazadnje pa z apostrofami pozove k žalovanju kralje in vladarje. Za tem opisuje negotovo usodo nadaljne oblasti v deželi, ki jo ilustrira s svetopisemskim citatom. Takoj nato pa navede štiri klasične dobe človeštva, s tem, da izpusti srebrno in doda prsteno. Z motivi iz antične mitologije sklene prvi del. Prehod v drugi del na široko opiše s "toposom nedopovedljivosti", da če bi hotel dovolj bridko objokovati Ulrikovo smrt, ne bi bile dovolj solze dveh svetopisemskih oseb, kralja Davida in Rahele ter mitične Niobe za Amfinom in otroki.

Drugi tolažilni del začenja s temo, ki je formulacija Cicerona o bridkosti in udarcih usode. Sprijazniti se je treba z dejstvom, da tem udarcem ni moč uiti, in da se ob tem mišljenju ni zgodilo nič nenavadnega. S tem Rot razvije misel "en zakon", nesmrtni so samo bogovi in narava. Kar nadgradi z mislijo, da kolikor bolj goreče se je Ulrik boril zoper Saracene in Turke, toliko bolj ravnodušno moramo prenašati to nesrečo, sploh pa ob misli na še hujše nesreče, kakor je npr. propad kraljestva. Nato navede kot primer Kreza, Asirce, Grke, Medijce, Kira Velikega in kot poslednje tudi Rimljane. Vzporedno s temi mislimi

⁸ Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice* - I. del., str. 259. (v nadaljevanju: J. Orožen, *Zgod. Celja...*).

⁹ Poročilo navaja, da je bil leta 1460 šolski vodja Pavel Pildhauer.

¹⁰ Primož Simoniti, *Humanizem na Slovenskem in Slovenski humanisti do srede XVI. stol.*, str. 19 - 20.

¹¹ Prav tam.

razvije še eno misel o sreči, ko ji ni moč čutiti zemeljske teže "kjer je duh, tam je svoboda".

Že na začetku se pojavlja vprašanje, kje in pred kom je imel Johannes Rot ta nagrobni govor? Kot poslušalci pridejo v poštev po nazivih le celjska duhovščina in plemstvo, saj jih nazove "patres reverendi et nobiles lacrimosi", "patres reverendi ac clarissimi viri" ali samo "klarissimi". Vsekakor pri govoru ni bil navzoč kralj Ladislav Postumus, kajti o njem govori kot o tretji osebi, ob njegovi prisotnosti bi ga govorec kot najvišjega dostojanstvenika nagovoril neposredno. Ker so Rotovi vzkliki obtoževalno usmerjeni zoper Panonijo-Ogrsko in zoper Madžare je popolnoma izključeno, da bi bil govor govorjen pred ogrsko duhovščino in plemstvom. Vendar pa nikakor ne smemo izključiti možnosti, da je bil ta govor, ki ni dragocen samo kot latinsko govorno delo, ampak tudi zato, ker humanist, pisec govora gleda na Celjske kneze iz čisto pozitivne plati, zgolj literarna tvorba in ni nikoli uzrl občinstva, kateremu je bil namenjen. Ob tem pravi Primož Simoniti, da obstaja sicer možnost, da je imel Rot govor v drugi polovici novembra ali v decembru 1456.

Celjska kronika, ki jo je pisal človek, ki je do godke sam doživljal, ne pravi ničesar o govoru pred grobnico. Navaja le, da je 9. novembra bilo truplo prepeljano v Celje, v minoritsko cerkev; o pokopu pa govori, da je bil "knežji". Trideseti dan po pokopu, na dan pogrebne svečanosti pisec Celjske kronike omenja le "ganljive tožbe" za Ulrikom.¹²

Glede na jezik in stil ima Rotov nagrobni govor "Oratio illustris comitis Ulrici de Cilia", v svojem besedišču le malo sledi srednjega veka. In prav tako kot kaže uporaba jezikovnih besed na literarno delo izrazitega humanista, je "... s svojo vseskozi pozitivno oznako pokojnika pomembna tudi kot doslej prezrta protiutež negativni podobi, ki so jo ne le o Ulriku Celjskem, temveč o vsem rodu Celjanov zarisali humanisti, Aeneas Silvius in le malo mlajša madžarsko usmerjena humanistična historiografija (Bonfini)."¹³

Ob širjenju humanizma se nam pojavi vprašanje, ali je v Kroniki Celjskih grofov opazen kakšen koli odmev humanizma? Krones domneva, da jo je pisal kakšen celjski minorit, ali kot meni Golia, da jo je pisal eden izmed pisarjev Hermana II. Pisati je začeta leta 1435, po naročilu Hermana II. in z njegovo smrtjo naj bi se tudi končala. Vendar pa je pisec dodal tudi dogodke po Hermanovi smrti do razdelitve celjske dediščine. Dogodki, ki so navedeni v Kroniki, segajo v čas globoko po letu 1460, ko je Katarina zapustila svoj

vdovski delež in se vrnila v Dubrovnik. Iz tega sledi, da je moral biti drugi del Kronike pisan med leti 1435 in nekaj pred 1469. Glede na to, da na Koroškem v nemški kroniki Jacoba Unresta ni humanističnih odmevov, da se na Kranjskem v tem času ukvarjajo zgolj s prepisovanjem starih srednjeveških tekstov, bi tudi v Celjski kroniki težko iskali humanistične težnje. Plemstvo je bilo v večini nemško, že iz praktičnih razlogov je znalo slovensko, ni pa znalo latinsko. Izobrazba pa sčasoma pridobiva čisto nov pomen v tradicionalnih plemiško-viteških vrednotah in v višje šole ne pošiljajo več le tistih, ki so namenjeni duhovniškemu stanu. Franz Krones, najzaslužnejši raziskovalec zgodovine grofov Celjskih, trdi, da je pisec Kronike nek minorit. Tej trditvi ni mogoče pritrditi. Popolnoma upravičeno pa Krones zavrača kot avtorja nekega konjiškega učitelja Kristofa Solida in Jurija Vinkla. Kar se tiče samega jezika, Krones ugotavlja, da gre za nemščino poznega srednjega veka. Naslednja Kronesova trditev, da je bil kronist Kronike zelo vdan Celjanom, popolnoma drži, vendar obstaja mnenje, da se Krones ni dovolj poglobil v slog pisanja, kajti tako bi lahko ugotovil tudi poklic kronista. Kronist je izražal svojo vdanost poleg uvodne kritike v izrazitem pisarniškem slogu. Nikjer ni opustil nobenega naziva, niti pri članih celjske rodbine niti pri ostalih plemičih. Zato obstaja mnenje, da je bil pisec Kronike eden izmed pisarjev grofa Hermana II. Trditev, da je bil avtor duhovnik - minorit, lahko ovzremo, če samo pregledamo kronistovo citiranje. V celotni Kroniki samo enkrat citira sveto pismo in še to tako, da tega teksta ni mogoče dobiti v obeh knjigah Makabejcev, kakor on navaja. "Pisec si je enostavno ta tekst izmislil, da bi bil bolj tehtno zvenel, ga označil kot citat svetega pisma."¹⁴ Kronesu se je zdel prepričljiv dokaz, da je kronist minorit, ker slavi reformatorje minoritskega reda Bernarda Sienskega in Janeza Kapistana, na podlagi Kapistanovega pisma najdenega v predalu nekega samostana.

Če na kratko povzamemo, je bil kronist eden izmed pisarjev Celjske grofovske pisarne, ki je bil vdan rodbini in za časa Hermana začel pisati Kroniko grofov Celjskih. Gradivo je dobil v sami celjski pisarni, vendar ga je bolj prepisoval, kot pa kritično obdeloval. To se izraža iz citiranja listine Karla IV., kjer je navedel napačne letnice. Iz tega lahko tudi razberemo, da je dogodke pisal kar po spominu.

Kar pa se tiče samega odnosa Celjskih grofov do cerkve, njenih ustanov, patriarhov in papežev, pa lahko še iz časa, ko so bili Žovneški gospodje trdimu, da so bili z duhovščino ves čas v zelo

¹² J. Orožen, Zgodovina Celja..., I. del, str. 243 ss.

¹³ P. Simoniti, Humanizem na Slovenskem..., str. 37.

¹⁴ Kronika grofov Celjskih, str. 108 - 110, cit.

dobrih odnosih, predvsem pa z gornjegrajskim samostanom. Do odločbe Friderika II., o prepovedi vmešavanja, so se vmešavali v samostanske sodne pravice in izkoriščali svoj odvetniški položaj. Poseben odnos so gojili Celjski grofje do kartuzijanskih samostanov: Žič, Jurkloštra in Bistre pri Vrhniki. Potrebno pa je omeniti tudi njihov odnos do samostana Pleterje, katerega je leta 1440 ustanovil in dal zgraditi Herman II. Leta 1401 se je posvetoval z očetom Mihaelom, vizitatorjem avstrijskih kartuzij in leta 1403 je general kartuzijanskega reda sporočil generalnemu kapitlju v Žičah, da bo ustanovil Herman II. kartuzijo - Prestol svete Trojice. Iz Žič je poslal očeta Hartmana, da bi pričel z zidavo nove kartuzije. Zidali so od leta 1403 do leta 1406, tega leta pa so že prišli menihi iz Žič. Od prvotne stavbe sta danes ohranjena le še refektorij in gotska cerkev, kateri je bilo kasneje dozidano okroglo okno. Leta 1447 sta Ulrik II. in Friderik II. potrdila vso posest, gosposčine in imetja, ki jim jih je podaril njun oče. Kasneje pa sta še avstrijska vojvoda Leopold in Ernest kot deželna kneza potrdila Pleterjem vse tiste privilegije, katere imajo tudi druge kartuzije. Leta 1413 je Bertolo Ceci, škof v Piacenzi in patriarhov delegat posvetil oltarje, sama cerkev pa je bila posvečena leta 1420 in sicer jo je posvetil brižinski škof Herman, legitimirani sin Hermana II. Leta 1596 pa je samostan prišel v jezuitske roke. Pomembne samostanske inštitucije so še frančiškanski samostan v Enzendorfu na Nižjem Avstrijskem in dominikanski samostan v Novem kloštru pri Polzeli, ki ju je ustanovil Friderik II. Celjski.

Posebno pozornost so grofje Celjski posvečali samostanu malih bratov v Celju - minoritom. Leta 1348 je Friderik II. zgradil poleg kapelo Vseh svetnikov. Pod velikim oltarjem minoritske cerkve so imeli grofje Celjski tudi svojo grobnico. Ena izmed prvih ustanov grofov Celjskih je bil špital sv. Duha, ki je stal poleg samostana in je dobil ime po cerkvi sv. Duha. Okoli leta 1350 sta ga ustanovila grof Friderik I. in žena Dimuta, po letu 1364 sta ga njuna sinova Ulrik I. in Herman I. osvobodila vseh dajatev in se je smatral kot svobodna plemiška posest. Celjani so ustanovili še mnogo cerkva, vendar imamo glede njihovih ustanov malo podatkov in zapisov. Glede na gotski slog teh cerkva, lahko z gotovostjo trdimo, da so nastale v tem času. Te cerkve so: cerkev sv. Duha, cerkev sv. Maksimiljana, cerkev sv. Andreja, cerkev sv. Nikolaja, kapela sv. Treh kraljev (kasneje kapela Matere božje sedem žalosti). Te cerkve so bogato opremili z oltarji in jih poslikali s freskami velike umetniške vrednosti.

Prav tako kot s samostani in cerkvenimi ustanovami so imeli grofje Celjski tudi zelo dobre odnose s škofi, tako z brižinskimi, krškimi, bam-

berškimi, kasneje so nastajali spori, ki pa so bili predvsem posestnega značaja. Nekaj časa so bili grofje v sporu tudi z Zagrebškim stolnim kapitljem, kateremu ni bilo všeč, da so postali lastniki Medvedgrada in se tu udomačili. Vendar se je tudi ta spor rešil, ko so Celjski odstopili Zagrebškemu stolnemu kapitlju Steničnjak.

Med priljubljena bivališča, kjer so grofje Celjski najpogosteje in najraje prebivali, je bil nedvomno grad Gornje Celje, po pridobitvi Celja leta 1333. Janko Orožen pravi, da so Celjski grofje grad razširili, medtem pa Jože Curk zagovarja mnenje, da je razvaline gradu mogoče datirati že v 12. stol., v romansko dobo. Ker se vse datacije opirajo na arhivsko gradivo in ne na historično pričevanje razvalin oziroma material sam, so zmotne. "Grad je nastal nekako med leti 1335 in okoli 1400 ter predstavlja izrazito visokogotsko grajsko koncepcijo. Ohranil nam je čisto srednjeveško arhitektonsko organizacijo kot malokateri grad pri nas."¹⁵ Okoli leta 1400 pa so si poleg naselja, ki je bilo tedaj še trg, zgradili spodnji grad. Poleg Spodnjega gradu je stalo še poslopje, ki je služilo za upravo, služinčad in morda tudi za oborožence. Med glavnim trgov, župno cerkvijo, spodnjim gradom in minoritsko cerkvijo so nastale hiše tržanov. Na severni strani, ob cerkvi sv. Andreja pa je stala "palača" (palatium), s krasnimi nasadi.

Prvotno je bil trg obdan z jarkom in leseno ograjo, medtem, ko je bil sam Spodnji grad obdan z obzidjem. Leta 1448 je požar uničil trg in konec leta 1450 je Friderik ukazal zgraditi kamnito obzidje okoli trga. S tem je že verjetno mislil, da naselje postane mesto. Zato je 11. aprila 1451 trgu podelil mestne pravice z listino. Celjske mestne pravice so bile prikrojene po vzoru njihovih pravic, vir pa so bile ptujske mestne pravice z dopolnitvijo četrte točke, ki pravi, kako je treba voliti župana, sodnika in mestni svet. Izmed teh mestnih veljakov pa so resnično volili samo sodnika, saj je bila vsa mestna uprava v rokah grofov Celjskih. Ta podelitvena listina se je med II. svetovno vojno izgubila.¹⁶

"Zavedati se moramo, da je vsako tako kulturno obdobje nekaj tekočega, ki se v svojem bistvu spreminja, ko raste in propada, in da se v pojmu nekega zgodovinskega obdobja združujejo vsi njegovi simptomi, ki pa so v celoti neko zgodovinsko obdobje le redko predstavljali."¹⁷ Vendar pa moramo tudi vedeti, da tako kot se zgodovinsko obdobje različno izraža s časom in stopnjo

¹⁵ Jože Curk, Grad gornj Celje, Celjski zbornik 1957, str. 103 ss.

¹⁶ J. Orožen, Zgodovina Celja..., str. 265-268.

¹⁷ Franjo Baš, Celjski grofi..., Celjski zbornik 1951, str. 18 - 19.

svojega razvoja, tako se tudi različno izraža po pokrajinah.

V slovenski umetnosti nimamo tipične renesančne umetnosti, ampak prevladuje gotika. In če pogledamo grofe Celjske s tega vidika, vidimo, v Frideriku II. in Ulriku II. prvič in hkrati zadnjič kako klasično odseva viteštvo, kakor tudi nastajajoče plemstvo. Z izumrtjem Celjskih je renesansa izgubila svoj socialni temelj na slovenskih tleh in se tako razvijala osredotočena le na dediče grofov Celjskih - Habsburžane. Ti so nadaljevali Celjsko kulturo in miselno dediščino z renesanso XVI. stoletja v Gradcu. Friderik in Ulrik sta doživela val humanizma in renesanse iz Italije le kot osebi in ne kot osebnosti. Barbaro je ta val zajel izven Celjske domovine.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Humanismus und die Grafen von Cilli

Die Grafen von Cilli, die letzte bedeutende mittelalterliche Dynastie im slowenischen Raum, die durch eine geschickte Politik in die Kreise des europäischen Hochadels emporstieg, verfolgte als Vertreterin der damaligen Gebildetenschicht die kulturelle Entwicklung in Europa und verbreitete den Humanismus, die neue kulturelle und künstlerische Bewegung der Renaissance. Die Erinnerung an die Grafen von Cilli blieb sowohl in Wort als auch in Bild erhalten: die Schriften von E. Silvio Piccolomini, *Die Chronik der Grafen von Cilli*, in der Ausgabe von Franz Krones, ferner die

literarische Schrift "*De remedio amoris*", ein Werk des humanistischen Autors Johann Tröster, das zwischen 1454 und 1456 verfaßt wurde, die Grabrede für Ulrich II., den letzten Grafen von Cilli, des humanistischen Autors Johannes Rot (Roth, Rott, Rode), die im Codex Nr. 10, fol. 288 r - 289 l in der Klosterbibliothek in Kremsmünster, in einer ziemlich schlechten Abschrift aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts erhalten ist. Die Erinnerung an die Grafen von Cilli hat sich auch in Kloster- und Kircheneinrichtungen erhalten, wie etwa im Heilig-Geist-Spital in Celje, dessen Stifter Graf Friedrich I. und seine Frau Dimuta waren, und in folgenden Kirchen: in der Heilig-Geist-Kirche, in der Maximiliankirche, in der Andreaskirche, in der Nikolaikirche, in der Kapelle der Hl. Drei Könige (heute die Kirche der Sieben Schmerzen Mariä), die mit Fresken von hohem künstlerischem Wert versehen wurden. Von Bedeutung ist auch das Verhältnis der Grafen von Cilli zu den Kartäuserklöstern Žiže (Seiz), Jurkloster (Gairach), Bistra (Freudental) bei Vrhnika (Oberlaibach), Pleterje (Pletriach), zum Franziskanerkloster in Enzerdorf in Niederösterreich und zum Domikanerkloster in Novi kloster (Neukloster) bei Polzela (Heilenstein), die beiden letzteren wurden von Friedrich II. von Cilli gestiftet. Die Erinnerung an die Grafen von Cilli hat sich auch in Volksgeschichte und Legenden erhalten: in der Legende von den Edlingern in Teharje (Tüchern), in der Tragödie der Veronika von Desenz, in der Legende vom Begräbnis des letzten Cilliers, erkennbar sind aber auch Spuren der Cilli in der Poesie über den legendären Prinzen Matjaž. Aufgrund der erhaltenen Quellen lassen sich die Richtlinien ihrer Politik erkennen, dennoch fehlen uns die wichtigsten Angaben. Wegen dieses Mangels werden sich wahrscheinlich nie alle Geheimnisse klären lassen.

Edo Škulj

Jurij Slatkonja na štirih upodobitvah

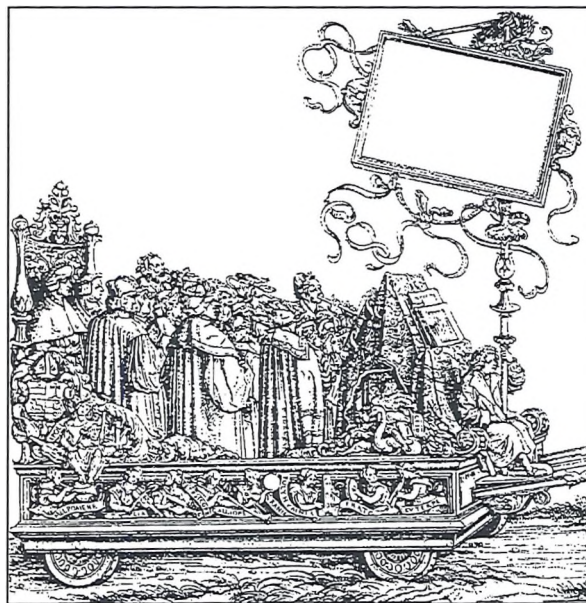
O Juriju Slatkonji (1456 - 1522), prvem vodji cesarske dvorne kapele in prvem pravem dunajskem škofu, predvsem pa prijatelju cesarja Maksimilijana I., imamo štiri upodobitve: 1. na Maksimilijanovem zmagoslavnem sprevedu Hansa Burgkmaierja; 2. na oltarni sliki Marijine smrti Bernharda Strigla; 3. na Slatkonjevem nagrobniku v dunajski stolnici Loya Heringa in 4. na Slatkonjevem portretu v novomeškem kapitlju. Pa pojdimo po vrsti.

1. Maksimilianov zmagoslavni spreved

Proti koncu leta 1512 je Hans Burgkmair začel načrtovati *Zmagoslavni spreved cesarja Maksimilijana I.*, 53 m dolg niz lesorezov, ki ga je na začetku leta 1516 tudi končal.¹ *Zmagoslavni spreved* je naročil sam cesar Maksimilijan, ki je Burgkmaierju med drugim naročil, da mora biti na enem izmed vozov cesarska kapela. "Item Herr Jorg Slakany solle Capellmaister sein vnnd sein Reim auf die maynung gemacht werden: Wie er hab aus vnderweysung des kaisers das gesang der Cannterey auf das lieplichst in Ordnung aufgericht."² Zato na enem izmed petih voz z glasbeniki vidimo Maksimilijanovo glasbeno kapelo. Za dvojnimi visokim pultom opazimo instrumentiste in pevce, ki stojijo izvajajo neko skladbo, za njimi pa na visokem sedežu sedita dva moža, od katerih je z naše strani na levi strani Jurij Slatkonja, ko je bil že škof. To nam potrjuje grbi ob sedežu, ki so štirje grbi Slatkonjevih služb: ljubljanski in novomeški prošt ter pičenski in dunajski škof. Predvsem je opazen grb novomeškega kapitlja: obris konja na belem polju, o čemer pozneje. Na lesorezu je tudi kitica, katere vsebino je sam Maksimilijan odobril in pravi:

"Nach rechter Art vnd Concordantz
auch Simphoney vnd Ordinantz,
Junctur vnd mancher Melodey
hab Ich gemehrt die Cantorey;

doch nicht allain aus meim bedacht:
der Kaiser mich dartzue hat bracht."³

Iz triumfalnega spreveda cesarja Maksimilijana I.: škof Slatkonja (zadaj) in njegov zbor.

V nevezani besedi je Josip Mantuani gornje stihe takole prevedel:

"Na pravi način sem razvil pevski zbor s tem,
da sem gojil soglasje, mnogoglasje,
okraske ter zvezane glaske
in da sem pridodal zanj marsikater napev;
a ne samo po svojem stremljenju;
cesar me je pripravil do tega."⁴

³ J. Mantuani, *Die Musik in Wien*, 385.

⁴ J. Mantuani, *Jurij pl. Slatkonja*, v: *Dom in svet* 30 (1907), 304. Zanimiva je Mantuanijeva opomba oziroma opravičilo, zakaj je tako prevedel: "Izrazi v nemškem izvirniku so tehnični: Concordanz - consonantio (soglasje); Simphoney - concentus (mnogoglasje, ubranost več glasov); Ordinantz - ordinatio (okraske in oklepševalne pritikle, obstoječe iz postranskih not); Junctur - iunctio, coniunctio ali tudi ligatura (zveza dveh ali več glask [not, op. pis.] nad enim samim glasom); Melodey - melodia (v tem času: napev); ta je bil navadno pisan za višji moški glas, in se je imenoval 'ténor', t. j. pravo jedro ali vsebina skladbe. Od tod navada, da imenujemo ta glas še dandanes tenór. V teh stihih je dokaz,

¹ Prim. *Hans Burgkmair*, Stuttgart 1973.

² J. Mantuani, *Die Musik in Wien*. Von der Römerzeit bis zur Zeit des Kaiser Max I., Wien 1907, 385 (reprint: Hildesheim 1979); o zgodovinski zanesljivosti tega poglavja prim. T. Antoniček, *Josip Mantuani und die österreichische Musikgeschichtsschreibung*, v: *Mantuanijev zbornik*, Ljubljana 1994, 15 - 21.

O Slatkonjevi podobi sami pa Josip Mantuani pravi: "Das Porträt Slatkonias ist schwach."⁵

2. Votivna slika Marijine smrti

Leta 1518 je cesar Maksimilijan I. naročil slikarju Bernhardu ali Bernardinu Striglu votivno sliko Marijine smrti ali Dormitio za Marijino kapelo v Hietzingu pri Dunaju.⁶ Potem ko je bila v zasebni zbirki, je leta 1890 prišla iz nekega dunajskega antikvariata v Musée des Beaux-Arts de la ville de Strasbourg, kjer je v požaru leta 1947 zgorela.⁷ V muzejskem katalogu iz leta 1938 je slika takole opisana: "Le lit de la Vierge est placé de biais dans la composition, la Mère du Christ, vêtue de linge blanc, y est étendue face au spectateur. Couverture vert foncé doublée de rose, oreiller à damiers. Les douze apôtres l'entourent, les uns agenouillés, les autres debout, l'un portant une croix, l'autre un goupillon, un troisième un encensoir. Saint Jean, debout à la tête du lit, place une cierge nattée dans la main de la mourante. En haut le Christ reçoit sa mère dans les cieux, entouré d'angelots relevant le pan de son manteau rouge et agitant des phylactères. Au premier plan à gauche, le donateur, l'évêque Zlatkonias, est agenouillé; derrière lui, debout et de profil, l'empereur Maximilien tient la place qui revient habituellement au saint patron. Audessous, au premier plan, près d'un candelabre, un angelot tient les armes d'Autriche et de Zlatkonias coiffées de un mitre."⁸ Strokovni opis dopolnjuje Mantuanijevi zgodovinski podatki: "Na postelji umira sv. Devica; njene poteze kažejo portret Marije Burghundske, soproge Maksimilijanove (+1482). Mladenič, predstavljajoč sv. Janeza, ki podaja umirajoči gorečo svečo, je Maksov sin Filip; plešec ob postelji je Janez Cuspinian. V ospredju kleči škof v roketu in moli s povzdignjenima rokama; za njim pa stoji njegov patron, sv. Jurij, a ima poteze cesarja Maksa. Zraven škofa je Janez Stabius. Drugih oseb do sedaj ni bilo mogoče določiti, a vse so brezdvomno portreti iz kroga škofovega. Poleg so trije grbi. Prvi, razdeljen na štiri polja, znači združeni vladikovini, dunajsko in pičensko. Drugi

je za prošnjo ljubljansko; a tretji je zasebni, govoreči grb: zlat konj v belem polju, katerega se je Slatkonja posluževal tudi kot proš novomeški."⁹

Pod njim je kartuša, na kateri je besedilo v treh elegičnih distihih:

"Aspice terrenis haerentem fecibus, altos
Zlatkonium, scandis dum pia Virgo, polos.
Nostra tuos audi modulancia guttura honores,
Semper et in laudes ora soluta tuas.
Orantemque olim, tecum miserata clientem
Auxiliatrici me rape ad astra manu."¹⁰

Tako brano besedilo je Mantuani mojstrsko prevedel v ritmu elegičnih distihov (heksameter in pentameter):

"Sèm na Zlatkonjo glej, ki v zemskem čaka še prahu,
gori v nebo gredé, Deva preblaga, nazaj.
Pesmi poslušaj glas, ki ti naša jih grla pojéjo,
hvalnice naših ust, ki te, Devica, slavé.
Vsmili vendar se me, ter vzemi prosečega hlapca
s svojo pomožno rokó gori nad zvezde v nebo."¹¹

Posebna zanimivost tega napisa je, da je škofov priimek pisan s začetnico Z, kar, se zdi, je skoraj edini primer.¹²

⁹ J. Mantuani, *Jurij pl. Slatkonja*, 362-363.

¹⁰ J. Mantuani, *Die Musik in Wien*, 385; prim. *Catalogue des Peintures anciennes*, 45-46, kjer je besedilo podano z nekaterimi različicami:

Aspice te... reus herentem fecibus altos
Zlatkoniam Scandis dum pia Virgo polos,
Nostra tuos audi modulancia guttura honores
Semper et in laudes ora soluta tuas
Orantemque olim tecum: miserata clientem
Auxiliatrici me rape ad astra manu.

¹¹ J. Mantuani, *Jurij pl. Slatkonja*, 363. Dodani so nekateri naglasi za pravilno poudarjanje zlogov.

¹² Iz različnih zgodovinskih listin je razvidna različna pisava Slatkonjevega priimka (prim. H. Federhofer, *Slatkonja* (Slatkonja, Slakana, Slakany, Slakeny, graezisiert Chrysippus - Goldpferd, vom slowenischen zlat konj), *Georg*, v: MGG 12, 172). Verjetno bo najbolj zanesljiva pisava na nagrobni plošči v stolnici sv. Štefana na Dunaju, ki jo je dve leti pred smrtjo dal dunajski škof sam postaviti in katere kopija je ob 500-letnici novomeškega kapitlja prišla v cerkev sv. Nikolaja v Novem mestu. Tam jasno piše: Slatkonias. Josip Mantuani je v knjigi *Die Musik in Wien* (384) najprej razlagal, da je priimek v zvezi z zlatim konjem. Za njim Witeschnik prevaja celo "Goldroß" (prim. A. Witeschnik, *Musik aus Wien*, Wien 1943, 59). V naslednji razpravi, ki je izšla v reviji *Dom in svet*, pa je Mantuani spremenil mnenje in iskal korenine v besedi sladek. Takole pravi: "Vendar si tolačimo besedo 'Slatkonja' kot osebno ime od pridevnika 'sladek' in priponke 'onja'; ta znači obilica lastnosti, ki jo izraža pridevnik, a večinoma z lahko porogljivim pripomenkom. Ime bi bilo torej pisati 'Sladkonja' in bi pomenilo sila sladkosnednega človeka" (301). Škof sam pa je po svoje razlagal svoj priimek, ko ga je po tedanjih humanističnih običajih polatinil oziroma pogrčil v Chrysippus.

da je Slatkonja res vglasboval cerkvena besedila." Da je bil Slatkonja res tudi skladatelj, kar je bilo v tedanjem času za kapelnika nekaj samo po sebi umevnega, nam dokazuje skladba v zbirki *Choralis Constantinus* Heinricha Isaaca; prim. J. Höfler, *O nekaterih slovenskih skladateljih 16. stoletja*, v: *Kronika* 23 (1975), 90.

⁵ J. Mantuani, *Die Musik in Wien*, 385.

⁶ Prim. T. Vignjevič, *Uničena votivna slika Jurija Slatkonja, delo Bernharda Strigla*, v: *ZUZ* 29 (1993), 151 - 155; reprodukcija je na str. LIII.

⁷ Prim. G. Otto, *Bernhard Strigel*, München-Berlin 1964, 97.

⁸ *Catalogue des Peintures anciennes*, Strasbourg 1938, 45. Hvaležen sem prof. dr. Janezu Höflerju, ki mi je poslal fotokopije ustreznih strani kataloga.

Grobna plošča Jurija Slatkonje, dunajskega škofa in ustanovitelja "Dunajskih pojočih dečkov".

3. Nagrobni spomenik

Jurij Slatkonja si je dal sam napraviti nagrobni spomenik. Biti je hotel pokopan na severni strani ladij v stolnici sv. Štefana. Menda je bil prvi cerkveni dostojanstvenik, ki so ga tja položili. Nagrobni spomenik ga kaže v celi podobi v naravni velikosti, oblečenega v škofovski ornat. Josip Mantuani je mnenja, da nagrobnik smemo pripisati nemškemu kiparju Michaelu Dietrichu, ki je deloval na Dunaju med leti 1493 in 1513.¹³ Če bi ta podmena držala, potem bi pomenilo, da je Jurij Slatkonja naročil nagrobni spomenik kmalu po imenovanju za dunajskega škofa. Po drugih virih pa vemo, da ga je naročil komaj dve leti pred smrtjo, kar je bolj smiselno. Zato danes nagrobnik pripisujejo Loyu Heringu.¹⁴ Verjetno - skoraj gotovo - je to najbolj zvesta upodobitev Jurija Slatkonje, sicer starega človeka, pa vendar. Na drugi strani pa bi se obrazne poteze lahko ujemale s potezami na votivni sliki Marijine smrti. Na spodnjem deli spomenika je naslednji napis:

¹³ Prim. J. Mantuani, *Jurij pl. Slatkonja*, 401.

¹⁴ Prim. A. Saliger, *Der Stephansdom zu Wien*, Firenze 1992, 45.

"Georgius a Slatkonja, natione Carniolus Labacensis
Civitatis huius templi Pontifex et Petinensis
Administrator. Divi Maximiliani Caesaris Augustissimi
a Consilio Archimusicusque. Vir pientissimus,
Modestissimus, Integerrimus, qui in ornando episcopatu
Viennensi omnes antecessores suos facile superavit.
Vivens sibi hoc monumentum fieri curavit. Anno
Salutis MDXXII sexto Calendas Maii. Vixit annis
LXVI, mense uno diebus quinque."¹⁵

Nevezano besedilo je Josip Mantuani prevedel pravitko v nevezani besedi:

"Jurij pl. Slatkonja, po rodu Kranjec, doma iz Ljubljane,
škof pri cerkvi tega mesta in upravitelj pičenski.
Rajnkega presvetlega cesarja Maksimilijana
svetnik in kapelnik, mož pobožen,
skromen, neomadeževan, kateri je kot dika škofovstva
nedvomno presegel vse svoje prednike.
Še za živih dni si je dal postaviti ta-le spomenik.
(Umrli je) 26. aprila, v letu zveličanja 1522,
a živel je 66 let, 1 mesec in 5 dni."¹⁶

4. Novomeška upodobitev

Ko je bil leta 1810 novomeški kapitelj ukinjen, je bilo v skrbnem popisu cerkvenega in kapiteljskega inventarja omenjenih 21 slik novomeških proštov, najdenih v proštjski kapeli in ocenjenih na 42 krajcarjev, slika cesarja Maksimilijana, najdena v upravni pisarni, pa je bila ocenjena na 20 krajcarjev. Razlika v nominalni oceni vrednosti slik je več kot očitna, vendar vzrok temu ni v kakovosti naslikanih del, temveč v pomembnosti upodobljenih osebnosti.¹⁷ Kdo je te prošte upodobil, ni znano. Domneva o delu enega samega slikarja je sicer mikavna in našteje sorodnosti govorijo v

¹⁵ J. Mantuani, *Die Musik in Wien*, 385; v razpravi v *Dom in svetu* se besedilo razlikuje le po nekaterih ločilih.

¹⁶ J. Mantuani, *Jurij pl. Slatkonja*, 401. Ker taki napisi nimajo ločil, so možni različni prevodi, pač glede na to, kam človek ločila postavi; možen je tudi naslednji prevod: Jurij pl. Slatkonja, po rodu Kranjec, iz mesta Ljubljane, škof tega mesta in upravitelj pičenski. Slavnege Maksimilijana, presvetlega cesarja, svetnik in nadglasbenik. Mož pobožen, skromen, neomadeževan, kateri je kot dika dunajske škofije nedvomno presegel vse svoje prednike. Še živ si je dal postaviti ta spomenik. Leta zveličanja 1522, 26. aprila. Živel je 66 let, 1 mesec in 5 dni.

¹⁷ Prim. J. Matijević, *Galerija novomeških proštov*, v: *Dragotina kapiteljske cerkve v Novem mestu*, Novo mesto 1993, 14.

njeno prid, vendar pa moramo biti do nje skrajno kritični, ker so nam restavratorske sonde pokazale številne in večkratne preslikave.¹⁸

Jurij Slatkonja je prav gotovo najznamenitejša osebnost v vrsti novomeških proštov.¹⁹ Na sliki vidimo postavbo do bokov pred bralnim pultom, v tričetrtinskem zasuku na desno. Oseba ima podolgovrat obraz z ravnim nosom, temnorjave oči, kratko brado in brke, dolge lase, pokrita je s čepico solideo. Na čelu in desnem licu bradavici in polne rdeče ustnice. Oblečena je v bel korni roket s čipkami in sivozeleno moceto z rdečo podlago. Okrog vratu ima na zlati verižici pektoral. Ob desnem robu slike mitra in pastore. V levi roki drži Maksimilijano listino z napisom, v desni pa medaljon z napisom. Stoji pred nevtralnimi ozadjem, ki ga na desni strani dopolnjujeta mitra in pastore kot znak njegovega škofovskega dostojanstva, na levi strani pa je dvojni grb z napisom. Velike rjave oči strmo zro v gledalca in z njim vzpostavijo osebni odnos. Govorica rok je izrazita. Naturalizem, ki se kaže na proštem obrazu, nakazuje možnost, da je avtor delal proštev portret po predlogi ali pa je videl kakšno zgodnejšo Slatkonjevo upodobitev, morda oltarno sliko Marijine smrti za kapelo v Hietzingu.²⁰

Portret prošta Jurij Slatkonje je leta 1986 restavriral akademski slikar konservator specialist Matjaž Vilar. Slika je bila restavrirana za razstavo Slovenci v 16. stoletju, ki jo je pripravil Narodni muzej v Ljubljani.²¹ Na sliki portreta Jurija Slatkonje bo potrebno izvesti temeljitejši restavratorski poseg. Pri pregledu barvne površine se je pokazalo, da je na sliki utrjena barvna plast s preslikavo, dodan ji je bil nov temeljnik in popravljene so bile poškodbe barvne plasti. Na spodnjem delu slike je viden rob pasu platna, ki je bil prilepljen in preslikan.²² Rentgenska fotografija je pokazala, da ima portret v spodnji plasti neprimerno bolj baročne poteze kot pa vrhnja.

Poglejmo zdaj nekaj prvin na Slatkonjevem portretu iz zbirke novomeških proštov, čeprav so ene *norma positiva*, druge pa *norma negativa*.

a) Grba in napis

V gornjem levem kotu sta dva grba: levi je grb novomeškega kapitlja (in njegov osebni grb?), drugega pa ni bilo mogoče določiti. Pod grboma je napis:

"Georg Slatkonja / Praepos. 2. I. C. M. S. / C. I. a R. Diak. Fact. / Praepos. A. 1513 Resig. / A. 1519 usque / ad A. 1522."

Če razrešimo vse kratice dobimo naslednje sporočilo:

"Georg[ius] Slatkonja Praepos[itus] 2[secundus] I[mperialis] [C]aesareae [M]ajestatis S[ecretarius] C[arniolae] I[nferioris] aR[chi]Diak[onus] Fact[us] Praepos[itus] A[nno] 1513 Resig[natus] A[nno] 1519 usque ad A[nnum] 1522."

V prevodu pomeni: Jurij Slatkonja, Drugi prošt, Cesarsko-kraljevega veličanstva tajnik, Dolenjski arhidiacon, Imenovan za prošta leta 1513, Odstopil leta 1519 do leta 1522.

Vse je v redu, le letnice se z zgodovinskimi listinami nekako ne ujemajo. Sicer pa tudi pri drugih portretih novomeških proštov letnice ne držijo. Več je tistih, ki ne držijo, kot pa tistih, ki držijo.²³ Ali je tisti, ki je portrete naročil, imel napačne podatke ali jih je "iz glave" narekoval, pravzaprav ni pomembno. Na drugi strani pa obstaja daljnja možnost, da so letnice pravilne, pa nimamo zgodovinskih listin. Vsekakor je bil Slatkonja za novomeškega prošta imenovan leta 1499 in potrjen leta 1500 in ne leta 1513. Možno pa je, da letnica spada k odstopu, to se pravi: leta 1513 je odstopil. To bi bilo pa bolj zanimivo, saj je tega leta postal dunajski škof. Nerazvozljiva je letnica 1519, čeprav je v zvezi z odstopom. Drži zadnja letnica, letnica smrti 1522. Morda pa hoče povedati, da je bil ponovno imenovan leta 1519 in bil prošt do leta 1522. To so samo teoretična vprašanja.

b) Almucija ali moceta

Če je Jurij Slatkonja naslikan kot novomeški prošt, potem ne sme imeti nikakršne mocete. Šele

¹⁸ Prim. J. Matijević, n. d., 17.

¹⁹ Med beneficij, ki jih cesar Maksimilijan I. podelil kapelniku Juriju Slatkonji, novomeška prošnja ni bila med najmanj pomembnimi. Če naštejemo le pomembnejše beneficije, dobimo naslednji vrstni red: leta 1495 je postal ljubljanski kanonik, leta 1499 novomeški prošt in šentrupertski župnik (službi sta bili notranje povezani), leta 1503 ljubljanski prošt, leta 1506 pičenski škof, leta 1513 dunajski škof. Ko ga je papež Leon X. potrdil, mu je izrečno dovolil, da sme ohraniti pičensko škofijo in obe prošnji. Tako je bil med drugim Jurij Slatkonja med leti 1513 do 1522, ko je umrl na Dunaju, dvakratni škof in dvakratni prošt.

²⁰ Prim. J. Matijević, n. d., 20 - 21.

²¹ Prim. A. Miklavžin, *Opis projekta z vidika restavriranja*, v: *Dragotina*, 31.

²² Prim. A. Miklavžin, n. d., 35.

²³ Naj bo tukaj primerjava med "zgodovinskimi" letnicami in letnicami na portretih:

Jakob Turjaški	1493-1499; 1493-1512.
Jurij Slatkonja	1500-1522; 1513-1522.
Sebastijan Kolbek	1526-1557; 1532-1545.
Jurij Graf	1559-1570; 1551-1536.
Polidor de Montagnana	1582-1604; 1570-1604.
Marko Kunej	1604-1621; 1605-1620.
Albert Pesler	1622-1629; 1622-1625.

goriški nadškof Attems, ki je bil hkrati novomeški prošt, je novomeškemu kanonikom izprosil privilegij, da smo smeli pri bogoslužju nositi vijolično moceto. Papež Klemen XIII. je nadškofovi prošnji ustregel z bulo 28. septembra 1765.²⁴ Moceta je nadomestila dotedanje ogrinjalo, imenovano almučija, ki ga je novomeškemu kanonikom leta 1583 pridobil prošt Montagnana.²⁵

c) Medaljon

Prošt Slatkonja v desni roki drži medaljon z napisom:

"LEO X / Admonet / Nos. Ao / 1514."

Napis pomeni:

"[Papež] Leon X. nas leta 1514 opominja."

Gre za zgodovinsko dejstvo, ki se je pripetilo za časa Slatkonjevega proštovanja, čeprav njega samega v Novem mestu ni bilo in ga zato navedena listina tudi ne omenja.²⁶

Kapiteljski arhiv hrani notarski instrument o poravnavi med novomeškimi frančiškani in kapitljem. Zdi se, da se je kapitelj kmalu po ustanovitvi in po potrditvi leta 1509 sprl z novomeškimi frančiškani, ki so že dolgo delovali v tem mestu. Frančiškani so se pritožili v Rim, ki je leta 1514 za časa papeža Leona X., odgovoril in zahteval poravnavo. Za sodnika je delegiral kostanjeviškega opata Arnolda. Do poravnave je prišlo 18. decembra 1514. Poravnava je zahtevala naslednje točke: 1) skupaj z drugimi duhovniki lahko tudi frančiškani na telovo v procesiji nesejo Najsvetejše po mestu

na nemški način; 2) pri frančiškanih se lahko kdorkoli udeležuje maše in bogoslužnega branja, da le ne dela tega iz zaničevanja do župnije; 3) frančiškani lahko spovedujejo in mašujejo za ljudi v skladu z listino patriarha Marka; 4) kdor želi, lahko prosi frančiškane, da ga pokopljejo v svoji cerkvi, prav tako frančiškani lahko prejemajo miloščino od kogarkoli; 5) frančiškani lahko spovedujejo brez poprejšnjega župnikovega dovoljenja, ta pa spovedancem ne sme odreči obhajila, sicer ravna proti frančiškanskim privilegijem; 6) to dovoljenje jim je še posebej podelil Andrej, apostolski upravitelj patriarhata *sede vacante*; 7) frančiškani lahko v svoji cerkvi blagoslovljajo sveče na svečnico, oljke na cvetno nedeljo in pepel na pepelnično sredo v skladu z listino patriarha Bulgamusa v Ljubljani; 8) frančiškanska cerkev ni podružnica sv. Nikolaja, ampak neposredno podrejena papežu, tako da v njej nihče ne more prepevati ali karkoli početi brez izrecnega dovoljenja papeža ali njih samih.²⁷ Ker so vse točke v prid frančiškanom, je razumljivo besedilo medaljona, da jih papež Leon X. "opominja".

d) Mitra in pastore

Ob desnem robu portreta Jurija Slatkonje sta upoboljena mitra in pastore. Tudi v tem primeru se je slikar prenačil, saj so novomeški prošti dobili pravico do pontifikalnih znakov šele leta 1673, in sicer na prošnjo prošta Germanika grofa Thurn Valsassina. Tega leta je papež Klemen X. izdal bulo, v kateri papež ustreže njegovi prošnji in njemu ter njegovim naslednikom dovoli, da nosi škofovske insignije, mitro, palico in prstan, obušalo in rokavice ter vse druge insignije in okras za javna in svečana opravila.²⁸ Ker so bili portreti proštov naročeni proti koncu 18. stoletja, je pač slikar vsem proštom določil znamenja, kot so jih nosili v njegovem času. Vendar tudi to povsem ne drži. Slatkonja ima sicer res mitro in pastore, vendar ju prošti okrog njega nimajo: ne prvi prošt Auersperg ne tretji Jakob Nikolaj ne naslednji do leta 1622. Morda je pa narisal škofovske insignije Juriju Slatkonji, ker je vedel, da je bil škof.

e) Maksimilijanova listina

Povsem nekaj drugega je listina, ki jo ima Jurij Slatkonja v levi roki. Iz nekaj razpoznavnih besed je jasno, da gre za listino, ki jo je leta 1509 izdal cesar Maksimilijan I. Listina začne z besedami: "Maximilianus Divina fav[ente clementia electus] Romanorum [Imperator] Semper Augustus." Poleg

²⁴ Prim. F. Baraga, *Kapiteljski Arhiv Novo mesto, Regesti listin in popis gradiva*, AES 17, Ljubljana 1995, 236.

²⁵ Prim. F. Dolinar, *Prošti novomeškega kapitlja 1493 - 1993*, Novo mesto 1993, 40.

²⁶ Ker je Jurij Slatkonja združil toliko beneficijev, je jasno, da ni mogel držati povsod rezidence. Tako lahko skoraj z gotovostjo rečemo, da ga v Novem mestu nikoli ni bilo. Kapiteljski arhiv v Novem mestu ne hrani nobene listine, iz katere bi bilo razvidno, da je Slatkonja kdaj tam deloval. Pač pa hrani dve listini, iz katerih je razvidno, da ga tam ni bilo. Prva listina trdi, da so 12. marca 1500 - na dan sv. Gregorja, papeža - dekan Michael Sterleker in vsi kanoniki novomeškega kapitlja v proštovi odsotnosti [ym abwesenn des erwirdigenn valters vnd herren brobst daselbs] izjavili, da je Jurij Mordax podaril novomeškemu kapitlju svoj mlin v prosti lasti, ki stoji v Šmihelu. Druga listina pa poroča, da so 13. decembra 1502 - na dan sv. Lucije, device in mučenke - metliški mestni svet, sodnik in metliška soseska prosili novomeškega dekana, kanonike in kapitelj cerkve sv. Nikolaja, da v "odsotnosti novomeškega prošta" pritisnejo kapiteljski pečat na pismo, naslovljeno kranjskemu vicedomu glede denarne pomoči, ki jo je cesar obljubil Metliki glede obrambnih naprav (prim. F. Baraga, *Kapiteljski arhiv Novo mesto*, 112 in 117).

²⁷ Prim. F. Baraga, *Kapiteljski Arhiv Novo mesto*, 123 - 124.

²⁸ Prim. F. Baraga, *Kapiteljski Arhiv Novo mesto*, 183.

tega sta dobro vidna grb novomeškega kapitlja na sredi listine in cesarjev pečat, ki visi na zlati vrvi oziroma na traku. Očitno je, da je slikar imel pred seboj cesarsko listino, ki jo hrani Kapiteljski arhiv, katere pa ni povsem realistično prikazal, ampak v nekaj potezah samo nakazal.

Vsebina listine je naslednja: Cesar Maksimilijan I. ustanavlja v cerkvi sv. Nikolaja v Novem mestu kapitelj s proštom, dekanom in enajstim kanoniki. Kapiteljski duhovniki bodo v skladu s statuti vsak dan peli dnevnice in jutranjice, večernice pa bodo peli šolarji tega mesta. Vsak dan bodo imeli tudi dve peti maši. Patronatsko pravico pridržuje sebi, medtem ko prezentacija kanonikov ter volitev dekana pripada kapitlju. Kapiteljski duhovniki bodo prebivali v isti hiši, imeli skupno blagajno in pečat ter skupnega oskrbnika ali prejemnika. Maksimilijan priznava kapitlju mestne pravice, hkrati ga oprošča davka na vino in dolžnosti stražarjenja. Obljublja mu svoje osebno varstvo, daje mu pravico, da pečati z rdečim voskom in mu določa prostijski grb - zlatega konja, kakor je na listini naslikan. To izpričuje z listino, opremljeno z visočim pečatom. Dano v taboru pri Costeru 16. oktobra 1509, v 24. letu rimskega in 12. letu ogrskega kraljestva.²⁹

Maksimilijanova listina je seveda zanimiva iz različnih vidikov. Pravzaprav še vedno ni nihče zadovoljivo pojasnil, zakaj izvoljeni cesar Maksimilijan I. v tej listini nikjer ne omenja predhodnih listin, ki zadevajo novomeški kolegiatni kapitelj: listine svojega očeta Friderika III. z dne 27. aprila 1493, listine papeža Aleksandra VI. z dne 30. aprila 1494, svojih dveh listin z dne 21. decembra 1493 in 4. maja 1505. Vse navedene listine govore o ustanovitvi istega kolegiatnega kapitlja v Novem mestu, kot ta iz leta 1509. Morda je šlo zgolj za nesporazum ali za nenavaden splet okoliščin, ki jih moramo povezati z Maksimilijanovo potrditvijo novomeškega kolegiatnega kapitlja neposredno po Friderikovi smrti leta 1493 in njegovo prošnjo papežu Aleksandru VI. za cerkvenopravno ustanovitev kapitlja leta 1494.

Listina iz leta 1509 je datirana v vojnem taboru pri Costeru v Furlaniji sredi vojne z Benečani. Tako lepe in do zadnje podrobnosti izdelane listine niso pisali v vojnem taboru. Tam je cesar dal samo dovoljenje, da se listina izda in objavi. Čistopis je bil po vseh pravilih izdelan v dvorni pisarni. Če pisar ni imel jasnega navodila, naj upošteva predhodne dokumente, je listino pač delal po vzorcu, ki ga je imel za take priložnosti, ko je izdeloval "Maksimilijanovo ustanovno listino".

Druga zanimivost listine je navedba svetnikov, zavetnikov kapitlju inkorporiranih župnij. V eri

sami vrstici je v Maksimilijanovi listini izražena povezava s koreninami krščanstva v tem delu Slovenije: prvi salzburški nadškof sv. Rupert kot simbol za misijonsko delo salzburških misijonarjev ter oglejski mučenci sv. Kancijan in tovariši kot zagotovilo povezanosti novonastalega kolegiatnega kapitlja v Novem mestu s sedežem starodavne škofije v Ogleju.

Glede notranje strukture kapitlja in dolžnosti kanonikov prinaša Maksimilijanova listina nekaj pomembnih novosti. Cesar Maksimilijan ustanavlja pri cerkvi sv. Nikolaja v Novem mestu kolegiatni kapitelj, ki šteje poleg prošta še enajst kanonikov. Ti so dolžni v cerkvi sv. Nikolaja skupaj opravljati v predpisani obliki nočni in dnevni oficij, večernice pa so lahko v njihovem imenu peli tudi novomeški šolarji. Vsak dan sta morali biti v kapiteljski cerkvi dve peti maši, prva v čast blaženi Devici Mariji, druga pa po bogoslužnem koledarju v skladu s predpisi oglejskega obrednika. Kanonikom naj pri petju pomagajo novomeški šolarji. Prošt, dekan in kanoniki naj živijo zgledno po statutu in pravilih kolegiatnega kapitlja. Pravico do predlaganja prošta pridržuje cesar Maksimilijan vsakokratnemu deželnemu knezu. Člane kapitlja naj predlaga prošt, potrjuje pa jih kapitelj, ki iz svoje srede tudi voli dekana kapiteljske cerkve. Poleg župnij in beneficijev, ki so bili v papeški listini iz leta 1494, je cesar Maksimilijan pridružil kapitlju še župniji sv. Križa v Poljanah in Šmihel. Dohodki teh župnij, kapel in oltarjev naj članom kapitlja omogočajo skupno življenje v eni hiši, pri skupni mizi in iz skupne blagajne. Oskrbnik blagajne, ki ga imenuje in odstavlja kapitelj sam, je dolžan vsako leto predložiti kapitlju natančen obračun svojega poslovanja.

Še posebej je listina pomembna zaradi privilegijev, ki jih je Maksimilijan podelil kapitlju. Cesar mu je najprej potrdil vse meščanske pravice in svoboščine. Kanonikom je dovolil, da so smeli prosto trgovati v mestu in zunaj njega. Prošta, dekana in kanonike je cesar osvobodil vseh dajatev in obveznosti do mesta. Kapitlju pa je dal pravico pečatiti kapiteljske dokumente z rdečim voskom.³⁰

f) Grb novomeškega kapitlja

Posebno vprašanje je grb novomeškega kapitlja, ki je na sredi Maksimilijanove listine tudi upodobljen in ga je slikar Slatkonjevega portreta tudi ponovil. Cesar v listini določa, da dobi prošt za grb imenovane prošnje štít s tremi polji, katerih gornje naj ima barvo zraka, srednje barvo zelenega travnika in spodnje barvo vode; na zelenem travniku

²⁹ Prim. F. Baraga, *Kapiteljski arhiv Novo mesto*, 119 - 120.

³⁰ Prim. F. M. Dolinar, n. d., 17 - 18.

stoji neobrzdan zlat konj z dvignjeno prednjo nogo in repom, "kakor je to naslikala umetnikova roka na pričujoči sliki".³¹ Očitno je, da je cesar namigoval na vladajočega novomeškega prošta Jurija Slatkonjo. Vendar ni jasno, ali je bil to Slatkonjev družinski grb ali ga je cesar njemu na čast takega določil.

Pri grbu je nastala majhna težava. Maksimilijanova listina o konju pravi: "Na zelenem travniku pa naj stoji neobrzdan zlat konj z dvignjeno prednjo nogo in repom." Vendar se v nemški inačici besedilo nadaljuje takole: "Iz ust mu švigajo trije rdeči plameni, kakor je to naslikala umetnikova roka na pričujoči sliki, izključno brez vsake prevare."³² To se pravi, da gre za dve interpolaciji, ki jih je nemški prevajalec - na svojo roko ali po naročilu - vnesel v latinski izvirnik. Celotno besedilo z interpolacijama v ležeči pisavi bi takole zgedal: "Na zelenem travniku pa naj stoji neobrzdan zlat konj z dvignjeno prednjo nogo in repom; *iz ust mu švigajo trije rdeči plameni*, kakor je to naslikala umetnikova roka na pričujoči sliki, *izključno brez vsake prevare*." Z zadnjim stavkom se je prevajalec ali pisar zavaroval, da ga ne bi kdo obtožil prevare. Vsekakor je opis nemškega prevoda obveljal. Zato je slikar na Slatkonjevem portretu narisal konja, iz katerega gobca oziroma nozdrvi švigajo rdeči plameni.

Sklep

To je na kratko opis z zgodovinskega in ne z umetnostno-zgodovinskega vidika štirih upodobitev Jurija Slatkonje. Še najbolj je zgovoren novomeški portret. Morda nam zelo malo ali nič ne pove o njegovi proštjski službi v Novem mestu, razen morda o povezavi njegovega priimka s proštjskim grbom in da je cesar Maksimilijan za časa njegovega proštovanja izdal listino o ponovni ustanovitvi kapitlja. Na drugi strani pa nam portret na kratko opiše zgodovino ali vsaj bistvene dogodke v kapitelskem razvoju. Portret je bil narejen po naročilu zadnjega prošta, preden je bil

kapitelj ukinjen s strani francoske okupacijske oblasti. Iz njega zvemo za Maksimilijanovo listino iz leta 1509, ki je povezana s kapitelskimi pravicami in dolžnostmi ter določa kapitljo njegov grb; zvemo za spor s frančiškani leta 1514; zvemo, da so leta 1673 prošti dobili pravico nositi pontifikalne insignije; zvemo, da so leta 1765 kanoniki dobili pravico nositi rdečo moceto. To pa je tudi nekaj.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Jurij Slatkonja auf vier Abbildungen

Der Ljubljanaer Bürger Jurij Slatkonja genoß weitgehende Unterstützung seitens Kaiser Maximilians I. Im Jahre 1498 wurde er von ihm zum Leiter der Hofmusikkapelle ernannt. Um seine offensichtlich spärlichen Einnahmen aufzubessern, besorgte der Kaiser ihm zusätzlich zahlreiche kirchliche Benefizien, machte auch von seinem Patronatsrecht Gebrauch und schlug ihn zum Propst von Ljubljana (Laibach) und Novo mesto (Neustadt) sowie zum Bischof von Pičán und zum Wiener Bischof vor. Von dieser berühmten Persönlichkeit sind vier Abbildungen erhalten (eines davon nur mittelbar), mit denen sich dieser Beitrag auseinandersetzt. Es handelt sich um folgende vier Gemälde: Der Siegeszug Maximilians von Hans Burgkmair, Das Motivbild mit dem Marienbild von Bernhard Stringl, ein Grabstein im Wiener Stefandom und ein Porträt in der Sammlung der Pröpste von Novo mesto. Letzteres ist am aussagekräftigsten. Obwohl das Bild nicht originell ist, enthält es eine Reihe von Details, die bedeutende Ereignisse in der Geschichte des Kapitels von Novo mesto beleuchten.

³¹ F. Baraga, *Druga ustanovna listina cesarja Maksimilijana I.*, v: *Rast* 4 (1993), 295 - 296.

³² F. Baraga, *Druga ustanovna listina cesarja Maksimilijana I.*, 296.

Metoda Kokole

Isaac Posch "Crembsensis" - nekaj novih podatkov o skladateljevi mladosti

Zveze zgodnjebaročnega skladatelja Isaaca Poscha,¹ ki se je med leti 1614 in 1623 kot organist in izdelovalec orgel mudil v vojvodini Kranjski in nadvojvodini Koroški, s svobodnim cesarskim mestom Regensburg so ugotavljali že nekateri dosedanj raziskovalci njegovega življenja in dela,² čeprav niso imeli dokazov za njegovo bivanje v tem kraju.

V Regensburgu je v skladateljevi samozaložbi leta 1618 izšla njegova prva zbirka inštrumentalnih plesov z naslovom *Musicalische Ehrenfreudt*. Delo je tiskal v tistem času pomembni mestni protestantski tiskar Matthias Mylius.³ Poleg tega je posvetilno pesem, natisnjeno v uvodnem delu njegove druge inštrumentalne zbirke *Musicalische Tafelfreudt*, zanj napisal magister Johannes Willkofer, podrektor regensburške protestantske šole *Gymnasium poeticum*. Poscha imenuje svojega najslajšega oziroma najboljšega prijatelja (v izvirniku: "Amicum suum mellitissimum"), kar kaže na to, da sta se morala tudi osebno poznati. Tretji namig na skladateljeve zveze z Regensburgom je pripomba v katalogu najstarejših glasbenih rokopisov regensburške škofijske knjižnice, kjer je pri opisu rokopisnega izvoda zbirke *Musicalische Ehrenfreudt* pripisano, da verjetno izvira iz šolskega fonda *Gymnasium poeticum*.⁴ Zadnji po-

datek vzpostavlja neposredno povezavo med Poschevim regensburškim tiskom in mestno šolo.

Med ohranjenimi dokumenti o omenjeni šoli, ki jih hrani Zgodovinsko društvo za Oberpfalz in Regensburg v Mestnem arhivu, je tudi štiriindvajset rokopisnih semestralnih seznamov učencev te šole med leti 1597 in 1612 (Ms.R. 285).⁵ V dvanajstih knjigah je na več mestih zabeležen tudi Isaac Posch iz Kremsa v Avstriji, pozneje organist koroških deželnih stanov v Celovcu. Seznami so bili sestavljeni v latinščini po zaključnih izpiti na koncu vsakega semestra, ob Veliki noči in ob sv. Mihaelu. Oštevilčenje knjig ni kronološko natančno in nekatere so očitno izgubljene. Učenci so navedeni po razredih, zabeležena je njihova starost, odsotnosti in latinizirano oziroma grecizirano ime kraja, odkoder je učenec prišel. V vseh knjigah so tudi sezname učencev, ki so napredovali, tistih, ki so bili - predvsem v spomladanskem semestru - nagrajeni, in štipendistov, ki so stanovali v internatu imenovanem *Alumneum*. Pred seznamom učencev so največkrat navedena tudi imena učiteljev.

Ime Isaac Posch ("Isaacus Poschius Crembsensis Austrig.") se prvič pojavi v spomladanskem popisu učencev leta 1598.⁶ Isaac je bil takrat star šest let in pol, kar pomeni, da se je šestletni deček v prvi razred vpisal jeseni 1597. V Regensburg je najver-

¹ Prim. M. Kokole, Zgodnjebaročni skladatelj, izdelovalec orgel in organist Isaac Posch v nadvojvodini Koroški in vojvodini Kranjski, *Kronika* 44/2-3, 1996, 10 - 18.

² Glej Kokole, n. d. (1996), 15 (opomba 58).

³ To je latinizirana oblika imena Matthäus Müller. Ta je v Regensburgu deloval med 1608 in 1627, po njegovi smrti pa je delavnico še leto dni vodila njegova vdova Euphrosina. Zanimivo je, da je prav Müller tiskal tudi šolski red (1610) in šolski program (1615) za protestantsko mestno šolo *Gymnasium poeticum*, katero je, kot bomo videli, obiskoval tudi Isaac Posch. Prim. J. Sydow, *Regensburger Buchdruckerkunst aus sechs Jahrhunderten*, Regensburg 1956, 21 in J. Benzing, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, v: *Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen* 12, ur. W. Bauhuis, Wiesbaden 1963, 363 - 364.

⁴ G. Haberkamp, *Bischöfliche Zentralbibliothek Regensburg, Thematischer Katalog der Musikhandschriften 1 - Sammlung Proske*, v: *Kataloge Bayerische Musiksammlungen* 14/1, München 1989, 145-147. Rokopis, ki ga hrani Centralna škofijska knjižnica - s signaturo A.R. 964 - 984 - pripada najstarejšemu fondu knjižnice, imenovanem "Antiquitates Musicae Ratisbonensis". Prepis

Musicalische Ehrenfreudt je privezan skupaj z inštrumentalnimi plesi, moteti in madrigali drugih znanih in neimenovanih avtorjev v glasovne knjige za discantus, altus, tenor in bassus. Poscheva zbirka je brez naslovnice in omembe avtorja. Altovski glas v celoti manjka. Oblika ključev in taktice v rokopisu kažejo, da je prepis nastal sredi 17. stoletja. Na platnicah je na vseh knjigah vtisnjen znak * I S M *, ki verjetno pomeni, da je delo iz glasbene zbirke Jacobusa Seulina, ki je bil sredi stoletja kantor in skladatelj na *Gymnasium poeticum*. Da je bil prepis izdelan za šolo, bi se dalo sklepati tudi po izračunih na zadnji strani knjige za discantus, kjer je razločen pripis: "pars mea" in spodaj "Rector".

⁵ S. Federhofer, *Das Gymnasium poeticum im Spiegel der Semesterberichte von 1597 bis 1612*, v: *Albertus-Magnus-Gymnasium Regensburg; Festschrift zum Schuljubiläum 1988*, Regensburg 1988, 207 - 220.

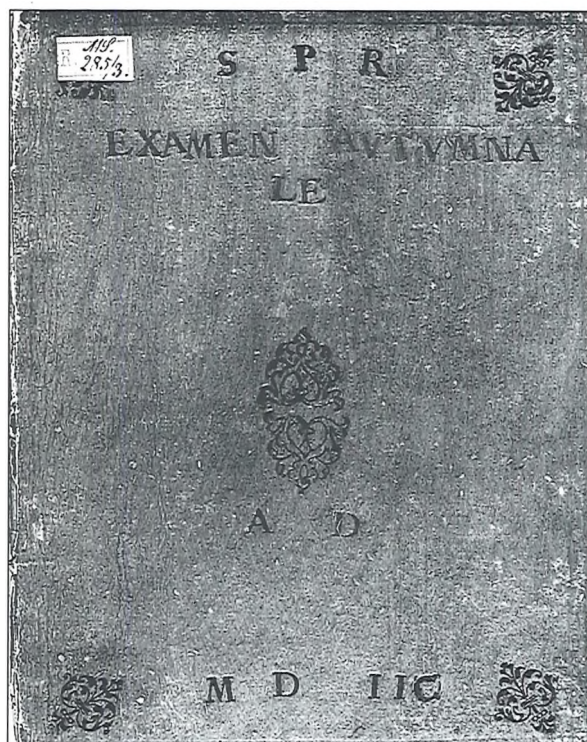
⁶ Stadtarchiv Regensburg; Historische Verein für Oberpfalz und Regensburg - Ms.R. 285/2.

jetneje prišel kot eden izmed prvih avstrijskih protestantskih eksulantov iz obdonskega trgovskega mesta Krems (latinska pridevniška oblika je "Crembsensis"), ki ga je od leta 1595 tako kot druge kraje avstrijskih dežel preplaval prvi močni val protireformacije.⁷ Na šoli je obiskoval vseh šest razredov. Zadnjega je končal pri petnajstih letih jeseni 1606⁸ ali pa spomladi 1607. Spomladanski seznam za leto 1607 je izgubljen, v jesenskem pa njegovega imena ni več.⁹ Iz priložene tabele je razvidno, da je bil v letih 1602 in 1603 odsoten, nato pa se je očitno vrnil na šolo in jo tudi dokončal. Glede na število nagrad, ki jih je prejel, lahko sklepamo, da je bil dober učenec, predvsem dober pevec in instrumentalist. Na to kaže tudi dejstvo, da se od leta 1604 pojavlja v seznamih tujih štipendistov ali alumnov - za leta pred tem teh seznamov v semestrskih poročilih ni - med katere so sprejemali le najmarljivejše in po možnosti glasbeno nadarjene učence brez sredstev. Poleg Isaaca Poscha se v istih polletnih seznamih pojavlja tudi zgoraj omenjeni Joannes Willkofer ali Wilkouer,¹⁰ ki je bil ob Isaacovem vpisu v šolo v tretjem razredu in je bil star štirinajst let, torej sta se resnično dobro poznala. Na šoli sta bila skupaj do aprila 1605, ko je enaindvajsetletni Joannes Willkofer zaključil šolanje in odšel na univerzo v Wittenbergu.

Isaac Posch se je po zgoraj navedenih podatkih moral roditi proti koncu leta 1591 v Kremsu na Donavi v Avstriji. Žal podatka ni možno preveriti, saj so za ta čas ohranjene - pa še te nepopolno - le katoliške krstne knjige, ki pa Isaaca Poscha ne omenjajo. Protestantska skupnost v mestu očitno ni vodila krstnih, poročnih in mrljskih knjig ali pa le-te niso ohranjene. Tudi podatkov o družini Posch v Mestnem arhivu ni najti.¹¹ Mesto Krems

je bilo v tistem času še pretežno protestantsko, prebivalstvo pa je živelo predvsem od trgovine s soljo, vinom in žitom.

Kakor je razvidno iz zgoraj navedenih podatkov, je Isaac Posch Krems zapustil že kot šestletni deček in se preselil v Regensburg na Bavarskem,¹² ki si je že leta 1251 priboril položaj svobodnega mesta, ki je uživalo neposredno zaščito habsburške vladarske hiše in je bilo neodvisno od bavarskih vladarjev. Leta 1542 je meščanstvo skupaj s svojim mestnim svetom sprejelo protestantsko vero. Glede na svobodno naravo mesta se je močna protestantska skupnost ohranila tudi še po najhujših pritiskih protireformacije na Bavarskem. Tako je Regensburg postal za protestantske eksulante iz avstrijskih dežel in Češke najbližje varno pribežališče ali pa vsaj prva postojanka na begu proti severu Nemčije.

Platnica v rdeče usnje vezanega jesenskega polletnega poročila *Gymnasium poeticum* iz leta 1598.¹³

⁷ Val protireformacije v avstrijskih deželah se je zelo poznal pri številu avstrijskih učencev v regensburški šoli. Njihovo število je naglo poskočilo v letu 1600, ko jih je namesto prejšnjih 5 od skupaj 178 nenadoma 68 od skupaj 266 (Ms.R. 285/1 - 24).

⁸ Stadtarchiv Regensburg; Historische Verein für Oberpfalz und Regensburg - Ms.R. 285/15.

⁹ Stadtarchiv Regensburg; Historische Verein für Oberpfalz und Regensburg - Ms.R. 285/17.

¹⁰ V arhivskih virih se pojavljata obe obliki, pa tudi Wilckover, Willcovero. Rodil se je leta 1584 v Regensburgu. Po šolanju na *Gymnasium poeticum* je študiral v Wittenbergu; leta 1607 je postal Magister in 1609 Laurea Poetica. Od 1609 do 1622 je bil podrektor in učitelj petega razreda v *Gymnasium poeticum*. Glede Willkoferja glej tudi H. Federhofer, Beiträge zur ältern Musikgeschichte Kärntens, *Carinthia I (Mitteilungen des Geschichtsvereins für Kärnten)* 145, Klagenfurt 1955, 401.

¹¹ Navedene podatke mi je v svojem pismu 4. aprila 1997 prijazno posredoval direktor Mestnega arhiva v Kremsu, dr. Ernst Englisch, ki se mu za to na tem mestu še posebno zahvaljujem.

¹² A. Scharnagl, Regensburg, v: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* 11, 1963, 109 - 119 in *Gelehrtes Regensburg Stadt der Wissenschaft; Bildung in der Freien Reichstadt*, ur. Univerza v Regensburgu, Regensburg 1995.

¹³ Kratice SPR na vrhu pomenijo "Senatus Populusque Ratisbonensis" ali Mestni svet regensburških meščanov.

LXXI.
Ant: C. 1515.

37	Salomon Rinschamer. Ratispon.	7 1 1/2
38	Georgius Lebnier. Ratisponensis	13 1/2 6 sept
39	Abrahamus (Kunze) Ratispon.	9 1/2 1 1/2
40	Jacobus Hagerlober. Luffens. Wittenbr.	7 1
41	Jacobs Pöschel. Gymnasis. Stralsund.	7 1 1/2

SYLLABIZANTES

42	Georgius Prickl Ratisponensis	7 1/2 6 sept
43	Georgius Huf. Stralsundensis. Pöschel.	10 1/2 3 sept
44	Thomas Richter. Ratisponensis. (C. 1515)	11 1/2 3
45	Johannes Fiedman. Ratisponensis	9 1/2 3
46	Stephanus Büchel. Stralsund. Pöschel.	8 1/2
47	Johannes Frank. Ratisponensis	8 1/2 2 1/2
48	Johannes Kehler. Ratisponensis	9 1/4 1 1/2

Omembra Isaaca Poscha v Ms.R. 285/3, fol. 6.
Zapisan je kot učenec prvega razreda v oddelku
za branje (LEGENTES) z zaporeno številko 41.

Cesarskomestna protestantska šola s humanističnim učnim programom, *Gymnasium poeticum* ali pa tudi *Schola Ratisbonensis*, katero je začel 1597 obiskovati Isaac Posch, je bila v tujini - predvsem v Avstriji - na zelo dobrem glasu.¹⁴ V njej so poučevali uporabne in lepe umetnosti, predvsem poezijo in glasbo, od koder tudi ime "poeticum". Ustanovljena je bila leta 1505 na osebno pobudo Josepha Grünpecka, ki je za denarno podporo zaprosil mestni svet. Od leta 1521 je bila to javna mestna šola ali *Schola publica*, po letu 1530, ko je zanjo začela skrbeti protestantska skupnost, pa se pojavijo imena *Gymnasium poeticum*, *Poetenschule*, *Lateinische Schule* ali kar *Evangelische Schule*. Od leta 1538 je imela šola tudi svoj internat ali *Alumneum*,¹⁵ kjer so lahko brez-

plačno stanovali in se šolali najrevnejši meščani - sprva dvanajst - kasneje pa tudi najbolj nadarjeni učenci iz tujine (te je pred sprejemom rektor glasbeno preizkusil in ocenil; izbirali so predvsem otroke z lepimi glasovi in dobrim znanjem glasbe). Imeli so tudi brezplačni dodatni glasbeni pouk. Štipendije je prispeval mestni svet in nekateri premožnejši meščani. Sicer pa so bili učenci te šole iz družbeno zelo različnih okolij, od plemstva do najrevnejših obrtniških sinov.

V šolskem programu je prav glasba zavzemala posebno mesto, saj je po številu ur v vsakem razredu prednjačila pred grščino, versko vzgojo in drugimi predmeti.¹⁶ Za pouk glasbe - teorije in prakse - je bil zadolžen kantor, ki je bil hkrati tudi učitelj drugega razreda in je moral s svojimi učenci, predvsem alumni, skrbeti za petje pri bogoslužju v treh protestantskih cerkvah v mestu in pri slovesnostih na šoli. Med Poschevim šolanjem sta za njegovo glasbeno vzgojo v vlogi kantorjev in učiteljev skrbela kar dva pomembna glasbenika, Andreas Raselius¹⁷ do leta 1600 in od leta 1603 Paul Homberger.¹⁸ Andreas Raselius je bil tudi pomemben glasbeni teoretik in je za glasbeni pouk na šoli napisal dva učbenika,¹⁹ po katerih se je nedvomno učil tudi bodoči skladatelj Posch. Za oba učitelja je značilno, da sta bila med prvimi nemškimi skladatelji, ki so se šolali tudi v Italiji. Novosti tamkajšnjega glasbenega stila sta očitno posredovala svojim učencem, čeprav se zdi, da je Posch italijanski način skladanja vendarle spoznal tudi поближе, kajti nobeden od njegovih učiteljev v Regensburgu ni na primer uporabljal novega generalnega basa, kot ga je Isaac Posch predpisal v svoji zadnji zbirki *Harmonia concertans* iz leta 1621.

¹⁴ A. Schmid, Das Gymnasium poeticum zu Regensburg im Zeitalter des Humanismus, v: *Albertus-Magnus-Gymnasium Regensburg: Festschrift zum Schuljubiläum 1988*, Regensburg 1988, 25 - 57.

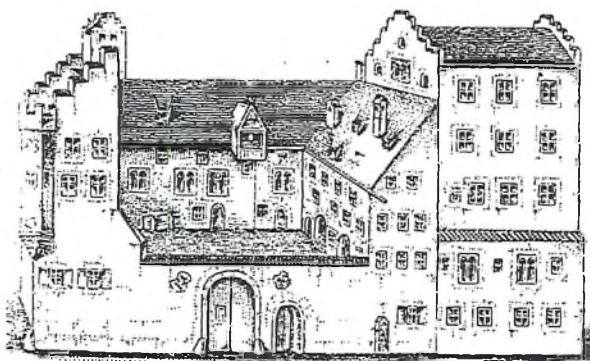
¹⁵ G. Sack, Das Protestantische Alumneum und das Albertus-Magnus-Gymnasium, v: *Albertus-Magnus-Gymnasium Regensburg: Festschrift zum Schuljubiläum 1988*, Regensburg 1988, 309 - 311; D. Mettenleiter, *Aus der musikalischen Vergangenheit bayerischer Städte; Musikgeschichte der Stadt Regensburg*, Regensburg 1866, 209-215 in R. W. Sterl, *Musiker und Musikpflege in Regensburg bis um 1600*, München 1971, 72.

¹⁶ R. W. Sterl, Zum Kantorat und zur evangelischen Kirchenmusik Regensburgs im 16. Jahrhundert, *Zeitschrift für bayerische Kirchengeschichte* 38, 1969, 88 - 106 in isti, *Musik und Kantoren am Gymnasium poeticum im ersten Jahrhundert seines Bestehens*, v: *Albertus-Magnus-Gymnasium Regensburg: Festschrift zum Schuljubiläum 1988*, Regensburg 1988, 59 - 70.

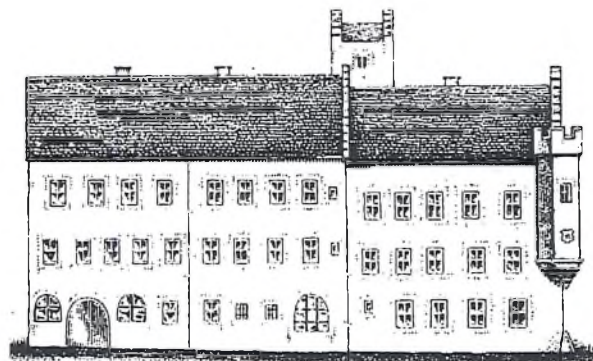
¹⁷ A. Scharnagl, Raselius, v: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* 11, 1963, 1 - 3 in W. Blankenburg, Raselius, v: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 15, 1980, 591 - 592.

¹⁸ E. Badura-Skoda, Homberger, v: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* 6, 1957, 665-669 in isti, Homberger, v: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 8, 1980, 672 - 673.

¹⁹ Rokopisni *Dodecachordum vivum* iz leta 1589 in *Hexachordum seu quaestiones musicae practicae*, Nürnberg 1591.

*Gymnasium poeticum - severna stran zgradbe
leta 1551.*

Gymnasium poeticum - vzhodna fasada leta 1592.

MsR.285	leto	semester	razred	starost	ime	napredovanja in nagrade
2	1598	pomlad	prvi - SYLLABICANTUM	6,5 let	Isaacus Poschius Cremsensis Austrig.	
3	1598	jesen	prvi - LEGENTES	7 let	Isaacus Poschius Cremsesnis Austrius	Isaac Bosch Austrius je bil javno pohvaljen (accepit Nomenclatorem)
4	1599	pomlad	prvi - DECLINATORIUM, CUM NOMINA, TUM VERBA	7,5 let	Isaacus Poschius Cremsensis Aust.	Isaac Bosch Cremsensis Austrius je dobil nagrado
manjka	1599	jesen				
6	1600	pomlad	drugi	9 let	Isaac Posch Cremsensis Austriac.	Isaac Bosch Cremsensis je dobil denarno nagrado
5	1600	jesen	drugi	9,5 let	Isaac Poschius Cremsensis Austriac.	Isaac Poschius Cremsensis je napredoval iz 2. v 3. razred
7	1601	pomlad	tretji	9 let	Isaac Posch Cremsensis Austr.	Isaac Posch Cremsensis Austr. je prejel denarno nagrado
manjka	1601	jesen				
9	1602	pomlad			ni omenjen	
8	1602	jesen			ni omenjen	
10	1603	pomlad			ni omenjen	
manjka	1603	jesen				
11	1604	pomlad	četrti	12 let	Isaac Bosch Cremsensis Austrius	Isaac Posch Cremsens. Austria. je napredoval iz 4. v 5. razred
12	1604	jesen	peti	13 let	Isaac Posch Crembs: Austr.	Isaac Posch Cremsens. Austr. je med tujimi alumni
13	1605	pomlad	peti	13 let	Isaac Posch Cremsens. Aust.	Isaac Posch Crembs. Aust. je prejel denarno nagrado Isacus Posch Cremsensis Austriacus je naveden med alumni
14	1605	jesen	peti	13 let	Isaac Posch Cremsensis Austr.	Isaac Posch Cremsensis Austriacq. je naveden med alumni
16	1606	pomlad	peti	14 let	Issac Posch Cremsensis Austrig.	Isaac Posch je napredoval iz 5. v 6. razred Isaac Posch Cremsensis Austriacus je naveden med tujimi alumni
15	1606	jesen	šesti	15 let	Isaac Posch Cremsensis Austrius	Isaac PoschCremsensis Austrius je prejel denarno nagrado Isaac Posch Cremsensis Austrig. je naveden med tujimi alumni

Pregled dokumentov, v katerih je omenjen Isaac Posch

Predvsem štipendisti, med katerimi je bil tudi bodoči skladatelj in organist, so se morali še dodatno uriti v igranju na razne inštrumente, predvsem orgle, pa tudi glasbila s strunami. Najboljši pevci in inštrumentalisti so bili v spomladanskem semestru denarno nagrajeni. Vsaj petkrat je nagrado dobil tudi Posch (glej tabelo v prilogi). S posebnim rektorjevim dovoljenjem so včasih smeli muzicirati na posvetnih zabavah v uglednih meščanskih hišah; tam so nedvomno igrali plesne skladbe, kot jih je kasneje v svojih dveh inštrumentalnih zbirkah objavil Isaac Posch. Glasbeno življenje na šoli je torej bistveno prispevalo h kulturni podobi mesta v 16. in 17. stoletju in nedvomno k oblikovanju Poschevega poznejšega osebne glasbenega jezika.

Kam je Posch odšel po zaključku šestega razreda *Gymnasium poeticum*, lahko le uginamo. Morda na eno od protestantskih univerz - cilj šolanja na regensburški šoli je bil namreč priprava na univerzitetni študij - na primer v Jeni, Leipzig, Wittenberg, Tübingen, Heidelberg ali drugam, kamor so po znanih podatkih odhajali uspešni absolventi te šole.²⁰ Po drugi strani pa se je moral do leta 1614, ko je prišel v Celovec, naučiti tudi umetnosti izdelovanja orgel. Tako znanje pa si je v začetku 17. stoletja lahko pridobil le z delom pri enem izmed mojstrov. V Regensburgu za tisti čas ni zabeležen noben izdelovalec glasbil, torej se je moral podati drugam. Vabljava je misel, da se je te umetnosti izučil v Italiji, morda celo v Benetkah, kar pa bodo potrdile ali ovrgle šele nadaljne raziskave.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Isaac Posch "Cremsensis" - einige neue Angaben über die Jugend des Komponisten

Aus den Dokumenten über die Regensburger Protestantenschule *Gymnasium poeticum*, die auch halbjährige Berichte mit Namen aller Schüler enthalten, geht hervor, daß zwischen 1597 und 1606 auch Isaac Posch, der spätere Organist der Kärntner Landstände in Klagenfurt, diese Schule besuchte. In den Verzeichnissen steht neben dem Namen jedes Schülers auch sein Alter und der Herkunftsort. Aus den Dokumenten erfährt man auch, daß Posch im Jahre 1591 geboren wurde und daß er aus Krems an der Donau (Österreich) stammte. Die Schule war ausgesprochen humanistisch ausgerichtet. Gerade der musikalischen Erziehung maß man besondere Bedeutung bei, sorgten die Knaben unter der Leitung ihres Kantors doch für den Chorgesang in allen protestantischen Kirchen der Stadt. Posch war auch Stipendiat, er wohnte im Schulinternat und genoß dadurch noch eine zusätzliche Musikerziehung. Zahlreiche Preise, die er während seiner Ausbildung erhielt, zeugen davon, daß er bereits damals ein sehr begabter Musiker war. Wo er sich von seinem Abgang aus Regensburg bis zu seiner Niederlassung in Klagenfurt im Jahre 1614 aufhielt, bleibt vorerst ein Rätsel.

²⁰ Schmid, n. d., 1988, 43.

Tatjana Badovinac

Tri različne upodobitve Graške Marije Pomočnice v Celju

"Marija je najlepša, najmilejša, najljubeznivejša, najnežnejša cvetka krščanske umetnosti. Silno raznovrstne so slike, v katerih nam krščanska umetnost predločuje deviško mater božjega sina. Od nekdanj je bil v umetnosti najvišji smoter mater Odrešenikovo upodabljanje v največji milobi in lepoti; to nam pričajo mojsterski umotvori najslavnejših umetnikov. Toda ne za umetne, ampak za najpreprostejše podobe Matere božje se je ljudstvo vnelo v svoji pobožnosti in jih odičilo z najdražjimi darili." S takšnimi besedami je Janez Flis opisal Marijino vlogo, pomen ter vzroke za njeno pogosto čaščenje in upodabljanje v krščanski umetnosti.¹

Že bežen pregled ohranjenih Marijinih upodobitev pokaže, da je intenzivnost Marijinega čaščenja v preteklih stoletjih nihala, doživljala je vzpone in padce. Do 15. stoletja so podobe redke, nato njihovo število postopoma narašča. Pravi razmah pa je Marijino čaščenje in posledično tudi upodabljanje doživelo v 17. in 18. stoletju. Drugi vrhunec glede na število, ne pa tudi na kvaliteto, pomenijo Marijine upodobitve v 19. stoletju. V poplavi obrtniških in industrijsko izdelanih podob v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja pa so izvirne oziroma nadpovprečne upodobitve Marijinega čaščenja že prava redkost.²

Posebno mesto med najrazličnejšimi tipi Marijinih milostnih podob ima podoba Marije Pomagaj. V slovenskem prostoru je znanih več različic. Posebno znane in številne so variante Marije Pomagaj, ki so nastale po milostni podobi Lucasa Cranacha. Med njimi je še posebno znana brezijanska Marija Pomagaj, delo slikarja Leopolda Layerja.

Drugi tip Marije Pomagaj, imenovan Graška Marija Pomočnica³ ali včasih tudi Mati mesta Grad-

ca,⁴ pa je bil razširjen predvsem na Štajerskem. Kopije so nastale po originalni upodobitvi Pietra de Pomisa za veliki oltar Mariahilferkirche v Gradcu leta 1611. Prav po zaslugi slike Marije Pomočnice je ta vsestranski umetnik protireformacije postal najbolj znan in cenjen umetnik tistega časa na Štajerskem.⁵

O nastanku de Pomisove slike in o dogodkih, ki so se zgodili v času njenega nastajanja, govori legenda. Le-ta pripoveduje o treh čudežih, ki so se zgodili, ko je samostanski gvardian P. Cornelius Tortella dal naslikati podobo Matere božje.⁶ Prvi čudež se je zgodil, ko je Pietro de Pomis zaradi previsoke cene, ki jo je zahteval za sliko, oslepel in zavpil: "Marija, pomagaj!" S tem je Marijino podobo poimenoval. Zaobljubil se je, da bo sliko podaril Cerkev, če se mu vid povrne. Drugi dan je res ponovno spregledal, toda čudežev še ni bilo konec. Preden je sliko odnesel iz stanovanja, se je zgodil tretji čudež. V upodobljeni Mariji je graški plemič spoznal Mater božjo, ki ga je rešila jetniških okov v turškem zaporu. Ganjen od pripovedi je Pietro de Pomis v desni spodnji kot slike naknadno naslikal še verigo.

V Celju so znane tri različne upodobitve graškega ikonografskega tipa, ki kažejo bolj ali manj samosvojo interpretacijo de Pomisovega originala. Najstarejši in najbolj veren originalu je bakrorez Johanna Veita Kauperza iz leta 1773.⁷ J. V. Kauperz je bakrorez vrezal po originalu, tako v zemeljskem kot v nebeškem delu.

¹ J. Flis, *Umetnost v bogočastni službi*, Ljubljana 1908, str. 236, 238.

² L. Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, Ikonologija slovenske Marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne, Celje 1994, str. 13 - 14.

³ Prav tam, str. 219.

⁴ P. Ansgar, M. Brehm, *Mariahilf Graz*, Christliche Kunsthallen Österreichs, Salzburg 1961, str. 12.

⁵ Pietro de Pomis, slikar, arhitekt in medaljer, rojen 1569. v Lodiju, umrl leta 1633 v Gradcu. Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, XXVII., Leipzig 1942, str. 235.

⁶ Opis legende je povzet po P. Ansgar, M. Brehm, str. 5 - 6.

⁷ Bakrorez, inv. št. G/XI. - 403, 37,4 x 23 cm, mere odtisa 32,3 x 19,6 cm, je ročno koloriran. Napis: Gemalt von Pietro de Pomis Anno 1611, Gegraben von Joh: V: Kauperz in Gratz A1773. Napis v spodnjem delu podobe se glasi: Wahre Abbildung des wunderthätigen Gnadenbilds Mariahilf bei den N.N. P.P. C.C. Minoriten zu Gratz in Steirmark allwo alltäglich vollkommener Ablaß zu erlangen ißt.

J. V. Kauperz, *Gračka Marija Pomočnica*, bakrorez, 1773, hrani PMC, inv. št. G/XI. - 403, foto V. Berk.

Tudi sam okvir je natančen posnetek okvirja na de Pomisovi sliki.⁸ V spodnjem delu so ob pomoči potrebnemu jetniku, figuri božjastnega, bolniku in bolnem otroku dominantne svetniške figure. Na levi sta to sv. Anton Padovanski in sv. Frančišek Asiški, na desni sv. Klara iz Assisija. Osrednja in najbolj poudarjena figura na sliki je nadvojvodinja Maria Anna, kasnejša žena cesarja Ferdinanda II. Maria Anna zre proti gledalcu in mu s kazalcem usmerja pozornost proti nebeškemu delu. Vez med zemeljskim in nebeškim ustvarjajo angeli. V nebeški gloriiji, obdana od angelskih figur sedi Marija z Jezusom. Pogled je uprla v otroka, ki njeno milost prenaša na gledalca. J. V. Kauperzu je tudi v grafični tehniki uspelo ohraniti razgibanost in baročno cikcak linijo de Pomisove upodobitve.

⁸ Prvotnemu okvirju so leta 1769 dodali še srebrni okvir. P. Ansgar, M. Brehm, prav tam, str. 8.

Neznani slikar, *Gračka Marija Pomočnica*, o. pl., druga polovica 18. stoletja, hrani PMC, inv. št. S/329, foto V. Berk.

Z mojstrsko risbo in pikčastim senčenjem je poleg globine in telesnosti podobi vdihnil tudi baročni patos. Iz napisa v spodnjem delu podobe lahko razberemo, da so bakrorez z upodobitvijo Marije Pomočnice uporabljali kot odpustek.⁹ To je bil v baročnem času pogost način uporabe samostojno tiskanih nabožnih listov. Razen za odpustke so nabožne liste pogosto uporabljali tudi kot hišne žegne, spovedne listke, votivne slike, molilne liste.¹⁰

Drugo podobo Graške Marije Pomočnice, ki jo hrani naš muzej, je naslikal neznani mojster v drugi polovici 18. stoletja.¹¹ Podoba predstavlja

⁹ Na prošnjo cesarja Karla VI. je papež Klemens XII. z milostnim pismom 25. maja 1739 naklonil vsem vernikom, ki obiščejo Mariahilferkirche in izpolnijo predpisano delo, dnevno podelitev odpustka. P. Ansgar, M. Brehm, prav tam, str. 12.

¹⁰ M. Lozar, Prispevek k proučevanju božjepotnih grafičnih podob v 18. stoletju na Slovenskem, ZUZ XXVI, nova vrsta, Ljubljana 1990, str. 59.

¹¹ Slika Graške Marije Pomočnice, o. pl., 59,5 x 45,5 cm, inv. št. S/329. Na hrbtni strani slike je žig graških minoritov z napisom SIGIL SACRIST MINORIT. GRAECINS in napis v gotici: Zu leben und tode mein wolst Maria: mein Helferin Seyn in inicialki P. G.. Slika je leta 1996 restavriral Jasna Radšel. Pri restavriranju je bila odstranjena novejša preslikava.

okrnjeno varianto de Pomisove, saj je slikar naslikal samo nebeški del z Marijo in Jezusom. Slika je stilno podobna Mariji Pomočnici, ki jo je naslikal Veit Haukh za oltar v kapeli zakladnice minoritskega samostana v Gradcu. Kot ugotavlja Lev Menaše,¹² se tovrstne milostne podobe v Sloveniji pojavljajo predvsem na Štajerskem. Slika Marije z otrokom je v kompoziciji, detajlih in barvni skali verna kopija nebeškemu delu na de Pomisovem originalu. Menim, da pečat graških minoritov na hrbtni strani slike to pristnost tudi potrjuje. Slikar je do potankosti posnemal tudi detajle in le rahlo barvno presvetlil Marijina in Jezusova oblačila. Odlično naslikani inkarnat kaže na kvalitetnega mojstra.

Časovno najmlajša je Graška Marija Pomočnica iz p. c. Marijinega vnebovzetja v Celju.¹³ Podoba je koncipirana dvodelno. Baročna dvojnost zemeljskega in nebeškega, ki je na de Pomisovi podobi povezana s podobo cesarice in angelčkov, je na celjski upodobitvi ločena in v sebi zaključena celota. Slikar je spodnji profani del naslikal povsem svobodno, ne oziraje se na graško milostno podobo. Kreature bolnih, revežev in pomoči potrebnih je vzel iz vsakdanjega sveta in tako ljudem predstavil čudež na razumljiv in preprost način. Z zgovorno in jasno govorico je slikar dosegel materializacijo mistične snovi. Poudarjanje zemeljskega pasu v primerjavi z nebeškim že naznanja nov čas in z njim prihajajoči materialistični nazor 19. stoletja.

Trije različni primerki istega ikonografskega motiva nam povedo, da je bila njegova razširjenost na Štajerskem pogosta. Čeprav so od slikarjev pričakovali, da bodo verno sledili originalom, so umetniki poudarili tisto, kar so znali in občutili; podobam so vtisnili osebni pečat.

Med posameznimi podobami so tako vidne razlike, ki so odsev slikarske moči umetnikov, pa tudi časa, v katerem so nastale.

Neznani slikar, Graška Marija Pomočnica, o. pl., začetek 19. stoletja, p. c. Marijinega vnebovzetja, Celje, foto M. Smerke, povzeto po L. Menaše, Marija v slovenski umetnosti, foto M. Smerke.

¹² L. Menaše, prav tam, str. 220.

¹³ Neznani avtor, oltarna slika Graške Marije Pomočnice, o.pl., 282 x 122 cm, začetek 19. stoletja, levi stranski oltar p.c. Marijinega vnebovzetja, Celje.

ZUSAMMENFASSUNG

Drei verschiedene Darstellungen des Grazer Maria-Hilf-Bildes in Celje

Unter den verschiedenen Formen der Marienverehrung kommen häufig Andachtsbilder vor. Besonders vielfältig und zahlreich vertreten sind Darstellungen des ikonographischen Maria-Hilf-Typus.

Im slowenischen Raum sind mehrere Varianten bekannt, von denen die nach dem Vorbild des Maria-Hilf-Andachtsbildes von Lucas Cranach entstandenen besonders zahlreich sind. Der zweite, auch der Grazer Maria-Hilf-Typus genannt, kommt besonders häufig in der slowenischen Steiermark

vor. Er entstand nach einem Original von Pietro de Pomis, das im Jahre 1611 für den Hochaltar der Maria-Hilf-Kirche in Graz geschaffen wurde.

Im vorliegenden Beitrag werden drei verschiedene Darstellungsarten des Grazer ikonographischen Typus vorgestellt. Es handelt sich um Werke verschiedener Meister, Epochen und Techniken. Am ältesten und originalgetreuesten ist der Kupferstich von Johann Veit Kauperz aus dem Jahre 1773. Ihm folgt das Werk eines unbekannten Meisters, der in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts eine reduzierte Variante des Maria-Hilf-Bildes von Pomis schuf. Er stellte nur den Himmelsabschnitt mit Maria und Jesus dar. Bereits zu Anfang des 19. Jahrhunderts entstand nach dem Vorbild des Grazer Maria-Hilf-Bildes das jüngste Werk - das Altarbild in der Pfarrkirche Mariä Himmelfahrt in Celje.

Rolanda Fugger Germadnik

Poroke urarskega mojstra Niggla iz Celja

Leta 1990 je Kulturnozgodovinski oddelek Narodnega muzeja v Ljubljani odprl antološko razstavo *Ure skozi stoletja*, ki jo je strokovno pripravila gospa Vesna Bučič. Kot je zapisal takratni ravnatelj Boris Gombač, je bila razstava "v svojem bistvu kulturnozgodovinski prikaz razvoja urarstva pri nas, tako tehnologije kot oblikovanja".¹ V obsežnem katalogu k razstavi je gospa Bučič predstavila razvoj urarstva na splošno in posebno poglavje namenila raziskavam razvoja urarske obrti na Slovenskem; katalogu je dodala abecednim seznam obrtnikov, ki so tako ali drugače sodelovali pri izdelavi, popravilu ali izboljšavi ur in so od 16. pa do začetka 20. stoletja delovali na slovenskem etničnem ozemlju. Med 276 imeni najdemo konec 18. in v začetku 19. stoletja dve imeni izdelovalcev malih ur, ki se nanašata na Celje in sicer Franz Josef Knöbl in Georg Niggel (Niggel).² Obadva sta bila člana graške cehovske organizacije. O njunem delu je razmeroma malo podatkov, saj je bil avtorici ob razstavi znan samo en izdelek urarja Knöbla. To je žepna ura v pozlačenem ohišju z datumskimi kazalci, ki jo hrani Štajerski deželni muzej Joanneum v Gradcu.

Naključje je hotelo, da smo po razstavi v Pokrajinskem muzeju v Celju odkupili zlato žepno uro, ki glede na napis pripada delavnici Niggel iz Celja; pri pregledovanju fonda Magistrat Celje v Zgodovinskem arhivu Celje pa sem skoraj istočasno naletela na dokumente, ki sicer molče o obsegu dela obeh urarjev, o naročnikih in kvaliteti dela, zato pa osvetljujejo privatno sfero njenega življenja. Že gospa Bučič je navedla podatek, da se je Georg Niggel po smrti Josefa Knöbla poročil z njegovo ovdovelo ženo Katharino. Vdova je po svojem možu dedovala realno pravico do opravljanja malourarske obrti in Georg Niggel si je na ta način izboril lastno mojstrsko mesto pod soncem. Takšen postopek je bil običajna praksa med obrtniki tega časa; k temu so jih silila toga cehovska pravila, ki so na ta način med drugim zagotovila oskrbo žene in družine v primeru, da je glavni skrbnik umrl. Čustva v današnjem pomenu besede ob sklenitvi zakona seveda niso igrala nikakršne

vloge, pomemben je bil zgolj ekonomski vidik zakona. Ohranjeni dokumenti, to sta poročni pogodbi in zapuščinski inventarji, omogočajo podrobnejši vpogled v "zakonske kupčije" cehu zavezanega Georga Niggla.

Franz Josef Knöbl se je izučil svoje obrti v Friedbergu pri urarju M. Elblu, izdelovalcu malih ur. Leta 1768 je bil Knöbl "proглаšen za pomočnika" in bil leta 1779 "najat za podeželskega mojstra v Celju v Spodnji Štajerski".³ Iz dokumentov, ki so naštet v zapuščinskem inventarju Franza Josefa Knöbla sklepamo, da se je poročil s Katharino rojeno Nestlerin 20. avgusta leta 1778. Zakoncema sta se rodila dva otroka, hči Katharina in sin Josef, ki sta bila ob njegovi smrti 29. marca 1795 stara 14. oziroma 15 let. Zapuščinski inventar, sestavila sta ga mestni sodnik Severin Pergtholdt in inventurni komisar Anton Sabukoscheg, odraža ekonomski položaj Josefa Knöbla: gotovine nič, v obleki 14 goldinarjev in 21 krajcarjev vrednosti, v perilu 21 goldinarjev 21 krajcarjev, v posteljnem perilu 18 goldinarjev in 30 krajcarjev, v posodi "Zinn, Kupfer und Messing" 3 goldinarje 12 krajcarjev, v pohištvu 72 goldinarjev in 49 krajcarjev in v materialu 15 goldinarjev 49 krajcarjev (200 steklenih pokrovov in ducat urnih vzmeti). Premoženje v nepremičninah - hiša št. 39 v današnji Ozki ulici, skupaj s pripadajočo mestno zemljo na Jožefevem hribu in kosom mestnega zemljišča na Otoku ob Ložnici - je bilo ocenjeno na 270 goldinarjev. Med popisom pohištva je potrebno opozoriti na veliko stensko uro, ki po vrednosti prekaša vso ostalo opremo, saj sta jo popisovalca ocenila na 20 goldinarjev. Vsega premoženja je bilo torej za 414 goldinarjev 52 krajcarjev.

Popis dolgov Josepha Knöbla je pokazal, da so le ti za malenkost večji od celotnega premoženja. Skupna vsota je znašala 415 goldinarjev in 2 in pol krajcarja. Dolgovi so se nanašali na različne posameznike iz Gradca in Celja, med največjimi upniki je bila žena Katharina Knöbl, ki ji je po poročni pogodbi pripadala dota v znesku 50 goldinarjev, zaženo v višini 50 goldinarjev in 100 goldinarjev zraven dote priženjenega premoženja. Vdova se je v korist svojih dveh mladoletnih otrok obvezala

¹ Vesna Bučič, *Ure skozi stoletja*, Narodni muzej, Ljubljana 1990, str. 7.

² Isto, str. 116 in str. 120.

³ Isto, str. 116.

izplačti 50 goldinarjev in sicer vsakemu v višini 25 goldinarjev.⁴

Situacija za vdovo Katarino ni bila rožnata: skromno premoženje, dva nedorasla otroka, dolgovi ... Izrabila je dano možnost in vnovčila največjo vrednost iz podedovanega premoženja, to je relano pravico do opravljanja malourarske obrti. Manj kot leto dni po moževi smrti je vdova sklenila poročno pogodbo z urarjem, Georgom Niggelom. Za Georga Niggla gospa Vesna Bučič navaja, da je verjetno potomec graškega urarja Niggla, priseljence iz Friedberga na Bavarskem. Ko je leta 1796 prosil za sprejetje v urarski ceh v Gradcu, se je skliceval prav na "Knöblovo malourarsko pravico", ki si jo je pridobil s poroko Knöblove vdove. Gospa Bučič domneva, da je takrat verjetno dobil tudi mojstrski naziv.⁵

V celjskem arhivu ohranjena poročna pogodba kaže, koliko je lahko vdova Knöbl obrnila v svoj prid podedovani "Kleinhutmacher Jus".

Glavne postavke 31. 1. 1796 pred pričami sklenjene in podpisane poročne pogodbe so bile:

Gospa Katharina ovdovela Knöbl zapiše ženinu 100 goldinarjev in "Uhrmacher Jus" kot doto.

Gospod ženin pripiše tej vsoti 400 goldinarjev; oboje, doto in priženilo, skupaj 500 goldinarjev in "Uhrmacher Jus", deduje preživeli, s tem, da so otroci umrlega izključeni iz dedovanja.

Gospa nevesta prenese z dnevom sklenitve pogodbe na ženina v nepreklicno last nepremično in premično premoženje, ki ga je podedovala po možu Josephu Knöblu in je zapisano v inventarju z dne 14. aprila 1795, "cum onore et honore".

V povračilo obljubi ženin prostovoljno izplačati otrokoma iz prvega zakona vsakemu 25 goldinarjev; ker pa je hči Katharina umrla, pripada še živečemu sinu iz prvega zakona po imenu Joseph Knöbl, tudi delež umrle, skupaj torej 50 goldinarjev.

Poleg tega se ženin obveže, da bo priženjenemu sinu Josephu brez odškodnine preskrbel vse za urarsko obrt potrebno orodje, ko bo ta kot urarski pomočnik odpotoval v tujino.

V primeru, da se v zakonu rode otroci, naj bo ob smrti ene ali druge strani preživeli z otroki enak dedič.

V primeru, da v zakonu ne bi bilo otrok, je preživeli univerzalni dedič umrlega, le da mora v slučaju, da je ženin tisti, ki bo preživel, sinu iz prvega zakona iz zapuščine matere in tokratne neveste, izplačati nujni delež.⁶

Skrbno sestavljena poročna pogodba je predvidela vse možne življenske situacije in zagotovila Georgu Niggelu toliko željeni "Kleinhutmacher Jus", izključila sina kot pretendenta na to pravico, Knöblovi vdovi ohranila pridobljeni status in ji odvzela skrb za sina. Kratka opazka iz mrtvaškega lista ob smrti Katharine Knöbl da vedeti, da se je tudi Josef Knöbl mlajši posvetil urarstvu in se uveljavil kot meščan in izdelovalec malih ur v Münchnu.⁷

Georgu Niggelu se je poroka hitro obrestovala. Brez dvoma je postal ugleden meščan, saj ga kot pričo najdemo na številnih dokumentih, testamentih in poročnih pogodbah. V letih od 1806 do 1809 je zasedal mesto župana.⁸ Pojavi se tudi kot lastnik hiše št. 91 na eminentnem Glavnem trgu v Celju v letih 1800 - 1810.⁹

25. 2. 1814 je Katharina Niggel umrla. Očitno se v zakonu z Georgom Niggelom ni rodil noben otrok in mož nastopa kot univerzalni dedič premoženja. Zanimiv popis Katharinine zapuščine, ki je bil sestavljen 5. septembra 1814 leta in ga je podpisal Georg Niggel, razkriva razmeroma skromno premoženje, obstoječe iz osebne garderobe in opremljene postelje v skupnem znesku 304 goldinarjev. Postelja z vso potrebno opremo je veljala 50 goldinarjev, med oblekami pa našteva popisovalec 6 sukenj in kril v vrednosti 74 goldinarjev, 2 žametni avbi, 4 pare lanenih rjuh, 4 prte, 6 serviet, 6 robčkov in 12 srajc. Glede na sklenjeno poročno pogodbo je doto skupaj z zaženilom v vrednosti 500 goldinarjev in pravica do urarske obrti pripadla možu, Georgu Niggelu. "Uhrmacher Jus" je ocenjen v višini 100 goldinarjev.¹⁰

Georg Niggel po smrti Katharine ni okleval. Po preteku leta je že sklenil novo poročno pogodbo, tokrat z devico (deklico?)¹¹ Anno Stichelberger.

V 20 letih bivanja v Celju si je Niggel ekonomsko opomogel, saj navede vrednost svojega premoženja v višini 4300 goldinarjev dunajske veljave.

Poročna pogodba, sklenjena 5. februarja 1815, je vsebovala varnostno klavzulo, namreč, da postane veljavna šele po duhovnikovem blagoslovu ("priesterlichen Einsegnung"). Za razliko od ostalih poročnih pogodb v tem primeru sestavljalec po-

⁴ Zgodovinski arhiv Celje (v nadaljevanju ZAC), f. Magistrat Celje, AŠ 5, s. Josef Knöbel, Inventarium, 14. 4. 1795.

⁵ Vesna Bučič, Ure ..., str. 120.

⁶ ZAC, f. Magistrat Celje, AŠ 9, s. Catharina Niggel.

⁷ Isto.

⁸ Andreas Gubo, Geschichte der Stadt Cilli, Graz 1909, str. 334.

Opomba: A. Gubo zapiše sicer priimek Georg Nickel, vendar gre za uradniško različico priimka Niggel, ki se pojavlja tudi v ostalih dokumentih. Naš mojster se je sam skoraj dosledno podpisoval Niggel.

⁹ Janko Orožen, Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957, str. 22.

¹⁰ ZAC, f. Magistrat Celje, AŠ 9, s. Catharina Niggel.

¹¹ Originalni zapis v poročni pogodbi je "Jungfrau" in ga Anton Alois Wolf v slovarju iz leta 1860 prevaja kot devica.

godbe pri nevesti ne zapiše matere in očeta, tako, da ne moremo razbrati njenega socialnega statusa.

Poglavitne postavke poročne pogodbe med bodočima zakoncema so bile sledeče:

Nevesta prinese v zakon doto v vrednosti 200 goldinarjev dunajske veljave (v nadaljevanju d. v.).

Ženin doda 300 goldinarjev d. v. in realno malo urarsko pravico kot zaženo; dota, zaženo in malourarska pravica pripadejo preživeli stranki z ali brez krvnih dedičev.

Ženin obljubi svoji ljubljeni nevesti za poročno obleko in jutrnino izročiti 200 goldinarjev d. v.

Vse premoženje, ki ga bo ena ali druga stranka tekom zakona pridobila ali podedovala in bo ob smrti ene ali druge stranke presegalo obstoječe premoženje v znesku 4300 goldinarjev d. v. se smatra kot skupno dobro in se razdeli na enaka dela.

V primeru, da v zakonu ne bo otrok, pripada preživeli stranki polovica zapuščenega premoženja v last, z drugo polovico pa razpolaga vsaka stranka po svoji volji.¹²

Ob primerjanju obeh poročnih pogodb se nehote vsiljuje občutek, da je bil drugi zakon s strani Niggla zelo zaželen in da je bila tokrat nevesta tista, ki je postavljala pogoje. Kakorkoli že, zakonska sreča novoporočencev ni dolgo trajala. 3. januarja 1816 je Anna Niggel umrla in možu zapustila tri tedne starega sina Karla. Umrla je brez testamenta in 22. januarja je Vinzenz Pototschnig, inventurni komisar, napravil popis pokojničnega premoženja (obligacije, nakit, obleke, perilo) v vrednosti 619 goldinarjev 34 krajcarjev. Od tega je na osebno garderobo in nakit odpadlo 455 goldinarjev 37 krajcarjev. Detajlni popis zapuščine in licitacijski zapisnik kažeta, da je bila garderoba pokojne mnogoštevilna, po zadnji modi in odlične kakovosti. V primerjavi z zapuščinskimi inventarji ostalih meščanov izstopa tudi količina pokojničnega nakita: dva para zlatih uhanov, osem zlatih prstanov, niz granatov in okrasni trak s sedmimi biseri. Nakit in obleko, vključno s perilom, so prodali na licitaciji, 23. februarja 1816 leta in iztržili 664 goldinarjev 41 krajcarjev. Med številnimi

meščankami, ki so sodelovale na licitaciji, najdemo tudi vdovca Niggla, ki si je med drugim odkupil belo obleko iz atlasa, židano rutico, površnik iz kambrika in kuhinjski predpasnik.¹³ Tri mesece kasneje, natančneje 20. marca 1816, je umrl še sin Karl. Georg Niggel, urar v Celju, je bil ponovno vdovec in brez potomcev.¹⁴

Vesna Bučič v seznamu urarjev navaja v prvi polovici 19. stoletja še Jurija Niggla, ki naj bi bil omenjen pred 1850 pri nakupu kočice v Celju in naj bi bil sin Georga Niggla.¹⁵

Se je torej Georg Niggel ženil še tretjič?

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Hochzeiten des Uhrmachermeisters Niggel aus Celje

Im vorliegenden Beitrag werden zwei Heiratsverträge vorgestellt, die in den Jahren 1796 und 1815 vom Uhrmacher Georg Niggel aus Celje abgeschlossen wurden. Zum ersten Mal heiratete er die Witwe seines Celjer Vorgängers, des Uhrmachers Josef Knöbel. Auf diese Weise erlangte er das Recht auf Ausübung des Taschenuhrmacherhandwerks und den Meistertitel, lebte er doch - wie auch die anderen Handwerker jener Zeit - unter dem Druck der starren Zunftregeln. Zum zweiten Mal heiratete der bereits betagte Meister eher aus Liebe und dem Wunsch nach Nachkommen. Zu diesem Schluß verleiten uns die für die Braut ziemlich günstigen Artikel im zweiten Heiratsvertrag. Durch den Tod der zweiten Frau und des kaum geborenen Sohnes wurden seine Hoffnungen zunichte gemacht.

¹² ZAC, f. Magistrat Celje, AŠ 3, s. Anna Niggel.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Vesna Bučič, *Ure ...*, str. 120.

Nataša Kolar

Vojska na Ptujju od 1850 do 1914

Leta 1859 so se zgodile velike spremembe v Evropi in v Avstriji. Avstrija je imela zasedeno Lombardijo in Benečijo. V tem času so se bojevale italijanske države pod vodstvom sardinskega kraljestva - Piemonta za združitev Italije. Njihov zaveznik je bil francoski cesar Napoleon III. Tako se je leta 1859 znašla Avstrija v vojni s Piemontom in Napoleonom III. Vojna se je začela 29. aprila 1859, ko so prekoračile avstrijske čete mejno reko Ticino. Pod vodstvom poročnika Scherza je odšla s Ptujja dopolnilna vojaška posadka 9. in 20. lovskega bataljona (300 mož) v Bologno.¹ Ker je Avstrija izgubila vojno, je morala odstopiti Lombardijo.

Prva divizija 4. pionirskega bataljona se je vrnila skupaj s štabom iz Trenta v garnizijo na Ptuj 24. avgusta 1860. Dve dopolnilni vojaški enoti 9. in 20. lovskega bataljona skupaj z oficirji, sta bili v mestu nastanjeni od 24. novembra 1824 pa vse do 29. oktobra 1860, ko sta odpotovali v Gradec.

Ptujsko podružnico cesarsko kraljeve Genie Direkcije so uvedli 1. novembra 1860. Podrejene so ji bile vojaške postaje na Ptujju, Celju, Bistrici in Radgoni. Delovala je do 1. maja 1869.

Svoj garnizon je imela tudi dopolnilna vojaška stotnija (Depot compagnie) 3. pionirskega bataljona. Ta je odpotovala s Ptujja v Verono 3. julija 1862, kjer je bila ukinjena.²

Od 14. julija do 16. julija 1862 so bile prve poskusne vojaške vaje streljanja v tarčo s topovi na poteg in strelnim bombazem po konstrukciji in izboljšavi generalmajorja Benka in to na oddaljenosti od 2000 do 4000 korakov. Pod vodstvom generalmajorja Benka in komandanta 6. topniškega polka nadporočnika Schindlerja je imel ta polk prvi takšne vaje, skupaj z njim pa še 5 baterij.³

V bližini Ravnega polja, pri Sv. Kunigundi, so nadaljevali med 26. julijem in 14. avgustom 1862 s strelsko vajo s smodnikom, v kateri je sodeloval 3. topniški polk s šestimi baterijami iz Ljubljane pod

nadzorom komandanta polka polkovnika Tiela in pod poveljstvom majorja Hofbauerja.

Marca in aprila 1863 sta prispeli iz Benetk in Trsta na Ptuj k 4. pionirskemu bataljonu 3. in 4. pionirska stotnija.

Na Kranjskem in Koroškem nastanjen 3. topniški polk je imel od 27. julija do 14. avgusta 1863⁴ strelske vaje pri Šikolah, sedem baterij tega polka je sodelovalo na Ptujju tudi v letu 1864, od 18. marca do 31. marca, na strelskih vajah v tarčo. Podobne vaje je imel v drugi polovici septembra 1865 pri Ravnem polju tudi 8. topniški polk iz Ljubljane. Pionirska orožarna št. 2 je bila razpuščena na Ptujju 31. avgusta 1865.

Leta 1866 je bila Avstrija znova vpletena v vojno s Prusijo in Italijo. Čeprav je kraljevina Italija razglasila Avstriji vojno napoved 20. junija 1866 in je enako storila 21. junija 1866 še kraljevina Prusija, se je Avstrija pripravljala nanjo že spomladi. Na Ptujju 29. aprila 1866 so uredili etapno postajo za razložitev oskrbe, ki je prišla na Ptuj z Ogrske in Sedmograške. Bila je namenjena obrambi Benetk in proti armadi kraljevine Italije. Oskrbo so vozili z vlakom po železniški progi med Veliko Kanižo in Pragerskim, ki je bila odprta za civilni, tovorni in vojaški promet 24. julija 1860.⁵ Od Pragerskega naprej pa po južni železnici do Trsta. Med 3. in 13. majem 1866 je odšlo proti Italiji s Ptujja 3600 mož, 12. maja je odpotoval tja 4. pionirski bataljon, ki je bil v ptujski garniziji od 24. avgusta 1860. Že naslednjega dne je prispel v tukajšnji garnizon 3. bataljon 1. linije pehotnega polka cesarja Franca Jožefa iz Bassana v Benečiji. Z vlakom je odšel s Ptujja v Brno 23. maja 3. bataljon. Na italijanskem bojišču je bil tudi spodnještajerski 47. pehotni polk.⁶ Avstrija je izgubila vojno z Nemčijo. Morala se je umakniti iz Nemčije, v korist Italijel pa je izgubila Benečijo zaradi mirovnih določil. S tem je pripadala Italiji tudi Beneška Slovenija. Pod avstrijsko oblastjo sta ostala še Trento in Trst.

¹ H. Pirchegger navaja v svojem delu *Geschichte von Steiermark 1740 - 1919*, Graz - Wien - Leipzig 1934, 413, da so se bojevali štajerski polki pri Magenti (4. junija) in pri Solferinu z običajno hrabrostjo (glej H. Pirchegger...).
² Zgodovinski arhiv Ptuj, Ferdinand Reisp, *Chronik von Pettau 1857 - 1887*, 39 s (glej Reispova kronika...).

³ Reispova kronika, 39 s.

⁴ Reispova kronika, 49 s.

⁵ O vojaškem pomenu železnice je pisal Franjo Baš v *Prišpevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, *Historični geografski razvoj Ptujja*, Maribor 1989, 299 s.

⁶ Pirchegger, 421 s, op. 23.

Ta vojaški poraz je imel vidne posledice v notranje političnih razmerah habsburške monarhije. Misel, da bo razpadla monarhija, je bila precej razširjena. Potrebno je bilo utrditi notranje razmere in poravnava z Madžari je postala nujna. Po večmesečnih pogajanjih je bila imenovana februarja 1867 posebna ogrska vlada in uveljavljena nova, dualistična ureditev monarhije. Razdeljena je bila na avstrijski in ogrski del. Avstrijsko cesarstvo se je preimenovalo v Avstro-Ogrsko monarhijo. Državi sta bili povezani v personalno in realno unijo na treh področjih: v zunanji politiki, vojski in finančah. Franc Jožef je bil cesar Avstrije in kralj Ogrske. Štajerska je ostala del avstrijske polovice. Prišlo je do številnih reform, med temi je bila tudi vojaška. Na tri leta je bil skrajšan vojaški rok. Svoje naborno okrožje je imel 87. pehotni polk v Celju in njegovi okolici, na Pohorju, na Ptuj in v Ormožu.⁷ Ob tem polku je imel Ptuj tudi pionirje - inženirce.

V letu 1867 je prišlo v ptujskem garnizonu do sprememb. 4. pionirski bataljon je odšel 29. januarja v Bratislavo. Že naslednji dan 30. januarja je prišla iz Maribora, kjer je bila od 24. novembra 1866, druga stotnija 3. pionirskega bataljona. Iz Bistrice je bil premeščen 8. oktobra 1867 v ptujski garnizon 3. husarski eskadron Palfy št. 14.

Leta 1869 je bilo mesto prvič po stodvajsetih letih brez vojaške posadke.⁸ S Ptuja je odšel meseca novembra 3. pionirski bataljon v Prago, in sicer: 12. novembra rezervna vojaška oprema z mostnim materialom, 13. novembra 9. stotnija s štabom bataljona, 14. novembra 10. stotnija, 15. novembra 11. stotnija, 16. novembra 12. stotnija.

Iz Petrovaradina je prišel 24. maja 1870 v ptujski garnizon 32. lovski bataljon, kjer je ostal do 28. avgusta 1872, nakar je odšel na svoje novo delovno mesto "Mauer" pri Dunaju. Še istega leta, 10. oktobra, se je namestil v ptujski garniziji 8. poljski lovski bataljon, ki je bil do tedaj v Budvi. Na Ptuj je ostal do 6. avgusta 1876, ko je odšel v Novo mesto.

Od 1850. do 1914. leta so bile na Dravskem in Ptujem polju vsako ali vsako drugo leto različne vojaške strelske vaje ali manevri. Tako so bili med 19. avgustom in 15. novembrom 1873 v okolici Ptuja veliki vojaški manevri.⁹ Udeležili so se jih od sestavljene brigade generalmajorja Stuckenraucha 19. avgusta 27. lovski bataljon iz Maribora, 20. avgusta 20. lovski bataljon iz Celja, 20. avgusta 19. lovski bataljon iz Novega mesta (ti trije bataljoni so imeli tabor na Hajdini), 20. avgusta 10. dragonski polk s štirimi eskadroni iz Maribora, tretja

baterija 6. topniškega polka iz Radgone in 8. lovski bataljon s Ptuja ter ves armadni korpus. Prišli so: 29. avgusta pehotni polk št. 27 iz Gradca, 30. avgusta pehotni polk št. 53 iz Gradca, 30. avgusta lovski bataljon št. 9 iz Brucka na Muri, 30. avgusta lovski bataljon št. 33 iz Judenburga, 31. avgusta pehotni polk št. 46 iz Ljubljane, sedem baterij 6. topniškega polka iz Gradca, pet baterij 12. topniškega polka iz Ljubljane, skupaj je bilo 15 baterij, vsaka s štirimi topovi (60 topov); 30. in 31. avgusta dva eskadrona dragonskega polka št. 10 iz Gradca in 30. in 31. avgusta pet eskadronov dragonskega polka št. 5 iz Celovca.

Tem skupinam je poveljeval general baron John iz Gradca. Skupine so bile razdeljene na VI. vojaško divizijo generalmajorja barona Kleudyena iz Gradca, in sicer prva brigada generalmajorja Teggethoffa iz Gradca in druga brigada generalmajorja Marburga iz Maribora, ter na XXVIII. vojaško divizijo feldmaršala von Pürkerja iz Ljubljane, in sicer prva brigada generalmajorja barona Bienerta (?) iz Ljubljane in druga brigada generalmajorja von Stuckenraucha iz Celovca. Topništvo je bilo pod poveljstvom generalmajorja Hükla iz Gradca.

Velike vojaške vaje so potekale med Sv. Lovrencem, Cirkovcami, Kungoto (Ravnim poljem), Hajdino in Sv. Rokom. Cesar Franc Jožef si jih je ogledal 4. septembra skupaj z vojnim ministrom feldmaršalom baronom Kuhnem.

V drugi polovici 19. stoletja je prišlo zopet do političnih in geografskih sprememb v Evropi, takrat na Balkanu. V Bosni in Hercegovini je leta 1875 izbruhnila vstaja proti Turkom. Vstaja je zbudila veliko pozornost pri Slovencih, nekaj desetnih jih je odšlo v Bosno in Hercegovino, kjer so se priključili upornikom;¹⁰ šli so tudi v Srbijo, kjer so se bojevali proti Turkom. Po bosansko-hercegovski vstaji se je začela tudi srbsko-turška in rusko-turška vojna. Pojavili so se številni mednarodni spori zaradi nove ureditve Balkana, ki so jih končali junija in julija 1878 na Berlinskem kongresu.

V letu 1878, ko se je začela bosansko-hercegovska vstaja je bil premeščen iz Klosterneuburga v ptujsko garnizijo 5. pionirski bataljon s štabom in 3 stotnijami. V času berlinskega kongresa so odšle v Sisak, Osijek in Bosno naslednje pionirske stotnije: dvajseta., devetnajsta., sedemnajsta. in peta skupaj s štabom.

Na Ptuj je prišel 30. avgusta 1878 štabni oficir avstrijske armade dr. Malfatti z nalogo, da postavi v mestu rezervno poljsko bolnico za 500 ranjencev iz Bosne. Kmalu za njim, 3. septembra, je prispel

⁷ Janez J. Švajncer, *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1992, 100 s.

⁸ Reispova kronika, 81 s.

⁹ Reispova kronika, 96 s.

¹⁰ O Slovencih v Bosni in Hercegovini piše Janez J. Švajncer v *Vojni in vojaški zgodovini Slovencev*, Ljubljana 1992, 91 s.

na Ptuj prvi sanitetni vlak češkega malteškega reda iz Siska s 100 ranjenci in bolniki, naslednji dan je pripotovalo še sto ranjencev. To se je ponavljalo še ves september in oktober, v vsakem od petih transportov je bilo 100 ranjencev.

Postopoma so se začele razmere v Bosni in Hercegovini umirjati. Tako so se vrnili iz Bosne na Ptuj 23. marca 1879 peta rezervna stotnija 5. pionirskega polka, meseca novembra (18., 19. in 25.) 1879 dvajseta in sedemnajsta pionirska stotnija in štab 5. pionirskega bataljona, 14. aprila 1880 pa še devetnajsta pionirska stotnija.

V začetku osemdesetih let 19. stoletja so premeščali vojaške enote v avstrijskem delu avstro-ogrske monarhije. Iz Gradca je prispel 5. oktobra 1880 s posebnim vlakom 27. lovski bataljon. Vodstvo le-tega je sporočilo občini že 13. septembra 1880, kateri oficirji pridejo na Ptuj.¹¹ To so bili: major Anton Wolff, stotnik Carl Weyher, poročnik - adjutant Johan Joške, stotnik - računovodja Maksimilijan Hoynigg, zdravnik dr. Clemens Urpani, nadporočnik Ferdinand Hajek. Za nje je morala občina priskrbeti stanovanja.

V ptujsko garnizijo je prišel 20. septembra 1881 iz Maribora 5. bataljon 47. linijskega pehotnega polka in je bil 1. oktobra priključen k novo urejenemu 87. linijskemu pehotnemu polku kot 4. bataljon. Ptujsko garnizijo je dopolnil 7. septembra 1886 iz Gradca prispeli 2. bataljon 87. linijskega pehotnega polka pod vodstvom majorja Schöffnerja, ki je ostal v mestu do 19. julija 1888, ko je odpotoval na strelske vaje v Gradec. S Ptuja je odšel 7. avgusta 1886 v celovško in beljaško garnizijo 7. lovski bataljon.¹² Od 17. novembra 1889 do 8. januarja 1890 je bil začasno nastanjen v ptujskem garnizonu 1. bataljon 48. pehotnega polka iz Velike Kaniže.

Na Ptuj je imel svojo garnizijo 4. pionirski bataljon. Zaradi svoje značilnosti, bil je inženirski bataljon, ni sodeloval samo v vojnah, ampak je pomagal tudi pri elementarnih ali drugih nesrečah. Tako je odpotovala 19. januarja 1877 z vlakom 2. stotnija 5. pionirskega bataljona v Zidani most, kjer je pomagala odstranjevati zemeljski plaz in skale, ki so bile med železniško progo in reko Savinjo. Vrnili so se 17. februarja 1877. Kombinirana pionirska kompanija je odpotovala 23. januarja 1878 z vlakom v Peč zaradi ledu na Donavi in nevarnosti poplave, vrnili so se 10. februarja. Že naslednje leto, 14. marca, je odšel oddelek 100 mož s pontoni pomagat reševati mesto Segedin zaradi poplave. Okolica Segedina je bila poplavljen tudi

aprila 1881, tako je odšla tja pomagat 15. aprila pionirska skupina 150 mož s tremi oficirji z 20 pontoni. 9. novembra 1880 je bil v monarhiji hud potres. Čutili so ga tudi na Ptuj. V Zagreb, kjer je bilo največ škode, je odšla I. pionirska kompanija 12. novembra 1880 pomagat odpravljati škodo.

Od srede devetdesetih let 19. stoletja do 1914 je imel ptujski 4. pionirski bataljon vsako leto od pomladi do jeseni vojaške vaje na Dravi in strelske vaje na vojaškem strelišču. Zakon, ki je bil izdan 11. junija 1879, je določal, da mora biti strelišče veliko 3 ha, to je 5 1/5 joha, za pionirske bataljone.¹³ Ptujski pionirski bataljon je imel v najemu teren v velikosti 9 johov in 1140 kvadratnih sežnjev na desnem bregu Drave na Zgornjem Bregu. Za leto 1880 je znašala najemnina z obrestmi 198 goldinarjev. Za velikost 5 johov 1355 kvadratnih sežnjev ali 3.3646 hektarja je plačala vojaška uprava od 1. aprila 1881 za neomejen čas 214 goldinarjev.¹⁴

4. pionirski bataljon ni imel praktičnih vaj samo na Ptuj, ampak tudi v drugih mestih avstro-ogrske monarhije. Tako na primer se je udeležil 4. julija 1896 utrdbene tehnične vaje v Olomoucu, poleti 1908¹⁵ in 1910¹⁶ pa praktične vaje pri Osijeku. 15. pionirski bataljon je imel na Dravi na Ptuj v letu 1910 praktične vaje.

Vojaške enote na Ptuj so obiskali mnogi oficirji iz raznih krajev avstrijske monarhije predvsem v času, ko so bile v okolici mesta vojaške vaje, in tudi zaradi rednih letnih pregledov enot, ki so imele tu svojo garnizijo.

Tako je prišel 27. maja 1883 na pregled garnizije feldmaršal baron Kuhn zaradi predhodnega ogleda posadke pred cesarjevim obiskom. Od 1. do 6. junija so bili na obisku v ptujski garniziji šef generalnega štabnega korpusa feldmaršal baron Beck, feldmaršal baron Cormare (?), feldmaršal baron Waldstätter, generalmajor Hillebrandt. 10. julija je Ptuj obiskal cesar Franc Jožef. Spremljal ga je deželni namestnik baron Kübeck z velikim vojaškim spremstvom, v katerem so bili general adjutant feldmaršal baron Mondel, drugi general adjutant generalmajor baron Pogg in majorji adjutanti, šef general štaba feldmaršal baron Beck, pove-ljujoči graški general feldmaršal baron Kuhn, divizionar feldmaršal baron Wallstätten in brigadni generalmajor von Urban. Prispeli so z dvornim vlakom. Najprej so se ustavili na vadišču ob hajdinskem pokopališču, kjer je cesar pregledal 4. ba-

¹¹ Zgodovinski arhiv Ptuj, Mestna občina Ptuj (MOP), šk. 2, dopis št. 1621.

¹² Ferdinand Reisp navaja v svoji kroniki Chronik von Pettau 1857 - 1887 na strani 175 v opombi, da štab in posadka nista bila priljubljena na Ptuj.

¹³ Zgodovinski arhiv Ptuj, MOP, škatla 1, dopis št. 374/1880.

¹⁴ Zgodovinski arhiv Ptuj, MOP, škatla 9, dopis št. 1882/1884.

¹⁵ Zgodovinski arhiv Ptuj, MOP, škatla 157, dopis št. 2 544/1 1908.

¹⁶ Zgodovinski arhiv Ptuj, MOP, škatla 169, dopis št. 10 528/4 1910.

taljon 87. pehotnega polka. Nato je z vsem spremstvom odpotoval naprej na pionirsko vadišče, ki je bilo na desni strani Drave v občini Zg. Breg. Tu je 4. pionirski bataljon v petindvajsetih minutah postavil most iz 28 pontonov. Po tem prikazu postavitve mostu je cesar s spremstvom odpotoval v mesto, kjer so ga pozdravili in sprejeli župan Franc Rodoschegg in predstavniki mesta.

Vojska je prebivala na Ptuj v šestih stavbah, in sicer: v Veliki invalidski hiši,¹⁷ imenovani Velika kasarna, Mali kasarni,¹⁸ Ordonančni hiši,¹⁹ vojašnici in skladišču v nekdanji kapucinski cerkvi ter samostanu²⁰ in v vojašnici v nekdanjem dominikanskem samostanu.²¹ Oba samostana sta bila ukinjena z reformami cesarja Jožefa II. Šesta stavba, nova pionirska vojašnica, je bila zgrajena na Vičavi od 1904 do 1905 leta in je nosila ime po cesarju Francu Jožefu. Njen prevzem je bil 18. avgusta 1905. V njej je bil nastanjen 15. pionirski bataljon. Zavzemala je 23.211 kvadratnih metrov površine, vrednost gradnje je znašala 386.000 kron.²²

Na prelomu v 20. stoletje je doživel Ptuj hudo germanizacijo in pritisk nemškega kapitala. Razglašen je bil za nemško trdnjavo. Leta 1908 je pri-

šlo do ostrih narodnostnih nasprotij, ki so se končala s krvavimi posledicami. Ciril Metodovo društvo je organiziralo 13. in 14. septembra 1908 na Ptuj shod za krepitev slovenstva, to pa so preprečili na krvav način Nemci. Ptuj je dočakal prvo svetovno vojno v zelo napetem narodnostnem vzdušju.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Militär in Ptuj von 1850 bis 1914

Im 19. Jahrhundert überwog in Ptuj (Pettau) neben dem Gewerbe auch der Transithandel, doch wurde letzterer auch durch die Ostbahn Pragersko-Velika Kaniža nicht wesentlich belebt. Die Industrialisierung und der Zufluß deutschen Kapitals riefen auch nationale Gegensätze zwischen Slowenen und Deutschen hervor.

Im Jahre 1859 kam es zu großen Veränderungen in Europa und Österreich. In diesem Jahre geriet Österreich in einen Krieg mit Piemont und Napoleon III. Unter dem Befehl von Leutnant Scherz brach die Reserveeinheit des 9. und 20. Jägerbataillons (300 Mann) nach Bologna auf. Österreich verlor den Krieg und mußte auf die Lombardei verzichten.

Im Jahre 1866 wurde Österreich erneut in einen Krieg verwickelt, und zwar mit Preußen und Italien. In Ptuj wurde am 29. April 1866 eine Etappenstation für den Nachschub eingerichtet, der von Ungarn und Siebenbürgen nach Ptuj gelangte und für die Verteidigung von Venedig bestimmt war. Zwischen dem 3. und 13. Mai 1866 brachen in Ptuj 3.600 Mann nach Italien auf, am 12. Mai folgte dorthin auch das 4. Pionierbataillon. Österreich verlor den Krieg gegen Deutschland und Italien.

Diese militärische Niederlage hatte merkwürdige Folgen auch für die innenpolitische Lage in der Habsburgermonarchie. Im Jahre 1867 kam es nach monatelangen Verhandlungen zum österreichisch-ungarischen Dualismus. Das österreichische Kaiserreich wurde umbenannt in Kaiserreich und Königreich Österreich-Ungarn. Es folgten zahlreiche Reformen, unter anderem auch eine militärische. Der Werbbezirk des 87. Infanterieregiments umfaßte Celje (Cilli) und Umgebung, Pohorje (Bachergebirge), Ptuj (Pettau) und Ormož (Fridau).

Von 1850 bis 1914 wurden auf dem Draufeld und dem Pettauer Feld jedes Jahr oder jedes zweite

¹⁷ Leta 1755 jo je zgradila Invalidska uprava na mestu pogorele Sauerjeve palače (Lackova ulica št. 5). Od 1752 do 1777 so bili v njej gojenci vojaške šole za nižje oficirje (400 učencev). Po odhodu gojencev so zasedli kasarno odsluženi invalidi. Nastanjenih je bilo okrog 600 vojakov različnih narodnosti. Podrobneje piše o Invalidskem domu in Invalidski upravi na Ptuj od 1750 do 1869 Kristina Šamperl-Purg v Kroniki št. 2-3, Ljubljana 1985, 175 - 177.

¹⁸ Urejena je bila v nekdanji proviantni hiši, ki so jo postavili leta 1588 štajerski deželni stanovi. Po razpustitvi Invalidske uprave (3. september 1860) so se spraševali mestni veljaki ali potrebujejo toliko kasarn v mestu. Leta 1898 so sklenili, da jo opustijo. Vendar so se izselili iz nje šele leta 1905, ko jo je kupila občina za 11.200 kron. Občina se je odločila, da jo porušijo skupaj s sosednjima hišama, Hlebovo in Kropfovo, in na njihovem mestu naredijo živilski trg, kjer je še danes.

¹⁹ Od 17. stoletja do leta 1899 je stala stavba na mestu, kjer je danes OŠ Olge Meglič in pred njo gimnazija. Občina jo je dala v najem vojaški upravi. Za leto 1880 je bila najemnina za 98 mož od narednika navzdol po osebi 3 goldinarje 65 krajcarjev, skupaj 375 goldinarjev 70 krajcarjev. Dodatno je plačala vojska še 25 goldinarjev za uporabo staje, v kateri so bili 4 konji za oficirje.

²⁰ Iva in Jože Curk, Ptuj, Ljubljana 1970, 124 s.

²¹ Po ukinitvi je bil dominikanski samostan najprej spremenjen v vojaško oskrbovalno skladišče, v začetku 19. stoletja pa v vojašnico. Za njene potrebe so morali prenoviti cerkev in samostan. Notranjost cerkve so preuredili v dve etaži (pritličje in nadstropje), ob njeno severno stran so prizidali sanitarije, zahodno stopnišče povišali do drugega nadstropja in predelali novincial v zahodnem traktu v en prostor. Imel je dva prostora, večjega in manjšega, zahodni prizidek pa vzhodni hodnik s 6 prostori. Od leta 1928 je v teh prostorih muzej.

²² Vojašnico, ki je bila zgrajena v začetku stoletja, je prenovila nazadnje leta 1992 slovenska vojska. Do 15. septembra 1996 je bil v njej 730 Učni center, od tega dne dalje sta v Vojašnici Ptuj dve enoti in sicer: 2. Bataljon 77. Brigade in zaledna enota.

Jahr verschiedene Schieß- oder Feldübungen abgehalten. Vom 14. bis 16. Juli 1862 fanden dort spezielle Schießübungen mit Feldgeschützen statt. Sie wurden unter dem Befehl von Generalmajor Benko und des Kommandanten des 6. Artillerieregiments Oberleutnant Schindler von diesem Regiment und noch 5 Batterien durchgeführt. Zwischen dem 19. August und dem 15. November 1873 wurden in der Umgebung von Ptuj große Manöver abgehalten, und zwar zwischen Sv. Lovrenc, Cirkovce, Kungota (Ravno polje), Hajdina und Sv. Rok. Kaiser Franz Josef besichtigte die Manöver am 4. September zusammen mit dem Kriegsminister Feldmarschall Baron Kuhn. Wegen Manövern hielt sich der Kaiser nochmals am 10. Juni 1883 in Ptuj auf.

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kam es zu politischen und geographischen Veränderungen in Europa, vor allem auf dem Balkan. Im Jahre 1878 begann der bosnisch-herzegowinische Aufstand. Am 30. August 1878 traf in Ptuj der Stabsoffizier des österreichischen Heeres Dr. Malfatti mit dem Auftrag ein, in der Stadt ein

Feldlazarett für 500 Bosnien-Verwundete einzurichten.

In Ptuj hatte auch das 4. Pionierbataillon seine Garnison. Da es sich um ein Ingenieurbataillon handelte, wurde es nicht nur im Krieg, sondern auch bei Elementar- und anderen Katastrophen eingesetzt (1877 Erdrutsch in Zidani most, 1878 Eis auf der Donau in Peč, 1880 Erdbeben in Zagreb usw.).

Das Militär war in Ptuj in sechs Gebäuden untergebracht: im Großen Invalidenhaus, Große Kaserne genannt, in der Kleinen Kaserne, im Ordonnanzhaus, in Kaserne und Lager in der ehemaligen Kapuzinerkirche und dem Kloster sowie in der Kaserne im ehemaligen Dominikanerkloster. Das sechste Gebäude, die neue Pionierkaserne, wurde in Vičava von 1904 bis 1905 errichtet und trug den Namen des Kaisers Franz Josef. Dort war das 15. Pionierbataillon stationiert.

An der Wende zum 20. Jahrhundert lebte Ptuj unter starkem Germanisierungsdruck durch das deutsche Kapital. Den Ersten Weltkrieg erlebte es in gespannten nationalen Verhältnissen.

Ivanka Zajc Cizelj

Izobraževanje odraslih v okviru celjskih drštev do leta 1918

Zakonski predpisi, ki so urejali delovanje društev

Do leta 1840, ko je izdala prve predpise za ustanavljanje društev in postopanje z njimi, Avstrija ni poznala nobenih splošno veljavnih predpisov o društvih; omejevala se je le na odobritev pravil večjih in pomembnejših društev.

Ustava iz leta 1849 je zagotavljala ustanavljanje društev brez vsakega oblastnega dovoljenja, v kolikor cilji oziroma sredstva združevanja niso bila protizakonita in državi nevarna. Po društvenem patentu iz leta 1852 so se društva lahko ustanavljala le z dovoljenjem vlade.

Osnova za zakon o društvih in zakon o zborovanjih je bil 12. člen avstrijskega državnega zakona o splošnih pravicah državljanov iz leta 1867. Oba sta bila sprejeta v državnem zboru v novembru leta 1867.¹

Ustanovitelji društva so morali pred začetkom delovanja društva pisмено obvestiti politično deželno glavarstvo in predložiti statut, iz katerega je moralo biti razvidno:

- namen društva, sredstva s katerimi bo ta namen dosežen ter način pridobivanja sredstev,
- kraj delovanja,
- pravice in dolžnosti članov,
- način delovanja društva,
- kdo bo društvo zastopal navzven,
- kako se bodo urejala nesoglasja in spori med člani društva,
- kako postopati ob eventuelni ukinitvi društva.

Če je pristojna deželna oblast na osnovi predloženih dokumentov ugotovila, da bi bilo predlagano društvo lahko državi nevarno ali da ni osnovano v skladu z veljavnimi predpisi, ni dovolila njegove ustanovitve. V kolikor ni bilo nič spornega je bil lahko sklican ustanovni zbor. Tri dni po začetku delovanja je moralo društvo sporočiti gosposki podatke o članih, še posebej o tistih, ki bodo zastopali društvo navzven.

Društveni zbori so bili javni, vendar so se jih lahko udeležili le člani in povabljeni gostje. Na

zbore ni bilo dovoljeno nositi orožja. Vsako društveno zborovanje je moralo biti najavljeno najmanj 24 ur pred pričetkom; gosposka je lahko nanj poslala svojega predstavnika ali pa ga prepovedala, če je ugotovila, da ni v skladu s predpisi.²

O shodih, ki niso bili omejeni samo na povabljenе goste, je morala biti obveščena pristojna gosposka pisмено najmanj tri dni pred najavljenim datumom. Shode na prostem in tudi javne obhode je morala gosposka vnaprej dovoliti; lahko je na te zbore poslala enega ali več predstavnikov. Predsednik in redarji so morali skrbeti za zakonitost zborovanja ter javni red in mir.³

Ti predpisi so veljali do leta 1919.

Celjska društva v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja

Arhivsko gradivo o delovanju društev je zelo slabo ohranjeno. Spisi, ki so nastajali z delovanjem posameznih društev so se le redko ohranili; za Celje je ohranjeno le arhivsko gradivo (zapisniki sej) celjske čitalnice, moškega pevskega zbora in celjskega pevskega društva, nekaj gradiva o delovanju nekaterih drugih društev se je ohranilo le posredno v upravnem gradivu (statuti, obvestila o prireditvah). Delno lahko sledimo društvenim prireditvam tudi v časopisih, v kolikor so društva na ta način obveščala svoje člane ali če je šlo za prireditve, ki je imela namen pritegniti tudi nečlane. Delno so v časopisih tudi poročila o posameznih prireditvah (predvsem kulturnih) in občnih zbora. V arhivskem gradivu Mestne občine Celje se je ohranilo kar nekaj seznamov društev in podružnic, ki so delovala v Celju in bližnji okolici, najstarejši tak seznam sega v leto 1893; v njem so našeta naslednja društva:

1. Der Turnverein (Telovadno društvo),
2. Der Stadtverschönerungsverein in Cilli (Mestno olepševalno društvo v Celju),

¹ Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju, Lj. 1985, str. 216.

² Državni zakonik (DZ) 134/LVIII, 24/11-1867, št. 102, Poslava od 15. novembra 1867 o pravici združevati se (napravljati društva).

³ DZ 135/LVIII, 24/11-1867, št. 103, Postava od 15. novembra 1867 o pravici shajati se (napravljati shode).

3. Der Cillier Männergesangverein (Celjsko moško pevsko društvo),
4. Die freiwillige Feuerwehr in Cilli (Prostovoljno gasilsko društvo v Celju),
5. Der Lehrerverein in Cilli (Učiteljsko društvo v Celju),
6. Der Kasinoverein (Društvo kazina),
7. Der Verein zur Unterstützung dürftiger Schüler des k.k. Staatsgymnasiums in Cilli (Društvo za podporo revnih učencev c. k. državne gimnazije v Celju),
8. Der Frauenverein zur Unterstützung verschämter Armen in Cilli (Žensko društvo za podporo revežev v Celju),
9. Juristenverein in Cilli (Društvo pravnikov v Celju),
10. Der ewangelische Frauenverein (Evangeličansko žensko društvo),
11. Cillier Musikverein (Celjsko godbeno društvo),
12. Der katolische Aushilfsverein (Katoliško podporno društvo),
13. Narodna čitalnica v Celju,
14. Der Grazer Thierschutzverein, Filiale Cilli (Graško društvo za zaščito živali, podružnica Celje),
15. Die Ortsgruppe Cilli und Umgebung des Deutschen Schulvereines (Krajevna skupina nemškega šolskega društva za Celje in okolico),
16. Der Musealverein (Muzejsko društvo),
17. Der Verein der Lehrer und Schulfreunde in Cilli (Društvo učiteljev in prijateljev šole v Celju),
18. Der deutsche und österreichische Alpenverein "Sektion Cilli" (Nemško in avstrijsko planinsko društvo, "Sekcija Celje"),
19. Der Hl. Cyrill und Method Verein, Filiale Cilli (Društvo sv. Cirila in Metoda, podružnica Celje),
20. Der Arthur Graf Mensdorf - Ponilly Militär-veteranenverein Cilli und Umgebung (Društvo vojaških veteranov Artur grof Mensdorf - Ponilly Celje in okolica),
21. Der deutsche Verein (Nemško društvo),
22. Der Zweigverein Cilli des patriotischen Landes und Frauenhilfsverein vom roten Kreuz für Steiermark (Celjska podružnica domovinskega deželnega in ženskega društva RK za Štajersko),
23. Der Cillier Radfahrerverein (Celjsko kolesarsko društvo),
24. Der Arbeiterbildungsverein für Cilli und Umgebung (Delavsko izobraževalno društvo za Celje in okolico),
25. Der Verein Studentenküche (društvo Dijaška kuhinja),
26. Der Cillier Männergesangverein "Liederkrantz" (Celjsko moško pevsko društvo "Liederkrantz"),
27. Verein Südmark, Ortsgruppe Cilli Umgebung (Društvo Südmark, krajevna skupina Celje-okolica),
28. Celjski Sokol,
29. Cillier Aerzteverein (Celjsko zdravniško društvo),
30. Der Gewerbeverein (Obrtno društvo),
31. Frauenzweigverein des in Laibach bestehenden Verein vom Hl. Cyril und Method (Ženska podružnica v Ljubljani obstoječega društva sv. Cirila in Metoda),
32. Cillier Eislaufverein (Celjsko drsalno društvo).⁴

Iz seznama lahko vidimo, da je bilo v Celju kar razgibano društveno življenje. Najbolj živahno je bilo delo športnih, kulturnih in strokovnih društev. Število delujočih društev se je iz leta v leto večalo - iz poročil, ki jih je moral mestni urad pošiljati na štajersko deželno upravo v Gradec je razvidno, da je leta 1895 delovalo v Celju in bližnji okolici 49 društev, leta 1906 že 56, tri leta pozneje 66, leta 1909 pa 82 in malo pred prvo svetovno vojno - 1912 leta 85.⁵

Osmega maja 1919. leta je vodstvo državne policije v Celju napravilo seznam društev s podatki o datumu in številki statuta. Datum je ob imenu društva naveden v oklepaju - ob tem pa naj opozorim, da se navedeni datum vedno ne pokriva z datumom ustanovitve društva, ker gre v danih primerih za datum zadnjega potrjenega statuta na deželnem namestništvu v Gradcu. V kolikor je namreč šlo za izpremembo ali dopolnitev pravil delovanja, je moralo društvo predložiti novo verzijo statuta v potrditev.

Seznam v začetku leta 1919 obstoječih društev:

1. Bürgerliche Schützgesellschaft Cilli (6/7-1909), Družba za zaščito državljanov,
2. Cillier Turnverein (7/5-1910), Celjsko telovadno društvo,
3. Stadtverschönerungsverein in Cilli (8/2-1891), Mestno olepševalno društvo v Celju,
4. Cillier Männergesangverein (22/11-1873), Celjsko moško pevsko društvo,
5. Lehrerverein Cilli (28/2-1876), Učiteljsko društvo Celje,
6. Aerzteverein, Sektion Cilli (11/11-1876), Zdravniško društvo, sekcija Celje,
7. Verein zur Unterstützung dürftigen Schüler des k.k. Gymnasiums zu Cilli (21/1-1874), Društvo za podporo revnih dijakov c.k. gimnazije v Celju,
8. Juristenverein Cilli (2/8-1878), Društvo pravnikov Celje,

⁴ Zgodovinski arhiv v Celju (ZAC), fond Mestna občina Celje I (MOC I), fasc. 66, št. 1894/10193.

⁵ ZAC, MOC I, fasc. 77, št. 1896/11950, fasc. 110, št. 1904/136, fasc. 113, št. 1910/5372, fasc. 148, št. 1913/14666.

9. Evangelischer Frauenverein Cilli (16/11-1878), Evangeličansko žensko društvo Celje,
10. Cillier Musikverein (14/1-1888), Celjsko godbeno društvo,
11. Katholischer Aushilfsverein Cilli (23/12-1881), Katoliško podporno društvo Celje,
12. Narodna čitalnica v Celju (7/8-1913),
13. Ortsgruppe des deutschen Schulvereines Cilli und Umgebung (7/7-1871), Krajevna skupina nemškega šolskega društva za Celje in okolico,
14. Musealverein in Cilli (23/1-1883), Muzejsko društvo v Celju,
15. Verein der Lehrer und Schulfreunde in Cilli (20/8-1883), Društvo učiteljev in prijateljev šole v Celju,
16. Militärbequartierungsverein der Stadt Cilli (20/2-1884), Društvo za namestitev vojaštva mesta Celje,
17. Deutscher und österreichischer Alpenverein, Sektion Cilli (2/4-1884), Nemško in avstrijsko planinsko društvo, sekcija Celje,
18. Ferialverein deutscher Hochschüler "Germania" in Untersteiermark (28/1-1885), Ferijalno društvo nemških visokošolcev "Germania" na Spodnjem Štajerskem,
19. Zveza slovenskih posojilnic v Celju (4/3-1885),
20. Heilig Ciril und Methodverein, Filiale Cilli (9/4-1885), Društvo sv. Cirila in Metoda, podružnica Celje,
21. Edmund Freiherr v. Knobloch, Militär-veteranenverein Cilli und Umgebung (29/11-1885), Edmund baron von Knobloch, Društvo vojaških veteranov Celje in okolica,
22. Zweigsverein Stadt Cilli des Landes und Frauenhilfsverein von Roten Kreuze v. Steiermark (27/2-1913), Celjska podružnica štajerskega deželnega in ženskega društva za pomoč Rdeči križ,
23. Cillier Radfahrerverein (23/10-1886), Celjsko kolesarsko društvo,
24. Studentenküche in Cilli (4/2-1887), Dijaška kuhinja v Celju,
25. Cillier Männergesangverein "Liederkrantz" (11/4-1891), Celjsko moško pevsko društvo "Liederkrantz",
26. Verein "Südmark", Ortsgruppe Cilli und Umgebung (11/2-1890), Društvo "Südmark", krajevna skupina Celje in okolica,
27. Celjski Sokol (16/7-1890),
28. Cillier Aerzteverein (31/10-1892), Celjsko zdravniško društvo,
29. Gewerbeverein in Cilli (7/1-1893), Obrtno društvo v Celju,
30. Frauenzweigverein des in Laibach bestehenden Vereines von heil. Ciril und Method (19/11-1893) Ženska podružnica društva sv. Cirila in Metoda v Ljubljani,
31. Frauenortsgruppe Cilli des Vereines "Südmark" in Graz (18/2-1894), Ženska krajevna skupina Celje društva "Südmark" v Gradcu,
32. Cillier Gesangverein (29/11-1894), Celjsko pevsko društvo,
33. Vereinsbuchdruckerei Celeja in Cilli (27/10-1895), Društvena tiskarna Celeja v Celju,
34. Verein "Deutsches Studentenheim" in Cilli (3/4-1896), Društvo "Nemški dijaški dom" v Celju,
35. Podporno društvo za uboge učence c.k. samostojnih nemško-slovenskih gimnazijskih razredov v Celju (14/12-1898),
36. Društvo odvetniških in notarskih uradnikov na Spodnjem Štajerskem v Celju (19/8-1896),
37. Ortsgruppe Cilli des Verbandes der Eisen und Metallarbeiter Oesterreichs (5/11-1896), Krajevna skupina Celje zveze železarskih in metalurških delavcev Avstrije,
38. Zweigverein Cilli des allg. deutschen Sprachvereines (5/11-1896), Podružnica Celje splošnega nemškega jezikovnega društva,
39. Arbeiter Unterstützungsverein in Cilli (29/12-1897), Delavsko podporno društvo v Celju,
40. Deutsches Haus in Cilli (26/2-1898), Nemški dom v Celju,
41. Deutscher Ortsverein des österr. ung. Musikverbandes für Cilli (5/5-1899), Nemško krajevno društvo avstrijsko madžarske glasbene zveze v Celju,
42. Cillier Lawn Tennisclub (16/5-1899), Celjski Lawn tenis klub,
43. Röm. kath. Frauenverein der werktätigen christl. Nächstenliebe in Cilli (25/8-1899), Rimsko katoliško žensko društvo dejanske krščanske ljubezni do bližnjega v Celju,
44. Slovensko stenografsko društvo v Celju (31/8-1900),
45. Podporno društvo organistov v Celju (10/10-1900),
46. Verband deutschvölkischer Gehilfen Cillis und Umgebung des Bundes deutscher Arbeiter "Germania" mit dem Sitze in Cilli (21/4-1901), Zveza nemških pomočnikov Celja in okolice kot del Zveze nemških delavcev "Germania" s sedežem v Celju,
47. Deutscher Verein zur Erbauung einer evangelischen Kirche in Cilli (3/6-1901), Nemško društvo za izgradnjo evangeličanske cerkve v Celju,
48. Arbeitergesangverein "Vorwärts" in Cilli (2/8-1902), Delavsko pevsko društvo "Naprej" v Celju,
49. Zveza slovenskih štajerskih učiteljev in učiteljic v Celju (15/8-1902),
50. Klub slovenskih kolesarjev v Celju (19/11-1903),
51. Ortsgruppe Cilli des Deutsch-ewangelischen

- Bundes für die Ostmark (31/3-1904), Krajevna skupina Celje nemške evangeličanske zveze za Vzhodno marko,
52. Verband deutschen Hochschüler Cillis (13/5-1904), Zveza nemških visokošolcev iz Celja,
 53. Wirtschaftsverband Cilli (25/9-1904), Gospodarska zveza Celje,
 54. Verband alpenländischer Handelsangestellter in Graz, Zweigverein Cilli (21/7-1904), Zveza trgovskih nameščencev alpskih dežel v Gradcu, podružnica Celje,
 55. Ortsgruppe Cilli des Vereines für Tierschutz und Tierzucht mit dem Sitze in Marburg (6/4-1905), Celjska krajevna skupina društva za zaščito in vzrejo živali s sedežem v Mariboru,
 56. Ortsgruppe Cilli des deutschnationalen Handlungsgehilfenverbandes, Sitz Wien (24/10-1905), Krajevna skupina Celje nemške nacionalne zveze trgovskih pomočnikov s sedežem na Dunaju,
 57. Ortsgruppe Cilli des Verbandes der Schneider und verwandter Berufe Oesterreich (19/5-1906), Celjska krajevna skupina zveze krojaških in sorodnih poklicev,
 58. Slovensko trgovsko društvo v Celju (19/5-1906),
 59. Cillier Musikverein (19/2-1906), Celjsko godbeno društvo,
 60. Ortsgruppe Cilli des Reichsverbandes "Anker" der deutschen Handels-Industrie und Privatangestellten Oesterreich (23/7-1906), Celjska krajevna skupina državne zveze "Anker" nemških trgovskih, industrijskih in zasebnih nameščencev Avstrije,
 61. Slovensko izobraževalno društvo (1/12-1906),
 62. Deutscher Athletiksportklub in Cilli (18/6-1912), Nemški atletsko športni klub v Celju,
 63. Slovensko čebelarско društvo za Spodnjo Štajersko v Celju (23/12-1906),
 64. Südsteirischer Lehrerverein in Cilli (25/12-1906), Južnoštajersko učiteljsko društvo v Celju,
 65. Ortsgruppe Cilli des Salzburgerhochschulvereines (7/2-1906), Krajevna skupina Celje salzburškega visokošolskega društva,
 66. Deutschvölkischer Arbeiterverband f. Zilli und Umgebung des Bundes deutscher Arbeiter "Germania" für Steiermark und Kärnten (26/4-1907), Zveza nemških delavcev za Celje in okolico zveze nemških delavcev "Germania" za Štajersko in Koroško,
 67. Slovensko zdravniško društvo v Celju (1/5-1906),
 68. Ortsgruppe Cilli des Innerösterr. Staatsdienstvereines Sitz Cilli, Kreisgerichtssprengel Cilli (9/12-1907), Celjska krajevna skupina društva notranjeavstrijskih državnih uslužbencev, sodni okraj Celje,
 69. Cillier Geselligkeits- und Leseverein (19/2-1908), Celjsko družabno in bralno društvo,
 70. Werkmeister und Industriebeamten Bezirksverein Cilli und Umgebung in Cilli (21/2-1908), Okrajno društvo delovodij in uslužbencev v industriji Celje in okolica v Celju,
 71. Klub naprednih slovenskih akademikov v Celju (13/5-1908),
 72. Ortsgruppe Cilli des allg. Rechtsschutz- und Gewerkschaftsvereines für Oesterreich (11/5-1908), Krajevna skupina Celje spl. pravovarstvenega in sindikalnega društva za Avstrijo,
 73. Verein zur Unterstützung deutscher Hochschüler aus Untersteiermark in Cilli, (30/6-1908), Društvo za podporo nemških visokošolcev iz Sp. Štajerske v Celju,
 74. Hausfrauenschulverein in Cilli (30/7-1908), Gospodinjsko šolsko društvo v Celju,
 75. Verband nationaler Vereine in Steiermark und Kärnten in Cilli (22/5-1908), Zveza narodnih društev Štajerske in Koroške v Celju,
 76. Deutscher Kinderschutz und Fürsorgeverein des Gerichtbez. Cilli (18/9-1908), Nemško društvo za zaščito in oskrbo otrok v celjskem sodnem okraju,
 77. Gau Südsteiermark des Vereines Südmark in Cilli (7/9-1908), Južnoštajerska župa društva Südmark v Celju,
 78. Ortsgruppe Cilli des Vereines freie deutsche Schule in Cilli (24/10-1908), Celjska krajevna skupina društva svobodna nemška šola v Celju,
 79. Društvo za varstvo in preskrbovanje otrok v sodnem okraju Celje (25/11-1908),
 80. Landesverein der staatlichen Vertragsbeamten von Steiermark in Graz, Ortsgruppe Cilli (23/3-1909), Krajevna skupina Celje deželnega društva državnih pogodbenih uslužbencev Štajerske v Gradcu,
 81. Frauen und Mädchen Ortsgruppe Cilli des deutschen Schulvereines (23/3-1909), Ženska in dekliška krajevna skupina Celje nemškega šolskega društva,
 82. Aerztenverband des Kammersprengels 9. Wahlgruppe in Steiermark, Sitz Cilli (28/9-1909), Zveza zdravnikov kameralnega okr. IX. volilne enote na Štajerskem s sedežem v Celju,
 83. Ortsgruppe Cilli und Umgebung (IX. Aerztewahlgruppe) des Vereines deutscher Aerzte in Oesterreich (19/9-1909), Krajevna skupina za Celje in okolico (IX. zdravniška volilna enota) društva nemških zdravnikov Avstrije,
 84. Zveza slovenske napredne mladine v Celju (12/11-1909),
 85. Delavsko telovadno društvo "Svoboda" v Celju (24/1-1910),
 86. Deutsch-evangelische Jungmannschaft "Schafenu" in Cilli (23/1-1910), Nemška evangeličanska mladina "Scahafenu" v Celju,
 87. Verband deutscher Arbeiterjugend in Cilli (21/4-1910), Zveza nemške delavske mladine v Celju,

88. Celjska sokolska župa (17/5-1910),
89. Krajevna skupina Celje društva Slovenske straže iz Ljubljane (7/7-1910),
90. Cilli Ortsgruppesektion A des Reichsverbandes österr. Eisenbahner, Ortsgruppe der Südbahner in Cilli (9/10-1910), Celjska krajevna sekcija grupe A državne zveze avstrijskih železničarjev, krajevna skupina za južno železnico v Celju,
91. Slovensko katoliško politično društvo za politični okraj Celje (23/1-1911),
92. Dramatično društvo v Celju (3/2-1911),
93. Verein Deutsche Mittelschulen in Untersteiermark, Sitz am Amtssitze des Vorstandes Marburg, Cilli, Pettau (23/2-1911), Društvo nemških srednjih šol na Spodnjem Štajerskem, uradni sedež predstojništva Maribor, Celje, Ptuj,
94. Ortsgruppe Cilli des Vereines der Gerichtskanzleioffizianten und Gehilfen für Steiermark in Graz (20/4-1911), Celjska krajevna skupina društva sodnih uradnikov in pomočnikov za Štajersko v Gradcu,
95. Ortsgruppe Cilli des Vereines des deutschen Staatsangestellten in Steiermark ((20/4-1911), Krajevna skupina Celje društva nemških državnih uslužbencev za Štajersko,
96. Ortsgruppe Cilli des Reichsbundes deutscher Eisenbahner Oesterr. (10/7-1911), Krajevna skupina Celje zveze nemških železnic Avstrije,
97. Celjska moška krajevna skupina društva Branibor iz Ljubljane (20/12-1911),
98. Ženska krajevna skupina Celje društva Branibor v Ljubljani (20/12-1920),
99. Izobraževalni klub v Celju (4/1-1912),
100. Verein zur Bekämpfung der Tuberkuloze des pol. Bezirkes Cilli (12/1-1912), Društvo za boj proti tuberkulozi v političnem okraju Celje,
101. Fischereibezirksverein Südsteiermark in Cilli (8/12-1912), Okrajno ribiško društvo za Južno Štajersko v Celju,
102. Gruppe Cilli des Reichsverbandes österr. Forstleute und Berufsjäger (7/5-1912), Celjska skupina državne zveze avstrijskih gozdarjev in poklicnih lovcev,
103. Unterstützungsverein der deutschen Handelsangestellten in Cilli (12/9-1912), Podporno društvo nemških trgovskih nameščencev v Celju,
104. Celjska krajevna skupina društva jugoslovanskih denarnih zavodov v Trstu (26/12-1912),
105. Krščansko socialno politično društvo "Naprej" v Celju (23/5-1898),
106. Mädchenortsguppe Cilli, Bez. Hauptmannschaft des Vereines "Südmark" (25/5-1913), Dekliška krajevna skupina Celje društva "Südmark",
107. Kirchenchor der deutschen Marienkirche in Cilli (6/3-1914), Cerkevni zbor nemške Marijine cerkve v Celju,
108. Ortsgruppe Cilli des Verbandes der Bürgerschullehrer Steiermarks in Graz ((4/9-1914), Celjska krajevna skupina zveze učiteljev meščanskih šol Štajerske v Gradcu,
109. Celjska podružnica društva Pravniki iz Ljubljane (8/2-1915),
110. Ortsgruppe Cilli des katholischen Kreuzbündnisses Oesterr. in Graz (12/9-1916), Celjska krajevna skupina katoliške krščanske zveze Avstrije v Gradcu.⁶

Iz navedenega seznama je vidna pestrost društev in njihovih podružnic, ki so bolj ali manj uspešno delovala v Celju in njegovi okolici; viden je tudi očiten porast narodno obrambnih društev proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja, ko se je med slovenskim in nemškim življenjem v Celju začel ostrejši boj za prevlado. Ob enem so postajala društva tudi nacionalno čistejša. Če je bilo v šestdesetih in sedemdesetih letih povsem običajno in sprejemljivo, da so Slovenci in Nemci družno delovali v nekem društvu, je bilo to pozneje neprimerno in uporaba enega ali drugega jezika je kazala na nacionalno pripadnost članov društva. Dvojezičnost se je umaknila uporabi enega od jezikov - slovenskega oziroma nemškega. Sicer pa so se nekatera društva, ki niso bila izrazito nacionalno usmerjena prilagajala situaciji - imela knjige in časopise v več jezikih, prilagajala jezik predavanja glede na poslušalstvo in kraj predavanja. Predvsem gre tu za strokovna društva, ki se navadno niso strogo delila na slovenska in nemška.

Glede na dejavnost bi zgoraj navedena društva lahko delili na:

- kulturna in prosvetna,
- športna,
- izobraževalna,
- strokovna,
- stanovska,
- humanitarna,
- verska,
- podporna,
- narodno obrambna...

Kar se tiče izobraževanja v obravnavanem obdobju v okviru društev lahko na splošno rečemo, da so se, razen podpornih (v materialnem smislu), skoraj vsa društva ukvarjala na tak ali drugačen način s prosvetljevanjem in izobraževanjem (članov in v nekaterih primerih tudi nečlanov); v glavnem pa so poskrbela za knjige z literarno, poljudno znanstveno in strokovno vsebino, naročala časopise in revije, izdajala lastne brošure, organizirala poljudno znanstvena predavanja lastnih članov ali najetih predavateljev, izlete, razstave in razne druge prireditve (kulturne, športne, plesne...).

⁶ ZAC, MOC II, fasc. 7, št. 1919/76.

Delovanje društev je bilo dokaj pestro - tako so npr. izobraževalna društva prirejala tudi kulturne in zabavne prireditve (igre, glasbene in plesne večere) in poljudno znanstvena predavanja. Izobraževalna predavanja so organizirala celo športna društva - kot npr. Sokol. Najbolj uspešna na področju izobraževanja odraslih so bila v obravnavanem obdobju strokovna društva.

Izobraževalno delo društev

Izobraževanje v okviru društev bi lahko v grobem razdelili v tri skupine:

Izobraževanje za širitev splošnih znanj, ki so jih ljudje potrebovali v vsakdanjem življenju, da so se telesno in duševno razvijali, si z njimi širili obzorje, spremljali razvoj znanosti in tehnologije, sledili dogajanjem v družbi doma in v tujini - čitali knjige in časopise, poslušali predavanja in govore, hodili na izlete in ekskurzije... prosti čas so si zapolnjevali z raznimi aktivnostmi, kot npr.: z obiskovanjem kulturnih in družabnih prireditev, ukvarjali so se z raznimi telesnimi aktivnostmi (šport, izleti v naravo, planinstvo...).

Praktično izobraževanje (proučevanje strokovne literature, obiskovanje tečajev, predavanj in razstav) za pridobitev določenih znanj in spretnosti, ki so bile potrebne za boljše opravljanje nekaterih del in poklicev.

Specialno (strokovno) izobraževanje kot izpopolnjevanje že pridobljenih znanj v posamezni stroki ali dejavnosti (strokovna literatura, predavanja...).

Glede na zgoraj navedeno izobraževalno dejavnost lahko društva delimo na:

- splošno izobraževalna društva,
- praktično izobraževalna društva in
- strokovno izobraževalna društva.

Društva so si svoje delo (tudi izobraževalno) začrtala v statutih. Iz njih dobimo osnovne podatke o eventualnem izobraževalnem programu in načinu izvajanja tega programa (ureditev čitalnice in knjižnice s časopisi in knjigami, predavanja, izleti...).

Glede na število društev, ki so v Celju in bližnji okolici delovala v drugi polovici 19. in v začetku 20. stol, se je statutom ohranilo izredno malo.

Podatke o izvajanju s statutom določenega društvenega (izobraževalnega) programa dobimo tudi iz obvestil o prireditvah (dnevni red), ki so jih morala društva pošiljati oblastnim organom in iz časopisov v katerih so društva obveščala svoje članke in eventualno tudi nečlane kadar so organizirala prireditev namenjeno širšemu sloju občinstva (razstave, predavanja, plesi...).

Žal vsi ti navedeni viri niso ohranjeni v celoti, in tudi tisti, ki so se kolikor toliko ohranili (ča-

sopisi), ne zajemajo vseh akcij posameznega društva. Tako lahko v tem prispevku podam le okvirni vpogled v izobraževalno delovanje nekaterih društev na podlagi statotov in obstoječih drugih virov.

Splošno izobraževalna društva

Narodna čitalnica v Celju

Celjska čitalnica je bila ustanovljena spomladi 1862. leta in je na binkoštni ponedeljek priredila svojo prvo "besedo". V uvodnem govoru je takratni predsednik seznanil navzoče, da ima čitalnica trenutno 130 članov, med katerimi je bilo tudi precej predstavnikov kmečkega stanu. Med predstavitvijo dejavnosti čitalnice je posebej poudaril izobraževalni moment, kajti: "... ona bode slovenski jezik popravljala, izobraženost iz mesta v vasi razpeljevala.... Izobraženost je izvor narodnega blagostanja..."⁷

Na prvi odborovi seji 23. marca so se dogovorili katere časopise bodo naročili in sestavili čitalniški red, ki naj bi v bodoče urejal čitanje in izposojanje časopisov ter knjig: "Potem je sklenjeno bilo: Čitavni red /Leseordnung/ ustanoviti, po katerem bi imel vsak društvenik pri čitanju in izposojevanju časopisov in društvenih knjig na tanko se ravnati. Da bo vsakemu udu znan, naj se, v slovenskem in nemškem jeziku pisan, v čitavnični veliki sobi na steno obesi ali prilepi."⁸

Odbor je najprej poskrbel za kulturno zabavni del dejavnosti - zbral je pevce in organiziral pevске vaje; obenem pa je tudi začel urejati knjižnico - kupil je Wolfov nemško-slovenski slovar, zbral nekaj knjig in naročil časopise.

Čitalnica je bila prvenstveno namenjena družabnemu življenju - organizirala je kulturno zabavne prireditve in imela urejeno knjižnico za samoizobraževanje članov.

Druženju in izobraževanju so bile po sklepu odbora namenjene posebne prireditve - imenovane male skupščine, kar lahko preberemo tudi v prvi točki zapisnika z dne 4. maja 1862 leta, ki pravi: "Vsim čč. gg. društvnikom se naznanja, da je odbor odločil, vsaki torek zvečer male skupščine držati, v ktere bi čč. udje pridno naj se zbirali, pretresali to ali uno reč in mnenje, se pogovarjali o znanstvenih, zgodovinskih, jezikoslovnih in drugih narodnih, se ve da ne političnih zadevah in predmetih, pevali, igrali ali drugače kratkočasili se i.t.d."⁹

⁷ Ivan Prijatelj Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848 - 1895, DZS 1955, knjiga II, str. 159.

⁸ ZAC, fond Narodna čitalnica v Celju (N. č.), zap. 23/3-1862.

⁹ ZAC, N.č., zap. 4/5-1862.

Leta 1863 so primorske čitalnice med prvimi začele s poljudnimi predavanji - Klavžar je predaval o telegrafiji, dr. Lavrič pa o tem, kako naj bi vsa slovenska dežela postala učilnica slovenske slovnice in slovstva ter o pomenu narodne pesmi.¹⁰

2. februarja 1863 leta so celjski čitalničarji proslavili Vodnikov spomin s predavanjem društvenega tajnika Krušiča o Vodnikovih zaslugah za slovenski jezik in literaturo. Ob obletnici čitalnice pa je predaval Davorin Trstenjak o usodi jezikov.¹¹

V glavnem se je celjska čitalnica bolj posvečala kulturnim in družabnim prireditvam, nabavljanju knjig ter naročanju časopisov in je bilo izobraževanje prepuščeno bolj samoiniciativi vsakega posameznika, kot pa vodeno organizirano.

Za leto 1863 so naročili naslednje časopise: *Presse*, *Neue Nachrichten*, *Il Nationale*, *Hlas*, *Glasonoša*, *Stimmen aus Innerösterreich*, *Correspondent*, *Naprej* in *Danica slovenska*. Stare časopise so na licitaciji prodali, da so dobili nekaj sredstev za plačilo tekoče naročnine.¹²

Čitalniške prireditve so bile organizirane le za člane čitalnice, ki so lahko s seboj na čitalniško prireditev ali v čitalnico pripeljali (vpeljevali - po točki 4 čitalniških pravil) tiste izobražene tujce (tu ne gre za prave tujce, ampak za ljudi, ki niso bili doma iz Celja, kar se vidi iz pojasnila v zapisniku ene od naslednjih odborovih sej, na kateri so se odločili, da besedo tujci v statutu zamenjajo z izrazom ljudje), ki niso stanovali v Celju.¹³

Pri izobraževanju je skušal čitalniški odbor pomagati članom z organiziranjem raznih tečajev. Za začetek se je odločil organizirati tečaj za slovenski jezik in slovensko stenografijo,¹⁴ vendar pa iz nadaljnjih zapisnikov odbora ni razvidno ali je bil predvideni tečaj speljan oziroma, če se je sploh začel.

Tako so bili za izobraževanje v glavnem na razpolago časopisi in knjige; knjižnično gradivo so izposojali dvakrat tedensko. Konec leta 1864 je imela čitalnica 280 knjig, leta 1865 jih je na novo pridobila 168 (66 jih je čitalnici poklonil g. Arko, 17 g. dr. Kočevar in 85 je bilo kupljenih).¹⁵

Delovanje čitalnice v teh prvih letih najbolje ponazarja poročilo dr. Kočevarja na seji odbora konec leta 1868, v katerem jasno nakaže dvojno nalogo čitalnice - kot navaja zapisnik: "... On kaže, da je bila zmiraj glavna skrb odbora sedanjega dopolniti dvojni namen čitalnice - po katerem bi

bila čitalnica društvenikom prvič podučevna in koristna. Drugič ugodna in prijetna. Kar se tiče prvega namena naročevali so se najprimernejši časopisi in kupovale bukve, kolikor so dopuščale denarne razmere... Govornik obžaluje, da se je opustila hvalevredna navada, po kateri so se zbrali člani vsaki teden in čitali knjige - vpeljavajo tega se naloži novemu odboru. Ker si je bil odbor zvest, da nobena reč ne pospešuje bolj napredka materne jezika nego dramatične igre, skrbel je za to, da se je vsaj tri igre spravilo na oder..."¹⁶

Začetnemu navdušenju je sledila stagnacija. Člani so zapuščali čitalnico in pevski zbor je bil razpuščen. Vendar pa čitalniški odbor ni obupal, z novim poletom je nastopil v poznih osemdesetih in na začetku devetdesetih let.

Leta 1879 so bila sprejeta in potrjena nova pravila o delovanju čitalnice, ki pa še niso vključevala poljudno znanstvenih predavanj. Namen čitalnice je bil pospeševati omiko in društveno življenje s čitanjem časopisov in knjig, pisanih v slovanskih in tudi drugih jezikih in z druženjem na kulturnih ter zabavnih prireditvah. Pravice članov so bile, da čitajo časopise in knjige ter obiskujejo čitalniške prireditve ("besede", plese, igre...). Da bi odbor kar najhitreje dosegel predpisani namen, je najprej poskusil na novo organizirati pevski zbor. Pospešeno kulturno in zabavno delovanje naj bi pridobilo nazaj stare in privabilo nove člane, kajti sredi leta 1881 je bilo v čitalnici le še 30 članov, na jesen pa jih je pristopilo še 8. Knjižnica je imela 704 knjige, od teh je v tem letu nabavila le tri. Naročeni so bili naslednji časopisi: *Slovenski narod*, *Slovenski gospodar*, *Novice*, *Politik*, *Tribüne*, *Vrtec*, *Zvon*, *Kres*, *Fliegende Blätter*, *Pozor*, *Edinost*, *Soča*, *Vaterland*, *Slovenec*, *Popotnik*, *Südsteirische Post*. Ponovno so bili vpeljeni tihi večeri (igranje taroka).¹⁷

Sredi devetdesetih let so se čedalje glasneje slišale zahteve društvenikov po znanstvenih predavanjih, ki naj bi bila organizirana v okviru čitalnice. Na zahtevo odbornika Rančigaja, da bi se v pustnem času prirejela poučna in zabavna predavanja, je odbor sklenil: "Misel se vsestransko odobrava, vendar se povdarja, da bode težko pridobiti sposobnih moči. Veseličnemu odseku se naroči, naj skuša pridobiti za to sposobne moči."¹⁸

Vendar pa stvari niso stekle tako, kot si je čitalniški odbor želel in še kar nekaj let se je moral ubadati s poskusi organiziranja predavanj in ustanavljanja lastnega pevskega zbora (zatikalo se je pri pevovodji).

Leta 1896. se je čitalnica preselila v novo-zgrajeni Narodni dom, kjer so dobila svoj prostor

¹⁰ I. Prijatelj nav. delo, knjiga II, str. 170.

¹¹ I. Prijatelj nav. delo, knjiga II, str. 170.

¹² ZAC, N.č., zap. 15/3-1863.

¹³ ZAC, N.č., zap. 17/1-1864 in 26/12-1865.

¹⁴ ZAC, N.č., zap. 8/10-1864.

¹⁵ ZAC, N.č., zap. 26/12-1865.

¹⁶ ZAC, N.č., zap. 27/12-1868.

¹⁷ ZAC, N.č., zap. 30/10-1881.

¹⁸ ZAC, N.č., zap. 30/11-1894.

tudi nekatera druga slovenska društva. Kmalu po preselitvi so bila sprejeta in potrjena nova čitalniška pravila - kot sredstvo za doseganje društvenih ciljev, so bila poleg čitanja časopisov in knjig, vključena še predavanja in govori. Čitalnica je razširila svojo dejavnost še na gostinstvo in odprla za svoje člane kavarnico.¹⁹

Čitalniško delovanje je s tem dobilo nov elan in leta 1900 je čitalnica imela 156 rednih in 20 zunanjih članov. Svoje delovanje je popestrila tudi z organizacijo izletov - tako so šli čitalničarji v Ljubljano, kjer so si ogledali umetniško razstavo. To leto je uspešno stekel tudi tečaj ruskega jezika, ki ga je poučeval g. Cizej, sicer trgovec, ki je dalj časa živel v Rusiji in je "dobro obvladal ta slovanski jezik". Tečaj je bil enkrat tedensko v društvenih prostorih. Knjižnica se je v tekočem letu povečala za 60 knjig in čitalnica je imela naročenih 40 različnih časopisov in revij. Tudi izposoja knjig je narasla - izposojenih je bilo 82 knjig več kot preteklo leto.²⁰

Junija 1901 leta so po nasvetu dr. Ravnikarja končali s tečajem ruščine.²¹

O izobraževalnem delu čitalnice leta 1901 in o uspehu jezikovnega tečaja zvmemo iz zapisnika občnega zbora naslednje: "V splošnem trudil se je odbor..., skušal v prvi vrsti delati na to, da dosega društvo glavni svoj namen, pospeševati namreč na narodni podlagi omiko in družbeno življenje s čitanjem časopisov in knjig.

Poduk v ruščini trajal je do 26. 6. 1901. Vaje so bile posebno v začetku jako dobro obiskane, pozneje se je navdušenje ohladilo, vendar smemo konstatirati, da je odbor tudi v tem oziru dosegel svoj namen in svoj uspeh ter nudil članom priliko se učiti tega velevažnega svetovnega jezika in skušal na ta način ustreči vsestranskim željam društvenikov."²²

Naslednje leto (1902) odboru ni uspelo zbrati dovolj prijav za tečaj ruščine. So pa čitalničarji toliko bolj segali po literaturi, zlasti po knjigah - posebno so se pri tem izkazale ženske. Na seji občnega zbora so razpravljali med drugim tudi o tem, da bi bilo dobro, če bi društveniki kakšno knjigo dvakrat prebrali, ker je: "vedno z novim berilom težko postreči." Na predlog dr. Schwaba so ponovno obravnavali vpeljavo znanstvenih predavanj in ob tem odprli vprašanje zunanjih sodelavcev - profesorjev in drugih strokovnjakov.²³

Leta 1903 je poučeval ruščino dr. Gvidon Semec in za svoje delo najel malo čitalnično dvorano. Čitalnica je imela tekoče leto naročenih 41

časopisov in revij, od tega 11 dnevnikov; 24 je bilo slovenskih, 4 hrvaški, 1 češki, 2 ruska, 10 nemških; po vsebini je bilo 20 političnih, 19 beletristično poučnih in 2 humoristična. Knjižnica je bila bogatejša za 49 knjig in 21 vezanih letnikov časopisov.²⁴

Na občnem zboru novembra 1905 leta so na predlog dr. Antona Schwaba sklenili storiti vse potrebno za vpeljavo znanstvenih predavanj. Prvo predavanje je prevzel dr. Vekoslav Kukovec, ki je govoril o nastanku kapitala in obresti. Predavanje je bilo 17. februarja 1906. leta v veliki dvorani Narodnega doma. Po predavanju je bil ples. Vabljeni so bili tudi družinski člani čitalničarjev in po članih vpeljeni gostje. Kljub široko zastavljeni akciji, je bila udeležba slaba; vzrok naj bi bila premajhna reklama.²⁵

Leta 1906 se je začela čitalnica bolj odpirati navzven - med drugim so precej razpravljali o odprtju javne ljudske knjižnice in sklenili, da bodo najprej pospešeno zbirali knjižno gradivo. Vedno znova pa je bilo aktualno tudi vprašanje poljudnih predavanj, ki nekako niso hotela prav zaživeti, zato je odbor tokrat zastavil akcijo drugače - sklenil je zbrati vse zainteresirane in se z njimi pogovoriti.²⁶ Povabilu se je odzvalo 20 potencialnih predavateljev. Po daljši razpravi so izvolili poseben odsek, kateremu je društvo prepustilo nadaljne akcije. V odsek so bili izvoljeni: učitelj Levstik, dr. Fermevc, dr. Schwab, dr. Dolar in urednik Domovine Spidler Vekoslav. Ob enem je odbor ta večer sprejel cca 20 prijav za predavanja.²⁷ Vendar pa kljub začetnemu elanu ni sledila nobena konkretna akcija in zopet je prišlo vprašanje javnih predavanj na dnevni red občnega zbora čitalničarjev. "Tajnik pojasnjuje kaj je z lani voljenim odsekom in pravi, da je treba na vsak način misel oživeti in čim prej začeti s predavanji. Ob enem pa bo treba misliti tudi na priprave, da se vršijo tudi v okolici v primernem času poljudna predavanja. Sklene se še enkrat pozvati one gospode, ki so predavanja obljubili in ki se za stvar zanimajo na sestanek.

Naprosi naj se tudi vseučiliški prof. dr. Murko, da pride kdaj predavat. Istotako g. ing. Ljupša iz Ormoža in g. Ražun, fotograf v Litiji, da priredi kak projekcijski večer."²⁸

Konec leta 1906 je začela poslovati ljudska knjižnica, v kateri so si lahko izposojali knjige tudi nečlani. Prva leta delovanja je bila izposoja brezplačna.²⁹

Leta 1907 sta pod pokroviteljstvom čitalnice

¹⁹ ZAC, N.č., zap. 29/10-1896.

²⁰ ZAC, N.č., zap. 26/11-1900.

²¹ ZAC, N.č., zap. 25/6-1901.

²² ZAC, N.č., zap. 22/11-1901.

²³ ZAC, N.č., zap. 22/11-1902.

²⁴ ZAC, N.č., zap. 18/11-1903.

²⁵ ZAC, N.č., zap. 8/2-1906 in 21/2-1906.

²⁶ ZAC, N.č., zap. 6/3-1906.

²⁷ ZAC, N.č., zap. 27/3-1906.

²⁸ ZAC, N.č., zap. 24/11-1906.

²⁹ ZAC, N.č., zap. 19/12-1906.

predavala dr. Schwab o bakteriologiji in član ljubljanske akademije Rasto Pustolemšek o svojem potovanju po Srbiji in Bolgariji.³⁰

Ljudska knjižnica, ki jo je vodil prof. Dolar, je žela prav lepe uspehe in na občnem zboru novembra 1909. leta je bilo zapisano: "Tako težko je prodrlo pred leti naziranje, da se osnuje v čitalnici javna ljudska knjižnica, ki bode vsem brezplačno pristopna. Danes pa vidimo koliko dobrega ustvarjajo te knjige med slovenskim celjskim življenjem; zlasti med naraščanjem iz mesta in okolice - ljudje so se navadili čitati in hoditi po knjige tu sem v Narodni dom in ta institucija mora ostati in se še izpopolniti."

G. dr. Janko Sernek priporoča, da bi se pobirali posebni prispevki od čitalničarjev za ljudsko knjižnico, ki zahteva vedno novih knjig, ako naj ima trajno vrednost.³¹

Leta 1912 je čitalnica praznovala petdesetletnico svojega delovanja - o njeni zgodovini je spregovoril Ivan Prekoršek.

Čitalnica je tudi v poznejših letih posvečala največ pozornosti ljudski knjižnici, ob enem pa še vedno poskušala spraviti v tek poljudna predavanja - stvari se je tokrat lotila na nov, ljudem bolj privlačen način, ki naj bi ob enem dvignil tudi nivo družabnega življenja v čitalnici, in sicer s prirejanjem čajnih večerov ter v sklopu teh z organiziranjem poljudno znanstvenih predavanj. 14. decembra je bil prvi tak večer na katerem je predaval je vseučiliški docent dr. Rostohar.³²

Med prvo svetovno vojno je čitalnica delovala v omejenem obsegu. Stanje nazorno prikazuje zapisnik občnega zbora konec leta 1916, ki pravi: "V preteklem vojnem letu čitalnica vsled razmer ni dosti delovala. Veselice niso bile na mestu; za predavanja ni bilo ne predavateljev, ne občinstva, prostori društva so služili za bolnišnico, društvo se je moralo zadovoljiti s prostorom v gostilni, kjer so bili na razpolago časopisi."³³

Po končani vojni je čitalnica naredila bilanco in ugotovila, da je število člano padlo na 38 (34 rednih, 1 častni in 3 zunanji).³⁴ in da je knjižnica v slabem stanju; knjižničar prof. Kmet je sicer knjižnico uredil, vendar je bil mnenja, da je v njej vse preveč čisto strokovne literature, ki bi po njegovem bolj spadala v "študijske" knjižnice.³⁵

Delo čitalnice po prvi svetovni vojni je slonelo na bogati knjižnični dejavnosti vse do leta 1927, ko je bila v Celju ustanovljena mestna knjižnica, ki je nadaljevala kulturno izobraževalno poslanstvo

čitalniške knjižnice. Knjige so glede na vsebino razdelili zainteresiranim - dobile so jih: učiteljska knjižnica (pedagoške), Planinsko društvo (planinsko slovstvo), Vseučiliška knjižnica v Ljubljani (ruske) in Mestna knjižnica v Celju (ostale - cca 1300 naslovov).³⁶

Bralna društva

Konec 19. stol so pospešeno ustanavljali bralna društva, katerih namen je bil "izobraževati ljudstvo z dobrimi knjigami in primernimi predavanji".³⁷ Na njihovo ustanavljanje je pozival Slovenski gospodar leta 1874: "Vsak gospodar ve in je prepričan, da se mora njiva ob pravem času obsejati, ako hoče ob svojem času kaj požeti. Vse to je treba gojiti, obdelati - brez truda ni nič. Vse to velja tudi za duševno polje...."

Pri Slovencih se je na duševnem polju premalo delalo.

Zbudimo se tedaj! in očedimo ostudni plevel iz duševnega polja, obsejmo ga s čisto pšenico modrosti in čednosti, pišimo podučne knjige, podpirajmo in berimo podučne in dobre časnike.... ustanovimo v ta namen bralna društva....

Takova društva bodo "velika šola" za ves narod."³⁸

Da bi olajšali ustanavljanje bralnih društev tudi s pravne strani, je bil članku priložen vzorec statuta.

Bralna društva so v glavnem poskrbela za primerno čtivo in so bila najbolj razširjena oblika splošno izobraževalnih društev.

Klub slovenskih naprednih akademikov v Celju

V zadnjih letih 19. stoletja je nastalo med slovenskimi visokošolci novo gibanje. Porajale so se nove ideje in struje in rojevala so se akademska društva.

Aprila 1907. leta so juristi Šandor, Hrašovec, Vrečko in Krajnc ustanovili v Celju odsek celjskih akademikov, katerega glavna naloga je bila podpiranje in ustanavljanje ljudskih knjižnic na Stajerskem in Koroškem - torej tam, kjer so čutili, da je slovenstvo ogroženo. V začetku je odsek deloval tako, da je apeliral na ljudi naj prispevajo knjige ali denar za podporo že delujočih in ustanavljanje novih ljudskih knjižnic. Že konec leta 1907 pa se je odločil, da svojo delo zastavi širše in ustanovi društvo - izvolil je pripravljalni odbor, ki je imel nalogo, da sestavi pravila in poskrbi za ustanovitev društva. Pravila so bila potrjena 13. maja 1908. leta

³⁰ ZAC, N.č., zap. 16/11-1907.

³¹ ZAC, N.č., zap. 13/11-1909.

³² ZAC, N.č., zap. 28/11-1913 in 28/11-1914.

³³ ZAC, N.č., zap. 21/12-1916.

³⁴ ZAC, N.č., zap. 28/12-1918.

³⁵ ZAC, N.č., zap. 19/9-1919.

³⁶ ZAC, N.č., zap. 28/12-1927.

³⁷ ZAC, fond Občina Celje-okolica, XXXIII/14.

³⁸ Slovenski gospodar (Sl. g.), letnik VIII, št. 14, str. 125/126.

in 17. julija je bil ustanovni občni zbor v mali dvorani Narodnega doma. Z ustanovitvijo društva je delo potekalo bolj načrtno in sistematično.

Namen društva je bil:

- združevanje celjskih slovenskih naprednih akademikov,
- pospeševanje prijateljstva med njimi in
- širjenje izobrazbe med vsemi sloji slovenskega življa, ki mu je potrebno vcepiti pravo narodno zavest in ga združevati v plemenitem družabnem življenju.

Število klubašev je bilo majhno, njihovo delovanje pa je bilo složno in uspešno. Da so lahko nemoteno delovali, je moral klub ohraniti svoj ferijalni značaj, ob tem pa se ni "izneveril vzvišenim nalogam na polju ljudske prosvete". Organiziral je zbiranje denarja, s katerim je podpiral Ciril - Metodovo družbo, knjižnice, sokolske domove in dijaške kuhinje. Klubaši so nastopali pri raznih društvenih prireditvah po slovenskih deželah kot predavatelji in govorniki. S pomočjo Kluba je bilo ustanovljenih več ljudskih knjižnic: leta 1909 v Gaberjih (Celje) in v Laškem, 1911 v Zidanem mostu, 1912 v Rogatcu in 1913 v Velenju. Člani so priredili več poljudnih predavanj in organizirali dva tečaja slovenščine in tečaj češčine.

Med prvo svetovno vojno Klub ni deloval. Po vojni pa so ga hoteli razpustiti, ker kot narodno obrambna organizacija na tem področju ni bil več potreben, vendar se je še obdržal in posvetil svoje narodno obrabno delovanje Koroški.³⁹

Delavsko podporno društvo

Delavsko podporno društvo s sedežem v Celju je s svojim delovanjem segalo tudi v ostale slovenske pokrajine. Osnovano je bilo na katoliško narodni podlagi. Namen društva je bil:

- pospeševati verski, duševni in gmotni napredek delavcev,
- pomagati bolnim in pomoči potrebnim članom,
- gojiti domoljubje in narodno zavest svojih članov.

Da je društvo doseglo svoj, s statutom (3/10-1897) določen, namen, je:

- organiziralo javne shode,
- prirejalo strokovna predavanja s poudarkom na temah, ki so se ukvarjale z delavsko problematiko,
- organiziralo večerne zabave in poučne društvene shode,
- uredilo društveno čitalnico in knjižnico ter tako poskrbelo za razširjanje primernih spisov ter verodostojne politične in strokovne literature.

Čeprav je društvo nosilo naziv delavsko, so se

lahko v njem zbirali vsi, ne glede na stan in spol; še posebno so bili dobrodošli kmetje.⁴⁰

Casino

Prvotno je društvo skrbelo le za družabno življenje svojih članov. Leta 1877 pa se je novi odbor odločil, da svoje delovanje popestri z družinskimi in pogovornimi večeri, ki so bili namenjeni kulturno izobraževalnemu delu društva.⁴¹ Na prvem takem srečanju je predaval dr. Riedl, na drugem je gimazijski profesor dr. Riebenberger obravnaval pevce in pesnike ljubzenskih pesmi, ki so nastopali po nemških dvorih od 12. do 14. stoletja, s posebnim poudarkom na življenju in delu Walnerja von der Vogelweide in na tretjem je prof. Deschmann razpravljal o toploti.⁴²

Leta 1878. je bilo predavanje prof. Mareka z naslovom Preko dela do znanja in preko znanja do razumevanja narave.⁴³ Nato je sledilo nekajletno izobraževalno zatišje, ko je društvo skrbelo predvsem za družabnost (petje, deklamacije, plesi ...). Tako je bilo do leta 1883 izpeljano samo eno pomembnejše predavanje, in sicer februarja 1880, ko je nastopil dr. vitez von Vicenti s potopisno etnološko razpravo. Svoje izvajanje je specialno prilagodil poslušalcem in poskrbel, da so se seznanili z orientom na osnovi njegovih osebnih izkušenj. Predavatelj je namreč več let živel v Egiptu, Aziji in Mali Aziji; prepotoval je arabske puščave in dolino Eufrata. Govoril je tekoče arabsko in grško, nekoliko slabše pa perzijsko in turško. Vicentijevo potovanje je bilo namenjeno proučevanju jezikov. Svoje znanje o deželah, ljudeh in njihovi kulturi je opisal v več romanih in novelah.⁴⁴

Leta 1883 je društvo poskušalo popestriti dejavnost in znova vpeljati konverzacijske večere ter s tem pridobiti nove člane; za začetek je nastopil prof. Deschmann, ki je govoril o elektriki in prav posebej natančno razložil telefonijo. Svoja izvajanja je popestril s številnimi demonstracijami.⁴⁵

Naslednje predavanje je imel prof. Gubo, ki je razložil vsebino in razvoj junaške pesmi, poudarek je bil na nemški srednjeveški pesnitvi o Nibelungih.⁴⁶

V naslednjih letih je društvo delovalo bolj na narodno obrambnem kot pa na izobraževalnem področju.

⁴⁰ ZAC, MOC I, fasc. 80, št. 8781).

⁴¹ Cillier Zeitung (C. Z.), Celjski časopis 20/2-1877, št. 22.

⁴² C. Z. 27/3-1877, št. 37.

⁴³ C. Z. 12/5-1878, št. 38.

⁴⁴ C. Z. 22/2-1880, št. 16 in 29/2-1880, št. 18).

⁴⁵ Deutsche Wacht (D. W.), Nemška straža 11/11-1883, št. 90 in 18/11-1883, št. 92.

⁴⁶ D.W. 16/12-1883, št. 100.

³⁹ Nova doba, št. 102, 7/9-1922).

Planinska društva

Statut Planinskega in gozdno gospodarskega društva za Štajersko iz leta 1872, ki je imelo svoj sedež v Gradcu in je delovalo tudi na celjskem področju, je imel v svojem programu med drugim dvig planinskega in gozdnega gospodarstva, kar naj bi društvo doseglo z zborovanji in ekskurzijami članov, predavanji, razmnoževanjem kvalitetnih strokovnih publikacij in objavo priznanih del z alpsko in gozdno gospodarsko problematiko.⁴⁷

Nekoliko pozneje ustanovljeno Savinjsko planinsko društvo s sedežem v Celju je vzelo za vzorec pri sestavljanju svojega statuta zgoraj omenjeni statut in ga dopolnilo glede na področje delovanja.⁴⁸

Planinsko društvo je združevalo prijatelje narave in planin; prirejalo izlete in skrbelo za planinske poti. Organiziralo poučne izlete v planine in predavanja posameznih planincev o gorskih izletih in vrhovih. Zbiralo je denar za urejanje planinskih in izletniških postojank. Posamezne naravne zanimivosti so opisovali in izdajali brošure, ki so bile dostopne tudi nečlanom - tako npr. je prof. Reibenschuch opisal podzemeljske jame na žalskem področju in dal 100 izvodov brošure na razpolago Savinjskemu planinskemu društvu.⁴⁹

Celjski Sokol

Sokol je bil v bistvu športno društvo, katerega glavni namen je bil dajati priložnost in spodbudo za pravilne telesne vaje. V statutu iz leta 1890 še ni vključen širši izobraževalni program; društvo naj bi poskrbelo le za telovadnico in strokovno usposobljene telovadne učitelje, organiziralo javne telovadne nastope, izlete in kulturno zabavne društvene prireditve s petjem, gledališkimi igrami in plesom.

Statut iz leta 1903 je že nekoliko bolj izobraževalno in tudi nacionalno obarvan, kajti posebej je poudarjeno, da je društveni namen krepitev telesnih in duševnih moči v slovenskem ljudstvu. Da bi ta namen doseglo je društvo:

- organiziralo društvene in javne telesne vaje...,
- prirejalo, izlete, zabave in veselice,
- organiziralo predavanja, razprave, razmnoževalo brošure in letake, ki so se ukvarjali z telesno vzgojo ter poskrbelo za društveno knjižnico.⁵⁰

Praktično izobraževalna društva

Prostovoljno gasilsko društvo

Celjsko gasilsko društvo je v statutu 6. februarja leta 1895. zapisalo, da gre za zaključeno društvo, ki ga je ustanovila mestna občina in zato je tudi njej odgovorno za svoje delo. Glavni namen društva je bil preprečevanje škode, ki bi lahko nastala zaradi požara. Za izpolnjevanje take naloge so lahko skrbeli le disciplinirani, teoretično in praktično usposobljeni gasilci.⁵¹

Člani tega društva so morali obvladati določena znanja in spretnosti, da so lahko izpolnjevali pravila. Izobraževanje s pomočjo literature, predavanj in praktičnih vaj je bilo obvezno za vse člane. Širše je društvo delovalo le s prosvetljevanjem ljudi. S svojimi akcijami jih je seznanjalo s pomočjo časopisov in na svojih prireditvah. Glavni namen prireditev je bil pridobivanje dodatnih sredstev, potrebnih za gasilsko opremo.

Čebelarstvo društvo

Na pobudo učiteljev Kresnika in Weissa, ki sta poučevala na deški mestni šoli, je bilo v Celju leta 1876 ustanovljeno čebelarstvo društvo. Glavni namen društva je bilo združevanje čebelarjev in ljubiteljev čebel ter popularizacija te kmetijske dejavnosti med ljudstvom. V tem času je na celotnem področju Štajerske (slovenskem in avstrijskem delu dežele) delovalo 6 čebelarskih društev, ki so bila med seboj povezana v zvezo. Celjska podružnica je štela 120 članov, zveza pa 600.

Društvo je imelo svoj čebelnjak pod Miklavžkim hribom; ob njem so člani organizirali predavanja, ki jih je navadno spremljal praktičen prikaz dela s čebelami in uporaba posameznih predmetov. Panji so bili narejeni po najnovejši (dzierdzonovi) metodi, ki je imela več pomembnih prednosti:

- vsako bolezen čebel so lahko pravočasno odkrili,
- lahko so delali umetne roje,
- lahko so gojili matice,
- točenje medu je bilo bolj enostavno.

O načinu izobraževanja in njegovem pomenu je pisal Slovenski gospodar leta 1878: "O čebeloreji se je že mnogo pisalo, toda kaj pomaga mrtva črka; zato je tudi naše društvo že v kratkem času svojega obstanka si prizadevalo, prikazati praktično vrednost iznajdb v čebeloreji in so bili v ta namen društveni shodi v Šentjurtju, Galiciji in celjski okolici..."⁵²

Društvo je prirejalo izobraževalne shode, na

⁴⁷ ZAC, MOC I, fasc. 17.

⁴⁸ C. Z. 5/8-1877, št. 75.

⁴⁹ C. Z. 4/7-1880, št. 54).

⁵⁰ ZAC, Statut sokolskega društva za leto 1879 in 1903.

⁵¹ ZAC, MOC I, fasc. 71.

⁵² Sl. g. 14/3-1878, letnik XII, št. 11, str. 88.

katerih je seznanjalo svoje člane z najnovejšimi dognanji pri vzreji čebel in populariziralo dejavnost med nečlani. Organizirali so razstave, na katerih so predstavljali delo s čebelami in čebelje proizvode. Jezik predavanja je bil prilagojen poslušalcem - ker je bilo večina predavanj na podeželju (v bližnji in daljni celjski okolici), so bila predavanja večinoma v slovenskem jeziku. Društvo je imelo tudi svojega potovalnega učitelja Matevža Kresnika, ki je marljivo spremljal razvoj čebeloreje in svoje znanje prenašal na člane in tudi nečlane.

Sodelovanje društev v zvezi je bilo dokaj aktivno. 3. aprila 1877. leta je celjsko čebelarstvo društvo organiziralo strokovni izlet v Leibnitz, kjer so se srečali s tamkajšnjimi čebelarji in si izmenjali izkušnje. Zbranim sta predavala Matevž Kresnik iz Celja o prednosti dzierdzonovih panjev in Mayer iz Gleisdorfa o umetni toploti. Na ogled so bili tudi razni predmeti in priprave, ki so jih uporabljali napredni čebelarji - njihovo uporabo in pomen so razložili Schoper, Kresnik in Ortner.⁵³

Februarja leta 1878. je bila v sklopu občnega zbora čebelarstva razstava v gostišču Pri belem volu v Celju. Razstavljeni so bili izdelki iz medu in voska (drobno pecivo, torte, potice, zvitki, voščeni zvitki, sveče, medeno vino). Čebelarški učitelj Matevž Kresnik pa je obiskovalcem razložil izdelovanje razstavljenih predmetov.⁵⁴

Junija istega leta je društvo organiziralo splošno izobraževalni izlet v Šmartno v Rožni dolini, kjer se je zbralo 150 ljudi "od blizu in daleč". Po krajšem nagovoru gospoda Gabrška je zbranim kmetom predaval Matevž Kresnik o čebeloreji in praktično prikazal čebelarjenje z dzierdzonovimi panji. "Kmetje so z zanimanjem poslušali in veliko spraševali".⁵⁵

Čebelarstvo društvo je zelo uspešno delovalo in ustanovljenih je bilo več podružnic - med njimi tudi Čebelarstva podružnica za Savinjsko dolino (leta 1906), ki je delovala na podoben način kot celjsko čebelarstvo društvo - pomagala je svojim članom in tudi nečlanom pri reji čebel z nasveti in materialom; prirejala je predavanja in imela svojega potovalnega učitelja g. Jurančiča.⁵⁶

Čebelarstva društva so bila ena od izredno aktivnih in uspešno delujočih društev. Njihovo delovanje je zelo pomembno za razvoj in napredek čebelarstva pri nas.

Strokovno izobraževalna društva

Učiteljska društva

Celjsko učiteljsko društvo, ki je bilo ustanovljeno leta 1870, je poskušalo skrbeti za napredek učne metode in razvoj pouka. Osnovano je bilo na strokovni podlagi in s statutom je bilo urejeno tudi jezikovno vprašanje - člani so lahko razpravljali v jeziku, ki so si ga sami izbrali. Posamezne obravnavane tematike pa so tako ali tako same po sebi narekovalе uporabo ustreznega jezika, med drugim tudi zaradi lažjega razumevanja in poznejšega podajanja snovi pri pouku. Glavni namen društva je torej bil, da so člani osvojili dodatna znanja in se čim bolj usposobili za vzgajanje in izobraževanje.⁵⁷

Društvo je organiziralo strokovna predavanja lastnih članov in zunanjih strokovnjakov na katerih so obravnavali problematiko vzgoje in izobraževanja.

V času ko je društvo delovalo se je tako zvrstilo več predavanj:

- Johanna Rankel je na osnovi osebnih izkušenj pripravila predavanje o šolski disciplini pri kateri igra pomembno vlogo učiteljeva avtoriteta.⁵⁸
- O logiki je govoril Miklavc, ki je na osnovi lastnih izkušenj in iz življenja vzetih primerov v lahko razumljivi obliki prikazal in razložil pojem kot tak in podal praktične napotke za uporabo logike pri pouku.⁵⁹
- Jezikovno problematiko slovenščine sta obravnavala Jarc (glagol, samostalnik, enostavni stavek ...) in Lopan (zaimek, glagol...)⁶⁰
- Matematičnim vprašanjem sta se posvečala Bobisut (O nazornih sredstvih pri pouku matematike v nižjih razredih osnovne šole, O enostavnih in decimalnih ulomkih...) in Miklavc (Kako geometrično oblikoslovje obravnavati v ljudski šoli).⁶¹
- Miklavc je predaval tudi o fizikalnih pojavih (o elektriki in podajanju te snovi v šoli; predavanje so spremljali poskusi s pripravami, ki jih je g. Miklavc naredil sam).
- O telefoniji je razpravljal Weiß na učiteljskem zborovanju v Hrastniku.⁶²
- O naravoslovnih in zemljepisnih vprašanjih sta predavala Lopan (Kako lahko domače okolje uporabimo pri pouku prirodopisa in zemljepisa,

⁵³ C. Z. 8/4-1877, št. 42.

⁵⁴ Sl. g. 14/3-1878, letnik XII, št. 11, str. 88.

⁵⁵ C. Z. 20/6-1878, št. 49.

⁵⁶ ZAC, fond Občina Celje-okolica, XXXIII/10.

⁵⁷ C. Z. 15/11-1877, št. 104 in 9/12-1877, št. 111.

⁵⁸ C. Z. 10/5-1877, št. 50.

⁵⁹ C. Z. 10/11-1878, št. 90.

⁶⁰ C. Z. 10/5-1877, št. 50 in 11/8-1878, št. 64 ter 9/12-1878, št. 99.

⁶¹ C. Z. 10/2-1878, št. 12 in 10/4-1881, št. 29 ter 5/5-1878, št. 36.

⁶² C. Z. 10/5-1877, št. 50 in 2/6-1878, št. 44.

Izlet učencev v bližnjo okolico - proučevanje rastlin, živali, kamenin, orientacija na osnovi zemljevida,...) in Weiß (O življenju čebele kot domače živali).⁶³

Na željo učiteljev celjskega političnega okraja so se učitelji mestnih ljudskih šol odločili, da ustanovijo novo pedagoško društvo pod imenom Društvo učiteljev in prijateljev šole. Glavna naloga društva je bila boj za sodobno in napredno šolo.⁶⁴

Društvo je imelo 1. decembra 1883. leta svoj prvi četrtletni zbor. Med predavanji je zbujal posebno pozornost prispevek učiteljice F. Hallada, ki je govoril o vzgoji otrok v samostojne osebnosti. Kot pomemben dejavnik vzgoje je postavila družino in družinske razmere - socialne in materialne; revni starši ne morejo nuditi otrokom niti osnovnih igrac, da bi ob njih urili svojo ustvarjalnost, otroci bogatih staršev pa so preobremenjeni z igračami, ki so tako do potankosti izdelane, da otrok ne potrebuje nobene fantazije za igro. Dejstvo pa je, da otroka vzgajajo enostavne igrače, ki jih lahko izpopolnjuje in dopolnjuje ter ob tem razvija svojo ustvarjalnost. Z otrokom naj bi se igrali tudi starši, ki bi igro vodili in jo napravili zanimivo. Poudarila je tudi pomen druženja z vrstniki in kot idealno dopolnilno vzgojo omenila vrtce, kjer delajo otrokovi starosti prilagojene vaje in ročna dela. Sredstva so enostavna, spodbujajo otroško domišljijo in ga navaajo na samostojnost. Pomebna je samostojnost tudi pri domačih nalogah, nikakor se ne sme dopustiti, da bi kdo drug delal namesto otroka, ker se ta poleni in si pokvari karakter. Otrokovi samostojnosti škodijo tudi inštruktorji - tak otrok v šoli ne posluša in ne sodeluje, ker pričakuje, da mu bo inštruktor doma razložil obravnavano snov. Tudi preobremenjenost z izvenšolskimi dejavnostmi je škodljiva in v skrajnem primeru povzroči izgubo veselja do dela.

Na koncu svojega predavanja je seznanila navzoče, da je zastop mesta Celja sklenil ustanoviti azil za zapuščeno mladino.⁶⁵

Delitev članov na nacionalni osnovi in ustanavljanje nacionalno čistejših društev se je začela kazati koncem 19. stoletja tudi pri učiteljskih društvih. Tako je bila leta 1897. ustanovljena Zveza slovenskih učiteljskih društev v Ljubljani, ki naj bi povezovala društva na strokovno nacionalni osnovi, tako delujoča kot tista, ki bodo šele ustanovljena na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem. Njen namen je bil doseči enotnost v pedagoško didaktičnem pogledu in pospešiti

razvoj slovenskega šolstva.⁶⁶

Poleg te zveze je tedaj že delovala Zveza avstrijsko jugoslovanskih učiteljskih društev, katere namen je bil pospeševanje duševnih in gmotnih interesov učiteljstva in jugoslovanskega šolstva na napredni, svobodomiselni in narodni osnovi. Ob 25 letnici delovanja leta 1912 je bila glavna skupčina zveze v Celju.⁶⁷

Zdravniško društvo

Leta 1876 je bila v Celju ustanovljena podružnica Štajerskega zdravniškega društva, ki je združevala v Celju in bližnji okolici delujoče zdravnike. Člani so skrbeli za tekoče seznanjanje z uspehi na strokovnem področju in sledili razvoju medicine.

Marca leta 1877 se je na seji društva zbralo 20 članov. Predvideno predavanje dr. Torbauerja o srčnih boleznih je odpadlo, so pa obravnavali uspešno operacijo (odstranitev eksudata) dr. Ipavca in povdarili izreden pomen pravilne diagnoze za uspešno zdravljenje bolezni. Prisotna je bila tudi operiranka.⁶⁸ Na drugi seji sta imela predavanje dr. J. Hoisel o Krapinskih toplicah in dr. Benjamin Ipavec o herniotomiji (operaciji kile).⁶⁹

Časopisi so delovanju društva najprej namenili precej pozornosti, pozneje pa je bolj malo omenjeno. Glede na problematiko, ki so jo obravnavali, je časopis priobčil le še obširnejši članek o občnem zboru leta 1881. Takrat je cesarski svetnik dr. Kočever obravnaval problematiko nege bolnikov na podeželju, in sicer bolj s pravnega kot z medicinskega stališča. Najprej se je dotaknil zakonskih predpisov, ki so bili v tem pogledu pomanjkljivi in nedorečeni. Svoje predavanje pa je zaključil z navodili, ki bi jih morali upoštevati občinski uslužbenci pri urejanju zdravstvene službe na podeželju.

Na podalgi dolgoletnih - lastnih izkušenj je predlagal, da se nega bolnikov na podeželju uredi v okviru naslednjih točk:

1. Občina je dolžna nuditi pomoč revnim bolnikom.
2. K revnim bolnikom pokliče zdravnika občina.
3. Občina je dolžna prepovedati delo neizučnim babicam in na njihovo mesto postaviti strokovno izprašane babice.
4. K revnim porodnicam mora občina poklicati babico.
5. Če zboli 6 - 8 občanov za isto nalezljivo boleznijo, je občina dolžna obvestiti o tem okrajno

⁶³ C. Z. 15/11-1877, št. 104 in 9/12-1877, št. 111 in 10/3-1878, št. 20 ter 10/4-1881, št. 29).

⁶⁴ D. W. 28/10.1883, št. 86.

⁶⁵ D. W. 10/1.1884, št. 3.

⁶⁶ ZAC, MOC I, fasc. 80, št. 6824.

⁶⁷ ZAC, MOC I, fasc. 146, št. 9678.

⁶⁸ C. Z. 5/4-1877, št. 41.

⁶⁹ C. Z. 18/10-1877, št. 96.

glavarstvo, ki odredi za epidemijo predpisane ukrepe.

6. Občina mora poskrbeti, da slaboumne in duševno prizadete hospitalizirajo v umobolnicah.
7. Za neozdravljive duševne bolnike in bolehe mora poskrbeti občina.
8. V primeru, da kdo zbolí za neznano boleznijo, ga pregleda zdravnik in odredi hospitalizacijo.
9. Vsak gospodar mora takoj javiti pojav nalezljive bolezni pristojni občini.⁷⁰

Z urejanjem zdravstvene službe na podeželju se je društvo ukvarjalo še kar nekaj let, kar je razvidno tudi iz obravnavane problematike na občnem zboru leta 1884, ko je okrajni zdravnik August Schneditz podal referat z naslovom Urejanje zdravstvene službe na podeželju.⁷¹

Juristično društvo

Društvo je bilo ustanovljeno leta 1878. in naj bi skrbelo, da bi se njegovi člani sproti seznanjali z razvojem in napredkom pravne znanosti in v tem smislu tudi delovali. Društvo je organiziralo zborovanja, na katerih so se obravnavala pravna vprašanja in imeli strokovna predavanja.⁷²

O delovanju tega društva časopisi zelo skromno poročajo. Le za leto 1885 sta navedeni dve predavanji, in sicer predavanje dvornega svetnika Heinricher-ja o premoženjskem razmerju med zakoncem in dvornega sodnega pripravnika dr. Pevez-a o "aberatio ictus" pri telesnih poškodbah in umorih. Predavatelj je zakonsko podano osnovo primerjal z izvajanjem v praksi.⁷³

ZUSAMMENFASSUNG

Die Erwachsenenbildung im Rahmen der Celjer Vereine bis 1918

Die ersten Vorschriften, die in Österreich die Tätigkeit der Vereine regelten, wurden nach 1840 angenommen. Die endgültige Gesetzesgrundlage bedeutete das 1867 erlassene Gesetz über das Vereinsrecht, das bis 1919 in Geltung blieb. Einen Höhepunkt erreichten die Celjer Vereine um die Jahrhundertwende. Aus den Registern geht hervor, daß im Jahre 1893 in Celje 32 und im Jahre 1919 bereits 110 Vereine eingetragen waren. Eine Rolle bei einer so großen Zunahme von Vereinen spielte auch der nationale Aspekt: Vereine, die früher beide in Celje lebenden Volksgruppen (Slowenen und Deutsche) einschlossen, wurden nun auf nationaler Grundlage organisiert.

Bildungsarbeit war auf die eine oder andere Weise fast bei allen Vereinen präsent, und in dieser Hinsicht könnten die Vereine in folgende Gruppen eingeteilt werden:

- allgemeinbildende Vereine (Ausweitung von allgemeinen Kenntnissen);
- praktisch bildende Vereine (Aneignung von bestimmten Fertigkeiten zur Ausübung von bestimmten Tätigkeiten) und
- fachbildende Vereine (Ausweitung von bereits angeeigneten Kenntnissen in einem Fach- oder Tätigkeitsbereich).

Die Ausbildung verlief im allgemeinen so, daß die Vereine schöngestige, populärwissenschaftliche und Fachliteratur besorgten, sich auf Zeitungen und Zeitschriften abonnierten, Broschüren herausgaben, Sprach- und andere Kurse sowie Vorträge veranstalteten und Ausflüge sowie Sport- und Kulturveranstaltungen organisierten.

⁷⁰ C. Z. 23/1-1881, št. 7.

⁷¹ D. W. 24/1-1884, št. 7.

⁷² C. Z. 27/10-1878, št. 86.

⁷³ D. W. 19/2-1885, št. 15 in 26/3-1885, št. 25.

Alenka Čuk

Narodno bralno društvo v Orehku

Ker za področje Pivke¹ ni preglednega in celovitega prikaza razvoja in delovanja društev, ki so se kakorkoli udeleževale na kulturnem področju, redki so zapisi o posameznih društvih, nenazadnje pa tudi zato, ker je Notranjskemu muzeju iz Postojne v zadnjem času uspelo pridobiti "Zapisnik in kroniko narodnega bralnega društva v Orehku", sem se odločila za pričujoči zapis.

Kulturna društva so v svoji osnovi sicer predstavljala žarišče kulturnega razvoja posameznega kraja, vendar pa ne smemo zanemariti pomena njihovega dela na narodno-buditeljskem področju. Zaradi tega je bilo delo teh društev velikokrat postavljeno pod nadzor oblastnih ali policijskih organov, tako da največkrat razen posameznih drobcev društveni arhivi sploh niso ohranjeni. "...Taka društva so svoje gradivo skrivala pred policijskimi organi, večkrat pa so svoje delo prilagodili takemu načinu poslovanja, ki ni zapuščalo dokumentarnih zapisov. Zaradi tega ima vsak ohranjen dokumentarni zapis starejših društev veliko vrednost."²

Orehovska kronika se je kot edina te vrste ohranila na Pivškem, saj so se kronike drugih društev na Pivki (Zagorje, Št. Peter...) porazgubile, izginile ali pa so jih v letih fašistične okupacije uničili Italijani. Kronika nam neposredno in verodostojno pokaže delo tega in podobnih društev na Pivki, njihovo sestavo, način delovanja in probleme teh društev. Zato ker je edina ohranjena, je še toliko bolj pomembna.

Orehovsko bralno društvo ni prvo te vrste na Pivki. Poživljeno politično in kulturno delo, ki je na Slovenskem nastalo z ustavno dobo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, je našlo svoj odmev tudi na Pivki.

Prvo čitalnico - pravzaprav izven doline, so ustanovili leta 1864 v Planini. V Postojni so se zganili štiri leta pozneje, leta 1872 na Razdrtem, leta 1874 pa so v Zagorju dobili Narodno bralno društvo. Drugih čitalnic oziroma bralnih društev v tem času na Pivki ne zasledimo, pa tudi delo

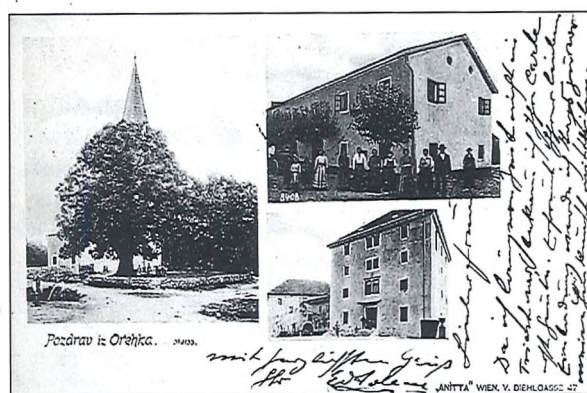
obstojećih je večinoma kmalu po rojstvu zamrlo ali pa v naslednjem desetletju komaj "životarilo".

To kulturno pasivnost je po letu 1880 premagovalo nekaj oživiljenih (Postojna, Zagorje), oziroma nekaj na novo ustanovljenih čitalnic in bralnih društev. Mednje lahko štejemo tudi Orehovsko.

Kljub temu, da so se bralna društva tako po kvaliteti, kot tudi po številu prireditev težko primerjala z mestnimi čitalnicami, pa so za člane, ki so bili tudi naročeni na številne slovenske časopise, prirejali poučna predavanja in razne družabne igre. V njih so se ob recitacijah, igrah v slovenskem jeziku in govorih izobraževali, pa tudi utrjevali slovensko narodno zavest.

Čeprav je neznani dopisnik že januarja 1882³ zapisal, da se v Orehku snuje nova čitalnica, največ zaslug "o tej zadevi" je pripisal tamkajšnjemu učitelju S. Majerju in Edvardu Dolencu, orehovškemu graščaku, zbrali so tudi že 72 članov, pa vendar društva niso ustanovili. Oblasti so namreč dolgo zavlačevale potrditev pravil, češ da so pomanjkljivo sestavljena in verjetno so se tisti, ki so pripravljali ustanovitev društva, ustrašili začetnih težav.

Vendarle se je želja Orehovcev po lastnem bralnem društvu čez dobri dve leti uresničila.

Razglednica Orehka, leta 1907 jo je prijatelju v Izolo poslal Edvard Dolenc.

¹ Svet ob reki Pivki obdajajo kraške planote in sicer na severu Nanos in Hrušica, Javorniki na vzhodu, na jugovzhodu Snežnik, Slavinski ravniki z Vremščico pa na zahodu. Dolina na jugu zložno prehaja v Košansko dolino in dolino Reke.

² Peter Ribnikar, Društva na Slovenskem do leta 1945, V: Arhivi VI, 1983, str. 51.

³ Edinost, št. 1, 7. januar 1882.

Rokopisna pravila Narodnega bralnega društva v Orehku⁴ so datirana s 3. februarjem 1884, istega dne je imelo društvo v Orehku tudi svoj prvi občni zbor (tako piše Slovenski narod), medtem ko kronika pravi, da se je "na dan 2. februarja leta 1884 postavilo narodno bralno društvo v Orehku, na katerem so za predsednika enoglasno izvolili Edvarda Dolenca, njegovega brata Viljema pa za namestnika. Na straneh Slovenskega naroda⁵ eden od članov novoustanovljenega društva pravi, da je tamkajšnje "ljudstvo zelo vneto za društvo in za branje sploh", predvsem pa hvali njihovega predsednika, češ da se imajo "gosp. Ed. Dolencu, znanemu narodnjaku sploh zahvaliti, da je bilo mogoče osnovati bralno društvo, kajti on nam je brezplačno prepustil dve sobi in tudi prvo potrebno opravo."

Orehku 62

Pravila
narodnega bralnega društva v Orehku

- I. Ime, sedež in namen društva.
- § 1. Društvo je ime, Narodno bralno društvo v Orehku. Njegov sedež je v Orehku politične, ga skraja Postojna.
- § 2. Društvo je namen izomika in zabava izjemni politične tendencije. Ta namen dosega društvo:
- a) s čitanjem časopisov in knjig pisanih v raznih evropskih jezikih; b) s razgovarjanjem o vseh prikaznih narodnega napredka; c) z besedami, plesi in gledališkimi predstavami.
- II. Društveniki.
- § 3. Društveniki sme biti vsakdo, ki se zлага z nameni in sredstvi društva.
- § 4. Društveniki so podporniki, redni in zunanji, pa častni udje.
- § 5. Podporniki plačujejo društvo.
- § 6. Zunanji udje so tisti, ki ne stanujejo v Orehku.
- § 7. Redni udje ali zunanji se glasijo pismeno ali ustno pri društvenem predsedniku ali kakom odborniku. Odbor naveda ude sprejme ali zavrne.
- § 8. Častni udje so zgolj tisti, ki imajo zasluge za naš napredok.
- III. Pravice in dolžnosti društvenikov.
- § 9. Redni udje imajo pravico čitati društveno časopise in knjige, udeleževati se društvenih zborov in veselic, predlagati predstavnika ali odbor, omikane tujce uvajati v društvo, naposled imeli aktivno in pasivno volilno pravico.

Pravila Narodnega bralnega društva v Orehku,
Arhiv Republike Slovenije.

Poleg bratov Dolenc, so v odbor izvolili še Marka Bartola za tajnika, Janeza Blažiča, ki je postal blagajnik, Antona Križaja, ki je prevzel delo knjižničarja ter Jerneja Steguja in Frana Spetiča kot odbornika.

V pravilih Narodnega bralnega društva v Orehku je rečeno, da je namen društva "izomika in zabava izjemni politične tendencije", ta namen pa društvo "dosega a.) s čitanjem časopisov in knjig pisanih v raznih evropskih jezikih; b.) z razgovarjanjem o vseh prikaznih narodnega napredka; c.) z besedami, plesi in gledališkimi predstavami." Društveni odbor pa je "smel naprositi kakega rodoljuba, da v društvu kaj društvu primernega predava".

Pravila kot "društvenika" opredeljujejo tistega, ki se "zлага z nameni in sredstvi društva", to pa so lahko "podporniki", ti plačujejo društvo, "redni in zunanji" in "častni udje". Redni in zunanji udje (tisti, ki ne stanujejo v Orehku) se "glasijo pismeno ali ustmeno pri društvenem predsedniku ali kake-mu odborniku, od odbora pa je odvisno če novega uda sprejme ali ne." Zgolj možje, ki "imajo zasluge za narodni napredek" so bili lahko častni člani.

Člani čitalnice so imeli pravico prebirati društvene knjige in časopise, udeleževali so se lahko društvenih zborov in veselic, lahko so predlagali predsednika ali odbor, "omikane tujce uvajali v družbo", in naposled imeli aktivno in pasivno volilno pravico. Zunanji in častni člani so imeli iste pravice kot redni, razen pasivne volilne pravice.

Vsi člani društva so bili dolžni izpolnjevati društvena pravila, plačati vpisnino 30 kron in 15 kron društvenine mesečno, "pospeševati pa so morali društvene namene".

Članstvo v društvu je lahko prenehalo, če je "društvenik" pismeno naznanil odboru svoj odstop, ali pa ga je društvo zaradi njegovega "nepoštenega ali blagor društva ovirajočega vedenja izobčilo".

"Razprtije" je v društvu poravnala "častna sod-nija". Obe prizadeti strani sta vanjo volili po dva člana, ti štirje pa so petega društvenika volili kot predsednika.

V odboru, ki so ga je volili na občnem zboru vsako leto v januarju, so bili predsednik, podpredsednik, tajnik, blagajnik, knjižničar in dva odbornika. Predsednik je zastopal društvo "pri gosposkah in v javnosti", skliceval je vse zборе in odboro-ve seje, določal zborom dnevni red in jim predsedoval, odločal je ob "enaki večini glasov" in podpisoval vse društvene papirje.

Odbor je svoje delo opravljal "zastonj, kot častno službo" in je za svoje delo odgovarjal glavnemu društvenemu organu, občnemu zboru.

Društveno imetje je bilo razdeljeno na "kapital" in "društveno imenje".

Društvo je poleg rednih lahko sklicalo tudi

⁴ Arhiv republike Slovenije (ARS), fond Okrajno glavarstvo Postojna, fasc. 26

⁵ Slovenski narod, št. 34, 11. februar 1884

izredne občne zборе in sicer "vsled razsodbe odborove", oziroma na pismo željo tretjine rednih članov, štirinajst dni po izraženi želji.

Na občni zbor je bilo treba člane vabiti vsaj osem dni prej. Na njem so obravnavali letno poročilo, določili so članarino, volili odbor, določili dva revizorja, dogovorili pa so se tudi katere časnike je potrebno naročiti. Poleg naštetega so na občnih zbora volili častne člane, spreminjali so društvena pravila, volili nove odbornike, ter razpravljali in sklepali o samostojnih predlogih članov društva, ti pa so morali svoje predloge vsaj štiri dni prej pismo naznaniti odboru.

Odborove seje je skliceval, kadar se mu je to zdelo potrebno, predsednik sam, ali pa na željo vsaj dveh odbornikov. Za sklepčnost na sejah je zadostovala prisotnost petih članov, na občnem zboru pa je morala biti navzoča polovica "rednih udov". V nasprotnem primeru so morali v naslednjih štirinajstih dneh sklicati nov občni zbor, ki pa je bil sklepčen v "vseh razmerah".

Društvo je lahko prenehalo z delovanjem, če se je tako na občnem zboru odločilo vsaj tričetrt navzočih članov, o društveni lastnini je prav tako odločal zadnji občni zbor.

Pa se vrnimo k na začetku omenjeni kroniki.

Zapisnik in kronika narodnega bralnega društva v Orehku sta pisana v zvezku manjšega formata. Med trdimi platnicami je na 157 straneh opisano rojstvo društva in njegovo delovanje (kljub nekaj letnim premorom, ko je zaradi različnih vzrokov delo društva zamrlo), zaključni pa se z letom 1946 in z zapisi Kristine Jankovič o medvojnem dogajanju v Orehku.

2)

(Zapisnik)
 Na dan 2. februarja l. 1884.
 postavilo se je, naravno bralno društvo v Orehku.
 Ravno istega dne bili so v odboru voljeni sledeči gospodje:
 Predsednikom g. E. Dolenc
 I. podpredsednikom g. V. Dolenc
 Tajnikom g. M. Bartol
 Blagajnikom g. J. Blazić
 Knjižničarjem g. A. Krizaj
 Odbornikom g. Jan. Stegn
 in g. J. Svetič.)

Kronika Narodnega bralnega društva v Orehku,
 str. 3.

Prvo leto je društvo štel 50 "udov", med zunanjimi pa naj omenim Hinka Kavčiča,⁶ Matijo Petriča,⁷ urarja iz Postojne, dr. Jurija Sterbenca, župnega upravitelja in kasneje župnika v Hrenovcih, ter Jožefa Zalokarja.⁸ Naročili so časnike "Slovenski narod", "Slovenec", "Slovan", "Brenčelj", "Zvon" in "Kres", "Edinost" jim je brezplačno odstopil predsednik, "Danico" pa duhovnik Cergol.

Število članov društva, registriranega pri Okrajnem glavarstvu v Postojni, tja so tudi pošiljali poročila o svojem delovanju in občnih zbora, je v drugem letu svojega obstoja naraslo na 64 (od tega je bilo 45 rednih, 19 zunanjih). 15. februarja so predvsem s pomočjo predsednika društva pripravili veselico. "Ker je bila veselica, kot taka, prva v Orehku, sme se reči, da nas je uspeh zadovoljil - da celo iznenadil."

12)

*devožil - da celo iznenadil. Spred
 imel je: govor, deklamaciji: Vprednik
 ng. uoci in, Juftejija prisega, pesmi:
 Lipa naša domovina, Či ti moj dom
 in, Na strazi, slednji bil je plus.
 Pismo pogabiti g. Lebnik ovega
 žaljivega pripora, ki je prouzro,
 čil očen smeh.*

*Med letom nekaj mesecev poprav,
 gata se je čitalnična soba in je
 bila med tem toista zatopljena.
 Imeli smo namisto nje drugi
 prostor.*

Fotokopija sporeda veselice, str. 12.

⁶ Hinko Kavčič, rojen 29. septembra 1846 na Razdrtem pri Postojni. Šolal se je v Postojni in Gorici kjer 1862 zaključil tretji razred realke. Posvetil se je politiki in v letih 1886-1893 v kranjskem deželni zboru zastopal notranjske kmečke občine. V deželni zboru je ves čas sodeloval v gospodarskem in upravnem odseku, bil je član komisije za pogozdovanje Krasi, za regulacijo rek, gradnjo vodovodov in cest. Umrl je 11. junija 1893 na Razdrtem. V: Primorski slovenski biografski leksikon (PBSL), II. knjiga, Gorica, 1982-85, str. 27.

⁷ Načelnik Gasilnega društva Postojna, odbornik Deželne gasilske zveze v Ljubljani ter načelnik Notranjske gasilske zveze.

⁸ Od oktobra 1881 do aprila 1884 hrenovski kaplan. Kasneje odšel v Ameriko, kjer je deloval kot misijonar in umrl 18. januarja 1912. V: Zgodovina hrenoviške župnije, spisal Franc Rupnik, kurat, str. 425.

Na občnem zboru 3. marca 1888 so člani odbora po izčrpanem dnevnem redu enoglasno potrdili in sprejeli hišni red, ki ga je predlagal tajnik društva, učitelj Josip Rustja. Hišni red pravi, da se "1.) lepoznavski listi ne izposojajo. 2.) Časniki čakajo nove številke na mizi, stare se zamore izposoditi za dva dni. 3.) Vstopiti v društveno bralno sobo smejo samo udje, neudje le tedaj, če (imajo) jih vpelje kak ud. 4.) Bukvarične knjige se izposojujejo ob nedeljah po službi Božji od 9 - 10 ure po knjižničarji in vrniti se jih ima v 8 dneh. 5.) Soba se zapre ob 10. uri zvečer, po letu pa ob 11. uri."

Medtem, ko je delo društva v letu 1888 skoraj popolnoma zamrlo, "nihče se ni brigal več so li časopisi ali niso", in je društvo štel samo še 16 članov, pa je s prihodom učitelja Rudolfa Dolenca leta 1889 (v društvem odboru je zamenjal učitelja Rustjo, ki je odšel na drugo delovno mesto) delo v društvu znova oživel. "Ker je ta spoznal kake velike važnosti, da je bralno društvo v tej ali onej vasi, se posebno v (današnjem) sedanji dobi." Prva naloga novoizvoljenega odbora (predsednik je postal učitelj Rudolf Dolenc, njegov namestnik Anton Križaj, tajnik Fran Brne, knjižničar Vinko Križaj, blagajnik Josip Sinigoj, odbornika Jakob Kristan in Fran Spetič, revizorja pa Fran Gril in Anton Albreht) je bila poiskati nove prostore za društveno sobo. Do tedaj so imeli namreč svoje prostore v pri Keničevih, "v gostilni pa društvo imeti, zdelo se je našim dobro razumnim vaščanom največja bedarija." Nove prostore jim je v zgornjem nadstropju svoje hiše odstopil Anton Križaj, eden od ustanoviteljev društva. Ker s članarino niso mogli dobiti dovolj denarja da bi lahko plačali naročnino za časopise, so v zimskem času (na pustno nedeljo in "v postu") pripravili dve tomboli. Koliko so se bili pripravljeni odborniki žrtvovati za društvo, "kaže nam to, da se je društveni inventar jako pomnožil". Iz darovanega lesa so napravili nekaj novih miz, blagajnik in eden od revizorjev, Fran Gril sta društvu podarila nove klopi, predsednikov namestnik pa omaro, ki so jo "prenaredili" za društvene časopise in knjige.

Tega leta je društvo praznovalo peto obletnico delovanja, ki so jo najprej počastili z veselico na Velikonočni ponedeljek, 16. junija pa so slovesno blagoslovili društveni prapor.

"Uže ob 3½ vstali so društveniki ter pripravljali vse, da bi imenitni ta dan častneje izvršil. Uže pred ta večer ustrelilo se je 7 krat ter naznanjalo, da bo 16. junija gotovo najpomembnejši praznik... Ob 4. prišla je cenjena požarna bramba iz Postojne počastiti veliki naš narodni praznik. Ob 5. prišli so drugi častiti gostje, kakor tudi g. župnik iz Hrenovic, da bi blagoslovil društveni prapor... Zapo- redno streljanje... naznanjalo je prihod g. kuma...

Častna požarna bramba napravi špalir... Zastava se prikaže, za njo pa tri rodoljubinje, koje so nesle trakove na prekrasnej blazini... Vrnivši v društvene prostore zabavali smo se v kaj lepeji složnosti do pozne noči..."

Prapor, ki so ga tega dne tako slovesno blagoslovili, je dobrih štirideset let pozneje doživel verjetno podobno usodo, kot prapori večine podobnih društev na Primorskem. Do leta 1933 so ga namreč domačini pred Italijani, katere je "prapor posebno pekel", skrivali pri Žnidaršiču (po domače pri "Bolcanovih") v senu, tega leta pa so dekleta prapor razdrla, vsak barvni kos posebej pa sta Ančka Starman in Joža Kenič tesno zaviti okoli pasu odnesli v Jugoslavijo, kjer so ga shranili pri Petru Želetu.

Prvi in edini izlet, ki je omenjen v kroniki so organizirali 14. julija. Tega dne so namreč Orehovci na Razdrtem obiskali "velezaslužnega g. Hinkota Kavčiča, deželnega poslanca". Zbrana družba se je kratkočasila "z mičnimi pesmani od razdrške in orehovške strani." Mičen, predvsem pa pomenljiv je bil tudi govor H. Kavčiča, ki je poudarjal zavednost Orehovčanov, "obljubil tudi vrlemu Orehku pomagati in to v deželnem zboru izprosi kako merodajno podporo glede občinskega vodnjaka, kakor tudi glede ceste na Postojno..."

Na žalost pa kronika ne omenja dogodkov, ki so močno prizadeli društvo, zlasti predsednika, učitelja Rudolfa Dolenca, v dneh po izletu. Oblasti so namreč uvedle preiskavo, češ da so na Razdrtem med drugimi prepevali tudi rusko himno in tako "zagrešili veleizdaniško dejanje". Dolenc so najprej premestili v Vipavo, kmalu zatem pa upokojili, nekaj Orehovcev pa je moralo na zaslišanje k okrajnemu glavarju.

Društvo je v letih, ki so sledila, počasi a vztrajno nazadovalo. Število članov se je iz leta v leto manjšalo, sorazmerno s tem pa tudi število časopisov na katere so bili naročeni.

Kljub temu, da so 16. aprila 1893 v prostorih predsednika društva Antona Križaja "uprizorili zanimivo veselico in sicer tretjo v vrsti veselice"⁹ v Orehku, za katero je petje "oskrbel" Pivški kvartet (S. Punčah, R. Horvat, Fr. Verbič in Iv. Piščanec), deklamirala je Marija Spetičeva ("Jeftejeva prise-ga"), zaključili pa so jo s tombolo in plesom. Že za leto 1894 piše kronist, da "je bilo prav brez vsega pomena v delovanji našega nar. bralnega društva". Prav tako pa tudi leto 1895. V tem letu je društvo izgubilo svojega dolgoletnega člana in podpredsednika Jakoba Kristana "ki je šel iskat v daljno Brazilijo negotove sreče", njemu je sledilo še nekaj društvenikov. Zaradi manjšega števila članov in s tem seveda manjšega društvenega dohodka, društ-

⁹ O njej je poročal 9. maja 1893 tudi "Rodoljub".

vo dva meseca ni prejelo "Slovenskega naroda".

Leta 1896 je kronika za osem let utihnila in molčala do leta 1903, ko so na občnem zboru 6. januarja obnovili Narodno bralno društvo. Ob ponovni oživitvi društva so se "velike zapreke stavile od strani g. Jakoba Bajca, kuratorja v Orehku". Trdil je da društva Orehek sploh ne potrebuje in da bo zastavil vse svoje moči, da se društvo "kjer se bere "Slovenski narod" ne obnovi. S tem pa si g. Bajc ni pridobil naklonjenosti vaščanov. Ravno nasprotno. Saj se jih je 6. januarja na občnem zboru, ki je bil v šolskem poslopju, kar štirideset odločilo pristopiti k društvu. Bralno sobo, v kateri so se vaščani zbirali vsak dan in tam ostajali pozno v večer, je društvo imelo v šoli. Kupili so novo pohištvo, v tem letu so naročili "Slovenski narod", "Slovenca", "Ljubljanski zvon", "Edinost" in "Škrata". Kljub začetnemu navdušenju, pa je društvo naslednja tri leta spet životarilo. Leta 1906 je bilo malo bolj razgibano. Kronist, društveni blagajnik Anton Turk, omenja veselico, ki so jo februarja pripravili v gostilni "Pod gradom". Že mesec dni kasneje pa je društvo pri Križaju pripravilo zabaven večer. Pevski zbor, ki se je osnoval med letom in je v tem času tudi večkrat nastopil, se je leta 1908 združil z bralnim društvom v "Narodno napredno bralno in pevsko društvo Orehek".

Za čas do aprila 1920 v kroniki zopet ni zapisov. Na 89. strani pa najdemo zapisnik občnega zbora "vršečega se po 12 letnem spanju, ki ga je povzročila v prvi vrsti svetovna vojna, v drugi pa izginulo navdušenje". 27. aprila 1920 ga je zapisal Fran Starman,¹⁰ učitelj v Orehku.

Čeravno je bilo več dni pred občnim zborom še veliko zanimanje zanj (posebno med člani pevskega zbora), pa ob 4^h popoldan, ko naj bi se začelo zborovanje, ni bilo zbranih niti pet domačinov. Prišlo pa je 45 vabljenih gostov, med temi kar 30 iz Postojne. Šele po dobri uri je lahko Jakob Kristan pozdravil tudi nekaj nad 20 domačinov, ki so iz svoje srede izvolili nov odbor. V njem so bili: predsednik Jakob Kristan, namestnik Jakob Kenič, tajnik Fran Starman, blagajnik Anton Križaj, knjižničar Fran Gril in odbornika Matevž Avsec ter Matija Kristan. Članov je bilo 95, mesečna članarina pa je znašala eno Liro.

Na naslednji odborovi seji 2. maja so določili na katere liste se društvo naroči, tajnik Starman pa je predlagal, naj bi se "čimprej na kak način v Ljubljano poslalo 200 Lir v izmenjavo za SHS

krone, v svrhu nakupa primernih knjig za knjižnico," za "izposojevalno knjižnico" pa naj bi čimprej priskrbeli potrebne knjige. Za bralno sobo so določili prostor v šolskem poslopju, ki je že prej služil temu namenu. S prispevki odbornikov in nakupom na dražbi se je povečal tudi društveni inventar.

Vabilo

K

občnemu zboru

„Narodnega bralnega društva v Orehku“

ki se vrši v nedeljo, dne 25. aprila ob 4. uri popoldne v prostorih g. Antona Križaja v Orehku s sledečim vspešnim:

1. Pozdray predsednika.
2. Poročilo tajnikovo.
3. Volitev novega odbora.
4. Slučajnosti.

K obilni udeležbi uljudno vabi

odbor.

Vabilo na občni zbor društva 25. aprila 1920, Arhiv Notranjski muzej.

V tem letu je marljivo delal moški pevski zbor, združilo pa se je tudi 40 članov v mešani zbor. Skupaj so pripravili več zabavnih večerov s petjem, nastopili pa so tudi na nekaj občnih zbora sosednjih društev (pevsko društvo "Javornik" v Matenji vasi...).

Pomembnejše v delovanju društva pa je vsekakor leto 1922. Društvo si je namreč v nekaj letih finančno tako opomoglo (med tem časom so se morali izseliti iz šolskega poslopja), da je v maju mesecu kupilo hišo Milana Premrute.

Leta 1924 so oblasti učitelju Starmanu prepovedale poučevanje petja - "najboljšo vez in bodrilo našega društva. Tedaj so bili člani primorani za dobrobit društva obrniti se ne dramatično polje." Tako so na dan "Štrukljev" (Sv. Florijan) 4. maja 1924, v prostorih Antona Križaja v počastitev

¹⁰ Fran Starman je bil rojen 30. marca 1887 v Matenji vasi pri Postojni. Po maturi (1907) in usposobljenostnem izpitu (1909) je poučeval v Knežaku, Matenji vasi in Kuteževem, od 1914-1928 pa v Orehku. Leta 1928 je bil premeščen v Sant' Ilario d' Enzo, v š. l. 1928/29 pa v Miliarino blizu Ferrare. Leta 1929 je emigriral v Jugoslavijo (Polhov Gradec). Umrli je leta 1943.

štiridesetletnice obstoja društva priredili veselico. Domači igralci so odigrali dvodejanko "Županova Micka" in burko enodejanko "Raztresenca". Med odmori in na plesu je igrala Postojnska godba, ki jo je vodil Alojz Polič. Z dobičkom so poravnali zaostale dolgove, ki so nastali pri popravilu društvenega doma.

Člani in članice Orehovškega pevskega zbora z duhovnikom Martinom Goršetom, spomladi 1937.

Raznorodovanje Slovencev, ki se je tako kot drugod na Primorskem tudi v naših krajih z ukinjanjem posameznih šol, prepovedjo narodnih manifestacij ter prepovedjo rabe slovenskega jezika na sodiščih in državnih uradih začelo že pred fašistično ero, se je po zakoni pot nadaljevalo tudi v fašističnem režimu. Ukinjenih je bilo okoli 500 prosvetnih, kulturnih, političnih, socialnih, športnih in mladinskih društev z okrog 450 knjižnicami, preganjana je bila slovenska knjiga, ukinjeni vsi neitalijanski časopisi in revije, ukinjene so bile gospodarske zadruge, hranilnice in posojilnice.

Delovanje društev je fašistična vlada z vedno novimi zakoni¹¹ vse bolj omejevala, dokler jim ni na konferenci tajnikov fašistične stranke iz obmejnih pokrajin v Trstu 12. junija 1927 zadala smrtnega udarca. Že 19. julija 1927 je Ministrstvo za notranje zadeve prefektom vseh obmejnih pokrajin poslalo strogo zaupno okrožnico v kateri glede društev pravi: "Slovanska društva... so namreč jedro političnega odpora, bolj ali manj prikrita središča iredentistične propagande, ognjišča nezadovoljstva in nezaupanja do vsega kar je italijansko. Njihova edina naloga je držati proč od nas ljudstvo... Nikakor pa ne bodo slovanska društva smela več obstojati dne 1. oktobra prihodnjega leta."¹²

Podobno usodo kot prej omenjena društva, je doživljalo tudi Orehovsko. Vsaka prireditev, naj je bil to telovadni ali glasbeni nastop, tekma, dramska ali pevška prireditev, je od prebivalcev vasi na Pivki zahtevala po eni strani mnogo poguma in ljubezni do vsega kar je slovensko, saj so Italijani vsako tako prireditev smatrali za izzivanje, po drugi strani pa veliko mero potrpljenja, ker so oblasti včasih do "zadnje minute" odlašale z izdajo dovoljenja, ali pa ga prireditelji sploh niso dobili. Tako Orehovska kronika pravi, da je med letom 1925 "društvo ostalo brez prireditve. Oblast ni izdala dovoljenja za veselico, hoteč 500 Lir kavcije, katero bi povmila, če bi se ji zdelo potrebno."

Ker je društvo prenehalo s pevskimi vajami (čeprav so pod krinko cerkvenega petja še vedno vadili tudi narodne pesmi), društvo razen članarine med letom ni imelo drugih dohodkov. Leta 1925 tako niso zmogli več plačevati naročnine za časnik "Jutro".

Za čas do leta 1927, ko je društvo še "zmoglo" delovati, naj omenim, da so na željo članov društva na občnem zboru 23. januarja 1927 prvič v dolgoletni zgodovini društva v odbor volili tudi ženske. Odbor je bil takole sestavljen: predsednik Anton Stegu, podpredsednik Fran Srebotnjak, tajnik Kristina Jankovič, blagajnik Alojz Križaj, knjižničarka Alojzija Boštjančič ter odbornika Matija Bizjak in Ivan Žitko. Vendar pa ta odbor ni dočkal novega občnega zbora, saj so se že 11. septembra na tajni odborovi seji dogovorili, da se knjige takoj razdele med člane, ki so zanje odgovorni (če se knjiga poškodejo jo mora plačati), knjige pa tako kot doslej izposoja knjižničar. Časopisi so ostali v društvenih prostorih do razpusta. Društveni dom so za "provizorično" vsoto 3000 Lir oddali v najem Antonu Križaju.

Slaba dva tedna kasneje, 24. septembra, so Italijanske oblasti razpustile Narodno bralno društvo v Orehku. Tajnik društva, Kristina Jankovič je zapisala "... Prisiljeni smo nehati z našim delovanjem, toda trdno smo prepričani da bo naš sovražnik moral izginiti iz naše zemlje, dobro plačan za vse krivice katere nam prizadeva... Prekinemo naše javno delovanje. Skušali pa bomo nadaljevati tajno s čitanjem naših knjig. Z vežbanjem petja pri katerem nam bo na razpolago Starman France - da ko pride čas, bomo pripravljeni."

Na naslednjih dvaindvajsetih straneh Kristina Jankovič piše o pomembnejših dogodkih med obema vojnama in medvojnem obdobju, ki pa se bolj kot na delovanje društva nanašajo na dogajanje v vasi, zato tokrat o njih ne bom pisala.

¹¹ 26. novembra 1925 Zakon o društvih, št. 2029; zakon št. 1486 z dne 6. avgust 1926 in št. 1848 z dne 6. november 1926. V: L. Čermelj, Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnoma, Ljubljana 1965, str. 108-09.

¹² L. Čermelj, Slovenci in Hrvatje..., str. 115.

Kristina Jankovič, tajnica društva leta 1927, foto 30. decembra 1920.

Kronika, ki je tu in tam osebno, včasih tudi strankarsko obarvana, nam vseeno predstavi življenje društva z vsemi vzponi in padci, najbolj "aktivna" leta društva pa sovpadajo s časom, ki je bil za Pivko tudi na gospodarskem področju uspešnejši in politično bolj razgiban. Opozori nas na aktivnejše posameznike, duhovnike in predvsem učitelje, ki so s svojim delom, kljub

nekaterim "hibam" skušali vzgajati ljudi, jim približati knjigo in drugo tiskano besedo ter ljubezen do petja in igre, pomagali so razvijati narodno zavest, kar je bilo zlasti v času italijanske okupacije njihovo najvišje poslanstvo.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Nationale Leseverein Orehek

Der Beitrag setzt sich mit der Chronik des *Narodno bralno društvo Orehek* (Nationaler Leseverein Orehek) auseinander, die im *Notranjski muzej Postojna* (Innerkrainisches Museum Postojna/Adelsberg) aufbewahrt wird. Dargestellt werden Gründung, Höhen und Tiefen sowie die Probleme beim Wirken des Vereins.

Der Hauptzweck des 1884 gegründeten Vereins war "Bildung und Unterhaltung" zu vermitteln, was durch das Lesen von Büchern und Zeitungen in verschiedenen europäischen Sprachen, durch Vorträge, durch Tanzveranstaltungen sowie durch Lesungen und Theateraufführungen erreicht werden sollte. Der Verein zählte ordentliche, auswärtige und Ehrenmitglieder.

Trotz Schwierigkeiten und mehrjährigen Unterbrechungen, als die Aktivitäten des Vereins aus verschiedenen Gründen lahmgelegt wurden, setzte der Verein seine Tätigkeit bis 1927 fort. In diesem Jahr lösten die faschistischen Behörden den Verein auf. Die Chronik endet mit dem Jahr 1946, mit der Schilderung von bedeutenderen Ereignissen der Zwischenkriegszeit aus der Feder der Sekretärin des Vereins Kristina Jankovič.

Bojan Cvelfar

Naj pokaže Celje svojo nemško kov! (Odkritje spomenika cesarju Jožefu II. leta 1882 v Celju)

*"Ponosen sem, da sem Nemec."
Jožef II.*

Še dolgo po smrti cesarja Jožefa II. so te besede odmevale v ušesih avstrijskih Nemcev in bile ničkolikokrat uporabljene. Zelo rade so šle iz ust nemškim nacionalistom, pogosto je (predvsem ob obletnicah rojstva ali smrti Jožefa II.) takšne ali v podobnem tonu zveneče izreke navajalo nemško časopisje, takšna kratka in jedrnata misel pa je bila tudi zelo uporabna kot vodilno geslo raznih nemških demonstracij. Poleg Bismarckovih in Schönererjevih izrekov so misli Jožefa II. med avstrijskimi Nemci v drugi polovici 19. stoletja dosegale največjo popularnost.

Kult cesarja Jožefa II. je v Habsburški monarhiji cvetel predvsem v kriznih časih in je bil zunanji znak kritike tedanje družbe. Njegovi privrženci so prihajali iz različnih političnih in socialnih skupin. Liberalci so v njem videli predvsem energičnega reformatorja, ki je odpravil stare pravice Cerkve in plemstva ter omilil cenzuro tiska. Protestantje in Židje so ga imeli v čislih zaradi tolerančnega patenta. Nižji sloji pa so ga spoštovali kot ljudskega cesarja, ki je odpravil nevoljništvo ter vedno znal prisluhniti revežem. Še posebej znan in razširjen je bil mit o Jožefu II., ki se je v neki moravski vasici odločil sam poprijeti za plug in tako na najbolj prepričljiv način pokazal spoštovanje do kmečkega stanu.¹

Najbolj vneto pa so cesarja Jožefa II. častili nemški nacionalisti - predvsem tisti, ki so živeli na jezikovno mešanih področjih ali ob meji z nemškimi kronovinami. Ti so mu bili hvaležni za uveljavitev nemškega državnega jezika in centralistično upravljanje avstrijskih dednih dežel, za njih je bil Jožef II. predvsem Nemec. Z zbranimi prostovoljnimi prispevki so mu v znak hvaležnosti postavljali spomenike, ki so postajali prizorišča za

proslavljanje vseh nemških nacionalnih praznikov. Povpraševanje po takšnih (litoželeznih) spomenikih je bilo okoli leta 1900 tako veliko, da je njihova proizvodnja postala že kar industrijska.²

Ta ideja je kaj kmalu padla na plodna tla tudi med Nemci v spodnje štajerskih mestih. Prvenstvo pri tem, za Nemce vsekakor plemenitem dejanju, je pripadlo Mariboru. Že 8. septembra 1882 se je na slavnostnem prostoru v Mestnem parku zbrala množica Mariborčanov in gostov ter z navdušenjem prisostvovala odkritju prvega spomenika velikemu, kot so nenehno poudarjali, nemškemu cesarju Jožefu II. na štajerskih tleh. Kot se je za takšno slavnost spodobilo, se je končala z veličastnim banketom, na katerem so govorniki s svojimi zdravicami kar tekmovali v poveličevanju nemštva.³ Podobni slavnosti sta se kmalu nato ponovili še v Celju (29. oktobra 1882) in na Ptuj (14. maja 1883).⁴

Celjski Nemci so že v začetku leta 1882 ustanovili Komite za postavitev spomenika cesarju Jožefu II., ki je nemudoma začel zbirati prostovoljne prispevke. Potem, ko je Komiteju uspelo pridobiti lokacijo na Grajskem trgu⁵ in je naročeni kip prispel v mesto, je zadnjo oktobrsko nedeljo 1882 napočil že dolgo pričakovan trenutek - svečano odkritje spomenika.

Nemški lokalni list je tej slavnosti namenil veliko pozornost. Svoje bralce je redno obveščal o pripravah na ta veliki dogodek, o programu in prodaji vstopnic, nekaj dni pred slavnostjo pa je vse skupaj še stopnjeval v duhu poziva "Zastave ven!"⁶ Celotna prva stran številke Cillier Zeitung, ki je izšla prav na slavnostni dan, je izžarevala patetične verze Otta Langa, s katerimi je skušal

¹ Ta mit je bil velikokrat uporabljen v propagandne namene. Med drugimi ga je večje izkoriščal tudi Schönerer za pridobivanje kmetov iz klerikalnega tabora.

² Brigitte Hamann, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators*, München 1996, str. 163.

³ Hugo Suelle, *Der nationale Kampf in der Südsteiermark 1867 bis 1897*, München 1936, 75; Cillier Zeitung, 10. september 1882.

⁴ Hugo Suelle, n.d., 77.

⁵ Zgodovinski arhiv v Celju (ZAC), Mestna občina Celje 1850-1918 (MOC), A.Š. 17, del. št. 105. Grajski trg je današnji Trg Celjskih knezov.

⁶ Cillier Zeitung, 26. oktober 1882.

ustvariti slavospev cesarju Jožefu II. in njegovemu delu.

Slovenski tisk je iz celotne nemške propagande znal izluščiti pravi namen celotne slavnosti. To seveda ni bilo težko, saj je nanj najbolj prepričljivo kazalo večkrat izraženo nemško udarno geslo: "Naj pokaže Celje svojo nemško kov, naj slavi cesarja Jožefa II. kot germanizatorja!"⁷

Tako je slovenski tisk v nič manj ostrih člankih svojim bralcem dopovedoval, da bi se bilo zelo neprimerno udeležiti takšne proslave, kajti "nemški gospodje mislijo, da se jim bode posrečilo k tej svečanosti tudi nekatere Slovence ali pa celo zastopništvo ene ali druge slovenske občine kot štafažo vjeti". Najbolj pa je poudarjal namen same manifestacije, namreč, da se Slovenci morajo zavesti, "da cela ta stvar ni toliko v počaščenje sicer blagostnega in dobro nameravajočega cesarja Jožefa nasnovana, marveč je le nemška demonstracija zoper Slovence".⁸

Že v soboto, dan pred slavnostjo, je v Celje s popoldanskim vlakom prispela številna delegacija Moškega pevskega društva iz Ptuja, istega dne pa sta na celjskem kolodvoru izstopila državna poslanca dr. Foregger in dr. Schmiderer.⁹

V ponosni in neomajni najjužnejši trdnjavi nemštva se je praznovanje začelo že večer prej "z razsvitljenjem mesta in bakljado." Prebivalci mesta so v svojih hišah prižgali svetilke. Kljub temu da so organizatorji "silno pritiskali in žugali, da se bodo pobijala vsa nerazsvitljena okna"¹⁰ so hiše slovenskih posestnikov in meščanov, opatija in kaplanija, vojašnica ter poslopje šolskih sester kazile veličasten prizor. Slovenci v mestu pa so bili osupli ob pogledu na razsvetljena in lepo okrašena poslopja okrajnega glavarstva, okrožnega sodišča in gimnazije.

Sprevod z baklami in lampijoni, ki so jih večinoma nosili dijaki celjske meščanske šole na čelu z ravnateljem Dirmhirnom, se je začel ob osmih zvečer. Kakšno uro prej je nehalo deževati, tako da je na ulice prilezlo nekaj več ljudi. Godba, obkrožena z baklami, lampijoni in transparenti je svojo pot po mestnih ulicah začela iz mestne hiše. Množica jih je pozdravljala z glasnim vriskanjem in kričanjem "Hoch!", vendar pa je njihovo dobro voljo kajkmalu pokvarila močna ploha, ki se je ulila nekje na sredi poti tega spreveda. Naliv je bil tako močan, da je slabo uro kasneje deroča Savinja prestopila bregove ter poplavlila mestni park in okrajno cesto v Laško.

Po nekoliko namočeni bakladi je sledil še "večer gospodov" v hotelu Pri zlatem levu. Njegova prostrana dvorana je bila nabito polna. Z nemško nacionalno pesmijo in napevi, ki sta jih izvajala ptujski in domači moški pevski zbor, je godba odprla veselo rajanje. S prisrčnim nagovorom je vodja celjskega pevskega društva Fritz Mathes pozdravil goste s Ptuja, takoj zatem pa se mu je njegov ptujski kolega zahvalil za prijazen sprejem. Njegovo zahvalo je spremljalo silno ploskanje in glasni vzkliki "Hoch Pettau!"¹¹

V nedeljo navsezgodaj, ob sedmi uri, so strelji iz možnarjev naznanili praznični dan in skupaj z jutranjo budnico predramili mesto. Celu dopoldne so se prebivalci trudili čim lepše okrasiti svoje hiše z venci, dračjem, rožami in zastavicami, po mestu pa je bilo "razobešenih mnogo prusačkih, cesarskih, štajerskih in drugih zastav".¹² Kar osem zastav je plapolalo na zvoniku Marijine cerkve, tudi na gimnazijskem poslopju je ponosno vihrala "črno-rudečo-žolta" zastava. Na mestni hiši pa je oko lahko zamažilo državno ali cesarsko zastavo.

Nekateri Slovenci pa so se iz prazničnega vzdušja nekoliko pošalili ter na porogljiv način pokazali svoje nasprotovanje takšni manifestaciji. Tako je na primer eden od slovenskih trgovcev v posmeh slavnosti svojo hišo okrasil tako, da je pred svoja vrata razobesil navadno kramo in tako priredil nekakšno razstavo smeti iz svoje trgovine.¹³ Poleg takšnih nagajivih posameznikov, pa je praznično vzdušje ponovno kazilo vreme, saj je skoraj celo dopoldne rahlo deževalo.

Glavnina povabljenih delegacij in posameznikov je prispela z dopoldanskimi vlaki. Ob pol enajstih so se vsa povabljená društva in ostali gostje zbrali na kolodvoru. Bil je veličasten prizor. Po taktih godbe so se člani društev in povabljeni gostje, opremljeni z zastavami, praporji in venci pomikali proti prizorišču. Na čelu so bili člani domačega prostovoljnega gasilskega društva, sledili so jim predstavniki Turnarskega društva, nato člani pevskega društva iz Maribora, Ptuja in Celja. Za njimi so korakali predstavniki političnih in narodnogospodarskih društev s podeželja ter zastopniki različnih občin. Na repu spreveda pa so hodili člani celjskega in konjiškega društva veteranov. Številna množica na ulicah je celotno pot od kolodvora do Grajskega trga vzhičeno pozdravljala slavnostni sprevod.

⁷ Slovenski narod, 27. oktober 1882.

⁸ Slovenski gospodar, 26. oktober 1882.

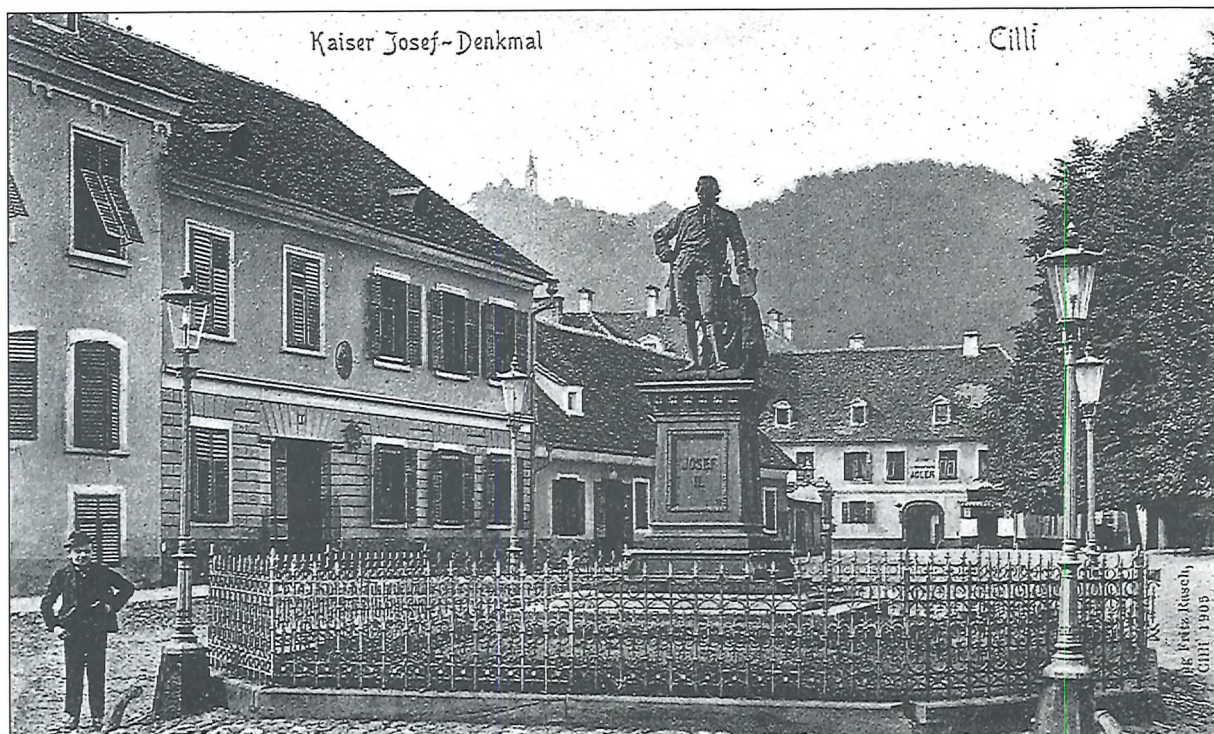
⁹ Cillier Zeitung, 2. november 1882.

¹⁰ Slovenski narod, 30. oktober 1882.

¹¹ Cillier Zeitung, 2. november 1882.

¹² Slovenec, 30. oktober 1882.

¹³ Cillier Zeitung 2. november 1882.

Spomenik Cesarju Jožefu II., 1905.

Da je manifestacija potekala brezhibno in brez kakršnihkoli izgredov, so skrbeli člani prostovoljnega gasilskega društva, ki so uspešno opravljali redarsko službo. Gospoda Fritz in Karl Mathes sta čudovito okrasila prizorišče na Grajskem trgu. Desno od spomenika je bila postavljena tribuna. Sedeži so bili namenjeni damam.¹⁴ Stojšča na tribuni so bila rezervirana za člane občinskega sveta z županom in pomembnejše goste - državne poslanca dr. Foreggerja, dr. Schmidererja, barona Hackelberga in druge. Na levi strani tribune je bil prostor za pevske zборе in godbo. Turnarji so se postavili poleg tribune. Pred spomenikom so stali člani društva veteranov in prostovoljnega gasilskega društva, za njimi pa naj bi se razkazovali predstavniki podeželskega prebivalstva, ki pa jih skorajda ni bilo. Za spomenikom so stali otroci mestne ljudske šole s svojimi učitelji.

Osrednja slovestnost se je pričela ob enajsti uri s praznično koračnico, ki jo je posebej za to priložnost zložil kapelnik Mayer. Nato je pevski zbor pod vodstvom zborovodje, nadučitelja Josefa Weiša zapel "Hymne von Herzog von Coburg Gotha". Med pesmijo je slavnost dosegla vrhunec, saj so na znak župana dr. Neckermanna s spomenika povlekli pregrinjalo. Nato je godba zaigrala nacionalno himno, slavnostni trenutek pa je popestrilo še bobnenje možnarjev in vzkliki navdušenja tisočglave množice. Ob tem se je na govorniški oder

povzpel učitelj meščanske šole August Tisch. Takšna slovestnost je seveda bila idealna priložnost za poudarjanje superiornosti nemške kulture... Za njim je na govorniški oder stopil posestnik Lenko iz Šempetra v Savinjski dolini, ki so ga Nemci pridobili kot predstavnika slovenskega okoliškega prebivalstva. S tem so organizatorji skušali poudariti slovensko sodelovanje na tej, izrazito nemško orientirani manifestaciji.¹⁵ Kot je kasneje poročal slovenski tisk, je Lenko v svojem govoru v slovenščini "zbujal kmete k zavezi z nemškutarji in liberalci" ter si "predrznil vladanje sedanjega cesarja z ono Jožefa II. nekako čudno primerjati".¹⁶

Oba govora sta bila nagrajena z živahnim ploskanjem. Pevski zbor je nato zapel pesem "Hoch vom Dachstein an" in ko je ta izzvenela, so razne delegacije in posamezniki začeli pod spomenik polagati razkošne vence - vseh darovanih vencev je bilo kar 42.¹⁷ Najlepše in najbogatejše med njimi

¹⁵ Posledica tega je tudi napačna ugotovitev Huga Seutta v navedem delu, da se je na slavnosti prikazala številna udeležba slovenskega podeželskega prebivalstva.

¹⁶ Slovenec, 30. oktober 1882.

¹⁷ Cillier Zeitung, 2. november 1882. Časnik tudi ugotavlja, da so stroški za vence presegali nabavno ceno samega kipa. Iz napisov na trakovih vencev (vkolikor niso bili brez napisa ali pa je napis spral dež in je bil nečitljiv) se je dalo razbrati darovance, med katerimi Cillier Zeitung navaja:

Kmetijska podružnica Celje, celjska podružnica Čebelarkega društva, celjska krajevna skupina Schulvereina, Nemško društvo Celje, Celjsko zdravniško društvo, Celjsko društvo veteranov, celjski Klub der Gemütlichen, Prostovoljni gasilski društvi iz Celja in Rogatca, celjsko

¹⁴ Te sedeže so si dame lahko za 1 goldinar zagotovile v predprodaji v prodajalni Josefa Coste na Poštni ulici.

so darovale predstavnice šibkejšega spola iz Slovenskih Konjic in Celja ter poslanec dr. Schmiderer. V imenu nemških gimnazijcev je venec položil osmošolec Jesenko. Slovestnosti so se namreč udeležili skoraj vsi profesorji celjske gimnazije (med njimi je bil tudi učitelj slovenskega jezika Lieskounigg) na čelu z ravnateljem dr. Svobodo, velik del slavnostnega prostora pa so zapolnili z nemškimi gimnazijci. Med udeleženci odkritja spomenika pa je bilo opaziti tudi predsednika okrožnega sodišča Heinricherja v družbi predstojnika pomožnih uradov. Med sicer številnim občinstvom pa skorajda ni bilo opaziti slovenskih meščanov in okoliških kmetov.

Po slavnostnem odkritju se je praznovanje nadaljevalo z banketom v kazini, ki se ga je udeležilo okoli 160 ljudi. Med državnimi uradniki sta bila prisotna le profesor Marek in predstojnik pomožnih uradov Schuh. Banket se je začel s številnimi zdravicami. Najprej je župan dr. Neckermann nazdravil njegovi visokosti cesarju Francu Jožefu. Godba je zaigrala nacionalno himno in ob petju so se slišali glasni "Hoch" vzkliki. Nato je Josef Rakusch z očarljivimi besedami nazdravil avstrijskemu ljudstvu, dr. Higersperger pa je dvignil kozarec štajerski deželi. S tem so se uradne in seveda precej umirjene zdravice končale. Že naslednji kratek govor poslanca dr. Foreggerja pa je zašel v popolnoma drugačno smer. V njem je poudaril negotovost stanja Nemcev v Avstriji in pomembnost bakle duha Jožefa II., s katere je končno padla iskrica upanja za Nemce v Avstriji. Še bolj radikalen je bil govor šentpavelskega župana, deželnega in državnega poslanca barona Hackelberga, v katerem se je razhudil, ker se odkritja spomenika niso udeležili vladni organi in je odkrito rovaril proti tedanji vladi.¹⁸ Eden od nemških dijakov pa je v svoji zdravici parafraziral, "da je stari vek črn, srednji vek rudeč, čas Jožefa II. pa zlat".¹⁹ Po številnih, v podobnem tonu zvanečih zdravicah, je bilo tudi to zadnje dejanje slavnosti zaključeno.

Ves ta trušč okoli čaščenja cesarja Jožefa II. namreč ni bila le navadna nostalgija, ampak jasen znak nemoči nemških liberalcev, ki so leta 1879 izgubili zaupanje cesarja in volilcev. To pa si je s podporo Slovanov in nemških konzervativcev pridobil grof Taaffe, s katerim je Avstrija zavila na

drugačno pot. In kot je zapisal Slovenski gospodar, liberalci "leta 1880 še niso verovali, da jim je minister grof Taaffe izkopal globok grob. A sedaj sprevidijo, da ne spležejo kmalu na konja, da se jim kot ustavovernim liberalcem bliža politična smrt." Nemški liberalci so zato pozornost med ljudmi skušali vzbujati z raznimi gibanji, naperjenimi proti Taaffeju in tudi cesarju. Eno takšnih je bilo tudi čaščenje spomina na velikega cesarja reformatorja Jožefa II. Pa ne le zaradi koristnih in naprednih reform, pač pa predvsem zaradi njegove liberalne vladavine, centralizacije in germanizacije drugih narodov v monarhiji. S tem so hoteli grofu Taaffeju in njegovi vladi oddati sporočilo, češ: "vi gospodje, ki imate sedaj v Avstriji prvo besedo, poglejte na vzgled slovitega cesarja Jožefa II. in spoznajete, da ne umete Avstrije prav vladariti - zato pa odstopite in pustite nam zopet do krmila."²⁰ Vse skupaj torej ni bilo nič drugega kot draženje Slovencev in nasprotovanje tedanji konzervativni vladi.

Slovenski tisk seveda ni imel nič proti Jožefu II. in njegovim reformam, saj je večkrat poudaril, da je "pristrčno želel blagor svojim narodom". Vendar pa je hkrati ugotavljal, da se je zmotil v sredstvih. Slovensko časopisje si je bilo edino, da je napačno mislil, "da je za obstanek Avstrije treba vsem deželim pravice pobrati in na Dunaju centralizacijo ustanoviti, kriva je naposled bila misel, da je Avstrijo mogoče le takrat srečno in uspešno vladariti, ako se vsi nenemški narodi hitrej ko mogoče ponemčijo ali germanizirajo." Poleg tega pa mu katoliško usmerjeno časopisje nikakor ni moglo odpustiti njegove politike v smeri krčenja pravic katoliški cerkvi. Slovenski tisk je nemške liberalce obtoževal, da se hočejo s takšnimi manifestacijami vrniti v absolutizem, "ki ne razdeljuje pravic vsem po razmeri bremen, v absolutizmu, ki bi Nemcem vse druge avstrijske narode na milost in nemilost izročil".²¹ Hkrati pa je opozarjalo, da je celo sam tik pred svojo smrtjo priznal svojo veliko zmoto in je veliko svojih reform preklical. Zato se je Slovincem zdelo popolnoma nekoristno oživljati ideje, ki so se izkazale kot neuspešne.

Kip cesarja Jožefa II. (po katerem je leta 1889 ime dobil tudi trg, na katerem je stal) obdan z lično ograjo je tako v mestu ob Savinji ponosno stal kot simbol nemštva. In kot tak je bil tudi večkrat oskrunjen. Prvič že februarja 1883, ko se veliko navdušenje nad liberalnim cesarjem še ni dodobra podelilo. Tedaj so neznanci nesrečnemu Jožefu II. odlomili meč, poškodovali tolerančni patent, ki ga je držal v levi roki, na hrbtni strani kipa pa so bile vidne poškodbe, ki jih je povzročil močan lučaj - na

in ptujsko Turnarsko društvo, celjsko, mariborsko in rogaško moško pevsko društvo, Ptujsko napredno društvo, Franc Jožefove toplice v Laškem, uredništvo Cillier Zeitung, nemški dijaki gimnazije, evangeličanska občina, Mestna občina Celje, Vitanje, trg Vojnik, trg Laško, somišljeniki iz Podčetrtna, vsi prebivalci Rogatca, ženske iz Celja in Konjic, dr. Foregger, dr. Schmiderer, Josef Pečnak iz Reke, Adolf Bendiener...

¹⁸ Cillier Zeitung, 2. november 1882. Zaradi tega govora, ki ga je Cillier Zeitung objavila v celoti, je bila ta številka tega lista zaplenjena.

¹⁹ Slovenski narod, 3. november 1882.

²⁰ Slovenski gospodar, 9. november 1882.

²¹ Slovenski narod, 27. oktober 1882.

tleh pri spomeniku je namreč ležal večji kamen, na katerem je bilo opaziti sledove brona in minija. Deutsche Wacht je napad označila kot podlost, ki je bila posledica nacionalnega fanatizma.²²

Zanimivo je, da je leta 1897 prav na trgu cesarja Jožefa zrasla mogočna zgradba Narodnega doma in tako je simbol nemštva v svojo bližino dobil glavni stan slovenskega političnega, kulturnega in gospodarskega življenja v mestu. In tudi tega leta, še pred slavnostno otvoritvijo Narodnega doma, je kip Jožefa II. doživel nova zasramovanja. Nepodpisani opazovalec je namreč nek poletni večer videl skupinico 5 do 6 smrkvcev, starih približno 12 let, ki se je naslonila na ograjo spomenika ter vztrajno pljuvala na presvetlega cesarja. Ko so jim naključni mimoidoči začeli groziti z batinami, so, kakor jih imenuje Deutsche Wacht, mladi atentatorji zbežali. Kot je domneval opazovalec, so bili otroci v to dejanje gotovo naščuvani, saj še niso spoznali, za kaj vse so lahko hvaležni narodnemu cesarju.²³

Po propadu Habsburške monarhije pa so tudi za iz brona vlito podobo Jožefa II. prišli drugačni časi. Že 29. novembra 1918 so neznanci z veliko mero humorja okrasili spomenik: "... in sicer se je odbil podobi nos ter ročaj meča; ogrnjen je bil z starim raztrganim dežnim plaščem, na glavo mu je bila posajena tropna čelada, za glavo je bil privezan z vrvjo k bližnjemu drevesu ter pri njem postavljen lesen drog".²⁴ Storilcev seveda ni nihče iskal. V noči na 2. januarja 1919 pa je kip dokončno "izgubil ravnotežje in je ležal na tleh". Nova doba je hudomušno ugotavljala, da "na trg pred Narodnim domom naravno spada drug spomenik, zato mu je pač Jožef pravočasno hotel napraviti prostor".²⁵ Še istega dne so podrti spomenik pod nadzorom straže odstranili in ga prodali za staro železo.²⁶

ZUSAMMENFASSUNG

**Celje soll sein Deutschtum zeigen!
(Enthüllung des Denkmals für Kaiser
Joseph II. im Jahre 1882 in Celje)**

Mit Joseph II. trieb man in der Habsburgermonarchie in allen Krisenzeiten einen Kult. Er bildete ein äußeres Zeichen der Kritik der da-

maligen Gesellschaft. Die Anhängerschaft Josephs II. rekrutierte sich aus verschiedenen politischen und sozialen Schichten. Liberale sahen in ihm vor allem einen energischen Reformator, von Protestanten und Juden wurde er wegen des Toleranzpatents hochgeschätzt, untere Schichten ehrten ihn als den Volkskaiser, der die Leibeigenschaft aufgehoben hat. Mit größtem Eifer wurde dieser Kult von den Deutschnationalen betrieben - vor allen jenen, die in sprachlich gemischten Gebieten oder an der Grenze zu den nichtdeutschen Kronländern lebten. Für sie war Joseph II. vor allem ein Deutscher. Als Ausdruck der Dankbarkeit wurden mithilfe von Spenden Denkmäler für Joseph II. errichtet, und ihr Standort wurde zum Schauplatz aller deutschen nationalen Feiertage.

Diese Idee fiel auch unter den Celjer Deutschen auf fruchtbaren Boden. Am 29. Oktober 1882, dem letzten Oktobersonntag, wurde auch in Celje ein Denkmal für Joseph II. feierlich enthüllt. Die Festlichkeiten hatten bereits am Vorabend begonnen mit solemner Stadtbeleuchtung und Fackelzug. Früh am nächsten Tag wurde die Stadt durch ein Morgenlied geweckt. Am Vormittag wurden Häuser geschmückt und aus den Fenstern deutsche, kaiserliche und steirische Fahnen entrollt. Die Feierlichkeiten begannen um 11 Uhr. Es kamen auch viele Gäste aus Ptuj, Maribor und den umliegenden Märkten angereist. Von den slowenischen Bürgern und der Landbevölkerung erschien kaum jemand. Unter dem Ertönen deutschnationaler Lieder gab der Bürgermeister Neckermann den Befehl zur Enthüllung des Denkmals. Der feierliche Augenblick wurde vom Jubel einer tausendköpfigen Menge und vom Donnern der Böller begleitet. Dann trat Hauptschullehrer August Tisch ans Rednerpult und nach ihm noch der Grundbesitzer Lenko aus Šempeter als Vertreter der slowenischen Landbevölkerung. Vor dem enthüllten Denkmal Josephs II. wurden dann Kränze niedergelegt. Die Festlichkeiten wurden fortgesetzt mit einem Bankett im Kasino, mit zahlreichen Trinksprüchen und einer Rede des Bürgermeisters von St. Paul, Baron Hackelberg, in der er die damalige Regierung offen aufs Korn nahm. Das Denkmal für Kaiser Joseph II. (nach welchem 1889 auch der umliegende Platz benannt wurde), das kunstvoll eingezäunt war, stand stolz in der Stadt an der Savinja als Symbol des Deutschtums. Und als solches wurde es mehrmals auch geschändet. Nach dem Untergang der Habsburgermonarchie erlebte auch das aus Bronze gegossene Standbild Josephs II. ein trauriges Schicksal. In den ersten Tagen des Jahres 1919 "verlor es das Gleichgewicht" und wurde darauf von der Stadtbehörde als Alteisen verkauft.

²² Deutsche Wacht, 11. februar 1883.

²³ Deutsche Wacht, 22. julij 1897.

²⁴ ZAC, MOC 1850-1918, A. Š. 196, del. št. 13402.

²⁵ Nova doba, 4. januar 1919.

²⁶ Deutsche Wacht, 4. januar 1919.

Marija Wakounig

Politika ministrskega predsednika Alfreda Windisch-Graetza na podlagi stenografskih zapisnikov državnega zbora

I. Uvod: Rodbina Windisch-Graetz v drugi polovici 19. stoletja

Rodbina Windisch-Graetz je imela v drugi polovici 19. stoletja posestva na Češkem, Moravskem, Ogrskem, v Nižji Avstriji in v današnji Sloveniji. Spadala je med najvišje plemiške družine, čeprav se po posesti in tudi ugledu ni mogla meriti n. pr. s Schwarzenbergi ali Liechtensteini. Alfred I., ki je kot feldmaršal za cesarja igral 1848 važno vlogo, ni svoje rodbine le uveljavil v zgodovinski literaturi, temveč je tudi pri svojih potomcih zapustil tako močan vtis, da pri še živečih Windisch-Graetzih ni o njem dovoljena niti najmanjša kritična beseda. V današnji Sloveniji je bila udomačena mlajša veja družine, ki izven avstrijskih dežel ni imela pravice, nositi naslova knez in je bila zaradi tega tudi izključena iz nasledstva v rodbini. Oče te veje je bil Veriand, brat legendarnega Alfreda I. Med leti 1820 in 1850 je prodal svoja posestva na Moravskem in v Nižji Avstriji in si za ta denar kupil nova tam, od koder je izvirala družina od 11. stoletja naprej. Gospodstva na spodnjem Štajerskem, kot Konjice z Oplotnico, Podčetrtek, Bizeljsko, Podsreda, in na Kranjskem Bled, Bogenšperk, Slatna, Haasberg ali Planina, Logatec, Jama pri Postojni in Štegerperk so obsegala nad 45.000 ha, po agrarni reformi pa približno 18.000 ha.¹ Veriand je bil izrazito gospodarsko misleči mož in je to lastnost izvrstno povezal s svojo muzično nadarjenostjo. To lastnost je prenesel na svoje potomce na Kranjskem in spodnjem Štajerskem, ki so se od starejše veje na Češkem razlikovali predvsem mentalno. Veriandov sin Ernst (oče Otona, ki je poročil nadvojvodinjo Elizabeto ali Erszi) na primer ni bil samo "žolnir" za cesarja in domovino, temveč je kot numizmatik in prazgodovinski raziskovalec obogatil duhovne vede.² Iz redkih pisem vemo, da

je bil hudomušen in poln humorja in tegob življenja v primerjavi s svojimi sorodniki na Češkem ni jemal preveč resno.

Približno od leta 1850 do druge svetovne vojne se opira znanje o mlajši veji rodbine Windisch-Graetz zgolj na fragmente. Baje je med drugo svetovno vojno požar popolnoma uničil rodbinski arhiv na gradu Haasberg/Planina. Kar vemo, je danes ohranjeno v Mariboru.³ In to je malo, kajti iz fragmentarno ohranjenih gospodarskih virov in nekaterih privatnih pisem ni mogoče napisati niti gospodarske, niti družinske zgodovine o mlajši veji. Leta 1959 je napisal Hugo-Vincenz Windisch-Graetz za družino "Unsere Familiengeschichte", ki pa je slab plagiat, na katerega se ni moč opirati, ker celo znanstvena dejstva interpretira fantastično (zbrane anekdote). Potomci te veje so danes udomačeni v Italiji. Ukvarjajo se predvsem z gospodarstvom. Rodbinski oziroma družabni deficit so deloma nadoknadili s porokami v visoke plemiške družine v Nemčiji (Fürstenberg) in deloma z močno prisotnostjo v italijanskih in nemških bulvarnih časopisih. Medtem ko sta obe veji do približno štiridesetih let tega stoletja gojili medsebojno komuniciranje, je to danes popolnoma ukinjeno. Bistveni razlog je ljubosumnost.

II. Alfred kot ministrski prezident

Za zgodovinarja je kljub dobrim virom težko preveriti, zakaj je po padcu Taaffejeve vlade leta 1893 postal novi ministrski predsednik ravno Alfred Windisch-Graetz. Od 1876 šef rodbine, je tri leta, pozneje kot 28-letnik pričel svojo politično kariero v državnem zboru. Politične izkušnje si je pridobival od osemdesetih let naprej predvsem kot podpredsednik oziroma predsednik gosposke zbornice - kjer je poročal o raznih materijah, in kot član avstro-ogrske delegacije. Lojalnost rodbine do cesarja ga je spodbujala, da se je z vso vnemo lotil

¹ Schematismus der Herrschaften und Güter in Steiermark, Brünn 1904 2. Auflage; Schematismus des landtäflichen und Großgrund-Besitzes von Kärnten und Krain, Wien 1902; Hugo-Vincenz Windisch-Graetz, Unsere Familiengeschichte, o.o. 1959, 148 - 150, 168, 188.

² Eduard Fiala, Collection Ernst Prinz zu Windisch-

Graetz, Prag 1895; Hannes Stekl, Marija Wakounig, Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert, Wien/Köln/Weimar 1992, 146.

³ Stekl, Wakounig, Windisch-Graetz, 17.

političnega delovanja, kjer je prav kmalu zaslovel kot eden najbolj zavzetih, vendar ne inovativnih parlamentarcev. Izkazal se je kot vnet bojevnik proti nemško-liberalni buržoaziji. Njegova koncilijantna narava in njegov izraziti čut za harmonijo sta omogočila kompromisno politiko, vendar sta ravno ti dve lastnosti vsebovali tudi nevarnost, da postane žrtev različnih interesov in skupin.⁴

Po padcu Taaffejeve vlade jeseni (novembra) leta 1893 se je na Dunaju pričelo prerivanje za njegovega naslednika. Pri tem sta si lastila vodilno vlogo Karl Hohenwart, predsednik fevdalno-konservativnega kluba, in Ernst Plener, voditelj liberalne zedinjene levice (nemški liberalci). Obadva sta favorizirala Windisch-Graetza. Kmalu zatem pa je Hohenwart začel govoriti o šibkem zdravju kneza in z nominacijo češkega namestnika, grofa Franca Thuna, popestril in razburil politično javnost. To je zopet pozvalo poljski klub, da je predlagal Kazimierza Badenija.⁵

2. novembra 1893 je cesar sprejel v Budimpešti vse tri omenjene in predlagane osebe. Po pogovorih je Franc Jožef pozval Alfreda Windisch-Graetza, da sestavi koalicijsko vlado. Zdi se, da je bil Plener tisti, ki je to v ozadju omogočil. Kajti Plener, ki je z Windisch-Graetzom sedel pri čeških pogajanjih, je vedel, da je knez korektnega, zanesljivega in lojalnega značaja, čeprav je v svojih spominih priznal, da je bil težaven in počasen mož, bojazljive in zadržane narave, kar ga je naredilo previdnega in nesigurnega.⁶ Očividno se je Plener tako zavzel za Windisch-Graetza zato, ker se mu je zdel le ta preračunljiv in šibek, kar bi Plenerju omogočilo, da bi se uveljavil kot siva eminenca.

Kot politični mentor je Alfredu stal ob strani njegov stric, princ Ludwig Windisch-Graetz. Očividno ga je on, proti lastnemu prepričanju, opogumil, da je nasledil Eduarda Taaffeja, kajti nečak mu je čestokrat v pismih pisal: "Ob ich was Gescheites zu Wege bringe, ist eine andere Frage" in s tem razodel svojo nesigurnost.⁷ Najbrž je

Ludwig kot general, in ker je bil v politiki onemogočen, upal, da bo preko nečaka v avstrijskem delu monarhije realiziral svoje politične ideje. Za Alfreda je izdelal politično strategijo s tremi alternativami: prvič naj bi si Alfred samostojno izbral ministre, kar je bilo v koaliciji pravzaprav utopično; drugič naj bi Alfred razvil daljnoročne politične koncepte, s katerimi bi si postavil spomenik in tretjič naj bi Alfred pri navidezno važnih zakonih ne pozabil na javni red in varnost.⁸ Knez je zares upošteval nasvet strica, samo predlog, da bi si pridobil Badenija kot ministra, je opustil.⁹ Najbrž je vedel, da bi mu poljski graščak v vladi zmajal zastavljeni cilj, to je, postaviti si spomenik.

Windisch-Graetzovo vlado so 11. novembra 1893 predstavili javnosti. Sestavljena je bila iz liberalne zedinjene levice, Hohenwartovega kluba in Poljakov.¹⁰ Konservativci, staročehi in deli poljskega kluba so v tej "zapršeni, od ljudstva odtujeni koaliciji" videli samo prehodno vlado.¹¹ Tudi cesar sam je hotel premostiti čas,¹² kajti v rokavu je imel talon poljskega "Bismarcka", Kazimierza Badenija.¹³ Domače naloge nove vlade so bile tako obširne, da je bilo že novembra 1893 jasno, da koalicijska vlada tega ne bo zmogla. Omenim naj samo osnutek deželne brambe, proračun, soglasje k proglašanju izrednih razmer na Češkem, razen tega socialno politiko, sodstvo, izobraževanje, gospodarstvo, posebno pa denarno reformo in izpeljavo reform neposrednih davkov ter spremembo volilnega reda.¹⁴

Od vsega začetka je imela vlada hude težave, kajti med koalicijskimi partnerji (kdo bo imel največ vpliva na Windisch-Graetza) je takoj izbruhnil hud izpodrivalni boj, ki je otežil produktivno delovanje. Opozicija je to nesložnost začela izrabljati, posebno mladočehom je uspelo vladi doka-

⁴ Prim. Gerald Stourzh, Die Mitgliedschaft auf Lebensdauer im österreichischen Herrenhause, 1861-1918, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 73, 75; Eugen Mack, Alfred Fürst zu Windisch-Graetz 1851 - 1927, Wolfegg 1929, 4; Friedrich Prinz, Die böhmischen Länder von 1848-1914, in: Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder 3, Stuttgart 1967/68, 3 - 238, tukaj 162; Stenographische Berichte des böhmischen Landtages, Sitzung 1883 August 6, 622.

⁵ Ernst von Plener, Erinnerungen 3, Stuttgart 1921, 99 - 101.

⁶ Plener Erinnerungen 3, 106, 112; Alois Czedik, Zur Geschichte der k.k. österreichischen Ministerien 1861 - 1916, 2, Teschen/Leipzig/Wien 1917, 1f; Stekl, Wakounig, Windisch-Graetz, 227.

⁷ Pismo Alfreda Windisch-Graetza stricu Ludvigu Windisch-Graetzu, Tachau 1879 april 4, Státní Archiv Klátovy (StAK), fond Windisch-Graetz (FWG), Rodinný

Archív (RA), karton 510. Cit. pri Stekl, Wakounig, Windisch-Graetz, 227.

⁸ Pismo Ludwiga Windisch-Graetza nečaku Alfredu Windisch-Graetzu, Lemberg 1893 oktober 31, StAK, FWG, RA, karton 472. Cit. pri Stekl, Wakounig, Windisch-Graetz, 229.

⁹ K Badeniju prim. Gerhard Dabringer, Marija Wakounig, "So liegen einmal die Verhältnisse in Österreich, daß man nicht mit rechter Freude ans Werk geht." Ein Vergleich der Kabinette Fürst Alfred Windisch-Graetz und Graf Kazimierz Badeni (v tisku).

¹⁰ Gospodarstvo in finance liberalci: Wurmbrand in Plener; sodstvo in poljedelstvo konzervativci: Schönborn in Falkenhayn; pouk, Galicija in notranje Poljaki: Madeyski, Jaworski in Bacqhem.

¹¹ Richard Charmatz, Lebensbilder aus der österreichischen Geschichte, Wien 1947, 139.

¹² Protokoll des Ministerrates 1893/18, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHStA Wien), Kabinettsarchiv, Direktionsakten/12.

¹³ Prim. Dabringer, Wakounig, "So liegen einmal die Verhältnisse in Österreich, daß man nicht mit rechter Freude ans Werk geht."

¹⁴ Stekl, Wakounig, Windisch-Graetz, 229-232.

zati, da ji povsem manjka čut za narodnostna vprašanja in socialnopolitični angažma. Ministre v parlamentu so tako zapletli v diskusije, da delo sploh ni šlo naprej, v javnosti pa se je ustvaril vtis, da Windisch-Graetzu primankuje avtoritete. Vzdušje pri debatah o veroizpovedi in izobraženaju je bilo tako napeto, da je vsa ostala prereča vprašanja porinilo v ozadje. Da ministrski predsednik sam ni imel čuta za potrebe prebivalstva se ni izkazalo samo pri njegovih visokoletečih govorih, temveč tudi pri zaščiti dela prebivalstva. Ko je na primer katoliški župnik Deckert v letu 1894 v svojih pridigah napadal dunajske Jude, je društvo za boj proti antisemitizmu (Verein zur Bekämpfung des Antisemitismus) od Windisch-Graetza zahtevalo javno in jasno stališče. Razen mlaterja praznih obljub pa knez ni nič ukrenil. Čeprav je iz njegovih osebnih pisem mogoče razbrati njegovo nenaklonjenost do vseh, ki niso bilo katoliki, posebno pa do ljudi, ki so bili židovske vere, je v tem primeru popolnoma klonil Plenerju, katerega orodje je bil še jeseni 1894.¹⁵

Tako ni čudno, da se tudi glede reforme volilnega reda ni nič premaknilo. Windisch-Graetz je skušal ugoditi vsaki frakciji, kar pa je precej razkačilo cesarja, ki se je v svojem prestolnem govoru zavzel za to reformo.¹⁶

Odborniki se niso mogli zediniti zaradi petega volilnega razreda, sploh so se konzervativci branili politične participacije obrtnikov in delavcev. Potem, ko so šli delavci na cesto,¹⁷ je Franc Jožef jeseni 1894 poklical Windisch-Graetza k sebi, ta pa je za tako delovanje vlade imel samo izgovore. Zdi se, da je hotel predložiti izpeljano reformo, kar pa ni bilo mogoče, ker so ministri iz različnih političnih taborov zasledovali nasprotujoče si cilje. Šele, ko so v začetku marca 1895 demonstrirali delavci pod okni njegovega službenega stanovanja, kjer je plesala izbrana dunajska družba, se je Windisch-Graetz odločil, da predloži državnemu zboru vsaj kompromisni predlog. Ko je nastopil pred parlamentom, se je izkazalo, da je nudil poslancem samo minimalni konsenz brez posebnih vsebinskih kakovosti. Klonil je cesti, katero je mrzil, ker je bila zanj sinonim za delavsko gibanje.¹⁸

Čeprav je koalicija pri reformi volilnega reda podlegla, je šele celjsko gimnazijsko vprašanje zrušilo to nesrečno vlado.

III. Celjsko gimnazijsko vprašanje na podlagi stenografskih zapisnikov

Objektivno je treba priznati, da je Windisch-Graetzova vlada naletela na zelo neugodno razporeditev političnih sil. Poraz volilne reforme in odstop zunanjskega ministra Gustava Kálnokya so koalicijsko vlado pripeljali v neizhodno situacijo.¹⁹ Spodtaknila se je ob navidezno nevažnem vprašanju, namreč vpeljavi paralelnih razredov na celjski gimnaziji,²⁰ kjer je z izjemo dveh let od 1851 naprej prevladovalo število slovensko govorečih dijakov.²¹

Slovenski poslanci Hohenwartovega kluba so podprli vlado Windisch-Graetza samo pod pogojem, da le-ta uresniči že od Taaffejeve vlade obljubljeno vpeljavo dvojezičnih razredov na celjski gimnaziji. Že ob koncu novembra 1893 se je vlada obvezala poslancu Mihaelu Vošnjaku, da bo upoštevala to obljubo pri proračunu za leto 1895. Ko so bila v marcu 1894 v proračunskem odboru pogajanja za pouk, je uspelo Slovencem doseči pristanek, da bo vpeljavo slovenske nižje gimnazije že v šolskem letu 1895/96, ne da bi se pri tem vlada za ta rok definitivno izrekla. Potem ko je poslanec France Šuklje z argumentom, da je na celjski gimnaziji 210 slovenskih proti 123 nemškogovorečim dijakom, še opomnil na obljubo Taaffejeve vlade, se je razplamtela živahna diskusija, ki pa s strani nemškonacionalcev ni obetala nič dobrega, kajti češki Nemec, Ernst Bareuther je napadal vlado in ji očital, da proti lastnim zagotovilom obravnava v prvi vrsti narodnostna in politična vprašanja.

Kljub stvarnim razlogom so se začeli upirati tudi nemški liberalci, kar je sprva Plenerja samega zelo začudilo. V poletju leta 1894 so se nasprotja zaostila. Minister za pouk, Stanislav Madeyski, je za izpeljavo te obljube pridobil celo cesarja, ki sicer ni bil zelo navdušen, da se na celjski gimnaziji vpeljejo paralelni razredi. Vendar si je, ko je Madeyski avgusta 1894 predlagal finančni proračun, premislil tudi Plener in skupno z grofom Gundackerjem Wurmbandom zavzel odklonilno

¹⁵ Plener, *Erinnerungen* 3, 118, 130, 171; Erich Graf Kielmansegg, *Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker*, Wien 1966 252.

¹⁶ Kielmansegg, *Kaiserhaus*, 250; Stekl, Wakounig, *Windisch-Graetz*, 229.

¹⁷ Czedit, *Ministerien* 2, 3; Kielmansegg, *Kaiserhaus*, 251; Plener, *Erinnerungen* 3, 186.

¹⁸ Peter Schöffler, *Der Wahlrechtskampf der österreichischen Sozialdemokratie 1888/89 - 1897*, Wiesbaden 1986, 439 - 441, 466 - 468, 481f.

¹⁹ H Kálnokyju in k aferi Agliardi prim. Walter Rauscher, *Zwischen Berlin und St. Petersburg. Die österreichisch-ungarische Außenpolitik unter Gustav Graf Kálnoky*, Wien/Köln/Weimar 1993, 208-214.

²⁰ Nadalje primerjaj *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates*, XI. Session, knj. 10 - 17, 1893 - 1895.

²¹ Izčrpno Berthold Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen von 1867, ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornehmlich auf die innerösterreichischen Alpenländer* 1, Graz/Köln 1960, 107-109; Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich* 7 (osem knjig), Wien 1902 - 1914, 512 - 514; Plener, *Erinnerungen* 3, 146 - 150, 242f.

stališče. Da ne bi prišla med mlinske kamne strankarskih zahtev in lojalnosti do vlade sta mobilizirala za nadaljna pogajanja vplivne nemško-nacionalce, ki naj bi se namesto njih pogajali na Štajerskem. Zato sta štajerskemu odborniku Karlu Stürgkhu obljubila naslov ministrskega svetnika in nemškemu poslancu Richardu Foreggerju priključitev obrobni občini na celjsko. Obe kupčiji je zavrnil sam cesar.

Ker se po tej poti ni dalo nič doseči, so nemški liberalci celjski problem s hujskanjem povzdignili na prestižno raven. Njihov vpliv naj bi se meril s celjskim gimnazijskim vprašanjem. Še oktobra so se nemški liberalci odločili, da bodo glasovali proti Celju, nakar je predlagala vlada slovenskim odbornikom gimnazijo v Žalen (tam bi bila samo slovenska gimnazija, ne dvojezična oziroma v spodnji stopnji dvojezična, v višji pa nemška). V decembru so zaradi tega Slovenci zavrnil finančni proračun za leto 1895, ker ni vseboval obljube vlade. V drugi polovici februarja 1895 so Slovenci s poudarkom ponovili svojo zahtevo. Windisch-Graetzu so bile roke zavezane. Hohenwart mu je grozil, da bo takoj izstopil iz koalicije, če ne bo uresničil slovenske zahteve. Po drugi strani mu pa ni ostalo prikrito, da so nemškonacionalci hudo pritiskali na nemške liberalce, posebno še na Plenerja. Še pred vigredno sejo leta 1895 je povabil Windisch-Graetz k sebi na slavnostno večerjo, kjer je hotel rešiti celjski problem, vodilne zastopnike vseh strank. Štajerska konservativca Alois Liechtenstein in prelat Alois Karlon sta skušala vplivati pomirjujoče, kar pa jima ni uspelo, ker Madeyski pri večerji ni odprl ust, čeprav so ga Slovenci spraševali, kako naj bi se uredila celjska gimnazija.

Zaradi nadaljnjih pogajanj se je debata v parlamentu zavlekla do 11. junija 1895, ne da bi se pristojni zedinili, tako da so pogovore ukinili. V zasedanju ministrskega sveta 14. junija je Plener grozil z izstopom iz koalicijske vlade, če bo odobrena proračunska postavka Celje. Nemški liberalci so namreč zaradi Celja zašli v hudo notranjo krizo in Plener je skušal z grožnjo očitno rešiti lastno kožo. Da bi rešil koalicijsko vlado, se je začel Windisch-Graetz ponovno pogajati s Hohenwartom in ga tudi pridobil za to, da se ustanovi gimnazija v bližnjih Brežicah. Ker si nemški liberalci zaradi novega kraja niso bili edini, je dva dni pozneje vprašal Windisch-Graetz Plenerja in Wurmbranda, če hočeta zapustiti vlado. Potem, ko sta odgovorila, da mora cela vlada odstopiti, je skušal ministrski predsednik pomiriti tako konservativce kot liberalce in predlagal, da se na tihoma vpeljejo slovenski paralelni razredi v Celju brez proračunskega odloka. To vprašanje je hotel povezati z drugim perečim vprašanjem, namreč s ponovnimi pogajanj o volilni reformi.

Plener mu je odgovoril, da bi izzvala vpeljava paralelnih razredov v Celju hud odpor Nemcev in da je zaradi tega vlada predlagala slovensko gimnazijo na drugem kraju. Ker pa so se Nemci uprli tudi temu predlogu in je vzdušje napeto, morajo zavzeti liberalci od svojih volilcev jasno stališče. Izjavil je, da nemški liberalci, ne le zaradi Celja, ne vidijo več nobene možnosti plodnega sodelovanja in da bodo po odobritvi paralelnih razredov na celjski gimnaziji zapustili koalicijo. Plenerjev izjavam se je priključil Olivier Baquehem in krivil posebno konservativce. Julius Falkenhayn pa jih je branil in dolžil liberalne časopise. Madeyskiju je uspelo, da so se ministri po medsebojnem obtoževanju zopet ukvarjali s causo primo. Da se bi naslednja vlada znova spopadla s tem vprašanjem, je predlagal odobritev celjske gimnazije, potem pa odstop vlade. Temu se je uprl Wurmbrand. Plener pa se je izrekel za demisijo še pred formalnim izstopom liberalcev koalicije. Potem ko je izjavil Jaworski Appolinar, da mora biti demisija utemeljena, se je večina izrekla za ta postopek. 18. junija je bila predčasno zaključena plenarna seja poslanske zbornice, ker je bila nato seja proračunskega odbora. Po odobritvi paralelnih razredov na celjski gimnaziji z devetnajst proti petnajst glasov so nemški liberalci zapustili koalicijsko vlado. Dan pozneje je bilo zadnje ministrsko zasedanje vlade, nato je Alfred Windisch-Graetz izročil cesarju pismo svoj odstop.²²

Rodbina sama je kot zmeraj tudi tokrat pokazala družinsko solidarnost. Še preden so nemški liberalci zapustili vlado, je izdelal stric Ludwig za Alfreda neke vrste obrambno strategijo, ki naj bi preprečila izgubo avtoritete in prestiža. Ludwigovi argumenti glede volilne reforme se niso ujemali z resnico, ker je krivil izključno nemške liberalce. Sklepal pa je pravilno, da so nepomembno stvar, to je celjsko gimnazijo, neupravičeno napihili za življensko vprašanje nemštva.²³

Politično dejavnost Windisch-Graetza je težko objektivno oceniti, ker ji manjka rdeča nit. Medtem ko je kot podpredsednik in pozneje kot predsednik gosposke zbornice in kot član avstro-ogrske komisije objektivno in odprto agitiral, je kot ministrski predsednik koalicijske vlade izživel skorajda vse napake, ki jih je imel kot mladenič. Od strica Ludwiga vemo, da je v svoji pedantnosti tako trmoglavil pri malenkostih, da je ob tem popolnoma izgubil čut za celoto oziroma za pomembnost stvari. Stric ga je novembra leta 1893 svaril,

²² StAK, FWG, RA, karton 646.

²³ Ludwig Windisch-Graetz nečaku Alfredu Windisch-Graetzu, Wien 1895 Juni 14, StAK, FWG, RA, karton 472.

da ne bi dražil Franca Jožefa s svojo pedantnostjo a prav to se je zgodilo. Razen tega se je Alfred pri važnih političnih odločitvah zanesel raje na svojo vero in svetega Tomaža kot pa na razum.²⁴ V družini ni primanjkovalo glasov, ki so se zgražali nad tem, da se je rodbina v temeljnih vprašanjih morala podrediti vlogi rodbine za cesarja in za državo. Njegov izrek "Wie Euer Majestät befehlen!" je imel veljavo za vse Windisch-Graetze in je presedal vsem, tudi cesarju.

Kot knez v Tachovi na Češkem je bil vaje reprezentirati. Čeprav je bila rodbina zaradi loterije feldmaršala od sredine šestdesetih let naprej v hudi denarni stiski, se Windisch-Graetz ni bil pripravljen sprijazniti s tem. Avstrijsko plemstvo si je tam posebno v zimski sezoni podajalo kljuko, kar je še bolj zaostriло finančne probleme rodbine. Kot ministrski predsednik se je posvetil najprej popolni prenovi službenega stanovanja v Herren-gasse na Dunaju. Adaptacija se je tako zavlekla, da je v njem do svojega odstopa preživel le nekaj družabnih večerov. Nekateri, kot Kielmansegg, so ocenili Alfredovo vladanje kot prezidiranje, ne pa kot vladanje.²⁵

Priznati pa je treba, da Windisch-Graetz ni imel težav z javno dvo- oziroma večjezičnostjo. V čeških pogajanjih se je posluževal iz taktičnih razlogov češčine. Do razpada monarhije ni le dopisoval v tem jeziku, temveč je bil zagovornik dvojezičnosti. S tem hočem samo reči, da za Windisch-Graetza paralelni razredi na celjski gimnaziji niso bili problem, temveč odnos nemških liberalcev do drugomislečih. Celjsko gimnazijsko vprašanje pa je bilo samo pretveza za odstop Windisch-Graetzove koalicijske vlade, kajti prej ali slej bi se njegova vlada zrušila tudi brez "Celja".

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Politik des Ministerpräsidenten Alfred Windischgrätz im Spiegel der stenographischen Protokolle des Reichsrats

Die Familie Windischgrätz hatte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts Besitzungen in Böhmen, Mähren, Ungarn, Niederösterreich, aber auch im heutigen Slowenien. In Slowenien war der jüngere Zweig der Familie Windischgrätz beheimatet. Dieser Zweig hatte Besitzungen in der Steiermark und in Krain, die mehr als 45.000 ha, nach der Agrarreform 18.000 ha umfaßten.

Nach dem Fall der Regierung Taaffe im Jahre 1893 begann unter den Politikern in Wien der Kampf um Taaffes Nachfolge. Von drei Kandidaten entschied sich der Kaiser für Alfred Windischgrätz. Auf die politische Tätigkeit des letzteren versuchte seine Umgebung Einfluß zu nehmen, vor allem sein Onkel Ludwig, der auf diese Weise einen Ersatz für seine mißglückte militärische Karriere zu finden versuchte.

Alfred Windischgrätz war dem Herrscher gegenüber loyal, ein eifriger Kämpfer gegen die liberale Bourgeoisie, hatte jedoch keine durchgreifenden politischen Ideen und entbehrte der notwendigen politischen Flexibilität. Die Koalitionsregierung, an dessen Spitze er stand, betrachteten geschicktere Politiker als eine Übergangsregierung, mit der der Kaiser Zeit zu gewinnen versuche. Die Koalition war nicht imstande, auf alle Herausforderungen der Zeit zu antworten. Der Sturm, der durch die Frage der slowenischen Parallelklassen am Celjer Gymnasium ausgelöst wurde, brachte diese Regierung zu Fall.

²⁴ "Ich habe heute morgen bei St. Thomas meine Andacht verrichtet und ich hoffe daß Gott mir helfen wird in der Erfüllung meiner Pflicht und meiner Aufgaben. Cit. pri Alfred Johann Rességuier, Fürst Alfred zu Windischgrätz, Freiherr zu Waldstein und im Tal, in: Jahrbuch der Vereinigung katholischer Edelleute in Österreich, Innsbruck/Wien/München 1929, 57 - 69, tukaj 67.

²⁵ Kielmansegg, Kaiserhaus, 252.

Avguštín Malle

Dvojezične šole in pouk slovenščine ob koncu 19. stoletja na primeru Koroške s posebnim ozirom na razprave v koroškem deželnem zboru

V svoji prvi zakonodajni periodi je koroški deželni zbor na predlog poslanca Ferdinanda Steinera (kurija mest in trgov, volilni okoliš Friesach, Althofen, Hüttenberg in Straßburg) razpravljal o problemu, ki je odločilno vplival na nadaljnji potek šolstva na južnem Koroškem. 1. decembra 1866 je imenovani poslanec predlagal, da naj deželni zbor prosi deželno vlado: "Zahteva občin za uvedbo pouka nemščine v šoli naj se s poudarkom uveljavi."¹ Za obravnavo predloga je bil izvoljen petčlanski komite, v katerem so bili sledeči poslanci: Ferdinand Steiner (kurija mest in trgov), dr. Josef Erwein (kurija veleposestva), Josef Mayer (kurija kmečkih občin: Celovec, Trg, Borovlje), Franz Stockert (veleposestniška kurija) in Leopold Nagel (trgovsko-obrtna zbornica). Po tej zahtevi so se izvršile prošnje občin vse do obravnave predloga takole: 2. decembra 1866 je 14 občanov občine Žihpolje prosilo deželni svet, "da se na naši šoli uvede poleg slovenščine nemški jezik kot enakopraven učni jezik in sploh da se občini zagotovi odločilen vpliv na šolo".² Prošnjo občanov je deželnemu zboru predložil poslanec Steiner. Na deveti seji pa je poslanec Josef Mayer predal deželnemu zboru prošnji občin Poreče in Šmartin na Dholici za uvedbo nemščine na tamkajšnjih šolah.³ Na naslednji seji (15. decembra 1866) je poslanec Josef Hueber (kurija veleposestva) predal peticijo občine Sveče za uvedbo izključno nemščine na šoli v Svečah in na bodoči šoli v Bistrici v Rožu.⁴ Zadnja v vrsti je bila prošnja občine Grabštanj.⁵ Peticijo je predal deželnemu zboru poslanec dr. Josef Janesch (kurija veleposestva). Podpisniki žihpoljske peticije so opozorili na svojo permanentno povezanost z Nemci in se sklicevali na ureditev v letih 1847 - 51, v katerih so se šolarji naučili "popolnoma nemško". Bolj zanimiva je utemeljitev občine Pokrče. Ta

občina se je sklicevala na bližino glavnega mesta ter na povezanost z dolino Gline in na bližnje tovarne. Menila je, da slovenski prebivalci sami želijo, da se skopo odmerjeni čas pouka koristno uporabi in da se uvede nemški učni jezik, ker je nemščina kulturni jezik, ki omogoča otrokom nadaljnjo izobrazbo, povezavo z inteligentnejšim delom prebivalstva in pripomore do moralne višine ter pospešuje materialno blaginjo. Občina je trdila, da otroci slovanskih staršev že od doma zadostno obvladajo svojo materinščino. Učenje tujega slovanskega narečja je označila kot izgubo časa. Sledilo je opozorilo, da je všolanih v šolo tudi 27 družin, ki ne obvladajo slovanskega narečja, medtem ko vsi prebivalci obvladajo nemščino. Tem izvajanjem se je vsebinsko priključila občina Šmartin na Dholici, ki je še sporočila, da učitelj Lorenz Sereinig noče učiti v nemščini, kar da dela tudi učitelj v Porečah. V davčni občini Bistrica v Rožu so podpisniki peticije menili, da šolski neuspeh lahko pripisujejo izključno rabi "slovenske učne metode". Opozarjali so na industrijski značaj kraja ter menili, da je otrokom zagotovljena boljša bodočnost le z uvedbo nemškega učnega jezika. Vlagatelj peticije, ki sta jo podpisala župan, občinski odbor ter jo je podpiralo 115 posestnikov, je menil, da ni usoda otrok, da bi ostali v kraju, temveč da bodo iskali kruha pri vseh fužinah Koroške in tudi zunaj nje in da je za njihovo bodoče življenje nemščina neobhodno potrebna. Deželni zbor je vse prošnje obravnaval na zadnji seji zakonodajne periode 19. decembra 1866.⁶ Poročevalec je bil Josef Erwein. Povedal je, da so pri delu komiteja sodelovali trije strokovnjaki in deželni predsednik ter utemeljeval predlog. Ni več govoril o pouku nemščine v smislu Steinerjevega predloga temveč o nemščini kot učnem jeziku. Navedel je zahteve naštetih občin ter omenil, da se v številnih slovenskih občinah javlja odpor proti plačevanju doklad za šole, ker se ne uči v nemščini. Rekel je, da v Celovcu obiskuje nemške šole nad 200 otrok iz vseh slovenskih delov dežele. Potem je navedel

¹ Stenographische Protokolle des kärntnerischen Landtages (v nadaljnjem Protokoli), I. zakonodajna perioda, V. sesija, 4. seja, str. 26.

² n. o. m., 5. seja, str. 53n.

³ n. o. m., 9. seja, str. 143n.

⁴ n. o. m., 10. seja, str. 165n.

⁵ n. o. m., 11. seja, str. 197.

⁶ n. o. m., 12. seja, str. 224 - 240.

posebne vzroke, zakaj se Slovenec uči nemščine: "Več kot tisočletje je preživel v sosedskem prijateljstvu z Nemcem, z njim je delil usodo, v Nemcu je spoznal dobrega poštenega sosedo; zaradi potreb dnevnega življenja, po trgovini in prometu je v vsem in z vsem navezan na promet z Nemcem in tako je zaradi materialnih interesov prisiljen, da se nauči nemškega jezika.

Seveda pa so ti interesi in te potrebe obojestranske in zato se tudi Nemci pogosto učijo slovenski jezik, toda v razmerju obeh jezikov bo prednost na Koroškem vedno na strani nemščine in sicer preprosto zaradi tega, ker priučenje nemščine nudi Slovencu (dem Wenden) praviloma vsoto prednosti, ki se Nemcu z priučenjem slovensčine ne nudijo.

Slovenec na Koroškem noče, da mu je meja njegove občine - tudi meja sveta; to pa mu doma je brez znanja nemščine."

Govoril je o tem, da mora imeti velika država državni jezik; ni dopuščal dvoma, da je to lahko le nemščina, ki je jezik znanosti, jezik uprave, službeni jezik vojske in ki je gibal prometa, industrije ter trgovine in obvlada vso srednjo Evropo. Slovensčini je pripisal mesto le še pri verouku, s pomočjo nemškega učnega jezika naj bi se slovenski otroci tam, kjer bi imeli možnost občevarjanja v nemščini tudi zunaj šole, naučili nemščine v dveh letih, ostali pa naj bi se nemščine naučili najkasneje v šestih letih. Poudarjal je, da nemški učni jezik želijo prav slovenske (vindiš) občine in svaril pred negativnimi posledicami, če njihovih želja ne bodo upoštevali. Poslanec Tschabuschnigg, prav tako iz vrst veleposestniške kurije, je polemiziral proti načelu, da naj bi bil učni jezik pri osnovnem pouku materinščina otrok, in zagovarjal načelo, da naj poteka v jeziku, ki ga otrok odnosno njegovi starši izberejo in da naj bi tozadevno imele odločilno besedo občine. Občine naj bi imele pravico izbire med deželno jezikoma. Dopuščal je, da na tak način ne bo možno ustreči željam manjšin, "toda povsod in predvsem v javnem življenju se morajo manjšine naučiti, da se podredijo odločitvi večine". Dotaknil se je pojavov asimilacije, govoril o vlogi duhovščine in vrednotil oba jezika. Poslanec Franc Novak, zastopnik kmečke kurije velikovškega okraja, je omenil zapostavljanje slovensčine v predmarčni dobi in govoril o slovenskem narodnem preporodu po marčni revoluciji, obžaloval, da se je nemščina izrinila iz slovenskih šol in zagovarjal univerzalni jezik. Slovensko prebivalstvo zaradi uporabe nemščine ne bi izgubilo narodnosti. "Slovenci Koroške ostanejo Slovani, četudi govorijo nemško, tako kot ostanejo Slovani Slovenci Istre in Dalmacije, tudi če govorijo italijansko in so si prisvojili italijansko kulturo," je povedal Novak. Drugi poslanec velikovškega okraja, izvo-

ljen v kmečki kuriji, Josef Schwab je skušal vzeti Slovincem strah pred germanizacijo in raznarodovanjem v primeru uvedbe nemščine. Na osnovi primerov in izkušenj je menil, da tisti, ki se učijo več jezikov, za svoj narod nikakor niso izgubljeni. Poslanec Josef Mayer se je zavzemal za ločitev cerkve in države ter za pravice občin v šolskih zadevah - pri imenovanju učiteljev in izbiri učnih predmetov. Kot virilist je krški škof Valentin Wiery naredil vtis, da bo ustregel volji večine. Poslanec Steiner, ki je vso debato sprožil, je poudarjal pomen nemščine za Slovence na Koroškem, nasprotoval načelu, da naj bi bil jezik v cerkvi tudi učni jezik v šoli, izpostavljala koristi znanja nemščine, se obrnil proti samovolji duhovnikov ter razpravljala o nemščini kot svetovnem jeziku. Močno je kritiziral konkordat, zlasti pa dve odredbi ordinariata, ki sta po njegovi oceni protežirali slovensčino, in ju označil kot povzročiteljici ignorance in intolerance, kar da je privedlo do narodnostnih trenj v nekaterih občinah. Seveda ni pozabil omeniti, da sta oba naroda v deželi skozi stoletja v miru živela skupaj. Posebno je še poudaril potrebnost nemščine v primeru nadaljnjega šolanja. Nazadnje je deželni zbor sprejel soglasen sklep, da je treba željam občin po možnosti ustreči. V tej zvezi je bil v deželnem zakoniku objavljen razglas, ki je urejal uporabo nemščine kot učnega jezika na ljudskih šolah slovenskih občin. Ta razglas je temeljil na odredbi državnega ministrstva z dne 29. junija 1865 in določal, da se mora verouk poučevati v slovensčini, ostale predmete da pa je treba v enaki meri poučevati v nemščini in slovensčini. Ministrstvo je bilo prepričano, da s tako ureditvijo namen ljudske šole kot versko-nravne vzgojne ustanove ni ogrožen, seveda pod pogojem, da učitelj v potrebni meri obvlada oba jezika.⁷

Razprava v koroškem deželnem zboru konec leta 1866 je že nakazala razvojno smer osnovnega šolstva na južnem Koroškem v naslednjih desetletjih. Nihče od poslancev se ni zavzel za slovenski učni jezik, slovenskega narodnega poslanca v celem 37 članskem zboru ni bilo. Podrejenost slovensčine je sledeči državni zakon o ljudskih šolah še okrepil. Izbiro učnega jezika je prepustil deželnemu odboru, v katerem koroški Slovenci nikoli niso mogli dobiti zagovornika svojih narodnih zahtev. Tako so vse peticije, zahteve ter sklepi slovenskih občin za večje upoštevanje slovensčine v ljudski šoli odnosno za uvedbo slovenskega učnega jezika, ki so se vrstile vse do pričetka prve svetovne vojne, ostajale neučinkovite. Okrajne in deželne oblasti so mojstrsko izigrale narodno zavedno in narodno indiferentno slovensko prebi-

⁷ Landesgesetz- und Verordnungsblatt für das Herzogthum Kärnten, leto 1867, str. 19n.

valstvo na Koroškem. V deželni zboru so maloštevilni slovenski poslanci zaman zahtevali narodno enakopravnost na šolskem področju. Večina se je lahko zanašala, da bo proti slovenskim zahtevam nastopil ta ali oni poslanec, izvoljen tudi z glasovi s slovenskega etničnega ozemlja.

Slovenščina je našla prijazno mesto le na maloštevilnih ljudskih šolah na Koroškem. Zlasti je primanjkovalo narodno zavednega in jezikovno usposobljenega učiteljstva. Redki slovenski učitelji so zapuščali Koroško, njihov položaj pa je pogosto oteževalo tudi nerazumevanje koroških slovenskih politikov za njihove socialne in poklicne probleme. Razhajanja v političnih pogledih ne bi bila nepremostljiva, če jih ne bi načrtno in dosledno poglabljalo nemško nacionalistično časopisje in nekateri politiki nemške večine v deželi.

Prizadevanja zlasti koroških Slovencev za časa monarhije za večjo enakopravnost slovenščine, odnosno za slovenski učni jezik na osnovnih šolah je sintetično prikazal Peter Novak. Svoji razpravi je priobčil številne dokumente iz tega časa.⁸ Razpravo k tej tematiki je objavila tudi Maria Kurz.⁹ Omenili smo le dve razpravi zadnjih let, brez težav pa bi lahko našli še vrsto diplomskih nalog, ki obravnavajo zgodovino utrakvistične in zatem dvojezične osnovne šole na Koroškem.

Z nazivom "utrakvistična šola" smo se dotaknili pojma, ki ima za koroške Slovence izrazito negativen predznak. V strokovni literaturi najdemo pozitivne interpretacije pojma, v koroški inačici pa ima predvsem negativne. Za ministrstvo za uk je bil značaj utrakvizma ta, "da na neki šoli poučujejo posamezne predmete, pouk jezikov pri tem ni upoštevan, v enem, druge predmete pa v drugem učnem jeziku, ali pa da je učni jezik za en in isti predmet v posameznih razredih šole različen in da je taka ureditev obvezna za vse šolanje".¹⁰ Zgodovinar Gerald Stourzh ocenjuje, da so utrakvistične šole odprle vrata za poklicno in socialno napredovanje, "vendar so obenem povzročile močan vrtinec nacionalne asimilacije".¹¹ Utrakvizem je v svojih spominih negativno ocenil koroški slovenski politik Franc Petek: "Utrakvistična šola, kot se je razvila na Koroškem, nikoli ni imela namena, da bi gojila slovenščino in slovensko kulturo. Nikoli ni bila kaj drugega kot specifična oblika prehoda k nemški šoli. ... Nastala je preprosto zaradi tega, ker je bila zaradi jezikovnih razmer na

južnem Koroškem potrebna, kajti ljudje dejansko niso znali nemško. Posledica njenega obstoja je bila, da so se šole razlikovale od občine do občine. O utrakvistični šoli kot enotnem tipu na Koroškem pravzaprav ne moremo govoriti."¹² Glede položaja slovenščine na koroških šolah pravi Teodor Domej: "Načelo o materinščini kot učnem jeziku na Koroškem pravzaprav nikoli ni bilo uveljavljeno. Nemščina je tudi v slovenskem ali dvojezičnem delu Koroške vedno imela močno prevladujoče, včasih pa tudi izključno mesto. Šola je veljala za pomembno učilnico nemščine kot glavnega in prevladujočega jezika v družbenem življenju Koroške."¹³ Funkcijo tega šolskega tipa opisujeta zgodovinarja Haas in Stuhlpfarrer takole: "Suvereno uporabljen instrument za preprečitev nacionalne emancipacije koroških Slovencev je bila tako imenovana utrakvistična, se pravi dvojezična ljudska šola na Koroškem."¹⁴ Slovenski poslanci so v koroškem deželni zboru večkrat govorili o gospodarski zaostalosti južne Koroške. Vzroke so videli v neenakomerni porazdelitvi deželnih sredstev na razne predele dežele, deloma tudi v neenakem subvencioniranju kmetijstva, predvsem pa v šolskem sistemu, ki je materinščino velikega dela koroškega prebivalstva odiral na skrajni rob in s tem zaviral njegov vsesplošni družbeni razvoj.

Ob pričetku zadnjih dveh desetletij monarhije odnosno okoli 1893 je bil osnovnošolski sistem, kot je bil na voljo koroškim Slovincem, že izoblikovan. Slovenščina je bila v najboljšem primeru učni jezik v prvem letu šolanja, ponekod še v drugem letu, na posameznih šolah pa so jo degradirali na stopnjo pomožnega jezika že v prvih mesecih šolanja slovenskih otrok. Od tretjega šolskega leta naprej so sicer obvezne slovenske tedenske ure obiskovali le redki šolarji. Kako so vplivale na šolski uspeh poletne šolske oprostitev, še ni raziskano. Na izrazito agramem področju južne Koroške v poletnih mesecih za otroke, stare 13 odnosno 14 let, ne moremo govoriti o nekem urejenem šolanju. V sodobni publicistiki najdemo tudi za slovenski del dežele polno zapisov, da so posestniki svoje otroke pošiljali v šolo, za otroke poslov pa pridno izposlovali oprostitev od pouka in jih potem izkoriščali kot brezplačno delovno silo. To izkoriščanje so po prvi vojni v koroškem deželni zboru bičali zlasti socialni demokrati in končno dosegli prepoved vsake vrste oprostitev od pouka.

Preden se lotimo šolskih razprav v koroškem deželni zboru v zadnjih dveh desetletjih obstoja

⁸ Peter Novak, *Schulgesetzgebung und Minderheiten*, disertacija, Gradec 1990.

⁹ Maria Kurz, *Zur Lage der Slowenen in Kärnten. Der Streit um die Volksschule in Kärnten 1867 - 1914* (= *Das Kärntner Landesarchiv Bd. 17*), Klagenfurt 1990.

¹⁰ cit. po P. Novak, str. 149.

¹¹ Gerald Stourzh, *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs*, Wien 1985, str. 178.

¹² Franc Petek, *Iz mojih spominov*, Ljubljana - Borovlje 1979, str. 143 in 148.

¹³ Teodor Domej, v: *Unesco Glasnik*, The Unesco Courier, Ljubljana, št. 1/1994, str. 50.

¹⁴ Hanns Haas, Karl Stuhlpfarrer, *Österreich und seine Slowenen*, Wien, str. 15.

monarhije, pogledimo kako je odmeval med Slovenci na Koroškem boj za slovenske vzporednice na celjski gimnaziji. Koroški slovenski list "Mir" je boj za slovenske paralelke v Celju pozorno spremljal. Vesti o tem je prinašal v rubrikah Politični pregled, Novičar in Glasovi nasprotnikov. Tako je 28. februarja 1894 poročal, da je na celjskih latinskih šolah vpisanih 238 slovenskih in 127 nemških dijakov ter spraševal: "Kdaj bodo vendar v Celju napravili slovenske paralelke?"¹⁵ Ko je list "Kärntner Nachrichten" negativno pisal o slovenskih paralelkah v Celju, ga je "Mir" zavračal z ugotovitvijo, da se za slovenske paralelke v Celju borijo Slovenci že leta, in naj sedi v poračunskem odseku katerikoli Slovenec, vsak se bo moral potegovati zanje, "ker mu mora znano biti, da je to nujno potrebno in da to zahteva celi slovenski narod".¹⁶ Ob priložnosti proračunske debate je list hudo kritiziral tudi govor ministra Madejskega. Ministru je očital, da zagovarja teorijo o superiornih in inferiornih narodih. Poročal je tudi o številnih shodih, ki so jih prirejali nemški nacionalci na Koroškem in na katerih so sprejemali gostobesedne resolucije proti ustanovitvi slovenskih vzporednic. Tak shod je potekal tudi v Velikovcu.¹⁷ Ko je finančni minister v državnem zboru predložil proračun, je "Mir" zapisal, da je zavaljo slovenske gimnazije v Celju še zmeraj dosti prepira. Vedel je povedati, da bodo nemški liberalci glasovali proti in, da to zadržanje ostro kritizirajo poljski listi. Povzel je tudi poročila listov iz "rajha", ki so poročali o tem, "da se je iz take muhe, kakor je spodnja gimnazija cel slon naredil, katerega se bojijo vse stranke".¹⁸ Med drugim je list poročal tudi o shodu katoliško-političnega društva v Konjicah, na katerem je govoril poslanec Robič. Zborovalci so izrekli zaupnico poslancema Vošnjaku in Robiču in njima naročili, naj izstopita iz koalicije, če se ne dovolijo slovenske paralelke.¹⁹ Poročal je tudi, da se slovenske občine pridno potegujejo za slovensko gimnazijo v Celju in po pisanju vladnega "Fremdenblatta" sklepal, da bodo Slovenci to gimnazijo tudi dobili. Obenem je povzel novejša poročila in na njihovi osnovi sklepal, da take gimnazije ne bo. V takem primeru pa naj bi slovenski poslanci zapustili vladno koalicijo.²⁰ Sredi julija 1895 je "Mir" zapisal, da je med nemškimi liberalci in nacionalci veliko "javkanje in tugovanje". Vzrok je videl v tem, da je državni zbor s 173 glasovi proti 143 potrdil, da se ustanovi spodnja slovensko-nemška gimnazija v Celju. Zapisal je, da se je za slovensko pravico toplo

potegnil katoliški nemški kmečki poslanec Kaltenegger, ki so ga nemški liberalci in nacionalci grdo zmerjali. S Slovenci so glasovali nemški konservativci, Mladočehi, Poljaki in Rusini, je zapisal "Mir" in ob tej priložnosti izrazil upanje, da bo ostala večina, ki se je pri tej priložnosti pokazala, vedno skupaj, pa bo šlo vse bolje.²¹ Že pri izvolitvi državnega poslanca za volilni okraj Šmohor - Spittal 28. avgusta 1894, pri kateri je s slovensko pomočjo zmagal krščansko socialni kandidat Johann Peitler iz Rennwega, je "Mir" zapisal, da Slovenci pričakujejo, da jim bo poslanec pravičen in naklonjen v važnih vprašanjih.²² Peitler je v državnem zboru z drugimi konservativci glasoval za slovensko-nemško spodnjo gimnazijo v Celju. S tem si je nakopal hudo sovraštvo nemških liberalcev in nacionalcev. Liberalne občine na Koroškem so mu pošiljale "grda pisma", nezaupnice in nemško liberalno časopisje ga je ostro napadalo. Seveda je slovenski list branil nemškega konservativnega poslanca in svoje bralce ob tej priložnosti obvestil tudi o narodnostnih razmerah v Celju in o narodnostnih razmerah na tamkajšnji gimnaziji.²³ Nekatere slovenske občine na Koroškem pa so naslovile zahvalo na vse poslance, ki so glasovali v državnem zboru za slovenske paralelke.²⁴ Koroška poslanca Franz Kirschner in Karl Ghon sta v državnem zboru glasovala proti paralelkam, s tem sta pa po "Mirovi" ocenili pokazala svoje zagrizeno sovraštvo proti vsem, kar je slovenskega. Poslanca Rainer in Moro, ki sta bila izvoljena od Nemcev, sta pokazala po pisanju "Mira" manj sovraštva do Slovencev, ker sta se glasovanja vzdržala.²⁵ Po odločitvi je list pisal o velikem veselju po vsej savinjski dolini, ko se je zvedelo, da je v državnem zboru potrjena slovenska gimnazija v Celju.²⁶ V edinem daljšem uvodniku k tem vprašanjem je "Mir" zapisal, da nasprotniki ne bi mogli huje kričati niti ne v primeru ustanovitve slovenskega vseučilišča. Pozitivno odločitev je označil kot tolažbo za Slovence in povedal, da sme celjska zmaga Slovence navdajati z veseljem, nikakor pa se z njo ne morejo zadovoljiti. V tej zvezi je pisal o nadaljnjem šolskem boju za srednje šole na Tržaškem in Goriškem ter o potrebnih strokovnih šolah na Slovenskem in o osnovnih šolah na narodni podlagi na Koroškem.²⁷ Konec avgusta 1895 je "Mir" poročal, da bodo 1. razred v Celju odprli že jeseni.²⁸ Svoje bralce je informiral tudi o prizadevanjih Nemcev, da v Celju postavijo dijaški dom, obrtno društvo in nemški

15 Mir XIII/1894, št. 6, str. 29n.

16 n. o. m., št. 9, str. 42.

17 n. o. m., št. 15, str. 73 in št. 16, str. 77n.

18 n. o. m., št. 30, str. 143.

19 n. o. m., št. 33, str. 156.

20 Mir XIV/1895, št. 8, str. 40.

21 n. o. m., št. 20, str. 91.

22 Mir XIII/1894, št. 24, str. 111.

23 Mir XIV/1895, št. 22, str. 99.

24 n. o. m.

25 n. o. m., št. 21, str. 95.

26 n. o. m.

27 n. o. m., št. 22, str. 97.

28 n. o. m., št. 24., str. 108.

dom.²⁹ Izrazil je upanje, da bodo savinjski rodoljubi v Celju ustanovili svoj dijaški dom in tako zaščitili slovenske dijake.³⁰ Otto Steinwender je skušal za nemški dijaški dom v Celju izposlovati v koroškem deželnem zboru posebno subvencijo.³¹ Finančni odbor je prošnjo obravnaval in poročevalec odbora je deželnemu zboru predlagal, da zbor dodelitev subvencije odkloni z utemeljitvijo, da podpira samo deželane. Steinwender je sicer skušal s ponovnim posegom revidirati mnenje odbora in poslancev, vendar ni uspel. Konec septembra 1895 je "Mir" poročal, da je bilo v prvi razred slovenske gimnazije v Celju sprejetih 89 učencev, v prvi razred nemške gimnazije pa 67, obenem pa da je bil opuščen pripravljalni razred, ker se je za njega prijavilo samo 6 učencev.³² List je poročal tudi o tem, da se morajo vsi sprejeti slovenski učenci stiskati v eni sami sobi, medtem ko se je razred na nemški gimnaziji delil v paralelki. Povedal je tudi to, da so se poslanci pritožili, vendar pa niso nič dosegli.³³ Sedaj pa se povrnimo h glavni temi našega razmišljanja.

Kljub slabim izgledom, da bi kar koli izboljšali - razmerje političnih sil je bilo jasno in zadušljivo - so slovenski poslanci tudi v zadnjih dveh desetletjih obstoja monarhije v koroškem deželnem zboru stalno govorili tudi o "šolskih ranah" slovenskega prebivalstva. Priložnost za posege so jim nudile v prvi vrsti generalne in specialne razprave ob sprejemanju vsakoletnega deželnega proračuna. Kar uvodoma lahko povemo, da so slovenski poslanci zelo redko glasovali za postavko o šolskih izdatkih, medtem ko so pogosteje glasovali za druge postavke deželnega proračuna. V primerih, da so odklonili celoten proračun ali pa le posamezne njegove postavke, so pogosto kot edini vzrok navedli nezadovoljivo stanje na šolskem področju.

Razprava o deželnem proračunu za leto 1894 je poslancu Francu Muriju nudila priložnost, da je utemeljil odklonitev postavke za šolstvo. Izjavil je, da šola v slovenskih krajih Koroške še ni deležna tiste pozornosti, ki ji po zakonu pripada ter nadaljeval, da se bodo Slovenci trudili, da bodo na postavni poti končno dosegli svojo pravico.³⁴

Pri debati o deželnem proračunu za leto 1895 se je pri generalni razpravi oglašil k besedi glede šolstva Gregor Einspieler. Rekel je, da slovenska poslanca iz znanih razlogov ne moreta glasovati za proračun in za priznanje ter zahvalo deželnemu šolskemu svetu; zahteval je verske ter narodne

šole na podlagi člena XIX državnega temeljnega zakona in po načelih zdrave pedagogike. Povprašal je po usodi slovenskih peticij glede slovenskega učnega jezika, povedal, da poučujejo na utrakvističnih šolah učitelji brez znanja slovenščine in se zavzel za slovenščino kot obvezen predmet na celovškem učiteljskišču. Za zaključek pa je rekel: "Tendenca takega ravnanja in trenutne jezikovne ureditve šole je očitno sistematično raznarodovanje slovenskega ljudstva po šoli, proti kateremu bomo mi vselej protestirali, tako dolgo, dokler ne bodo izvedene zaželjene spremembe."³⁵

K besedi se je oglašil tudi škof Josef Kahn.³⁶ Zavzel se je za konfesionalno šolo ter zagovarjal delo katehetov, ki da v ogromni večini v redu opravljajo verouk. Glede nacionalne problematike pa je dejal, da se mora najti modus, ki bo zadovoljil narode, poudaril načelo, da je prvi pouk možen le na osnovi materinščine in rekel, da Slovenci vendar ne odklanjajo, da bi se učili nemščine. Sam je ugotovil, da se je premalo posvetil drugemu deželnemu jeziku. Ker je Otto Steinwender očital duhovnikom, da zaradi politične agitacije ne opravljajo svojih dolžnosti in da pri agitaciji za klerikalno stranko hujskajo, ga je škof zavrnil in rekel, da je vsakemu prosto, da izrazi svoje mišljenje. Poslanec Jakob Plawetz³⁷ je v tej zvezi omenjal občinske volitve v velikovškem okraju in agitacijo duhovnikov ob tej priložnosti. Spraševal je, ali duhovniki nimajo drugega dela, kot tega, da se vozijo naokoli in agitirajo. V interesu miru in vere bi si tudi duhovniki morali prizadevati za disciplino. K besedi se je oglašil še Franc Mur³⁸ in ugotovil, da so posebno nekateri gosposde v visoki zbornici zelo nestrpni do Slovencev in do njihovih predstavnikov v hiši. Rekel je, da Slovenci vendar niso brezpravna, priseljena banda: "Zahtevamo iste pravice, ki jih naši nemški sodeželani v deželi takorekoč samoumevno uživajo." Slovenska duhovščina da je osovražena zato, ker pač vodi ljudstvo. V obratnem primeru bi imeli nasprotniki s Slovenci lahek popravek. Deželni šolski nadzornik Josef Gobanz³⁹ se je ponovno skliceval na ljudsko voljo ter povedal: "Če namreč pristanemo na princip, da se naj na šolah uči in poučuje tudi v nemščini, so po zakonu poklicane edinole šolske oblasti, da izvedejo nadaljnje ukrepe in ugotovijo, kako naj se to izvede in ne vsakdo, ki misli, da je v šolskih zadevah najbolj modro njegovo mnenje."

Leta 1896 je o šolski postavki deželnega pro-

²⁹ n. o. m., št. 22, str. 99.

³⁰ n. o. m., št. 25, str. 111.

³¹ Protokoli, VII. zakonodajna perioda, 6. sesija, 21. in 24. seja, str. 451 in 432n.

³² Mir XIV/1895, št. 27, str. 119.

³³ Mir, št. 31, str. 115.

³⁴ Protokoli, VII. zakonodajna perioda, IV. sesija, 14. seja, str. 347.

³⁵ n. o. m., V. sesija, 14. seja, str. 236n.

³⁶ n. o. m., str. 244-246.

³⁷ n. o. m., str. 247n.

³⁸ n. o. m., str. 248n.

³⁹ n. o. m., str. 249.

računa prvič poročal Otto Steinwender⁴⁰. Einspieler⁴¹ je povedal, da ne misli razburjati duhov, da pa bosta z Murijem zavrnila predlog in da pri šolskem vprašanju zagovarjata ista stališča kot zadnja leta. Šola naj ne bi bila jezikovna vadnica, temveč vzgojna ustanova, in podlaga vsake vzgoje je verska šola. Kritiziral je tudi jezikovno ureditev šol, ki da se ni spremenila v ničemer. Zanikal je, da bi imeli Slovenci ljudske šole, kajti "ljudske šole brez materinščine si ne moremo zamišljati".

Škof Josef Kahn⁴² je želel, da "naj bi že bil končno mir v naši deželi in našel se bo vendar način, s pomočjo katerega bo mir možno zagotoviti." Zavzel se je za učenje slovenščine ter za slovenski učni jezik "v tem ali drugem predmetu".

Pri proračunski debati leta 1897 so se pri postavitvi deželnega šolskega fonda oglasili k besedi vsi trije slovenski poslanci. Franc Muri⁴³ je povedal, da slovenski poslanci ne morejo glasovati za predlog finančnega odbora, ker šole v slovenskih delih dežele ne odgovarjajo potrebam, utrakvistične šole pa je označil kot nemške učne ustanove. Zahteval je ljudske šole s slovenskim učnim jezikom in z nemščino kot predmetom na višjih stopnjah. Deželni predsednik Schmidt-Zabierow⁴⁴ mu je odvrnil, da je šolska oblast povsod tam, kjer so občine to zahtevale, vpeljala slovenske šole, konkretno v Šentjakobu v Rožu, na Jezerskem, v Globasnici in v Šmihelu. Zagovarjal pa je tudi ureditev ostalih šol in menil, da je na Koroškem slovensko prebivalstvo pogosto navezano na nemščino in da šole odgovarjajo potrebam. Škof Josef Kahn⁴⁵ je zagovarjal začetni pouk v slovenščini in nedoločeno menil, da naj se mu potem pridruži nemški, vendar je tudi predlagal, da se slovenski učni jezik ohrani pri nekaterih predmetih skozi vse razrede. Odločno se je zavzel za ponovno uvedbo verske šole. Na to zahtevo je navezal Franc Grafenauer⁴⁶ ki je menil, da so šole sicer boljše kot v starih časih, in nadaljeval: "Ljudje so pametnejši, pa vendar ne boljši. Zakaj? Prvič, ker je v naših šolah premalo verouka." Zahteval je, da naj celotni pouk sloni na krščanskem duhu, govoril je proti osemletni šoli. Namesto nje je zahteval šestletno z odpravo vseh oprostitev v poletnih mesecih ter uvedbo štiriletnje nadaljevalne nedeljske šole; zavzel se je tudi za delno pravico fizičnega kaznovanja učencev. Pridružil se je torej konzervativnim nazorom kneza Lichtensteina odnosno konservativnih krogov v monarhiji. Ta na-

čela je z določenimi modifikacijami zagovarjal vso zakonodajno dobo. Glede učiteljev pa je poudaril: "Gotovo cenimo učitelje. Ni tako, kot se nam očita, da bi bili sovražni učiteljem ali celo šoli. Zahtevamo le, da vsak učitelj opravlja svojo službo in da se ne vmešava v nič drugega, kar ga ne briga. Kar pa zadeva nacionalno stališče, moram povedati, da se za učenje našega slovenskega jezika dejansko premalo stori." V imenu Slovencev se je zavzel za izobraževanje otrok v obeh jezikih, pri čemer naj bi nemščino učili na osnovi materinščine. Gregor Einspieler⁴⁷ je spomnil deželnega predsednika, da se je šentjaponska občina morala trinajst let potegovati za realizacijo slovenske šole. Preciziral je slovenske želje z zahtevo, "da mora biti na šolah, ki so namenjene slovenski mladini, tudi na višjih razredih materinščina osnova pouka"; za izobraževanje slovenskih učiteljev je predlagal posebne štipendije.

Franc Grafenauer⁴⁸ je pri proračunski razpravi leta 1898 v svojem govoru najprej zavračal trditve o superiornosti nemške kulture, menil, da slovenski poslanci ne zahtevajo slovanske Avstrije, pač pa enakopravnost, ter skušal pomiriti tudi poslanca Lemischa z zagotovitvijo: "Da bi Slovenci za Koroško zahtevali enake jezikovne odredbe, kot so bile objavljene za Češko, nam ne pride na misel." Nacionalna prizadevanja omejujejo Slovenci na svoj del dežele in v tem delu zahtevajo tudi nacionalne pravice. Josef Luggin⁴⁹ je s svojimi izvajanjem vnesel v razpravo nov aspekt. V jezikovnih naredbah je videl federalistična prizadevanja in taka je zavračal. Ni toliko važno, da človek doseže pravico v materinščini, važno mu je bilo le to, da pravico doseže. Gregor Einspieler⁵⁰ je izkoristil priložnost in v deželnem zboru podal kratko vsebino resolucij občnega zbora Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem, ki so se nanašale na splošno enakopravnost koroških Slovencev; tako je indirektno odgovoril Lemischi s tem, da je slovenske narodne zahteve teritorialno in personalno točno opredelil. Seveda je na koncu večina deželnega zbora sprejela tudi predlagani protest proti vladnim jezikovnim naredbam na Češkem.

Šolska razprava je dalje potekala v znamenju nameščanja stalnih okrajnih šolskih nadzornikov, pomembnega povišanja šolske postavke zaradi povišanja števila razredov ter šol in zavračanja čeških jezikovnih odredb. Poslanec Karl Ghon⁵¹ je opozoril tudi na slabo zdravstveno stanje šoloobveznih otrok in predlagal, da bi otrokom med poldanskim

⁴⁰ n. o. m., VI. sesija, 22. seja, str. 495 - 498.

⁴¹ n. o. m., str. 498n.

⁴² n. o. m., str. 500.

⁴³ Protokoli, VIII. zakonodajna perioda, I. sesija, 22. seja, str. 486.

⁴⁴ n. o. m., str. 486n.

⁴⁵ n. o. m., str. 487.

⁴⁶ n. o. m., str. 487 - 489.

⁴⁷ n. o. m., str. 493.

⁴⁸ n. o. m., II. sesija, 16. seja, str. 384 - 386.

⁴⁹ n. o. m., str. 386n.

⁵⁰ n. o. m., str. 388n.

⁵¹ n. o. m., 19. seja, str. 436.

odmorom povsod nudili toplo juho. Franc Grafenauer⁵² je, kot so to počeli slovenski poslanci vsa leta poprej, povedal, da slovenski poslanci odklanjajo postavko proračuna zaradi nezadovoljive ureditve šol za koroške Slovence. Govoril je proti obstoječemu sistemu in menil, da o tem med Nemci in Slovenci ni dvojnega mnenja, temveč da koroško ljudstvo vidi, da sistem osnovne šole na Koroškem nujno potrebuje spremembe. Zahteval je, da se v šolski sistem vnese več verskega duha, ponovno se je obregnil ob osemletno šolsko obveznost, ponovil zahtevo po šestletni šolski obveznosti z izključitvijo vsakega dispenza v poletnih mesecih ter zahteval štiriletno nedeljsko šolo. Nato je prešel na narodne zahteve koroških Slovencev na šolskem področju, priznal, da je znanje nemščine za Slovence na Koroškem eksistenčnega pomena, ter menil, da ni nobenega pametnega Slovenca na Koroškem, ki bi rekel, da ne mara in ne rabi nemščine. Vsi se strinjajo, da morajo biti njihovi otroci deležni tudi pouka v drugem deželjem jeziku. Vprašanje je le, po kateri poti naj se to zgodi: "Zahtevamo najprej znanje materinščine in na podlagi te pouk v nemščini." Kritiziral je pomanjkanje slovenskih učbenikov, spraševal, kaj dobijo slovenski učitelji za to, da napravijo več kot nemški, glede na zatečeno stanje pa je vprašal, ali koroški Slovenci ne živijo v avstrijski Turčiji.

Novi deželni šolski nadzornik Josef Palla⁵³ je branil 84 utrakvističnih šol; označil jih je za zgledne tako kot poseben tip kot tudi glede njihovega uspeha. Zanimivo je, da je glede uspeha razlikoval med utrakvističnimi šolami velikovškega in celovškega okraja. Razliko v uspehu je pripisoval različnim metodološkima pristopoma pri poučevanju. V velikovškem okraju so učitelji sledili metodi prevajanja, medtem ko so v celovškem uporabljali govorno metodo, ki je bila po oceni nadzornika mnogo uspešnejša. Če bi hoteli zadovoljiti zahteve Slovencev, bi na Koroškem morali namestiti 170 učiteljev s popolnim znanjem slovenščine, je izračunal Palla. Ocenil pa je, da na Koroškem ni 100 učiteljev, ki bi slovenski jezik popolnoma obvladali, ter povedal: "Z največjo težavo smo uspeli zasesti enorazredne utrakvistične šole s slovenskimi učitelji; na dvo- in trirazrednih se moramo zadovoljiti s tem, da vsaj v prvi razred spravimo slovenščine zmožnega učitelja. V drugem in tretjem razredu to ni več mogoče, ker takih učiteljev pač ni."

Leta 1899 je poslanec Franc Muri⁵⁴ spomnil svoje poslanske tovariše na osnovna pedagoška načela, da mora pouk potekati v materinščini otrok in da morajo učitelji jezik popolnoma obvladati.

Pristavil je, da v slovenskih delih dežele poteka pouk pogosto v jeziku, ki je otrokom popolnoma tuj. Konkretno je imenoval šoli v Železni Kapli in v Podljubelju. Potem je kritiziral fakultativnost slovenskih ur ter zaključil: "Prihajam do prepričanja, da merodajnim dejavnikom ni do tega, da bi slovenskemu prebivalstvu posredovali izobrazbo, temveč le do tega, da se slovensko prebivalstvo kakor mogoče hitro germanizira."

Leta 1900 je poslanec Gregor Einspieler⁵⁵ ugotovil, da stara ureditev osnovne šole obstaja naprej. 80 utrakvističnih šol je urejenih na način, da so praktično nemške. Na teh šolah so nameščeni učitelji, ki v večini ne obvladajo slovenščine. Nov aspekt je Einspieler vnesel v razpravo, ko je obrnil dolgoletna izvajanja poslancev večine in povedal, da je za dvig narodnega gospodarstva potrebna izobrazba v materinščini.

V svojem odgovoru na izvajanja raznih poslancev večine je slovenski poslanec Grafenauer⁵⁶ najprej polemiziral proti telovadbi in risanju na osnovnih šolah podeželja in nato spomnil poslanca Matevža Orascha, da Slovenci ne zahtevajo ne slovenskih in ne nemških šol, temveč da želijo v prvih treh letih kot učni jezik slovenščino, v naslednjih letih pa naj bi se oba jezika poučevala obvezno. Osnovne šole naj bi bolj poglobile posredovanja osnovnih veščin. Govoril je tudi o nujnosti primernih učbenikov ter popravil svoje napačne izjave, češ da so slovenski učitelji klečepalazci.

Pri proračunski razpravi leta 1902 je Gregor Einspieler⁵⁷ najprej citiral iz letnega poročila deželnega šolskega sveta za Koroško. To je poročalo, da na Koroškem delujejo štiri ljudske šole s slovenskim učnim jezikom in da obstoja 83 utrakvističnih ljudskih šol. O zadnjih je poslanec menil, da so utrakvistične le po imenu, v resnici pa so to nemške šole. Glavni namen ljudskih šol je npravno-verska vzgoja otrok, za utrakvistične pa je spet ugotovil, da skrbijo predvsem za učenje nemščine in zato niso šole z materinščino, ampak tujejezične šole. Na osnovi ocene Preschernovega Abecednika je dokazoval marginalno vrednost slovenščine na teh šolah ter sumarično povedal: "Od leta 1868 je šolskim oblastem uspelo, da so z zlorabo želje prebivalstva po priučanju nemščine dale šolam sedanjo obliko, ki v začetku pravzaprav ni bila načrtovana, pri čemer ne gre toliko za priučenje nemščine, temveč gredo stremljenja bolj v smer, da se pri otrocih uveljavi nemščina kot pogovorni jezik." Ostreje je govoril poslanec Grafenauer,⁵⁸ ki je menil, da je za slovenske otroke na

⁵² n. o. m., str. 438 - 444.

⁵³ n. o. m., str. 450 - 453.

⁵⁴ n. o. m., III. sesija, 11. seja, str. 193n.

⁵⁵ n. o. m., IV. sesija, 28. seja, str. 690n.

⁵⁶ n. o. m., str. 700 - 703.

⁵⁷ n. o. m., VI. sesija, 29. seja, str. 666n.

⁵⁸ n. o. m., str. 667 - 675.

Koroškem šola kraj, kjer se šest let mučijo. Proti izdatkom za osnovno šolo ne bi imel nič, če bi bile utrakvistične šole dejansko tako urejene. Prvič se je dokaj nekvalificirano lotil tudi učiteljstva, o katerem je menil, da ima preveč prostega časa, negativno pa je ocenil tudi uspehe nadaljevalne šole. Zelo preprosto je menil, da bi polovico socialnih vprašanj rešili, če bi ljudstvu posredovali vero. Glede jezikovne ureditve utrakvističnih šol pa je menil, da so razlike med mnenji koroških Slovencev in večino samo v tem, v kakšni obliki naj bi se Slovincem posredovalo znanje nemščine. Proti nemščini na šolah ni govoril. Zavračal je "ljudsko modrost", da slovenski otroci slovenščino itak že prinesejo od doma in spraševal, čemu potem Nemci potrebujejo v šolah toliko nemščine. Ponovil je predlog, da naj bi se nemščina posredovala slovenskim otrokom na osnovi utrjene materinščine; zaradi tega je zahteval, da se intenzivira in razširi pouk slovenščine na osnovnih šolah. Kritično je ocenil 46 strani slovenskega besedila Preschernovega Abecednika ter veliko število abeced, ki se jih morajo začetniki v prvem šolskem letu naučiti. V imenu slovenske stranke je zahteval, da se v prvih treh letih poučuje na osnovnih šolah v slovenščini. Zelo ostro je ocenil delovanje bivšega ravnatelja celovškega učiteljskega Knapptscha o katerem je menil, da je bila njegova upokojitev za deželo "dobro delo". Glede pomanjkanja slovenskih učiteljev je pripisal krivdo učiteljsku ter dejavnikom, ki take zavode vodijo. Menil je da starši niso krivi za tako stanje. Naznanil je, da bodo Slovenci sami nekaj ukrenili proti temu pomanjkanju, potem pa se bo kmalu videlo, ali je bilo to pomanjkanje umetno ali pa je bilo izraz dejanskih razmer. V tej zvezi je naznanil pričetek delovanja društva "Učiteljski dom". Menil je tudi, da slovenski otroci sicer berejo nemške tekste, da jih pa potem ne razumejo in jih tudi ne znajo obnoviti, ker vsebine ne zapopadejo. Tega pa je kriv ves sistem utrakvistične šole. Navedel je tudi zapostavljanje slovenske literature v šolskih knjižnicah, saj niso nikjer imele slovenskih knjig. O nazornem pouku, ki so ga šolske oblasti zelo pospeševale zlasti na utrakvističnih šolah pa je bil mnenja, da je ta prvi korak k ponemčevanju otrok.

V poteku osme zakonodajne periode koroškega deželnega zbora se je v nastopih slovenskih, pa tudi nekaterih nemških konservativnih poslancev pokazalo, da opozicija v koroškem deželnem zboru ne gradi na neki solidni in strogi politični organizaciji. Pa tudi med poslanci večine je prihajalo do nesoglasij oziroma različnih pogledov. Te pomanjkljivosti so bile pri enih in drugih najvidnejše v dolgotrajnih razpravah o volilni reformi. Slovenski poslanci so stalno oponirali tudi sistemu osnovne šole v slovenskih delih dežele.

V tej zakonodajni periodi je poslanec kmečke kurije Franz Kirschner predložil deželnemu zboru osnutek volilne reforme, ki so ga podprli tudi slovenski poslanci. Osnutek je predvideval večje število poslancev kmečke kurije, pač v soglasju s številom kmečkega prebivalstva in njegove dejanske davčne moči. Slovenski in tudi nekateri poslanci večine so to priložnost izkoristili in hoteli uveljaviti narodnostno homogenejše volilne okraje. Razprave, ki so potekale ob osnutku volilne reforme, dopuščajo kratek pogled na nadaljnji delokrog slovenskih poslancev v koroškem deželnem zboru. Prikazujejo tudi večinsko odklonilno stališče poslancev večine do enakopravnega položaja slovenskega prebivalstva. Poslanci večine, tudi tisti, ki so želeli biti najradikalnejši, pa so vsebinsko oklestili predlog volilne reforme in ga praktično zreducirali na najmanjši možni minimum. Pri tem se je zlasti Otto Steinwender trudil, da bi obveljala za slovensko stranko slaba razdelitev volilnih okolišev v kmečki in splošni kuriji, torej v kurijah, kjer so Slovenci sploh lahko upali na kak uspeh. V veleposestniški kuriji Slovenci nikoli niso imeli iskric upanja na mandat, drugače je bilo to v mestni kuriji, kjer so se skušali v začetku sedemdesetih let devetnajstega stoletja uveljaviti slovenski liberalci. Nekaj časa je bil član deželnega zbora Franc Novak, izvoljen v mestni kuriji v Velikovcu, Pliberku in Železni Kapli. Nekateri poslanci so ga šteli za pol slovenskega poslanca. Čeprav v deželnem zboru ni nikoli ugovarjal narodnim zahtevam koroških Slovencev, pa se tudi ni nikdar zavzemal zanje. Strpno se je do slovenskih poslancev in njihovih zahtev vedel tudi poslanec Josef Luggin, dolgo časa prav tako poslanec mestne kurije, izvoljen v Velikovcu, Pliberku in Železni Kapli. Tudi kot poslanec veleposestva te svoje linije ni opustil, čeprav nikoli ni dopustil dvoma, da je nemško narodno in centralistično usmerjen in da kot tak nastopa proti vsem pojavom, ki bi utegnili oslabiti moč države. Med take ukrepe je prišteval tudi jezikovne naredbe, zato se je izrazil proti jezikovni enakopravnosti na Koroškem. Poslanec Plawetz, ki je bil izvoljen po odhodu Luggina v istem volilnem okolišu, pa je ponovno vehementno nastopil proti slovenskim narodnim zahtevam, kot so jih v osmi zakonodajni dobi izrazili v deželnem zboru Gregor Einspieler, Franc Grafenauer in Franc Muri. V tej periodi je svoje stališče do slovenskega narodnega gibanja v deželi izoblikoval tudi Arthur Lemisch. V začetku zakonodajne periode je uveljavil letne podpore Südmarki, posredno pa tudi nemškemu Schulvereinu in južnoavstrijskemu Turnvereinu. Višina le-teh slovenskega poslanca Murija ni razburila, pač pa je stavil vprašanje po načelni upravičenosti takih podpor s strani dvojezične dežele. Neko-

ordinirano delo slovenskih poslancev so opazili tudi poslanci večine in to izkoristili pri razpravah o volilni reformi. Zanimivo je, da je Arthur Lemisch ob tej priložnosti predlagal za splošno kurijo nacionalno zaokrožene volilne okoliše, seveda v prepričanju, da tudi v slovenskem ne bo izvoljen narodno zaveden poslanec. Na primeru teh razprav tudi lahko rečemo, da poslanec Franc Muri ni pravilno ocenil razporeditve med poslanci večine in tudi ne javnega razporeditve, ki se je nagibalo k uveljavitvi splošne, enake in tajne volilne pravice. Na osnovi njegovih posegov v deželni zbor lahko povemo, da se je koncentriral na praktične strani življenja in imel v ospredju kmečke interese ali to, kar je pod tem pojmoval. Zanimale so ga še komunikacije in uravnava hudournikov in druga gospodarska vprašanja, v narodnem pogledu pa vprašanje šole in tu omejeno na učni jezik. Gregor Einspieler je imel tesnejše povezave z nemškimi konservativci, njegove narodnopolitične zahteve so bile širše, občasno pa je bil pri teh zahtevah nedosleden. Zelo redko je v deželni zbor spregovoril o drugih kot o narodnostnih zahtevah, če pri tem ne upoštevamo cerkvenih odnosno verskih vprašanj. Najširšo dejavnost je razvil v tej zakonodajni periodi poslanec Franc Grafenauer, ki je pozornost svojih kolegov zbudil na začetku zasedanj, ko je zahteval natis slovenskih protokolov zasedanj deželnega zbora. Prav ob tem se je izkazalo, da večina, ki je postala bolj nemško nacionalna, v nobeni obliki ne bo ugodila slovenskim narodnim zahtevam. Grafenauerju so politični nasprotniki v deželni zbor priznavali izreden dar govora in razpravljanja in ga ocenili kot enega izmed najboljših govornikov iz vrst poslancev kmečke kurije. V poteku zakonodajne periode je Grafenauer svojo kritiko narodnopolitičnih razmer na Koroškem zaostрил. Bil je odločen pristaš šestletne šolske obveznosti in je tako prišel v ostro nasprotje z učiteljstvom; to se ni kazalo toliko pri njegovem delu v deželni zboru, temveč v koroški slovenski in nemški publicistiki. Pri tem so mu nekateri poslanci večine podtikali trditve, ki jih v deželni zboru ni nikoli izrekel. Interpretacija njegovih izjav glede učiteljstva in šolstva v deželni zboru, zlasti s strani poslanca Gustava Metnitza, je več kot problematična. Grafenauer se je proti tem interpretacijam in podtikanjem skušal braniti, vendar pa pri tem ni imel posebnega uspeha. Le redko je pavšalno kritiziral delovanje slovenskih učiteljev ali učiteljev na utrakvističnih šolah. To pavšalno kritiko je na osnovi ugovorov poslancev večine ponovno relativiral in potem govoril o konkretnih primerih. Dosledno se je zavzel za večje zastopstvo kmečkega prebivalstva v koroškem deželni zboru, o splošni volilni pravici pa je govoril tudi kot o splošni človekovi pravici.

Zato je javno kritiziral pomanjkljivo delovanje svojega slovenskega kolega Murija v odboru za volilno reformo, čeprav je priznaval, da je bil v tem odboru Muri edini iz vrst opozicije. Njegova izvajanja so z vso ostrino in deloma tudi neprimerno zavračali nekateri poslanci večine; deželni šolski nadzornik Josef Palla pa je slovenskemu poslancu priznaval kompetentnost na širšem šolskem področju, kar nenazadnje dokazujejo njegovi strokovni in stvarni odgovori na Grafenauerjeva izvajanja. Čeprav je Palla branil sistem utrakvističnega šolstva, branil učitelje in učiteljske, nikoli ni generalno zavračal očitkov Grafenauerja, temveč odprto priznaval veliko pomanjkanje slovenskih učiteljev in primernih učbenikov ter drugih učnih pripomočkov za slovenske odnosno utrakvistične šole na Koroškem.

Poslanec Viktor Waldner⁵⁹ je odredbe glede šole, ki jih je Grafenauer navajal, v novi zakonodajni periodi imenoval kos papirja, prizadevanja za jezikovno enakopravnost pa zločin; pozival je, da deželni zbor z možato besedo ustavi hujskanje v deželi in ohrani njeno enotnost, da ne pusti uničiti te dragocene dobrine s pomočjo odredb po fetišu slovenizma in vindišizma ter izjavil: "Nimam za nikakršno veliko nesrečo za človeštvo, če postanejo slovenski kmetje Koroške postopoma bolj in bolj nemški in da nemščino, ki jo itak že znajo, še intenzivneje sprejmejo, kot je bil to slučaj dosedaj. Toda obraten proces ocenjujem kot nazadovanje." Po hudem porazu slovenske stranke pri deželnozborskih volitvah 1902 je ostal Franc Grafenauer edini slovenski poslanec v deželni zboru. Kot tak je imel seveda težko stališče. Del poraza lahko pripisujemo novi ureditvi volilnih okolišev. Enoten volilni okoliš kmečke kurije velikovškega okraja je večina razdelila in tako močno prizadela slovensko gibanje.

Grafenauer⁶⁰ je v nadaljnji razpravi najprej govoril o tem, da je treba pregledati učbenike, in pojasnil, zakaj je glasoval proti povišanju učiteljskih plač. Nihče mu namreč ni vedel objasniti, od kod naj bi dežela vzela potreben denar. Potem se je lotil razhajanja z deželnim šolskim inšpektorjem in rekel, da to obstoji izključno v besedi "utrakvistično" ter nadaljeval: "Gotovo nobenemu koroškemu Slovencu ne bo prišlo na misel, da bo zase ali za svoje otroke zahteval čisto slovenske šole. Zdi se, da gospodje pri deželni šolski svetu pojma "utrakvistično" nočejo razumeti tako, kot si ga mi zamišljamo. Mi zahtevamo kot Slovenci na Koroškem dejansko vseskozi utrakvistične šole, ne zahtevamo pa delitev šol, tega nočemo! Kajti utrakvistično šolo razumem tako, da se otro-

⁵⁹ n. o. m., IX. zakonodajna perioda, I. sesija, 20. seja, str. 481 - 483.

⁶⁰ n. o. m., 34. seja, str. 854 - 859.

kom nudi pouk v slovenski materinščini in da je nemščina vpeljana kot obvezni predmet, da se otroci znajo, če so obiskali tri ali štiri leta šolo, izraziti v dejanskih pojmi nemškega jezika. ... Nismo proti, da se otroci učijo nemščine. Bili bi sovražnik naše mladine, če bi rekli, naša mladina naj se nemščine ne uči. Ne morejo (otroci, A. M.) se je pa učiti drugače kot pa na osnovi materinščine." Strokovna izvajanja poslanca Rudolfa Mattersdorferja v poteku predhodne seje Grafenauerja niso odvrnila od tega, da ne bi spet ponovil nekaterih svojih starih tez. Ustavil se je pri regulaciji učiteljskih plač in hotel vedeti, od kod naj dobi dežela potrebna sredstva. Popolnoma je ignoriral mobilnost kmečkega prebivalstva tedanjega časa, ko je menil, da naj bi bili podeželski otroci v prvi vrsti orientirani na podeželje, da naj bi jih potemtakem tudi že v šoli navajali na življenje v agrarnih gospodarskih panogah. Zahteval je upoštevane strokovne izobrazbe kmetijskega značaja na nivoju osnovne šole. Čeprav je vedel za veliko število otrok v družinah na podeželju in se je zavedel tega, da more na kmetiji ostati le eden, je kar naprej izhajal iz tega, da mora ostala mladina ubrati pot kmečkih poslov. Osnove elementarnega pouka na podeželskih šolah je videl v verouku, branju, pisanju in računanju. Zato se je obrnil proti številčnosti predmetov, ponovno zagovarjal šestletno šolo z obvezno nadaljevalno šolo, se zavzemal za boljšo dotacijo slovensko usposobljenih učiteljev in v narodnostnem oziru kritiziral način poučevanja odnosno učni jezik na utrakvističnih šolah.

Pri naslednji proračunski razpravi je poslanec Grafenauer⁶¹ glede postavke "izobraževanje" poudarjal, da je najvažnejša izmed vseh. Govoril je o pomenu verske, narodne in patriotske vzgoje za razvoj vsakega posameznika in družbe. Predlagal je, da bi prepustili staršem odločitev glede osem- oziroma šestletne šole ter predlagal triletno nadaljevalno šolo in še črtanje prostega dneva učiteljev. Konkretno je zahteval namestitev slovenskih učiteljev na slovenskem ozemlju in uvedbo obveznega pouka slovenščine za slovenske dijake na učiteljski in gimnaziji. Navedel je tudi nekaj primerov neupoštevanja slovenskih šolskih zahtev in zagovarjal narodno zavedne učitelje, ki jih je ostro napadala nemškonacionalna "Allgemeine Bauernzeitung". Izvajanja slovenskega poslanca je zavračal poslanec Anton Wieser,⁶² ki je menil, da naj bi Grafenauer končno že prenehal vsako leto nadlegovati deželni zbor z odvečnimi obtožbami, ki da prihajajo v deželo z onstran Karavank. Glede verskega pouka je rekel, da je vendar v rokah kate-

hetov in da poteka v slovenščini, branil je utrakvizem in se pri tem skliceval na željo občin in vzdrževalcev šol. Poslanec Rudolf Mattersdorfer⁶³ je načelno zavračal Grafenauerjeve očitke, orisal pedagoško nezadovoljiv verouk in slovenskemu poslancu očital, da hoče obnoviti oblast župnikov nad učitelji. Glede patriotske vzgoje je menil, da je pri otrocih treba najprej zbuditi ljubezen do domačije, do domače vasi in do dežele, narodnostne vzgoje pa se je dotaknil le kratko in menil, da je potrebna vsem. Ostro je zavračal izvajanja vseh konservativnih poslancev glede šolske obveznosti in poselskega vprašanja. Bičal je razvado na kmetih, kjer so šoloobvezne otroke pritegovali k težkim opravilom. Ocenil je, da bi z znižanjem šolske obveznosti to izkoriščanje še naraslo. Rekel je, da tak način življenja fizično in moralno uničuje mladino. V odgovoru je Grafenauer⁶⁴ rekel, da sprejema nekatera strokovna stališča Mattersdorferja, da pa za postavko proračuna zaradi narodnostnih razlogov ne more glasovati in ne bo glasoval. Deželni šolski nadzornik Josef Palla⁶⁵ je odgovarjal poslancu Grafenauerju in ocenil, da se v zadostni meri upošteva tako verska kot patriotska vzgoja. Glede nadaljevalne šole pa je povedal, da o njej nič ne drži. Obvestil je poslance tudi o poletnih oprostih. Na Koroškem je imelo okoli 10.000 otrok tako možnost, oproščenih pa jih je bilo dejansko okoli 8.000. Pomanjkanje učiteljev, ki bi znali slovensko (v tem času jih je bilo okoli 140) je pripisal kar Slovencem samim in rekel, da pač sami ne skrbijo za dotok dijakov na učiteljske. Poslanca Matevž Orasch⁶⁶ in Gustav Metnitz⁶⁷ pa sta zavračala konkretne Grafenauerjeve šolske tožbe kot neosnovane.

Razprava o šolski postavki konec leta 1905 se je pričela z interpelacijami nemškonacionalnih poslancev o slovenskih oziroma dvojezičnih tiskovinah, o vodenju matičnih knjig in o verouku na deklarirano nemških šolah. Franc Grafenauer⁶⁸ je glede šole praktično obnovil vsa svoja stališča prejšnjih let. Dodal je še kritiko, da nekateri okrajni šolski nadzorniki ne obvladajo slovenščine. Lotil se je tudi Preschernovega Abecednika, o katerem je rekel: "Imamo le jezikovno nekoliko pomanjkljiv Abecednik, ki ga je izdal okrajni šolski nadzornik Preschern. Ta ima 46 strani slovenskega teksta, na 47. strani se prične nemški tekst. Vsem bo jasno, da je nemogoče poučevati otroka, ki je slovenskega pokolenja, na osnovi tega "Abecednika", ki ima le 46 slovenskih strani. Razumevanja

⁶¹ n. o. m., II. sesija, 27. seja, str. 622 - 627.

⁶² n. o. m., str. 628 - 630.

⁶³ n. o. m., str. 630 - 635.

⁶⁴ n. o. m., str. 636n.

⁶⁵ n. o. m., str. 637 - 642.

⁶⁶ n. o. m., str. 642n.

⁶⁷ n. o. m., str. 644n.

⁶⁸ n. o. m., III. sesija, 28. seja, str. 680 - 686.

ali znanja materinščina na osnovi tega edinega učbenika vendar ni mogoče pričakovati ...". Grafenauer je na koncu kritiziral konkretno ureditev nekaterih šol, med drugimi tinjsko.

Deželni šolski nadzornik Josef Palla⁶⁹ se je strinjal z Grafenauerjem, da je predmetnik osnovne šole preobširen, da so učbeniki za kmetijsko prebivalstvo neprimerni, obe pomanjklivosti pa je prevladil na centralne šolske oblasti ter nadaljeval: "Edino sredstvo (za izboljšanje, A. M.), ki ga je navedel gospod poslanec Grafenauer, je ustvaritev Berila kot nadaljevanje Abecedniku; tako Berilo za utrakvistične šole bi bilo vredno premisleka. Vendar, gospodje moji, v trenutku, ko bi v utrakvistične šole prišlo slovensko Berilo, bi se značaj utrakvistične šole, kakršna je in kot se je obnesela, prav gotovo izgubil." Zagovarjal je mnenje, da bi učbenike, ki so bili že v uporabi za utrakvistične šole, priredili s pripombami v slovenščini. V zvezi s šolo v Tinjah je nadzornik menil, da je takih šol od leta 1891 na Koroškem 28. Te imajo sicer nemški učni jezik, na prvi stopnji pa da uporabljajo Abecednik ter da prvi elementarni, nazorni in jezikovni pouk poteka v obeh jezikih.

Četrto sesijo svoje devete zakonodajne periode je koroški deželni zbor pričel z razpravo o regulaciji učiteljskih plač. Grafenauer⁷⁰ je priložnost izkoristil in uvodoma povedal, da privoščil učiteljem ureditev plač, zakon pa je ocenil negativno. Spet je obnovil vse svoje šolske zahteve z zanimivo varianto, da bi se šolska obveznost začela s sedmim letom in potem trajala brez vseh oprostitvev v štirinajsto leto. Predvsem pa se je zavzel za zmanjšanje števila predmetov in rekel, da "ljudska šola nima namena, da vzgoji profesorje in doktorje", to da je naloga drugih ustanov, potrebno pa je ustvariti ljudsko šolo za ljudstvo. S tem bi odpravili vse nezadovoljstvo podeželskega prebivalstva. Konkretno pa se je obrnil proti obstoju velikovške meščanske šole. Proti zadnjemu se je spet izrekel poslanec Otto Steinwender.⁷¹ Povedal je, da meščanska šola pomaga ohranjevati meščanski značaj in koncentracijo malomeščanskih elementov in tako se gotovo ohranja nacionalni karakter (nemški, op. A. M.) mesta.

Pri šolski postavitvi deželnega proračuna za leto 1908 se je slovenski poslanec Grafenauer⁷² seveda spet oglašil ter se počutil nesrečnega, ker je moral govoriti kot edini opozicionalec. Omejil se je na osnovno šolo, glede meščanskih šol in gimnazij je bil po lastni oceni premalo podkovan, ter v bistvu ponovil zahteve iz prejšnjih debat. Ponovil je trditev, da osnovne šole niso praktično urejene, da so

učbeniki vsebinsko pomanjkljivi, ker ne prinašajo za kmečko prebivalstvo potrebnega znanja, zahteval je praktično ureditev izobrazbe učiteljev. Kmečko prebivalstvo je po poslančevi oceni od šole v prvi vrsti pričakovalo, da nauči otroke osnovnih kulturnih tehnik, to je pisanja, branja in računanja, za vzgojo pa naj bi skrbela šola predvsem z veroukom. Učbenike in čitanke naj bi priredili na način, da bi mladina dobila potrebno praktično znanje za življenje na podeželju in na kmetih ter tako, da bi se pri mladini zbudil čut patriotizma in ljubezni do domovine. Mimogrede je omenil močno izseljevanje iz Ziljske doline v Ameriko in vzroke tega videl deloma tudi v šolskem sistemu. Seveda je zahteval ureditev osnovne šole na narodni podlagi, glede utrakvističnih šol pa je menil, da so prava zmešnjava, v kateri se ne spoznajo niti učitelji. Navezal je na navodila raznih učiteljskih konferenc in omenil neenotne smernice glede trenutka, kdaj naj se prične z nemškim učnim jezikom oziroma s poukom nemščine. Spet je omenil predolgo šolsko dobo ter ponovno predlagal razširitev nadaljevalnega pouka vsaj na tri leta in odpravo šolskih oprostitev. Grafenauerju so odgovarjali poslanci Rudolf Mattersdorfer,⁷³ Hans Angerer,⁷⁴ Wolfgang Dobernig,⁷⁵ Gustav Metnitz⁷⁶ in nadzornik Josef Palla.⁷⁷ Ta je povedal, da bi Grafenauerjeva zamisel praktične ureditve v večini primerov koristila le velikim kmetom in vaškim mogotcem. Palla, ki je dolgo časa sam reševal oprostitive prošnje je ugotovil, da so zaprosili za šolske oprostitve prav veliki kmetje, pa ne za svoje otroke, temveč za otroke svojih poslov, za otroke svojih sužnjev. Retorično je vprašal, ali naj se to dovoljuje, da potem ti krogi izkoriščajo delovno silo otrok do skrajnosti. Zato je menil, da je osemletna šolska obveznost tudi neke vrste zaščita mladine pred prezgodnjim izkoriščanjem, zaradi tega naj se obdrži.

Pri razpravi o naslednjem proračunu je Franc Grafenauer⁷⁸ uvodoma poudaril potrebo po ljudskih šolah, ponovil zahtevo po praktični ureditvi teh šol, ki naj bi se bolj prilagodile potrebam kmečkega prebivalstva, ter se zavzel za to, da se slovenski otroci poučujejo na osnovi materinščine. Bil je proti obsegu "teoretičnega pouka" in za razširitev verouka, na čigar osnovi šole je možen vsak zdrav napredek. Glede celovškega učiteljskega je rekel, da v njega vstopajo ljudje, da se izobrazijo, zapuščajo pa da ustanovo domišljavci. Gospo-

⁶⁹ n. o. m., str. 687 - 695.

⁷⁰ n. o. m., 4. sesija, 2. seja, str. 21n.

⁷¹ n. o. m., str. 22n.

⁷² n. o. m., 19. seja, str. 520 - 523.

⁷³ n. o. m., str. 523 - 525.

⁷⁴ n. o. m., str. 525n.

⁷⁵ n. o. m., str. 527 - 529.

⁷⁶ n. o. m., str. 533n.

⁷⁷ n. o. m., str. 534 - 536.

⁷⁸ n. o. m., 52. seja, str. 1495 - 1500.

darsko zaostalost slovenskih delov dežele je pripisal tudi okoliščini, da se slovenska mladina ne poučuje v materinščini. Odločno je zahteval, da naj bi bili slovenski gojenci celovškega učiteljsča obvezani, da se učijo svojega maternega jezika. Polemiziral je proti poslancu Metnitzu in menil, da ljudje niso krivi, če ne razumejo slovenskega pisma, pač pa da je tega stanja kriv šolski sistem, ki zanemara učenje slovenščine. Grafenauerja, ki se je tokrat zavzel še za kmetijsko strokovno šolstvo na osnovi materinščine kot učnega jezika, je zavračalo z znanimi argumenti večje število poslancev večine.

Do večje debate pri specialni razpravi deželnega proračuna za leto 1910 je prišlo le pri postavki o šolstvu. Besedo je spet povzel slovenski poslanec Grafenauer⁷⁹ in v daljšem govoru obnovil želje, prošnje in pritožbe v zvezi z ljudsko šolo, ki da so deželnemu zboru itak dobro znane. Uvodoma je kritiziral nekatere postavke proračuna, tako kot glede deželnih in okrajnih učiteljskih konferenc glede nadzornikov. O učiteljskih plačah je menil, da ustrezajo. Učitelje, ki s plačo niso izhajali, je prišteval med tiste, ki so svobodnjaškega mnenja, to so mladi učitelji, ki jih je deželni šolski nadzornik Josef Palla sam nekoč označil kot zelence. Zahteval je ureditev ljudskih šol, ki bi odgovarjale kmečkim potrebam. Kritiziral je pretirano teoretičen pouk in menil, da naj bi bile ljudske šole v prvi vrsti vzgojne ustanove. Seveda se je zavzel za pouk v materinščini in povedal, da koroški Slovenci izhajajo iz sledečega gledanja: "Nemškim otrokom nemški pouk, slovenskim otrokom slovenski pouk!" Glede pouka nemščine pa je povedal, da vendar ne bo več nikogar, ki bi pod njegovo zahtevo po slovenski šoli na Koroškem razumel ustanove, na katerih se ne bi poučevalo z nobeno nemško besedo. Tako neumni Slovenci na Koroškem pač niso in za tako neumne naj se jih tudi nima. Sporno da je le vprašanje, kako se naj otrok vpelje v znanje nemščine. Slovenci izhajajo iz prepričanja, da je možen le en učni jezik in to je materinščina otroka, na osnovi materinščine pa naj se Slovincem odnosno slovenskim otrokom posreduje tudi znanje nemščine. Kritiziral je nekatere pomanjkljivosti, potem prešel na 8-letno šolsko obveznost, ki da v resnici ne obstaja, kajti od 12. leta naprej so lahko otroci oproščeni od šolanja v poletnih mesecih, ter vprašal: "Kaj potem še koristi 8 - letna šolska obveznost, če učitelj otroka vidi le še pozimi?" Ponovil je zahtevo po nadaljevalni šoli in med drugim menil, da učitelji ne izhajajo s plačo zaradi tega, ker imajo ob nedeljah preveč časa. Prosti so vendar vsak četrtek ali pa imajo v

vsakem tednu en prost dan. Ponovil je tudi zahtevo po verski vzgoji slovenske mladine. Novega deželnega šolskega nadzornika Bendo je nagovoril glede pomanjkanja učiteljev in glede nameščanja slovenskih učiteljev v popolnoma nemških delih dežele. Zaključil je s sledečim pozivom: "Dajte nam Slovincem slovensko šolo, dajte nam šolo na osnovi naše materinščine, na osnovi katere se otroci lahko uspešno vzgajajo. Na osnovi slovenske materinščine se naj na naših ljudskih šolah poučuje nemščina. Poenostavite sistem na ljudskih šolah, vpeljite na takih krajih, kjer ni drugače možno tisti pouk, ki je bil danes imenovan, torej poldnevni, in gospodje naj bodo prepričani, da niso storili velike usluge le meni, temveč vsej deželi."

Pri generalni razpravi o deželnem proračunu za leto 1911 je Franc Grafenauer⁸⁰ najprej obžaloval, da je izključen iz vsakega sodelovanja v odborih. Ocenil je delo zbora v prvi vrsti kot delo proti Slovincem ter rekel: "Tudi večina deželnega zbora mora uvideti, da ima manjšina dežele pravico do narodnega obstoja." Ostro je kritiziral ureditev volilnih okolišev in večini očital, da manjšino naravnost sili, da se tudi na gospodarskem področju organizira avtonomno. Govoril je proti t. im. "kurzovcem", ki z nezadostnim znanjem slovenščine zasedajo uradniška mesta in proti listoma "Štajerc" in "Narodni Dnevnik". Poslanec Franc Aichelburg-Labia⁸¹ je govoril o davčni zmogljivosti Nemcev na Kranjskem in rekel, da take koroški Slovenci nikakor ne dosežajo. S tem je skušal utemeljiti tudi vsestransko podrejenost slednjih. Gospodarsko ločevanje Slovencev od deželnih gospodarskih organizacij je poslanec Viktor Waldner⁸² označil kot "zločin nad lastno (slovensko, op. A. M.) narodnostjo".

Pri sledeči specialni razpravi proračunske postavke o šolstvu je Grafenauer⁸³ nadrobno govoril o nekaterih šolah svojega volilnega okoliša, načeloma pa obnovil vse svoje znane zahteve. Le dve točki sta bili novi. Poslanec Otto Steinwender je bil namreč predložil deželnemu zboru resolucijo šestih točk,⁸⁴ ki bi utegnili temeljito spremeniti sistem osnovnih šol na deželi. Dokler državni ljudskošolski zakon ne bi določil pričetek šolske obveznosti s končanim sedmim letom, naj bi taka ureditev veljala vsaj za telesno manj razvite otroke in za šole, ki so jih obiskovali večinoma bolj oddaljeni šolarji. Odločilna je bila druga točka resolucije, ki je šolsko obveznost hotela omejiti na šest let, sledila pa naj bi obvezna nadaljevalna šola

⁷⁹ n. o. m., X. zakonodajna perioda, I. sesija, 35. seja, str. 1068 - 1077.

⁸⁰ n. o. m., II. sesija, 24. seja, str. 375 - 383.

⁸¹ n. o. m., str. 383n.

⁸² n. o. m., str. 386.

⁸³ n. o. m., str. 406 - 412.

⁸⁴ n. o. m., str. 405n.

in odpadle naj bi vse poletne oprostitev. Pouk na podeželskih šolah naj bi bil poldneven; šolsko leto naj bi se na podeželskih šolah načeloma začelo po veliki noči; predmetnik učiteljsča naj bi v večji meri prilagodili praktičnim potrebam predvsem kmečkega gospodarstva in za to naj bi ustanovili tudi internat; zadnja točka je zahtevala izdajo posebnega berila za kmečki nadaljevalni pouk. Slovenski poslanec je vse te točke podprl, ker je ocenil, da sledijo njegovim dolgoletnim zahtevam. Povedal pa je še, da bo večina morala slediti - in to prav kmalu - tudi njegovim zahtevam glede učnega jezika. Drugi nov aspekt Grafenauerjevih izvajanj pa je bil ta, da se je izrekel proti denarnim kaznim v primerih izostajanja od pouka. Te kazni naj bi oblast odredila le v skrajnih primerih. Ne moremo opisati obširne razprave, ki je sledila Steinwenderjevi resoluciji v deželnem zboru in trajala vse do začetka prve svetovne vojne. S vsebino resolucije so se ukvarjali številni poslanci, številni so jo ocenjevali zelo previdno in dobrohotno, ker je prihajala iz vrst večine in s strani priznanega nemškega nacionalca in naprednjaka. Vehementno pa so jo odklanjali poslanci Rudolf Mattersdorfer, Hans Angerer in edini socialdemokratski poslanec zbora Wilhelm Eich. Odklanjali so jo tudi učitelji.

V okviru šolske razprave je deželni predsednik Hein⁸⁵ glede utrakvistične šole izjavil: "Bilo je že poudarjeno, da vpeljava slovenskega pouka z nemščino le kot učnim predmetom ne odgovarja potrebam prebivalstva. ... Splošno znano dejstvo je, da se drugi jezik nauči uspešno le tedaj, če ni le učni predmet, temveč če se v tem jeziku tudi poučuje in na tak način otroci dobijo pouk v praktični uporabi tega jezika. To je vzrok, zakaj je deželni šolski svet od nekdanj utemeljeval svojo odločitev o obstoju takojimenovanih utrakvističnih šol na osnovi nemškega učnega jezika s pomočjo slovenščine. To je splošno stališče."

Tudi razprave tretje sesije desete zakonodajne periode, ki je trajala kar od 11. januarja 1912 vse do 3. marca 1914, so obremenjevala številna "narodnostna vprašanja". Po ustanovitvi deželnega kulturnega sveta se je tudi v tem gremiju razvil boj za uporabo slovenščine. Poslovnik odnosno zakon je predvideval nemščino kot poslovni jezik, vendar je deželni predsednik pred sprejetjem zakona povedal, da bo svet sprejemal tudi slovenske prošnje. Te pa je deželni kulturni svet zdaj smatral za zavestne provokacije slovenske stranke, ker so prihajale slovenske prošnje tudi iz krajev, ki jih je imel za nemške, tako n. pr. iz Možberka. Poslance večine, ki so govorili o deželnem miru pred uveljavitvijo slovenskega gibanja in delovanjem Fran-

ca Grafenauerja, so razburjale slovenske vloge notarjev in drugih uradnikov, slovensko vodenje matičnih knjig, slovenska oznaka Celovca na nekem brzovlaku iz Prage, predvsem pa "slovenizacija" krajevnih imen. Videli so ogrožen deželni mir in mirno napredovanje deželnega gospodarstva.

Grafenauer je v teh predvojnih letih v deželnem zboru nadaljeval s svojo obširno dejavnostjo. Spregovoril je k raznim točkam dnevnega reda. V šolskem vprašanju je podpiral prošnje številnih občin za večje upoštevanje slovenščine odnosno zahteve po slovenskem učnem jeziku. Novih aspektov v teh diskusijah ne zasledimo. Pač pa je večina deželnega zbora tik pred vojno uveljavila načelo, da bo plačevala obresti šolskih posojil le tistim občinam, ki se bodo pismeno zavezale, da ne bodo zahtevale spremembe veljavne ureditve jezikovnih rezmer na svojih šolah. S tem je finančno pritisnila na občine in občinske šolske svete, da ne bi v še večjem številu zahtevali slovenskega učnega jezika.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die zweisprachigen Schulen und der Slowenischunterricht zu Ende des 19. Jahrhunderts am Beispiel Kärnten unter besonderer Berücksichtigung der Debatten im Kärntner Landtag.

Mit dem Antrag des Landesabgeordneten Ferdinand Steiner vom 1. Dezember 1866 "Es sei dem Verlangen der Gemeinden um Einführung des deutschen Sprachunterrichtes (fett A. M.) in den Schulen nachdrücklichst Geltung zu verschaffen" setzte im Kärntner Volksschulwesen jene Entwicklung ein, die nach der Annahme des Reichsvolksschulgesetzes 1869 mit der Herausbildung des utrakvistischen Typ der Volksschule im slowenischen ethnischen Gebiet ihren Abschluß fand. Die wesentlichen Argumentationslinien für eine größere Beachtung des deutschen Sprachunterrichtes wurden bereits im Rahmen der Debatte über Heiners Antrag vorgebracht: der Wende werde durch die Gewalt materieller Interessen gedrängt, sich die deutsche Sprache anzueignen, die deutsche Sprache sei die Sprache der Wissenschaft, sie werden in allen Zweigen der öffentlichen Verwaltung gesprochen, sie sei die

⁸⁵ n. o. m., str. 441.

Dienstsprache im Heere, in ihr bewege sich der Verkehr, die Industrie und der Handel, sie beherrsche ganz Mittel-Europa und durch sie stehe die Welt offen. Der Antrag wurde angenommen und seine Realisierung mit der Kundmachung vom 16. Februar 1867 Zahl 123, "betreffend die Anwendung der deutschen Sprache als Unterrichtssprache (fett A. M.) in den Volksschulen slovenischer Gemeinden" in Angriff genommen. Die Kundmachung verweist auch auf den Erlaß des Staatsministeriums vom 29. Juni 1865 Z. 3956 C. U. hinsichtlich der Erledigung vom Gesuchen slowenischer Gemeinden um Einführung der deutschen Sprache in der Volksschule mit Festhaltung des Grundsatzes, "daß der Religionsunterricht in der slovenischen Sprache zu erteilen, dagegen aber in den übrigen Gegenständen die deutsche und slovenische Sprache gleichmäßig zu betreiben ist". In der beschränkten Einführung der deutschen Sprache als Unterrichtssprache in den slowenischen Schulen sah das Ministerium weder den Zweck der Volksschule als religiös-sittliche Bildungsanstalt gefährdet, noch befürchtete es didaktische Mängel, wenn nur der Lehrer beider Sprachen in dem erforderlichen Grade mächtig ist.

Die entscheidende Wende brachte das Reichsvolksschulgesetz, das die Entscheidung über die Unterrichtssprache dem Schulerhalter überließ. Nun entschied über die Unterrichtssprache praktisch einzig und allein der Landesausschuß, was die Ablehnung und Hintanhaltung von Forderungen slowenischer Gemeinden zur Genüge belegen. Die ständige Berufung auf die Wünsche der slowenischen Gemeinden nach dem Deutschen als Unterrichtssprache ist insofern problematisch, als die sozialen Dimensionen dieser Frage und vor allem das Zensuswahlrecht vollkommen außer Acht gelassen werden und in fachlich-didaktischen und methodischen Bereich für diesen Schultyp seitens der Schulverwaltung und der Lehrerbildung nichts geleistet wurde. Auch deshalb wurde die Muttersprache als Unterrichtsprinzip in Kärnten eigentlich nie durchgesetzt. Die deutsche Sprache hatte auch im slowenischen oder zweisprachigen Teil Kärntens immer eine stark dominante, manchmal auch ausschließliche Position. Die Schule galt als wichtige Lehranstalt des Deutschen als der wichtigsten und dominanten Sprache im gesellschaftlichen Leben.

Die slowenischen Landtagsabgeordneten vertraten im Kärntner Landtag auch in den letzten zwei Jahrzehnten der Monarchie eine konservative, teilweise restriktive Schulpolitik. Diese

Schuldebatten entzündeten sich im Landtag jährlich im Rahmen der Generallandtagsdebatte zum Jahresvoranschlag und der Sozialdebatten zum Kapitel Schulwesen. Insbesondere die Abgeordneten Georg Einspieler und Franz Grafenauer vertraten entschieden die Forderung konservativer österreichischer Kreise der sechsjährigen Schulpflicht, der ein mehrjähriger obligater Fortbildungsunterricht folgen sollte. Das Schulwesen sollte auf religiöser, katholischer Grundlage wirken. In nationaler Hinsicht forderten die Abgeordneten die Einführung des Slowenischen als Unterrichtssprache, den nur eine Volksschule mit muttersprachlicher Unterrichtssprache sei die wahre Volksschule. Grafenauer, der auch den Abecednik Karl Prescherns als fast einziges slowenisch-deutsches Lehrbuch an den utraquistischen Volksschulen in Kärnten heftigst bekämpfte, wiederholte erneut, daß es keinen einzigen Slowenen Kärntens einfalle, für sich und seine Kinder eine rein slowenische Schule zu verlangen. Die Slowenen verlangen nach tatsächlich utraquistischen Schulen und Grafenauer definierte diese Schule dahingehend, daß der Unterricht in der slowenischen Muttersprache erteilt und daß das Deutsche als obligater Unterrichtsgegenstand eingeführt werde. Über den Zeitpunkt der Einführung des Deutschen herrschte unter den slowenischen Landtagsabgeordneten - und selbst Grafenauer sprach von verschiedenen Zeitpunkten - keine Einigkeit. Selten sprachen die Abgeordneten von der Möglichkeit des Deutschen als Unterrichtssprache in einzelnen Fächern, einen Vorschlag, den zeitweise auch der Gurker Bischof Kahn für das Slowenische erfolglos ventilierte. Die Landtagsmehrheit und die Landesverwaltung vertraten dagegen konsequent die Auffassung, daß es eine allgemeine Tatsache sei, "daß eine andere Sprache nur dann mit Erfolg erlernt wird, wenn sie nicht bloß ein Unterrichtsgegenstand ist, sondern wenn in dieser Sprache der Unterricht erteilt wird und auf diese Art und Weise die Schüler im praktischen Gebrauche der Sprache eine Unterweisung bekommen." Das sei der Grund, warum der Landesschulrat auf den Bestand der sogenannten utraquistischen Schulen, auf Grund der deutschen Unterrichtssprache, mit Zuhilfenahme des Slowenischen seit jeher seine Verfügung gegründet habe. Das sei der allgemeine Standpunkt. Von diesem "allgemeinen Standpunkt" waren Kärntens slowenische Landtagsabgeordneten aber meilenweit entfernt. Am bestehenden System konnten sie Trotz aller Bemühungen nichts ändern.

Janez Cvirn

Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893 - 1895)*

Ko so se slovenski državnozborni poslanci po padcu grofa Taaffeja morali v kratkem času odločiti, kakšen odnos bodo zavzeli do nove vlade kneza Alfreda Windischgraetza, so se očitno držali maksime, ki jo je ob predstavitvi nove koalicijske vlade (23. 11. 1893) v parlamentu izrekel dr. Karl Lueger: "Kadar se čuje program kakega novega ministrstva, preiskati je najprej, kaj je v njem pečenka in kaj je garnitura."¹ O tem, kako na svoj krožnik dobiti pečenko in ne puste priloge, pa si seveda niso bili enotni. Šest slovenskih poslancev (Ferjančič, Kušar, Coronini, Gregorčič, Gregorec in Nabergoj), ki so program nove vlade, izhajajoč iz varovanja statusa quo ante, razumeli kot zasmehovanje upravičenih slovenskih zahtev, je namreč takoj izstopilo iz Hohenwartovega kluba, drugi (Globočnik, Klun, Pfeifer, Povše, Robič, Šuklje in Vošnjak)² pa so nasledili "sirenskim" glasovom "političnega kljukca"³ Hohenwarta in ostali v njegovem klubu - čeprav odločni, da v zameno za svojo lojalnost Slovincem izbere nekaj narodnopolitičnih koncesij.

Čeprav je v slovenskem taboru počila struna, razcep nikakor ni bil tragičen. Nasprotno. Kot je neposredno po razkolu ugotavljal liberalni Slovenski narod⁴, so se z ločitvijo poslancev slovenske možnosti za dosego te ali one narodnopolitične zahteve bistveno povečale. "Da so vsi slovenski poslanci ostali pod krilom Hohenwarta, bi jih nova vlada niti v poštev ne jemala... Sedaj pa, ko je zdatno število slovenskih poslancev napravilo upor, sedaj postali so tisti poslanci, ki še vedno za Hohenwartom hodijo, za nas pravi biseri. Ali taki biseri postali so ti poslanci tudi za vladno, ker je

gotovo, da Hohenwartov klub razpade, kakor hitro ga zapuste še ostali slovenski poslanci."⁵ Pomembnost slovenskih poslancev v Hohenwartovem klubu za krhko vladno koalicijo pa je Slovenski narod predstavil z duhovito primero: "Včasih živi v rodbini star stric z veliko pokojnino, brez koje bi ostala rodbina živeti ne mogla. Kako mu strežejo in kako zapirajo okna, da se ne prehladi pred lahko sapico in kako vse stori, da bi se mu življenje podaljšalo! Če nam je dovoljena primera, trdili bi, da so knezu Windischgraetzu slovenski državni poslanci, kolikor jih je še v Hohenwartovem klubu, nekako tak stric, kojemu se mora streči, da se ne prehladi in ne oboli in ne umrje..."⁶

V novem političnem položaju so poskušali razdeljeni slovenski poslanci doseči uresničitev slovenskih zahtev po različnih poteh: secesionisti tako, da so svoje puške direktno uperili v vladno, člani Hohenwartovega kluba pa kot del vladne koalicije. Tako eni kot drugi pa so se kmalu zedinili glede glavnega cilja, ustanovitve slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Celju,⁷ ki jih je slovenskim poslancem obljubil že grof Taaffe. Ta, na prvi pogled zmerne zahteve, pa je izhajala iz trdne odlo-

⁵ Slovenski narod, 30. 12. 1893.

⁶ Ibidem.

⁷ Od sprejetja znamenite Vošnjakove resolucije v državnem zboru aprila 1880, ki jo je takratni slovenski tisk komentiral kot "prvo zmago slovensko v državnem zboru", so slovenski poslanci ves čas Taaffejevega ministiranja urgirali ustanovitev slovenskih paralel na gimnazijah v raznih slovenskih mestih, zlasti v Mariboru in v Celju. Tako je Taaffe moral v posebnih razgovorih 20. novembra 1888 Hohenwartu obljubiti, da bo že v naslednjem šolskem letu aktiviral slovenske vzporednice na gimnaziji v Mariboru, leta 1894 pa bi se naj odprle tudi slovenske paralele v Celju. Prvi del svoje obljube je Taaffe res izpolnil, ko so leta 1889 na mariborski gimnaziji odprli utrakvistične vzporednice v prvem letniku. Z izpolnitvijo drugega pa je vztrajno zavračeval z izgovorom, da se morajo najprej natančno analizirati rezultati na nemško-slovenskih paralelkah v Mariboru. Preden je šel Hohenwart po padcu Taaffejeve vlade v koalicijo, mu je sedem slovenskih poslancev, ki so še ostali v njegovem klubu, zapretilo z izstopom, če vlada končno ne izpolni svoje obljube. Slovenske poslance pa je novi ministrski predsednik Windischgraetz potolažil z obljubo, da postavi slovenske vzporednice na celjski gimnaziji v proračun za leto 1895, kar je kasneje tudi storil - vendar šele po odločnem nastopu slovenskih poslancev v državnem zboru. Prim. Lothar Höbelt, Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreihheitlichen Parteien Altösterreichs 1882 - 1918, Wien/München 1993, str. 111.

* Referat na mednarodnem simpoziju Celjsko gimnazijsko vprašanje 1895 - 1995 aprila 1995 v Celju.

¹ Slovenski narod, 24. 11. 1893.

² Slovenski narod, 25. 11. 1893. Iz Hohenwartovega kluba so izstopili Ferjančič, Kušar, Coronini, Gregorčič, Gregorec in Nabergoj.

³ Slovenski narod, 22. 11. 1893. Proč od Hohenwarta!

⁴ Slovenski narod je 28. 11. 1893 upravičeno opozoril, "da razdvoj med slovenskimi poslanci" ne pomeni nesreče, "ampak pomenja le dvojno taktiko, katera ima lahko jako ugodne posledice. Secesionisti so izprožili svoje puške in vzdramili vladno, da je zadnji čas, če hoče še paktirati s slovenskimi Hohenwartovci, ki imajo puške še ob strani. Če se pakt ne posreči prav kmalu, tedaj se vsa četa združi zopet z nabasanimi puškami - proti vladi!".

čenosti slovenskih politikov s Štajerske, da potrdijo slovenski napredek v Celju in končno osvojijo ta nemški Gibraltar "sredi slovenskega mesa".

Prvi so v odločen boj za ustanovitev slovenskih vzporednic na celjski nižji gimnaziji stopili slovenski secesionisti. 22. februarja 1894 je dr. Lavošlav Gregorec - ob podpori poslancev Ferjančiča in Nabergoja - v državnem zboru na naučnega ministra Madeyskega naslovil obsežno interpelacijo, v kateri je opisal "grozljive" razmere na gimnaziji v Celju (obstoj Bismarckovega dijaškega društva, ki svojim članom prepoveduje občevanje s slovenskimi dijaki; pristranost profsorskega zbora, ki da je v političnem oziru strogo nemško nacionalno usmerjen; obstoj pripravljalnega razreda, zaradi katerega morajo slovenski dijaki obiskovati gimnazijo 9 let) in od ministrstva zahteval ustanovitev že davno obljubljenih slovenskih vzporednic na gimnaziji v Celju v šolskem letu 1894 - 1895.⁸ Zaradi glasnega odmeva Gregorčeve interpelacije v nemško-nacionalnih krogih na Spodnjem Štajerskem in zlasti v Celju (celjsko Nemško društvo je na zborovanju 28. februarja 1894 v posebni resoluciji zahtevalo od nemških poslancev, da ostro nastopijo zoper neresnično prikazovanje razmer na celjski gimnaziji),⁹ pa so se zganili tudi slovenski Hohenwartovci. 7. marca 1894 se je v proračunskem odseku za ustanovitev slovenskih vzporednic potegnil Franjo Šuklje in ko mu je naslednji dan minister Madeyski obljubil, da bo vlada podprla ustanovitev slovenske nižje gimnazije v Celju, če se izkaže, da vzporednice v Mariboru uspešno delujejo,¹⁰ je krenila na Dunaj cela deputacija celjskih Nemcev z županom Gustavom Stigerjem in podžupanom Juliusom Rakuschem na čelu.¹¹ Vendar ministrov Madeyskega, Plenerja in Wurmbranda ni uspela prepričati o neutemeljenosti slovenskih zahtev.¹²

V proračunskem odboru so se okoli celjskega vprašanja bili ostri boji. Že na seji 8. marca 1894 je Šuklje dokazoval upravičenost slovenskih zahtev po uvedbi slovenskih vzporednic na celjski gimnaziji. Opozarjal je, da je večina dijakov na celjski gimnaziji slovenske narodnosti.¹³ Za njim je nastopil nemški nacionalni poslanec Ernst Bareuther, ki

je označil slovenske zahteve kot nesprejemljive ne le iz nacionalnih ozirrov, temveč predvsem z vidika načel koalicijske vlade, katere program je usmerjen k ohranitvi statusa quo v vseh pomembnejših političnih vprašanjih.¹⁴ Istočasno je dr. Richard Foregger v državnem zboru vložil interpelacijo, s katero je izpodbijal Gregorčeve navedbe kot neresnične in zlonamerne, ter zahteval od naučnega ministra ustanovitev posebne komisije, ki naj razišče razmere na celjski gimnaziji in o njih poroča v državnem zboru.¹⁵ Vendar njegove zahteve niso sprejeli in celjsko gimnazijsko vprašanje je za nekaj časa obmurovalo.

Ko se je po skoraj enomesečnem premoru 4. aprila 1894 ponovno sestal državni zbor (njegovo otvoritev je Deutsche Wacht pozdravila z upanjem, da bo 110 poslancev Združene nemške levice in 15 poslancev Nemške nacionalne stranke znalo zaustaviti 7 Slovencev iz Hohenwartovega kluba),¹⁶ je celjsko vprašanje v proračunski debati znova prišlo v ospredje. Že 5. aprila 1894 je o nujnosti ustanovitve slovenskih paralel ponovno govoril Šuklje, ki je poudaril, da je na celjski gimnaziji kar 63% dijakov slovenske narodnosti, obenem pa ostro udaril po Deutsche Wacht, češ da hujska proti Slovincem in upravičenim slovenskim zahtevam.¹⁷ Šukljetu je takoj odgovoril dr. Foregger, ki je slovensko zahtevo po utrakvizaciji nižje gimnazije označil kot odločilen korak k popolni slovenizaciji pomembnega nemškega "jezikovnega otoka" in jo zavrnil tako z vidika programa koalicije kot tudi s kulturnega vidika. Po njegovem mnenju je slovenski jezik še premalo razvit, da bi lahko imeli Slovenci svoje gimnazije, kajti samo s slovenskim jezikom avstrijski državljani absolutno ne morejo izpolnjevati svojih nalog, gotovo pa ne morejo izpolnjevati nobenih višjih kulturnih nalog. Zato je tudi v interesu Slovencev, da so gimnazije na jezikovno mešanih območjih Štajerske in Koroške nemške.¹⁸

Naslednjega dne je v proračunsko debato posegel še Miha Vošnjak, ki je v dvournem govoru argumentirano izpodbijal Foreggerjeva izvajanja.

⁸ Deutsche Wacht, 25. 2. 1894: Die Interpellation Gregorec in Abgeordnetenhaus; Domovina, 5. 3. 1894.

⁹ Deutsche Wacht, 4. 3. 1894.

¹⁰ Deutsche Wacht, 11. 3. 1894. Die Cillier Frage; Slovenski gospodar, 15. 3. 1894. Slovincem pravica, krivica Nemcem?

¹¹ Deutsche Wacht, 11. 3. 1894; Slovenski gospodar, 15. 3. 1894.

¹² Prim. Berchtold Sutter, Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897, ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornehmlich auf die innerösterreichischen Alpenländer, Graz-Köln 1960, I., str. 109.

¹³ Deutsche Wacht, 11. 3. 1894; Slovenski gospodar, 15. 3. 1894.

¹⁴ Deutsche Wacht, 11. 3. 1894; Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 109.

¹⁵ Deutsche Wacht, 11. 3. 1894.

¹⁶ Deutsche Wacht, 5. 4. 1894.

¹⁷ Deutsche Wacht, 8. 4. 1894; Slovenski gospodar, 12. 4. 1894. Ta Šukljetov govor je zaradi izjave, da se Slovenci delijo v dve struji, od katerih ena "izvaja svoje postopanje iz etnografske skupnosti jugoslovanskih narodov in se nehote bolj in bolj oddaljuje od zapada, in hoče, da bi tudi ljudstvo zrlo proti vzhodu", sprožil ostre napade, zlasti s strani slovenskega katoliškega tabora. O reakcijah na Šukljetovo izjavo glej: Dušan Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Političnogodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848 - 1895, Ljubljana 1966, str. 221 - 232.

¹⁸ Deutsche Wacht, 8. 4. 1895, 12. 4. 1895.

Najprej je zavrnil njegovo trditev, da so slovenske zahteve v nasprotju z osnovnimi načeli koalicije: "Osnova slovenskih paralelk že zaradi tega ne nasprotuje načelom koalicije, ker sploh to ni nobeno 'veliko' politično vprašanje. Vse kaj drugega je bilo, ko je včeraj predgovornik s 'Trente' (sic!) omenil odločitev južne Tirolske, ker je veliko politično vprašanje. Veliko politično vprašanje pomenja češko državno pravo. Veliko politično vprašanje bi bilo, ko bi mi sprožili južnoslovansko vprašanje, ali vsaj zedinjenje vseh slovenskih pokrajin v jeden upraven okoliš."¹⁹ Nato je popravil Foreggerjeva izvajanja o "slovenskih paralelkah", češ, da gre v bistvu (podobno kot v Mariboru) le za dvojezične vzporednice, v katerih se poučujejo v slovenskem jeziku le štirje predmeti.²⁰ Na koncu pa je Vošnjak poudaril, da je utrakvizacija nižje gimnazije v Celju kulturna potreba slovenskega naroda in zavrnil Foreggerjeve trditve o zatiranju nemškega življa od začetka Taaffejeve dobe dalje.²¹

Takšni in podobni nastopi so se v državnem zboru vrstili tudi kasneje, medtem pa je nemško nacionalno časopisje, zlasti celjska *Deutsche Wacht* in *Marburger Zeitung*, strastno agitiralo in prikazovalo celjsko vprašanje kot vprašanje moči (*Machtfrage*), kot epizodo "v velikem boju med Nemci in Slovani v Avstriji",²² kot načelno vprašanje²³ in kot zadevo časti vseh Nemcev v monarhiji, ob kateri se končno mora pokazati nemška solidarnost.²⁴ Na zborovanju Nemškega društva na Dunaju 12. aprila 1894, na katerem sta o žalostni usodi nemštva na Spodnjem Štajerskem in napačni politiki Združene nemške levice govorila tudi mariborski državnozborski poslanec dr. Gustav Kokoschinegg in celjski poslanec dr. Richard Foregger, so tako sprejeli resolucijo, v kateri so nemške poslance pozvali k popolni solidarnosti: "Nemško društvo vidi v nameravani ureditvi slovenskih vzporednic v Celju nov poskus oslavitve nemškega posestnega stanja in težko oškodovanje Nemcev na Spodnjem Štajerskem; zato ji najodločneje ugovarja in zanesljivo pričakuje, da bodo vsi nemški ljudski predstavniki v vsiljenem boju stopili skupaj."²⁵ Nemška solidarnost pa je bila opazna zlasti na Spodnjem Štajerskem, kjer so vsi prisegali na načelo: "Vsi možje na krov, v upor z vsemi zakonskimi sredstvi."²⁶ Na drugi strani pa je bila tudi slovenska stran odločno nepopustljiva, kar je v polet-

nih mesecih 1894 privedlo do tega, da so se nasprotja okoli "celjskega vprašanja" skrajno zaostila.

Junija in julija 1894. sta slovenska in nemška stran organizirali več političnih zborovanj, na katerih sta zahtevali "svoje pravice". Že 3. junija 1894 je bilo v Gradcu veliko zborovanje nemških zapupnikov iz Štajerske, ki so se ga udeležili skoraj vsi vodilni poslanci Nemške nacionalne stranke in Združene nemške levice (Derschatta, Steinwender, Stürgkh, Morré, Dumreicher, Kokoschinegg), ter številni drugi ugledni štajerski in koroški politiki. Na zborovanju sta imela najradikalnejša govora celjska poslanca Emanuel Wokaun in dr. Richard Foregger. Slednji je v dolgem govoru zavrnil slovenske zahteve s svojimi starimi argumenti, trditev, da gre pri celjskem gimnazijskem vprašanju le za vprašanje moči, pa argumentiral s slovenskim zavračanjem ustanovitve slovenske nižje gimnazije v kakšnem drugem kraju na Spodnjem Štajerskem. Po njegovem mnenju so Slovenci prepričani, da se bo "nemška stvar" na Spodnjem Štajerskem rešila prav v Celju, zato so skoncentrirali svoje napade na celjsko gimnazijo, kar naj bi bil odločilen korak k popolni slovenizaciji nemškega Celja. Ker pa bi to pomenilo odločilen udarec tudi za nemštvo v okoliških trgih, je treba slovenske namere na vsak način onemogočiti.²⁷ V smislu Foreggerjevega govora so na shodu sprejeli tudi posebno resolucijo, s katero so nemški zaupni možje Štajerske izrazili svoje ogorčenje nad slovenskimi zahtevami: "Dne 3. junija 1894 v Gradcu zbrani nemški somišljeniki odločno protestirajo zoper nenehno neupravičeno podpiranje slovanskih zahtev na račun Nemcev; v načrtovani ustanovitvi slovenskih vzporednic na gimnaziji v Celju vidijo kršitev nujnega pogoja koalicije in ji ugovarjajo kot občutno oškodovanje Nemcev; izjavljajo, da je častna dolžnost vseh Nemcev, brez razločka na frakcijski položaj, da se z vso odločnostjo in največjo silo postavijo za v težkem boju stoječe spodnještajerske rodne brate; od vseh nemških poslancev pričakujejo najodločnejšo in brezobzirno obrambo pred vsemi, k oškodovanju nemškega posestnega stanja naperjenimi nameni, in jih pozivajo, da svoj odnos do koalicije postavijo v odvisnost od obnašanja vlade nasproti nacionalnim zahtevam južnih Slovanov, še posebej pri vprašanju utrakvizacije gimnazije v Celju."²⁸

¹⁹ Slovenski gospodar, 3. 5. 1894.

²⁰ Slovenski gospodar, 26. 4. 1894.

²¹ Slovenski gospodar, 3. 5. 1894.

²² Deutsche Wacht, 15. 4. 1894.

²³ Deutsche Wacht, 29. 7. 1894.

²⁴ Deutsche Wacht, 18. 3. 1894; Marburger Zeitung, 11. 3. 1894.

²⁵ Marburger Zeitung, 15. 4. 1894: Hände weg vom deutschen Gut!

²⁶ Marburger Zeitung, 26. 4. 1894.

²⁷ Deutsche Wacht, 7. 6. 1894: Die Parteikonferenz in Graz.

²⁸ Prav tam; resolucijo je v prevodu objavil tudi Slovenski gospodar, 7. 6. 1894; Marburger Zeitung, 7. 6. 1894. Navedeno resolucijo je najbolj navdušeno sprejelo celjsko nemštvo. Celjski občinski odbor je na seji 15. junija 1894 sklenil poslati organizatorju zborovanja, štajerskemu deželnemu poslancu Alexandru Kollerju posebno zahvalo, s katero se mu je toplo zahvalil za prizadevanje, da "primer Celje" ni ostal omejen le na lasten okoliš. (Deutsche Wacht, 24. 6. 1894; Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Mestna občina Celje (MOC) 1850 - 1918, fasc. 6, zapisnik seje občinskega odbora z dne 15. 6. 1894).

Po mnenju časopisa Marburger Zeitung naj bi celjsko gimnazijsko vprašanje pomenilo casus belli z Windischgraetzovo vlado, še zlasti pa z Združeno nemško levico, stranko, ki nikakor ne more zapustiti preživelih načel manchestrskega liberalizma in ki deluje proti nemškim nacionalnim interesom.²⁹ V boju proti vladi in Združeni nemški levici pa je seveda prednjačilo nemštvo v Celju, ki se je počutilo resno ogroženo. Celjski občinski odbor je tako 20. julija 1894 sprejel novo resolucijo: "V državnem interesu ustanovljena c. kr. gimnazija v Celju je učni zavod, na katerem se je od njegovega postanka neizpodbitno kar najsijajneje izkazal nemški učni jezik. Slavizacija nemškega zavoda ne odgovarja nobeni pedagoški potrebi in prav tako ne iskreni želji slovenskega prebivalstva, ki je pred nekaj leti brezuspešno poslalo na odločilna mesta s tisoči podpisov opremljene peticije za večje upoštevanje v ljudskih šolah že hudo zanemarjenega pouka nemškega jezika. Zahteva po slavizaciji zavoda ne korenini med spodnještajerskim slovenskim kmečkim ljudstvom, ki pošilja svoje sinove na nemško državno gimnazijo v Celje, čeprav bi obiskovanje slovenskih ali celo hrvaških gimnazij, že zaradi ugodnejše geografske lege, vzgojne stroške v številnih primerih celo bistveno zmanjšalo. Izpolnitev take, le pod videzom potreb in upravičenosti podane zahteve, bo med nemškim prebivalstvom obstoječe ogorčenje na nevaren način stopnjevalo; razumljivo, ker gre znova za nadaljevanje nacionalnih posebnosti in materialni blaginji nemških prebivalcev Celja nevarnih koncesij slovenskim politikom, ki lahko kar naprej globoko žalijo in oškodujejo nacionalno prepričanje in gospodarske interese tega patriotičnega prebivalstva, medtem ko se najpreprostejše in najbolj upravičene prošnje Nemcev Celja in vse Spodnje Štajerske nikdar ne upoštevajo, temveč vedno odklanjajo. Občinski svet ogroženega mesta Celja se čuti dolžnega, jasno in razločno izraziti, da bo ureditev slovenskih vzporednic ali ustanovitev samostojne slovanske gimnazije v Celju imela za neizbežno posledico izdajo nemškega mesta in s tem prepušitev Nemcev celotne Spodnje Štajerske slovanstvu, in protestira proti temu, da bi tak ukrep predstavljali kot povsem nepomemben, ko pa bi bil za Nemce Spodnje Štajerske izredno pomemben in bi imel zelo težke posledice."³⁰

V odgovor na "nemško rohnenje" je v poletnih mesecih tudi slovenska stran organizirala več zborovanj v Celju in okolici (Mozirje, Šmarje), na

katerih je od vlade zahtevala takojšnjo izpolnitev pravičnih slovenskih zahtev in apelirala na slovenske poslance, člane Hohenwartovega kluba, da v nasprotnem primeru izstopijo iz kluba.³¹ Pri tem so slovenske resolucije govorile izključno o "slovenskih paralelkah na nižji gimnaziji" in zavračale idejo o ustanovitvi slovenske nižje gimnazije v kakšnem drugem kraju v okolici Celja (največkrat se omenja Žalec), kar je propagirala zlasti Združena nemška levica. Po mnenju Slovenskega gospodarja izhaja ponudba o čisto slovenski nižji gimnaziji od "naših sovražnikov", ki hočejo s tem doseči prepoved obojega. Sovražnici Slovencev sta tako nova Nemška nacionalna stranka kot tudi stara liberalna Združena nemška levica: "Nacionalna stranka pravi, da nam ne gre nič ter nam kliče: Roke proč od od nemške posesti, nemške c. kr. gimnazije. Druga pa, 'liberalna levica', sicer ne kliče tako, vendar pa nam ne dovoli slovenskih vzporednic, samo da po drugi poti. Ona pravi, da je že prav, če nam vlada kaj poda, le ne slovenskih vzporednic, bolje je, če dobimo posebej nižjo gimnazijo, če že mora biti, tudi v Celju; še bolje pa je neki, če dobimo tako kje drugje, n. pr. v Ljutomeru. Prva nam torej ne dovoli nič, druga pa slovensko nižjo gimnazijo v Celju ali kje drugje. In to je tudi - nič; kajti, da se odpre slovenska nižja gimnazija, bodi že v Celju ali drugje, za to je treba posebne postave; slovenske vzporednice pa napravi lahko minister s svojo odredbo, brez vsake postave in torej lahko že v tej jeseni. Nje že dobimo torej, če vlada hoče, z novim šolskim letom, nižje gimnazije pa še ne, ampak kvečjemu čez leto dni. In kaj se v tem času lahko zgodi! Na to tudi stavi svoje upanje nemška 'liberalna levica' in zdaj daje nam tedaj tudi ona nič, torej nič za nič: Nič nacionalna stranka in za nje nič 'liberalna levica'.³²

Nasprotja glede celjskega gimnazijskega vprašanja so se julija 1894 že tako zaostri, da se je naučni minister Madeyski odpravil k cesarju v Ischl. Franc Jožef sicer ni bil preveč navdušen nad načrtom ustanovitve "slovenske gimnazije" v Celju, vendar se je spričo vladne obljube in vedno hujše agitacije le izjasnil zanjo.³³ Tako je na seji ministrskega sveta 19. avgusta 1894 minister Madeyski predlagal, naj se stroški za ureditev slovenske nižje gimnazije v Celju vnesejo v proračun za leto 1895, obenem pa se je izrekel proti priključitvi slovenskih paralelnih razredov na obstoječo nemško gimnazijo, saj bi se lahko le-ta (že v osebi ravnatelja) slovenizirala.³⁴ Proti njegovemu predlogu sta

²⁹ Marburger Zeitung, 10. 6. 1894: Casus belli.

³⁰ Deutsche Wacht, 22. 7. 1894; Marburger Zeitung, 22. 7. 1894; ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 6, zapisnik seje občinskega odbora z dne 20. 7. 1894; resolucija je objavljena tudi v knjigi Heinricha Wastiana, Der Kampf um Cilli, Celje 1896, str. 4 - 5.

³¹ Slovenski gospodar, 28. 6. 1894, 12. 7. 1894, 26. 7. 1894.

³² Slovenski gospodar, 9. 8. 1894. Nič za nič.

³³ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 110.

³⁴ Ibidem.

ministra Plener in Wurmbrand predlagala, naj ustanovijo slovensko nižjo gimnazijo na Bregu pri Celju ali pa v Ljutomeru, vendar se o obeh predlogih člani vlade niso uspeli sporazumeti. Zedinili pa so se o tem, da se v proračun vnese tudi "postavka Celje", kar se je kasneje tudi zgodilo.³⁵

Zaradi ogroženosti koalicije se je finančni minister Plener ponovno odločil za posredovanje in za mirno rešitev celjskega vprašanja poskušal pridobiti poslanca grofa Karla Stürgkha, ki je imel precejšen vpliv v Združeni nemški levici, in neodvisnega celjskega poslanca dr. Richarda Foreggerja. Plener jima je predlagal kompromisno rešitev, po kateri naj bi Celje kot kompenzacija za slovenske vzporednice dobilo pravico razširitve občinskega teritorija in dovoljenje za ustanovitev nižje realke, pri tem pa je Stürgkhu za pomoč in sodelovanje obljubil imenovanje za ministrskega svetnika v naučnem ministrstvu.³⁶ Med temi pogovori je Plener Foreggerju svetoval, naj v Celju deluje pomirjevalno, vendar so njegovi poskusi naleteli na gluha ušesa. Kot državni poslanec celjskega mestnega volilnega okraja je namreč moral zastopati interese celjskega nemštva, celjskim Nemcem pa je bilo popolnoma vseeno, če zaradi gimnazijskega vprašanja razpade koalicija.³⁷ Po smrti zmerne celjskega župana dr. Josefa Neckermanna (1893) je na čelo mestne občine prišel Gustav Stiger, ki je bil (kot njegov namestnik Julius Rakusch) radikalno nacionalnega mišljenja. Ta dva sta od Foreggerja zahtevala, naj ne pozabi svojih volilcev in celjski poslanec je sredi septembra 1894 izdal (v samozaložbi) drobno knjižico z naslovom *Zur Cillier Gymnasialfrage*.³⁸ Brošura je izhajala iz trditve, da Slovencem sploh ne gre za novi učni zavod, temveč le za osvojitve najjužnejše in najmočnejše nemške trdnjave in s tem za slovenizacijo celotne Spodnje Štajerske, kajti "s Celjem padejo tudi manjše nemške predstraže". Foreggerjeva brošura

in številni nastopi nekaterih nemških nacionalnih poslancev in javnih delavcev (zlasti poslanca Armanda von Dumreicherja in zgodovinarja Heinricha Friedjunga)³⁹ so iz celjskega vprašanja naredili prestižno vprašanje celotnega nemštva v monarhiji.⁴⁰ Spodnještajersko nemško časopisje⁴¹ je vedno glasneje zahtevalo nemško vzajemno jamstvo (*Deutsche Gemeinbürgschaft*) in popolno vse-nemško solidarnost,⁴² hkrati pa ostro kritiziralo politično razcepljenost v nemškem taboru, zlasti v sudetskih deželah.⁴³ Vlada je sicer poskušala zavreti nemško nacionalno agitacijo in ko je konec septembra 1894 na Dunaj spet prišla deputacija celjskega občinskega sveta z županom Stigerjem na čelu, je naučni minister Madeyski "ni hotel sprejeti, ko je izvedel, da je prišla zaradi celjske gimnazije".⁴⁴ Vendar so besede Foreggerja in Dumreicherja vse preveč odmevale in celjsko gimnazijsko vprašanje se je vse bolj zapletalo.

18. oktobra 1894 je finančni minister Plener objavil državni proračun za leto 1895,⁴⁵ ki je vseboval tudi postavko 1500 gld. za celjsko nižjo gimnazijo z nemško-slovenskim učnim jezikom (za četrto leto) in pri tem kar nekako prezrl resolucijo Združene nemške levice z dne 14. oktobra 1894,

³⁹ Pri tem pa se je seveda pozabljalo, da bi morali biti Nemci absolutno zainteresirani za obstoj koalicijskega ministrstva. Prim. Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 111.

⁴⁰ Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 110.

⁴¹ S 1. julijem 1894 se je tudi *Pettauer Zeitung* spremenil v politični list s podobno politično orientacijo kot *Deutsche Wacht* in *Marburger Zeitung*. V prvi vrsti zagovarja "pravično stvar Nemcev na Spodnjem Štajerskem", kajti: "Marburg, Cilli und Pettau, diese drei Grenzmarken des Deutschtums in der Untersteiermark, bezeichnen die Linie, die festzuhalten nationale Pflicht ist", v odnosu do nemških svobodomiselnih strank pa je sredinsko usmerjen: "Die Pettauer Zeitung sucht auch heute noch den gesunden Mittelweg einzuhalten; sie läßt sich von den 'Oportunisten um jeden Preis' ebensowenig nach rechts, wie von den Männern der 'schärfsten Tonart' nach links drängen..." Prim. *Pettauer Zeitung*, 1. 7. 1894; 30. 12. 1894.

⁴² Ibidem.

⁴³ *Pettauer Zeitung* je na začetku oktobra 1894 razlike med nemško politiko v alpskih in sudetskih deželah opisal takole: "Während wir im Unterlande um die Scholle kämpfen und vom Ringen ermattet nach dem Bestand der Brüder ausschauen - schlagen die Brüder im Oberlande mit Prügeln aufeinander los und anstatt des Feldgeschreies: 'Hie Cilli allerwege!' - schreien sie sich gegenseitig: 'Walz!' und 'Lorber!' in die Ohren; denuncieren einander als 'Volksfeinde', schlagen einen Höllenlärm wegen 'Beamtenbeeinflussung', hetzen dieselben gegen einander und scheren sich den Henker darum, daß sie in ihrem blinden Eifer Existenzen vernichten, oder kompromittieren, deren Mithilfe nicht nur werthvoll, sondern dringend nöthig ist, sollen sich die Bruchstücke nicht noch weiter in immer kleinere Theile zerbröckeln". *Pettauer Zeitung*, 7. 10. 1894.

⁴⁴ Slovenski gospodar, 27. 9. 1894.

⁴⁵ *Deutsche Wacht*, 28. 10. 1894.

³⁵ Ibidem; zanimivo je, da je list *Marburger Zeitung* 23. 8. 1894 v članku *Das Vordringen der Slovenen im Unterlande* zapisal, kako so mnogi Celje (celjske Nemce) že odpisali, saj da je ustanovitev slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji le še vprašanje časa.

³⁶ Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 110.

³⁷ Foregger je 8. avgusta 1894 pisal Dumreicherju, da je Celjanom popolnoma vseeno, če zaradi gimnazijskega vprašanja razpade tudi koalicija: "... Verbittert darüber, daß der Einfluß der 'Linken' auch unter dem Zeichen der Coalition nicht ausreichte, um die fortwährenden Conzessionen an die Slovenen zu hintertreiben, sind sie /die Cillier/ bereit und drängen mich, die radicalsten Mitteln anzuwenden und herostratische Politik zu treiben, weil es ja ärger auch unter Taaffe nicht war und nicht werden kann". Prim. Paul Molisch, *Briefe zur deutschen Politik in Österreich von 1848 bis 1918*, Wien und Leipzig 1934, str. 335.

³⁸ Dr. Richard Foregger, *Zur Cillier Gymnasialfrage*, Wien 1894; ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 6, zapisnik seje občinskega odbora z dne 28. 9. 1894.

da bo na poskus ustanovitve slovenske gimnazije v Celju odgovorila z izstopom iz koalicije.⁴⁶ Obenem se je začel pogajati s Slovenci, naj pristanejo na ustanovitev gimnazije v Žalcu ali kakšnem drugem kraju v bližini Celja, toda slovenski poslanci so vztrajno zavračali kompromisno rešitev.⁴⁷ Ko tudi akcija celjskega okrajnega glavarja Wagnerja, da bi za vladno zamisel pridobil občinska zastopa Žalca in Šentjurja, ni prinesla uspeha,⁴⁸ je bilo z nemške in slovenske strani narejeno vse, kar je bilo mogoče. Boj za Celje je postal središče celotnega političnega dogajanja v Avstriji.

Že konec oktobra 1894 je graški občinski odbor na predlog dr. Victorja von Hochenburgerja v državni zbor poslal posebno peticijo, v kateri je od nemških poslancev zahteval, da izpolnijo svojo nacionalno dolžnost in preprečijo slovenizacijo Celja, in predlagal, da se postavka Celje črta iz proračuna.⁴⁹ Ta peticija je na Spodnjem Štajerskem sprožila pravo nemško protestno gibanje zoper celjsko postavko, saj so po vzoru deželnega glavnega mesta poslali v državni zbor podobne peticije tudi občinski odbori Ptuja (29. 10.), Radgone (31. 10.), Brežic (4. 11.), Maribora in Vitanja (5. 11.) ter drugih manjših občin z nemško večino.⁵⁰ Nemški protestni akciji so se pridružili tudi istrski Italijani, ki so prav v tem času bili boj proti slovenskim (dvojezičnim) napisom v Istri.⁵¹ Piranski župan dr. Fragiaco je 6. 11. 1894 celjskemu občinskemu odboru poslal zanimiv dopis, v katerem je v imenu piranskega magistrata celjskemu nemštvu izrazil vse simpatije: "Enako pomembno vprašanje kot so dvojezični napisi, ki danes pretresajo celotno Istro, je z enakimi težnjami povzročeno vprašanje ustanovitve slovenske gimnazije v mestu Celje. Dva kulturna naroda, oba močna in ponosna na svojo zgodovino, gledata, kako jima prodirajoča slovanska plima skuša odnesti najsvetejšo vseh pravic in izbrisati njun nacionalni znak. Enake okoliščine, v katerih se nahajajo istrski Italijani in štajerski Nemci, so me napotile, da v imenu mesta Pirana izrazim častiti mestni občini Celje najvišjo simpatijo in željo, da bi Nemcem in Italijanom v težkem nacionalnem boju, ki ga danes bojujejo, končno uspelo doseči zmago".⁵²

Od srede novembra 1894 do konca januarja 1895 je celjsko gimnazijsko vprašanje več ali manj

mirovalo, v novo fazo razvoja pa je stopilo s predlogom, ki ga je 7. februarja 1895 predložil v sprejetje štajerskemu deželnemu zboru graški župan in deželni poslanec dr. Wilhelm Kienzl: "Glede na to, da je prispevek v državnem proračunu za ustanovitev nižje gimnazije z nemško-slovenskim učnim jezikom v Celju postavila c. kr. vlada; glede na okoliščine, da iz celotnega postopanja in razvoja te zadeve nedvoumno izhaja, da zahteva po ustanovitvi nižje gimnazije z nemško-slovenskim učnim jezikom v ali izven Celja ali ustanovitvi slovenskih vzporednic na obstoječi državni gimnaziji v Celju ni izšla iz kulturnih potreb, ampak naj bi mnogo bolj služila pridobiti nacionalnemu vplivu in političnemu položaju Slovencev na Spodnjem Štajerskem novo, za nadaljnji razvoj odločilno podporo, na račun nacionalnega posestnega stanja Nemcev, ki mu je porok sedanje vladino načelo; nadalje glede na to, da se takšen postopek kaže deželnemu zboru kot javen prelom s koalicijskim principom, ki služi za osnovo sedanjih političnih situacij; in končno glede na to, da je ta najnovejši napad na položaj Nemcev na Štajerskem, med prebivalstvom cele dežele in tudi daleč preko njenih meja povzročil najgloblje vznemirjenje - načrtovana ustanovitev zato nacionalni mir resno in trajno ogroža - in nazadnje, glede na to, da je po čl. 19, odst. 1., točka a) deželnega reda deželni zbor poklican, da pretehta posledice takšnih ustanovitev za blaginjo dežele, se o njih posvetuje in eventuelno stavi predloge, se deželni zbor izreka zoper načrtovano ustanovitev državne nižje gimnazije z nemško-slovenskim učnim jezikom ali slovenskih vzporednic na državni gimnaziji v Celju in nasploh še najodločneje zoper vse ukrepe, ki se pod pretvezo kulturnih potreb in pedagoških ozirov kažejo le kot nov sunek v nemško jezikovno področje na Štajerskem".⁵³

Na Kienzlov predlog, ki ga je podpisalo še 37 drugih poslancev,⁵⁴ so slovenski poslanci že naslednji dan odgovorili z izstopom iz deželnega zbora. Svoj korak so argumentirali s posebno izjavo, ki se glasi:

"Uvažujé, da ima predlog, kateri je deželno-zborska večina stavila koncem seje štajerskega

⁴⁶ Deutsche Wacht, 14. 10. 1894, 18. 10. 1894.

⁴⁷ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 113.

⁴⁸ Slovenski gospodar, 22. 11. 1894, 29. 11. 1894; Deutsche Wacht, 22. 11. 1894.

⁴⁹ Deutsche Wacht, 28. 10. 1894.

⁵⁰ Deutsche Wacht, 29. 10. 1894, 1. 11. 1894, 5. 11. 1894, 8. 11. 1894; Pettauzeitung, 4. 11. 1894.

⁵¹ Slovenski gospodar, 15. 11. 1894. Istrski Lahi in naši Nemci.

⁵² Deutsche Wacht, 11. 11. 1894; ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 70, št. 9057/1894.

⁵³ Deutsche Wacht, 7. 2. 1895; Franjo Baš, Doba Ivana Dečka, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 73.

⁵⁴ Kienzlov predlog je med drugimi podpisal tudi štajerski deželni glavar grof Edmund Attems, kar je še posebej razjezilo Slovence. Seveda pa je treba dodati, da je bil v teku celjskega gimnazijskega vprašanja Attems deležen tudi ostrih napadov iz nemške strani. V letih 1894 - 95 je prejel več pisem spodnještajerskih Nemcev, ki so mu očitali popustljivost do Slovencev. Njegov predhodnik grof Wurmbrand naj bi namreč "die Windischen viel besser in Corda gehalten haben". Prim. Ulrike Frank, Edmund Graf Attems. Landeshauptmann der Steiermark 1893 - 1918, rkp. dis., Graz 1967, str. 49, 203.

deželnega zbora dne 7. februarja t. l., namen, preprečiti ustanovitev učnega zavoda za slovensko prebivalstvo na Štajerskem, da se ima ustanoviti na državne in ne na deželne stroške in da bi se s tem nemškimi sodeželanom nič ne vzelo; uvažuje nadalje, da se s tem predlogom protestuje principiarno sploh zoper vsakršno napravo, s katero bi se ugodilo kulturnim potrebam slovenskega prebivalstva in zadostilo pedagoškim ozirom, in da torej predlog nasprotuje državnim osnovnim zakonom; uvažuje, da se prizadevanja slovenskega prebivalstva, dobiti učni zavod, na žaljiv način postavlja zgolj kot agitacijsko sredstvo in se Slovenci v narodnem oziru sploh proglašajo za brezpravne; uvažuje, da je predlog podpisala cela nemškoliberalna deželnozborska večina, na čelu jej gospod deželni glavar, ki je vendar imenovan za celo štajersko deželo in ne samo za nje nemški del, in se torej v tem predlogu izražena narodna preširnost, nestrpnost in sovraštvo proti Slovincem manifestuje kot mišljenje deželnozborske večine; uvažuje končno, da je upoštevanje katerihkoli še tako upravičenih narodnih zahtev Slovencev v tem deželnem zboru povsem izključeno, smatramo zastopniki slovenskega prebivalstva vsako nadaljnjo udeležbo pri razpravah tega deželnega zbora za neplodno in brezuspešno in nezdržljivo s častjo slovenskega naroda, ter izjavljamo zategadelj, da ne moremo več sodelovati v deželnem zboru."⁵⁵

Radikalni nastop slovenskih deželnozborskih poslancev, ki ga je celjsko nemštvo označilo le za slabo odigrano komedijo,⁵⁶ je med štajerskimi Nemci vzbudil precejšnje začudenje. Zato je že 9. februarja 1895 dvanajst nemških katoliških konservativcev s prelatom Aloisom Karlonom na čelu v deželnem zboru stavilo kompromisni predlog, po katerem naj bi vlada uredila izobraževalne razmere na Štajerskem tako, da bi lahko vsi abiturienti zapuščali gimnazije po osmih letih šolanja, pri tem pa dobro obvladali oba jezika: "Deželni zbor pričakuje, da bo vlada pri urejanju izobraževalnih razmer na spodnještajerskih gimnazijah vprašanje rešila tako, da bodo abiturienti lahko zapuščali gimnazijo po osemletnem študiju s popolnim znanjem obeh deželnih jezikov."⁵⁷ Ta kompromisni predlog, ki so ga konservativci stavili z namenom, da bi se slovenski poslanci vrnili v deželni zbor, so pozitivno sprejeli tudi nemški liberalci in 12. februarja 1895 je celo dr. Kienzl podal nov predlog, naj deželni zbor izvoli poseben odbor, ki naj poskuša rešiti napeto situacijo okoli

celjskega vprašanja.⁵⁸ Na isti seji izvoljeni dvanajstčlanski odbor z baronom Rudolfom Hackelbergom na čelu je že tri dni kasneje deželnemu zboru predložil v sprejem dva predloga, s katerima naj bi po poti kompromisa rešili zapleten položaj. Prvi predlog je od vlade zahteval, da glede na svoj program pri vprašanju ustanovitve slovenske nižje gimnazije v Celju upošteva mnenje štajerskih deželnih šolskih oblasti, ki najbolj poznajo razmere v deželi. Drugi predlog pa je od štajerskega deželnega odbora zahteval, da preuči Karlonov predlog in v zvezi z njim naredi ustrezne korake pri vladi, do naslednje sešije pa o zadevi poroča v deželnem zboru.⁵⁹ Oba predloga so poslanci še na isti seji enoglasno sprejeli, vendar je njihovo upanje, da bodo z njima zadovoljni tudi Slovenci, splavalo po vodi. Glasovanje štajerskih konservativcev za oba predloga je namreč sprožilo ostro reakcijo slovenskih članov Hohenwartovega kluba in že na klubovi seji 20. februarja 1895 je Miha Vošnjak ostro napadel čudno Karlonovo politiko ter od Hohenwarta zahteval, da se do resolucije štajerskega deželnega zbora opredeli konservativni klub kot celota.⁶⁰ Čeprav je vodja štajerskih konservativcev poskušal slovenske člane Hohenwartovega kluba prepričati, da resolucija štajerskega deželnega zbora v nobenem oziru ne veže vlade - in da je torej za Slovence več kot sprejemljiva -, je konservativni klub še na isti seji sprejel sklep, da bo glasoval za celjsko postavko v proračunu.⁶¹

Dne 19. februarja 1895 se je državni zbor ponovno sešel, vendar so v proračunskem odseku zavlačevali z glasovanjem o postavkah za srednje šole.⁶² Ker je postajal položaj vedno bolj zapleten, saj je tudi klub Združene nemške levice na svoji seji 23. februarja 1895 podprl resolucijo štajerskega deželnega zbora,⁶³ graški občinski odbor pa se je dva dni kasneje v posebnem razglasu zavzel za uresničitev Kienzlovega predloga,⁶⁴ se je ministrski predsednik knez Windischgraetz konec februarja odločil za posredovanje in na prijateljski obed povabil nekaj slovenskih in nemških politikov, da bi se v miru dogovorili o rešitvi celjskega vprašanja.⁶⁵ Že na začetku pogovora je prelat Karlon predlagal, naj se problem reši v smislu njegovega predloga, po katerem naj bi se v proračun namesto postavke za Celje vnesla druga, širša po-

⁵⁵ Domovina, 15. 2. 1895; Deutsche Wacht, 10. 2. 1895; Franjo Baš, Doba Ivana Dečka, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 73.

⁵⁶ Deutsche Wacht, 17. 2. 1895.

⁵⁷ Deutsche Wacht, 14. 2. 1895.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Deutsche Wacht, 17. 2. 1895.

⁶⁰ Domovina, 25. 2. 1895.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 114.

⁶³ Deutsche Wacht, 28. 2. 1895.

⁶⁴ Ibidem; ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 71, št. 2293/1895.

⁶⁵ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 114.

stavka, namenjena ureditvi razmer na vseh gimnazijah na Štajerskem.⁶⁶ Karlonov kompromisni predlog, ki je predvideval ukinitvev pripravljalnih razredov in tako urejen učni proces, da bodo maturanti po osmih letih šolanja zapuščali gimnazije z znanjem obeh deželnih jezikov, je bil formuliran tako, da bi ga lahko obe strani sprejeli. (Vsak drug predlog bi namreč škodoval koaliciji in pripeljal do padca vlade). Vendar ga ne nemška in še manj slovenska stran nista sprejeli z razumevanjem. Slovenci so Karlonov predlog sprejeli z obžalovanjem, kar je bilo opazno že med sestankom pri ministrskemu predsedniku, zastopnik Združene nemške levice Adolf Beer pa se je zavzel za enostavno črtanje celjske postavke iz proračuna. Čeprav sta predstavnika konservativcev Alois Karlon in princ Alois Liechtenstein Slovence nagovarjala, naj pristanejo na predlagani kompromis, do sporazuma ni prišlo. Predstavniki Slovencev so vztrajno zahtevali, naj jim vlada najprej razloži, na kakšen način namerava zadevo izpeljati. Ker pa naučni minister Madeyski o tem ni hotel dati nobenih izjav, je kompromisna rešitev splavala po vodi.⁶⁷

Kmalu zatem se je v proračunskem odboru začela razprava o državnem proračunu za leto 1895, vendar celjsko vprašanje ni prišlo na dnevni red vse do 11. junija 1895. Že prvi dan razprave pa se je pred Nemce postavilo vprašanje: ali koalicijska vlada ali celjska slovenska gimnazija?⁶⁸ Nemški nacionalci so nanj takoj reagirali z zahtevo po izstopu iz koalicije.⁶⁹ Na seji ministrskega sveta 14. junija 1895 je Plener na podlagi sklepa kluba Združene nemške levice z dne 13. junija 1895 izjavil, da bo Nemški klub izstopil iz koalicije, če bo proračunski odbor postavko Celje sprejel v proračun za leto 1895. Obenem se je zavzel za iskanje pravične rešitve, ki bi zadovoljila obe strani.⁷⁰ Zato se je vlada spet začela pogajati s Hohentwarta, ki je bil pripravljen popustiti, tako da bi gimnazijo uredili na Bregu pri Celju, torej v celjski okoliški občini. Vendar je tej lokaciji nasprotoval grof Gundacker Wurmbrand, češ da je preblizu mesta, in zahteval, da se gimnazija prestavi v Žalec. To pa je bilo nesprejemljivo za Hohentwarta in slovenske poslance v njegovem klubu.⁷¹

Tudi na seji ministrskega sveta 16. 6. 1895 se položaj ni spremenil. Ministrski predsednik knez Windischgraetz je uvidel, da ne bo mogoče doseči

za obe strani sprejemljive rešitve, zato je ministra Plenerja in Wurmbranda vprašal, ali bosta v primeru izstopa Združene nemške levice iz koalicije demisionirala. Odgovor se je glasil, da mora v tem primeru demisionirati celotna vlada.⁷² V tej nerazrešljivi situaciji se je knez Windischgraetz odločil, da celjsko postavko kljub temu stavijo v proračun, čeprav se je zavedal, da bo to pripeljalo do padca vlade. Naučni minister Madeyski pa je naredil vse, da se v proračunskem odboru celjska postavka najprej sprejme in da šele nato pride do demisije vlade.⁷³ Na seji dne 18. junija 1895 je proračunski odbor izglasoval postavko Celje v proračun za leto 1895 z 19 glasovi proti 15. Proti postavki so glasovali člani Združene nemške levice, Nemške nacionalne stranke in Coroninijevega kluba: Baernreither, Bareuther, Beer, Exner, Hugo Fuchs, Haase, Halwich, Malfatti, Mauthner, Menger, Nitsche, Rainer, Schwegel, Stalitz in Steinwender, za njeno potrditev pa slovanski in romunski poslanci: Gregorec, Herold, Kaizl, Klaič, Klun, Kozłowski, Lupul, Meznik, Milewski, Palfy, Pientak, Pininski, Romanzcuk, Rutowski, in Sczepanowski, ter Nemci: Fuchs, Kathrein, Morsey in Wolkeinstein.⁷⁴ Neposredno po glasovanju so poslanci Združene nemške levice razglasili svoj izstop iz vladne koalicije, naslednji dan pa je knez Windischgraetz - v skladu s sklepom seje ministrskega sveta z dne 16. junija 1895 - pisмено obvestil Franca Jožefa o demisiji vlade, ki jo je cesar tudi takoj sprejel.⁷⁵ Tako je - vsaj na zunaj - zaradi celjske gimnazije padla Windischgraetzova koalicijska vlada,⁷⁶ s tem pa se je začela odločilna faza bojov za ustanovitev slovenskih vzporednic na gimnaziji v Celju.

Po demisiji Windischgraetzovega kabineta je cesar presenetljivo hitro (19. 6. 1895) imenoval novo začasno (uradniško) ministrstvo z grofom Erichom Kielmanseggom na čelu. Edina naloga

⁷² Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 116.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Deutsche Wacht, 20. 6. 1895; glej drugačno navedbo v Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 115, op. 24.

⁷⁵ Deutsche Wacht, 20. 6. 1895.

⁷⁶ Seveda "celjsko gimnazijsko vprašanje" ni bilo glavni razlog za padec vlade. Marburger Zeitung je 20. 6. 1895 upravičeno zapisal: "Die Cillier Frage... ist ja keineswegs die einzige Klippe, an der die Coalition scheitern mußte, sobald das Staatsschiff den angekündigten neuen Curs einschlug. Man erinnere sich nur an den famosen Wahlreformenwurf, der auf den Widerspruch aller Parteien stieß, und man wird zugeben müssen, das Madame Coalition eine sehr ungesunde Person war, der das Fieber in allen Gliedern steckte. Die Vereinigte Linke freut sich allerdings über die glückliche Fügung, daß die Cillier Budgetpost den Stein ins Rollen brachte, allein ihre Freude ist nicht berechtigt, da heute alle denkenden deutschen Wähler genau wissen, was sie von dieser berühmten Vertreterin des Deutschtums zu halten haben".

⁶⁶ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 115.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 115.

⁶⁹ Deutsche Wacht, 13. 6. 1895: Heraus aus der Coalition!

⁷⁰ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 115.

⁷¹ Ibidem.

nove vlade je bil čimprejšnji sprejem državnega proračuna za leto 1895. Vendar je bila ta naloga izredno težka, saj je sprejem celjske postavke v proračun sprožil med večino avstrijskih Nemcev močne reakcije. Celjska Deutsche Wacht, ki je označila program nove vlade s stavkom: "Vladamo proti Nemcem",⁷⁷ je takoj po glasovanju v proračunskem odboru začela z ostrimi napadi na vlado in Združeno nemško levico ter zahtevala od nemških poslancev, da stopijo v odločno obstrukcijo. Le-ta da naj pripravi vlado do tega, da bo iz proračuna izločila postavko Celje. Po mnenju lista bi se morali vsi nemško nacionalno čuteči poslanci dogovoriti o enotnem nastopanju v celjskem vprašanju, seveda pa bi morala Združena nemška levica prenehati škiliti v novi kabinet.⁷⁸ Istega mnenja je bil tudi celjski poslanec dr. Foregger, ki je na seji državnega zbora 28. junija 1895 (med generalno debato o proračunu) ostro skritiziral oportunizem Združene nemške levice, ki da je edini krivec, da se je celjsko gimnazijsko vprašanje razpletlo v škodo Nemcev. Če bi liberalci ostalim strankam v koaliciji pravočasno zaklicali: "Tega ne dovolimo!", ne bi nikoli prišlo do zapletov, ki smo jim priča. Po mnenju Foreggerja je boj za celjsko gimnazijo le epizoda v boju med slovanskim in germanskim svetom, ki se ne sme razrešiti v korist Slovencev. Ustanovitev slovenske gimnazije v Celju, mestu, ki so ga ustanovili nemški kolonisti na ruševinah rimske Celeie, ne bi pomenila nič drugega kot "rop nemškega posestnega stanja". Kadar pa je treba braniti nemško posestno stanje, je skrajni radikalizem sveta dolžnost vsakega Nemca. Zato je na koncu govora Foregger med poslance vrgel parolo: "Do skrajne parlamentarne opozicije" in od njih zahteval, da stopijo v obstrukcijo, ne oziraje se na njene posledice. Po njegovem mnenju bo obstrukcija vlado prisilila k popuščanju. Če pa bo razpustila državni zbor, se bo že na naslednjih volitvah pokazala volja nemških volilcev, ki bodo v parlament izvolili energične nemške može poudarjenega nacionalnega mišljenja.⁷⁹

Ob debati o finančnem zakonu v državnem zboru dne 2. julija 1895 je celjsko vprašanje znova prišlo v ospredje. Slovenski poslanec Miha Vošnjak je odločno zavračal vse predloge, ki so bili usmerjeni k premestitvi slovenskih vzporednic v kakšen drug kraj na Spodnjem Štajerskem (Žalec, Ljutomer),⁸⁰ pri čemer ga je podprl tudi štajerski konservativni poslanec Mathias Kaltenecker. Le-ta je med drugim dejal, da "ne bo Celje škodovalo nemštvu, ampak bo nemška nacionalistična gonja

okrog Celja spravila nemštvo v res strahoten položaj".⁸¹ Ob njegovi izjavi, da so glasovali za slovenske paralelke tudi nemški ministri v Windischgraetzovem kabinetu, je v državnem zboru prišlo do mučnih scen, ki so pripeljale do tega, da je Ernst von Plener še pred glasovanjem o proračunu odložil svoj mandat. Tega pa ni storil grof Wurmbrand, ki je Kalteneckerjeve besede označil za "neresnične govorce". Štajerski konservativni poslanec, ki so mu iz levice klicali "izdajalec lastnega naroda", je na ta očitek odgovoril, da niti Plener niti Wurmbrand iz celjskega vprašanja nista potegnili nobenih konsekvenc in da je prav Plener kot finančni minister najbolj "zaslužen" za to, da proračun vsebuje tudi postavko Celje.⁸²

V državnem zboru je nastal zapleten položaj, saj so slovensko zahtevo podpirali tudi nemški klerikalci. Združena nemška levica je izjavila, da bodo njeni člani glasovali le proti postavki Celje, ne pa tudi proti celotnemu proračunu; nemški nacionalci pa so bili proti sprejetju celotnega proračuna, vendar se tudi oni niso hoteli odločiti za obstrukcijo, za katero je strastno agitiralo nemško nacionalistično časopisje.⁸³ Dne 10. julija 1895 je v državnem zboru prišlo do poimenskega glasovanja o postavki Celje in postavka je bila sprejeta s 173 glasovi proti 143.⁸⁴ Pri tem je bila slovenska stran vidno razočarana, ker je proti celjski postavki glasoval tudi del nemških klerikalcev in krščanskih socialcev. Nemška stran pa je začela vpiti o klerikalni izdaji in zlasti napadala štajerskega polanca Kalteneckerja, ki se je pred glasovanjem javno zavzel za slovenske zahteve. Proti Kalteneckerju se je po mnenju Domovine "vzdignila vsa vsenemška kuga", ki ne izbira izrazov in sredstev za politično diskvalifikacijo. "Toliko razbrzdanosti in politične neznačajnosti in gnjusobe še ni zlahka kdaj doživel svet", saj je Karl Hermann Wolf na nekem zborovanju na Dunaju "nasvetoval, naj se rabi ime Kaltenecker kot najhujša psovka", dr. Eduard Glantschnigg iz Maribora ("znani begun celjskega 'narenturma'") pa je predlagal, "naj se Kaltenecker imenujejo - pljuvalniki".⁸⁵

Sprejem celjske postavke je med celotnim nemštvom v monarhiji sprožil ostre reakcije, seveda pa so bile reakcije celjskih Nemcev najglasnejše. Celjski občinski odbor je na seji 13. julija 1895 sprejel posebno resolucijo, v kateri je od nemških poslancev zahteval, da pri tretjem branju

⁷⁷ Deutsche Wacht, 23. 6. 1895.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Deutsche Wacht, 4. 7. 1895, 7. 7. 1895.

⁸⁰ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 120.

⁸¹ Vasilij Melik, Slovenci v državnem zboru 1893 - 1904, ZČ, letnik 33, 1979, št. 1, str. 59.

⁸² Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 120.

⁸³ Deutsche Wacht, 11. 7. 1895. Deutsche Wähler demonstriert.

⁸⁴ Deutsche Wacht, 14. 7. 1895.

⁸⁵ Domovina, 25. 7. 1895. V znamenju olike; Deutsche Wacht, 21. 7. 1895.

glasujejo proti celotnemu proračunu: "Občinski svet mesta Celja je na seji 5. marca t. l. v izpolnjevanju svoje dolžnosti jasno in razločno izrazil posledice, ki morajo nastati z ustanovitvijo slovenske gimnazije v Celju. - Danes stoji občinski svet pred dejstvom, da je bila postavka 'Celje' v drugem branju sprejeta in da je tako z narodno izdajo nemških klerikalcev omogočena večina državnega zbora sklenila slavizacijo našega mesta. Prastaro nemško mesto naj bi bilo zoper želje svojih zastopnikov, zoper želje deželnega zastopa, zoper želje celotnega nemškega naroda, oropano svojega nemškega značaja. Takšna usoda nas ne sme doleteti. Vsi nemški predstavniki morajo v obrambi časti svojega naroda potegniti poslednji sam po sebi umevni sklep, če se naj našemu narodu prihrani sramota, da je prepustil slovanstvu nemško občino. Občinski svet Celja zato naslavlja na vse nemške poslance nujen poziv, da v tretjem branju glasujejo proti celotnemu proračunu in nasploh uporabijo vsa možna parlamentarna sredstva, s katerimi bodo lahko v zadnji uri odvrnili nevarnost od našega mesta."⁸⁶

Podobne resolucije so v naslednjih dneh sprejeli tudi na protestnih zborovanjih volilcev v Gradcu, Mariboru, Ljutomeru, Konjicah, Vojniku, Radgoni (13. 7. 1895) in Celju (15. 7. 1895), 16. 7. 1895 pa tudi na Dunaju, kjer so na pobudo poslanec Hofmanna von Wellenhoffa in Karla Hermann Wolfa sprejeli poseben razglas, v katerem so nemške poslance pozvali, naj glasujejo proti celotnemu proračunu.⁸⁷ Vendar so poslanci pri tretjem branju proračun kljub temu sprejeli, in sicer s 185 glasovi proti 86.⁸⁸ Zanj je poleg Slovencev, Hrvatov, Staočehov, Poljakov, Rusinov in Romunov glasovalo tudi 86 nemških poslancev, od tega kar 57 članov Združene nemške levice, 23 nemških klerikalcev, 5 članov Coroninijevega kluba oziroma moravske sredinske stranke ter dunajski demokrat Kronaetter.⁸⁹ Poleg vseh poslancev Nemške nacionalne stranke (21) in vseh krščanskih socialcev (10) je glasovalo zoper proračun le 19 članov Združene nemške levice, medtem ko se jih kar 31 ni udeležilo glasovanja.⁹⁰ Vse to je imelo za nadaljnji politični razvoj v monarhiji velikanske posledice, ki so se že kmalu izrazile v skrajno radikalni politiki avstrijskega in še zlasti spodnještajrskega nemštva.⁹¹

⁸⁶ Deutsche Wacht, 18. 7. 1895; ZAC, MOC 1850 - 1918, fasc. 73, št. 6450/1895.

⁸⁷ Deutsche Wacht, 18. 7. 1895.

⁸⁸ Deutsche Wacht, 21. 7. 1895.

⁸⁹ Rezultati glasovanja so objavljeni v: Deutsche Wacht, 26. 7. 1896. Ein Tag der Schmach; prim. tudi Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 117.

⁹⁰ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 117.

⁹¹ Suttler, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 127.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Celjer Gymnasialfrage

Obwohl nach dem Fall der Regierung Taaffe sechs slowenische Abgeordnete (Ferjančič, Kušar, Coronini, Gregorčič, Gregorec und Nabergoj), die mit dem Programm der Koalitionsregierung Windischgrätz nicht einverstanden waren, aus Hohenwarts Klub ausgetreten sind, sieben (Globočnik, Klun, Pfeifer, Povše, Robič, Šuklje und Vošnjak) dagegen darin verblieben, wurden durch die Trennung der Abgeordneten die Aussichten zur Durchsetzung der einen oder der anderen nationalpolitischen Forderung wesentlich verbessert. In der neuen politischen Lage versuchten die getrennten slowenischen Abgeordneten, die slowenischen Forderungen auf verschiedene Weise zu realisieren: die Sezessionisten durch direkte Angriffe auf die Regierung, die Mitglieder des Hohenwarter Klubs als Bestandteil der Regierungskoalition. Sowohl die einen als auch die anderen erzielten bald eine Einigung hinsichtlich des Hauptziels: der Gründung der slowenischen Parallelklassen auf dem Gymnasium in Celje, die den slowenischen Abgeordneten bereits von Graf Taaffe versprochen worden waren.

In den folgenden zwei Jahren wurde die "Cillier Gymnasialfrage" zur zentralen politischen Frage in der Monarchie, die bereits am 19. Juni 1895 - nachdem der Budgetausschuß am Vortag dem Posten zur Gründung der deutsch-slowenischen Parallelklassen am Gymnasium in Celje zugestimmt hatte - zum Fall der Koalitionsregierung Windischgrätz führte. Trotz energischer Widersetzung der Deutschnationalen wurde der Budgetposten auch vom Reichsrat (bei Unterstützung der Gemeinsamen deutschen Linken) angenommen, was schwere Folgen für die weitere politische Entwicklung in der Monarchie mit sich brachte, die bald in einer äußerst radikalen Politik des österreichischen, insbesondere des untersteirischen Deutschtums, zum Ausdruck kam.

Branko Goropevšek

Celjsko gimnazijsko vprašanje 1895 - 1914*

*"Ne poznam majhnega mesta kakršno je Celje, da bi se zadnja leta tolikokrat imenovalo, kakor ravno to mesto. Radi celjskega mesta se je razbilo nekdanje združeno konservativno-liberalno ministristvo, ne toliko zavoljo tega mesta samega, kakor radi 4 slovensko - nemških razredov, ki se tamkaj nahajajo. Danes se je ta stvar zopet ponovila: povsod se govori samo le o Celju."*¹

Z ustanovitvijo nižje gimnazije z nemško-slovenskimi vzporednicami v Celju leta 1895, celjsko gimnazijsko vprašanje še zdaleč ni bilo rešeno. Bitka okrog slovenskega učnega zavoda je potekala še vsa naslednja leta, vse do razpada Avstro-Ogrske. Vendar lahko boj za slovensko gimnazijo v Celju razdelimo v dve obdobji: sprva je boj potekal izključno na relaciji nerešenih mednarodnih odnosov v monarhiji (Nemci-Slovenci), kasneje pa se je temu pridružil tudi notranje-politični spopad med Slovenci samimi, ki jim je bilo nerešeno gimnazijsko vprašanje samo preteza za promoviranje lastne politike, samo gimnazijsko vprašanje pa bolj stranskega pomena.

* * *

Na sprejem proračunske postavke za nižjo gimnazijo z nemško-slovenskim učnim jezikom v Celju leta 1895² so se na Spodnjem Štajerskem odzvali različno, zmagne še v mestu ob Savinji. Slovenci so pijani od zmage slavili.³ Medtem ko so celjska slovenska društva skupaj pripravila veselico v Paradeški pri Vojniku, so na Miklavškem hribu, po Savinjski dolini in tudi drugod, v čast uspehu po stari slovenski navadi zagoreli kresovi, manjkalo pa ni niti pokanje možnarjev in slovensko petje.⁴

Povsem nasprotno so se odzvali Nemci, ki so označili ustanovitev nove gimnazije v Celju za napad na nemško posestno stanje, ki ga je potrebno na vsak način obraniti. Njihove izjave so napovedovale boj tudi še vnaprej in s tem so dali svojim nacionalnim nasprotnikom (Slovencem) vedeti, da celjsko gimnazijsko vprašanje za njih še zdaleč ni bilo zaključeno.⁵ Kot prvi nemški protinapad lahko štejemo še isto poletje sprejet sklep celjskega občinskega odbora o ustanovitvi nemškega dijaškega doma, katerega namen je bil obvarovati nemško posestno stanje na celjski gimnaziji in njen skoraj stoletni nemški značaj.⁶ Nemškemu dijaškemu domu, ki so ga slovesno odprli sredi septembra leta 1896, je načeloval sam župan avtonomne občine Celje Gustav Stiger, ki je tudi imel nemalo zaslug, da se je nemški zavod uspešno razvijal.⁷

Za prvi resnejši udarec zoper nižjo gimnazijo v Celju pa lahko štejemo proračunsko debato leto dni kasneje (1896). Že konec februarja je nemški nacionalni poslanec Hofmann von Wellenhof v državnem zboru zavzel radikalno stališče in zahteval črtanje proračunske postavke v višini 6000 gld. za celjsko nižjo gimnazijo že za naslednje šolsko leto ali pa vsaj njeno premestitev iz nemškega mesta Celja. Njegov poskus nemškim nacionalnim krogom ni prinesel uspeha, saj je bila proračunska postavka sprejeta s krepko večino: 141 glasov za in 108 glasov proti.⁸ Ponovno je v zvezi s celjsko nižjo gimnazijo prišlo do zapleta leto dni kasneje (1897), ko je v imenu čeških Nemcev poslanec Bendel 4. januarja kategorično izjavil, da bodo nemški poslanci s Češke tako dolgo glasovali proti proračunu, dokler bo v njem tudi

* Pričujoči prispevek je povzetek referata, ki je bil predstavljen na slovensko-avstrijskem mednarodnem simpoziju Celjsko gimnazijsko vprašanje 1895-1995 v Celju (19. - 20. april 1995).

¹ Slovenski gospodar, 10. 4. 1902.

² Proračun je bil sprejet 20. 7. 1895 s 185 glasovi za in 86 glasovi proti.

³ Več o tem glej: Janez Cvirn, Celjsko gimnazijsko vprašanje, Celjski zbornik 1986, str. 229 - 250.

⁴ Vekoslav Spindler, Slovenska gimnazija v Celju in dr. Dečko, Dr. Ivan Dečko in njegova doba, Maribor, 1938, str. 80.

⁵ Sprejem celjske postavke je sprožil ostre reakcije med Nemci v monarhiji.

⁶ Cvirn, n.d., str. 238 - 239.

⁷ Nemški dijaški dom (Deutsches Studentenheim) je bil v prvi vrsti namenjen revnim dijakom iz Spodnje Štajerske, vendar pa se je kasneje pokazalo, da so v njem prevladovali dijaki iz drugih avstrijskih dežel. Statistične podatke o številu dijakov in njihovo poreklo je v tabelarni obliki objavljeno v članku dr. Cvirna. Glej Cvirn, n.d., str. 238 - 239.

⁸ Spindler, n.d., str. 81. (Proti predlogu nemškega nacionalca Hofmann-Welenhofa so glasovali Slovenci, Hrvati, Poljaki, Čehi, nemški konservativci, Dipaulijeva skupina in Rusini).

V spomin na 100 letnico državne gimnazije v Celju (Knjižnica Edvarda Kardelja v Celju).

postavka za Celje. Svoj nastop je argumentiral s trditvijo, da v Celju ni prav nobenih kulturnih potreb za obstoj slovenske gimnazije. V podobnem tonu je istega dne v državnem zboru nastopil tudi dr. Richard Foregger in ponovil že večkrat pojasnjene teze o celjskem vprašanju kot vprašanju moči in hkrati zahteval črtanje postavke za Celje iz proračuna, kar se je kasneje tudi zgodilo.⁹ Ob složnem nastopu nemških poslancev so Nemci že v drugem naletu zoper slovenski šolski zavod v Celju dosegli zastavljeni cilj; proračunska postavka za nižjo gimnazijo je bila 5. januarja 1897 s 109 glasovi za in 98 proti zavrnjena.¹⁰

Čeprav je Slovence novica o zavrnitvi proračunske postavke močno potrla, pa so bili nanjo očitno več kot pripravljeni. Bili so celo prepričani, da bo naslednji korak vlade popolna odprava nižje gimnazije v Celju. Da bi se temu izognili, so podali na prvi pogled dokaj čuden predlog, in sicer, da bi se dvojezična nižja gimnazija spojila s popolno nemško. Na ta način bi se za slovenske vzpo-rednice ne navajala posebna proračunska postavka, ampak bi le-ta bila zajeta v skupni postavki, proti kateri pa Nemci ne bi nastopali.¹¹

Nemški nacionalni krogi niso čakali na reakcijo zoper slovensko pobudo, saj je celjski Nemec in

državnozbornski poslanec Pommer že 30. marca v državnem zboru vložil interpelacijo, v kateri je zahteval ukinitve slovenskega zavoda. Vlada njegove interpelacije na veselje Slovencev ni sprejela, se je pa poslužila kompromisne rešitve in s posebnim odlokom 15. julija stari nižji gimnaziji v Celju odvzela vse pristojnosti administrativne samostojnosti ter jo v obliki samostojnih razredov z nemško-slovenskim učnim jezikom podredila ravnateljstvu obstoječe nemške gimnazije v Celju.¹² Slovenska stran je kljub pričakovanim rezultatom zoper odločitev vlade reagirala odločno, posebno ker v tem času še ni bila obveščena, da je rešena tudi postavka financiranja priključenih paralelek, v višini 12.500 gld.¹³ Na shodu zaupnih mož v Celju 20. julija so Slovenci sprejeli ostro resolucijo: "Vlada sama in državni zbor so priznali opravičenost slovenskih zahtev za ustanovitev slovensko-nemškega gimnazija v Celju. Odprava tega gimnazija, provizorična ustanovitev v zraku visečih posameznih razredov, podrejenih še poleg tega ravnateljju gornje gimnazije celjske, notoričnemu nasprotniku slovenskega naroda in njegovih teženj, določitev, da se sme v prvi razred sprejemati k večem 50 dijakov, je toraj čin očitne krivice, storjene slovenskemu narodu ter žaljenje narodne časti. Vsi slovenski poslanci se toraj pozivajo, da

⁹ Cvirn, n.d., str. 240.

¹⁰ Spindler, n.d., str. 81.

¹¹ Domovina, 15. 1. 1897. V članku Celje-Dunaj so namreč zapisali: "... To je gotovo, da bodo Nemci leto za letom ponavljali svoje napade proti dvojezični gimnaziji, dokler bode ta postavka v proračunu. Ponavljali bodo predlog, da se ta postavka iz proračuna izbriše..."

¹² Domovina, 23. 7. 1897.

¹³ Domovina, 3. 9. 1897. V članku Nemško-slovenski gimnazij v Celji so zapisali: "... došla je vest, da je presvitli cesar iz svojega bivališča v Ischlu dal nakazati tukajšnji davkarji znesek 12.500 gld. v vzdrževanje našega nemško-slovenskega gimnazija na prihodnje leto."

stipe solidarno, brez ozira na kronovino, v kateri so izvoljeni, vse korake ter porabijo vsa parlamentarna mogoča sredstva, da se popravi ta slovenskemu narodu storjena krivica."¹⁴ Hkrati so se izrekli zoper nameravano prestavitev gimnazije izven Celja.¹⁵ S tem namenom so določili tudi pet člansko deputacijo (Juro Hrašovec, Ivan Rudolf, Franc Zdolšek, Leopold Schwentner in Ferdinand Roš), ki se je v začetku avgusta odpravila iskat pravice k ministrskemu predsedniku Badeniju in ministru za izobraževanje Gautschu na Dunaj.¹⁶ Slovenska deputacija, ki je na enournem sestanku "želje slovenskega naroda na Štajerskem naglašala krepko in zagovarjala temeljito",¹⁷ se je v Celje vrnila zadovoljna, saj sta oba vladna predstavnika obljubila, da ostanejo slovensko-nemške vzporednice priključene popolni nemški gimnaziji nedotaknjene. "Naučni minister Gautsch kakor i ministrski predsednik grof Badeni obljubila sta častno, da nam naš utrakvistični gimnazij z vsemi obstoječimi pravicami ostane nedotakljiv i nadalje", je dunajsko avanturo komentirala Domovina¹⁸ in se zelo pohvalno izrazila nad uspešnim delom celjske deputacije, češ, "storila je moško svojo narodno dolžnost".¹⁹

Kompromisna odločitev vlade o slovensko-nemških vzporednicah je tako vsaj za nekaj let potisnila celjsko gimnazijsko vprašanje v ozadje. In v tem času so se paralelke uspešno razvijale. Dr. Dečko je leta 1902, ko se je boj za slovensko-nemške paralelke ponovno razplamtel, na osnovi čudovite prisposode opisal delovanje nemški gimnaziji priključenih razredov. Slovenske paralelke je primerjal s pastorki, "ki pa večkrat bolje uspevajo kot lastno dete. Rasle in cvetele so natihome kakor vijolice."²⁰

Ko je že kazalo, da bo skoraj idealen mir med Nemci in Slovenci glede slovensko-nemških vzporednic obveljal, je v sršenje gnezdo celjskega gimnazijskega vprašanja posegel štajerski politik grof Karl Strüggkh.²¹ V proračunskem odboru je sredi januarja leta 1902 v imenu nemških nacionalnih strank predlagal svojevrstno rešitev celjskega vprašanja. Slovensko-nemške paralelke v Celju bi se razpustile, namesto njih pa bi ustanovili v Mari-

boru popolno slovensko nižjo gimnazijo.²² Omejeni predlog so slovenski poslanci v celoti zavrnili kot nesprejemljiv in ponovno zahtevali popolno nižjo gimnazijo v Celju, češ da je tu naravno središče slovenskega dela Štajerske. Tezo o Celju kot naravnem središču tega dela Štajerske so slovenski državnozborski poslanci poudarjali tudi kasneje. Tako je npr. Berks v svojem nastopu v državnem zboru prepričeval nasprotnike, da Slovenci zahtevajo nižjo gimnazijo v Celju "ne iz narodnostnih razlogov, nego iz geografičnih. Celje leži v središču celjskega in brežiškega glavarstva, kjer se križajo ceste, reke in železnice in je vsem delom atrakcijskega ozemlja pristopno."²³

Strüggkhova pobuda je spodnještajerske Slovence močno razburila. Že 17. januarja je vodstvo političnega društva Naprej v Celju naslovilo na ministra dr. Hartla dopis, v katerem so zavrnili poskuse ukinitve celjskih vzporednic. Obstoj štirih gimnazijskih razredov niso mogli razumeti kot koncesijo dano slovenskemu narodu, tudi ne kot napad in škodovanje Nemcem in nemško čutečim v Celju. Upravičenost paralelk so dokazovali s številom njenih slušateljev, ki je daleč presegalo običajno število dijakov na nižjih gimnazijah. Od izobraževalnega ministra so zahtevali, da končno zgradi novo šolsko poslopje, saj je bil zavod že od ustanovitve v hudih prostorskih težavah, na ta način pa bi bile izpolnjene obljube in obveznosti do gimnazijskih vporednic v Celju.²⁴ Strüggkhov predlog je vznemiril tudi slovenske poslance. Dva dni kasneje (19. januarja) so zbrani v Celju sprejeli "podobna stališča" ter jih zadnji dan januarja predstavili takratnemu ministrskemu predsedniku Körberju in štiri dni kasneje (4. februarja) v posebnem komuniciraju tudi javnosti.²⁵

Vendar povečana aktivnost slovenski strani sprava ni prinesla uspeha, saj je proračunski odsek 6. februarja s tremi glasovi večine sprejel Strüggkhov predlog, naperjen zoper celjske vzporednice.²⁶ Za resolucijo so glasovali vsi nemški poslanci, razen katoliških, Italijanov in socialdemokratov z izjemo Pernerstorferja. Nemški poslanec Wellenhof je rezultate glasovanja pospremil z veliko mero cinizma rekoč, da je slovenske paralelke v Celju

¹⁴ Domovina, 23. 7. 1897.

¹⁵ "Preselitev slovenskega gimnazija v kak drug spodnještajerski kraj, se mora, ker gimnazij v kakem drugem kraju ne bi ustrezal vsem zahtevam in potrebam slovenskega prebivalstva v južnem delu Spodnje Štajerske, enkrat za vselej odkloniti", so zapisali v Domovini, 23. 7. 1897.

¹⁶ Domovina, 6. 8. 1897.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Domovina, 3. 9. 1897.

¹⁹ Domovina, 6. 8. 1897.

²⁰ Slovenski gospodar, 17. 4. 1902.

²¹ Spindler, n.d., str. 81; Cvirn, n. d. str. 241.

²² Prav tam.

²³ Slovenski narod, 24. 3. 1902; Slovenski gospodar, 27. 3. 1902.

²⁴ Cvirn, n.d., str. 241.

²⁵ Deutsche Wacht, 2. 2. 1902; Domovina, 4. 2. 1902.

²⁶ Resolucija je bila v proračunskem odseku sprejeta s 25 proti 22 glasovom. Zanimivo je, da je za Strüggkhovo resolucijo glasoval tudi nemški konservativec baron Morsey, ki je bil pri volitvah v splošni kuriji izvoljen tudi z glasovi Slovencev proti nemškemu liberalcu, ker je njemu na ljubo odstopil slovenski kandidat Mlakar. Slovensko politično društvo v Mariboru mu je za to dejanje izreklo nezaupnico. Citirano po: Spindler, n.d., str. 81.

Celje - nova mestna gimnazija, izdal Fritz Rasch v Celju 1915.

treba ukiniti in da je Strüghkova resolucija prava pot, za izpolnitev katere bi se morali zavzeti tudi Slovenci, saj bi popolna nižja gimnazija v Mariboru morala v celoti zadovoljiti kulturne potrebe slovenskega naroda.²⁷

Toda slavje nemških nacionalnih krogov ni dolgo trajalo, saj so o Strüghkovi resoluciji že mesec dni kasneje (21. marca) glasovali poslanci v državnem zboru, kjer pa je bila na začudenje vseh z 203 glasovi za in 170 glasovi proti, zavrnjena s prepričljivo večino 33 glasov.²⁸ Glas o slovenski zmagi na Dunaju je na Slovenskem povzročil pravo evforijo. *"Nameravani atentat na slovensko narodno zavest na Spodnjem Štajerskem je bil v petek sijajno odbit in stranke, ki so ta atentat nameravale in pripravile, so doživele silen moralen poraz"*, so zapisali o dogodkih v Slovenskem narodu.²⁹

Glasovanje pa ni potekalo tako gladko, kot kažejo rezultati. Za celjske razrede so glasovali vsi Slovenci, Hrvati, Čehi, Poljaki, Rusini, oba Srba, Rumuni, češki veleposestniki in kar je zanimivo tudi Italijani in celo trije nemški katoliški poslanci.³⁰ Ostali so bili proti, pri čemer velja poudariti, da so se nekateri nemški poslanci poimenskega glasovanja raje vzdržali (kranjski grof Barbo, štajerski poslanec Morsey), glasovala pa tudi ni večina socialdemokratskih zastopnikov. Da

se je celjsko gimnazijsko vprašanje rešilo v slovensko korist, so imeli nedvomno največjo težo italijanski glasovi. Ti pa so v prid nemško-slovenskim vzporednicam v Celju glasovali le iz maščevanja Nemcem, ker ti niso privolili v prestavitev hrvaške gimnazije iz Pazina v Kastav.³¹

Kljub temu je bila zmaga sladka, saj takšnega velikonočnega darila ni pričakoval nihče, tudi slovenski poslanci ne in Celje je bilo ponovno vsaj za nekaj časa v središču pozornosti. Kot smo že omenili, so Slovenci novico z Dunaja sprejeli z olajšanjem in o njej se je veliko govorilo in pisalo. Tako je celjska Domovina zmagoslavno zapisala: *"Celi zavod, ki je dosedaj obstajal le po milosti vlade, dobil je z 21. marcem pravno, konstitucionalno podlago, vlada nam ga ne more odpraviti, ker se je kredit postavnim potom zanj dovolil."*³² Hkrati pa je dala nadaljne napotke slovenskim poslancem. Kot prvo so zahtevali izposlovanje še dodatne slovenske paralelke *"ako se pojavi čez 60 učencev"* in kar je bilo v tistem času še pomembnejše - in kot bomo videli kasneje, kamen spotike ne samo med Nemci in Slovenci, pač pa tudi med Slovenci samimi - gradnjo novega gimnazijskega poslopja. Gradnja novega gimnazijskega poslopja je bila nujna, saj so paralelke gostovale v objektih, ki so bili za šolski

²⁷ Deutsche Wacht, 9. 2. 1902; Domovina, 11. 2. 1902.

²⁸ Slovenski gospodar, 27. 3. 1902.

²⁹ Slovenski narod, 24. 3. 1902.

³⁰ Slovenski gospodar, 27. 3. 1902.

³¹ Prav tam. Slovenski gospodar je o tem zapisal: "Italijani so šele zadnji trenotek odločili, da glasujejo z nami. Storili so to iz maščevanja nad Nemci, ki niso privolili, da se hrvaška gimnazija iz Pazina v Istri premesti v Kastav."

³² Domovina, 28. 3. 1902.

pouk neprimerni. "Sploh pa je dosedaj bilo vse le za silo, le provizorično in iz tega provizorija moramo enkrat priti ven in mislimo, da bi bil po sedmih letih že čas za to", je komentirala Domovina.³³

Nad zmago so bili navdušeni tudi v Mariboru. Zato so v želji, da bi doumel pomen slovenske zmage na Dunaju tudi preprosti štajerski kmet, v demagoškem tonu prikazovali vzdušje ob glasovanju v dunajskem parlamentu: "Zbornica je bila polna, kakor malokedaj. Stranke so poklicale vse svoje člane do zadnjega na Dunaj. Le bolnikov ni bilo ... Vsa zbornica je bila razdražena, rekel bi: nekako elektrizirana. Ko smo prišli z glasovanjem do črke 'k', bili smo Slovani v večini za 24 glasov, potem smo pa padali v večini na 18, 14, 8 in na 2 glasa večine; padli smo dalje tako globoko, da so imeli levičarji že večino 2 glasov. V drugi polovici alfabeta pa smo napredovali zopet mi. Sklepni račun je bil: 203 poslanci so glasovali zoper Strüghkhov predlog, 170 jih je glasovalo zanj. Napad na celjske razrede se je toraj odbil s 33 glasovi večine." Svoj članek pa zaključil z besedami: "Ko se je naznanil izid glasovanja, so slovanski poslanci začeli burno ploskati. Njih srca so kipela narodnega navdušenja in veselja. ... Ministerski predsednik pa je postal ves blede ter izginil iz zbornice."³⁴

Povsem drugače so novico o slovenski zmagi sprejeli Nemci. Ves svoj srd so naperili zoper predsednika vlade Körberja, češ da je s Taaffejevimi metodami izigral nacionalne interese enega naroda proti drugemu, in mu zagrozili z ostro opozicijo. Zavrnitev resolucije so označili kot oster napad na nemško posest. Odločno so podprli svojega poslanca Pommerja, ki je v državnozbornem govoru nadaljni obstoj celjskih vzporednic označil za načrtovan akt slovenizacije nemškega Celja in celotne Spodnje Štajerske. Celjski Nemci so bili celo prepričani, da bi zaradi slovenskega huronskega vzklikanja zmagi pred Narodnim domom prišlo do gotovega pretepa z njimi, če ne bi zaplet uspešno rešilo posredovanje celjskega redarstva.³⁵

Nemški odgovori so bili primerno ostri, vendar je bila večina mnenja, da se bo zadeva kmalu podela. Celotni Slovenski narod je optimistično zapisal: "No, nam se dozdeva, da nemških groženj ni smatrati tragičnim, in da se bodo Nemci že zopet potolažili. Ako pa bodo Nemci res nastopili pot brezobzirne opozicije, kakor sedaj obetajo, potem

je čisto gotovo, da jim služi celjska zadeva samo kot pretveza, vzroki pa da so drugi. Tudi proti koalicijskemu ministrstvu Windischgretzu je Nemcem služila celjska zadeva kot pretveza, pravi vzrok, da so tisto ministrstvo vrgli, pa da je volilna reforma".³⁶

Čeprav so bili Slovenci v Celju in ostali Spodnji Štajerski pijani od zmage in jim je od vsega še največ pomenil dobljen "nemški skalp", pa so hkrati poudarjali, da dobljena zmaga še ni dokončna, kajti "nikakor ne mislimo, da bodo po tem udarcu mirni ostali naši nasprotniki".³⁷ Toda zgodilo se je nekaj povsem drugega - nepričakovanega. Celjsko gimnazijsko vprašanje je dobilo nove razsežnosti; poleg mednarodnih bojov je povzročilo spor tudi med samimi Slovenci. Veliko slovensko slavje je skazila, štajerske Slovence pa razburila, objava Tavčarjevega članka 24. marca v Slovenskem narodu, v katerem je razgrnil svoje nakane, ki so bile, po naključju ali pa tudi ne, na moč podobne vladnim željam. Štajerske Slovence je namreč pozval na kompromisno razrešitev celjskega vprašanja. "Ali je res popolnoma nemogoče, da bi se glede celjskih razredov dosegel pameten in pravičen kompromis? Sedaj vise celjski razredi takorekoč v zraku in, kar je najboljšje, vse naše narodnopolitično delo v parlamentu je pravzaprav omejeno le na obrambo Celja. Zaradi Celja ne moremo nikamor naprej in ne morejo naši poslanci začeti nobene druge večje akcije. ... Obramba revnih celjskih razredov, ki se pri obstoječih razmerah v doglednem času ne razširijo niti najmanj, izčrpa popolnoma podporo, ki jo uživamo od drugih slovenskih strank in velja za nas najboljše naše moči. To so momenti, ki nam grene veselje nad doseženo zmago in nam narekujejo nasvet, naj bi štajerski Slovenci vzeli v pretres misel, kako bi se dosegel kompromis". To je bila vsebina Tavčarjevega sporočila.³⁸

Hladen tuš iz Ljubljane so na Štajerskem sprejeli z ogorčenjem.³⁹ "Ker se v celjski stvari gre v prvi vrsti samo za to, ali ostanejo slovenski gimnazijski razredi še nadalje v Celju ali ne, se predlog kranjskih liberalcev more samo tako razumeti, da nam svetujejo, naj pustimo Celje. To pa v očeh vsakega Slovenca ni sprava, ampak kapitulacija", so Tavčarjev poskus komentirali v Mariboru.⁴⁰ Tavčarjevo dejanje so obsodili kot podlo in izdajalsko, ki je napravilo slovenskemu narodu veliko škodo. Ogorčen dopisnik je dr. Tavčarju v mariborskem Slovenskem gospodarju zelo nazorno pokazal, kakšno je štajersko razmišljanje o njegovi

³³ Prav tam.

³⁴ Slovenski gospodar, 27. 3. 1902. Podobno je poročal tudi Slovenski narod, ki je med drugim tudi zelo slikovito prikazal vzdušje v dvorani: "Od Badenijskih časov ni bila zbornica tako polna. Hrupna razburjenost je rasla od minute do minute, da ni bilo slišati imena poklicanih..."

³⁵ Deutsche Wacht, 23. 3. 1902; Cvirn, n.d., str. 242.

³⁶ Slovenski narod, 24. 3. 1902.

³⁷ Slovenski gospodar, 27. 3. 1902.

³⁸ Slovenski narod, 24. 3. 1902.

³⁹ Spindler, n.d., str. 82.

⁴⁰ Slovenski gospodar, 3. 4. 1902.

Nemški dijaški dom v Celju (Knjižnica Edvarda Kardelja v Celju).

"podli in izdajalski" ideji: *"Slovinci so pa - razun dr. Tavčarja - vsi tako pametni, da si nočejo sami prerezati vrata. Ta bi bila pa res nova, če bi vojska, ki je zmagala svoje sovražnike, šla poražene vprašat: ali želite da se vmaknemo od te postojanke, kjer smo vam tako neprijetni?"*⁴¹ V Celju so bili bolj zmerni, a prav tako odločni, čemur je botrovala posebna izjava deželnih poslancev, ki so se dva dni po objavi Tavčarjevega pisma, 26. marca 1902, zbrani v celjskem Narodnem domu enoglasno izrekli zoper idejo kompromisa. Celjsko sporočilo v Ljubljano sta podala dr. Ivan Dečko in Lovro Baš. Bilo je kratko in jasno: *"Tak nasvet smatrajo zbrani celjski Slovenci za opomin k nad vse sramotilnemu popustu osnovnih svojih kulturnih zahtev, k odstopu od ene prvih pridobitev glede srednjih šol na Štajerskem in tako k nemško strahopetnemu, brez značajnemu begu iz boja za obstanek naroda slovenskega!"*⁴² Ostre puščice pa sta izstrelila tudi v uredništvo Slovenskega naroda, češ, da časnik s takšnim mišljenjem in idejami, pač ne more biti tudi *"glasilo štajarskih Slovencev!"*⁴³

Tavčarjeva izjava je sprožila ostre reakcije po vseh slovenskih deželah in močno razgrela že tako prenapeta klerikalno-liberalna nasprotja na Slovenskem. Poleg Slovencev, ki je izkoristil priložnost za ostre napade na liberalce,⁴⁴ je še posebej ostro s

posebno izjavo Tavčarja in njegovo idejo napadlo slovensko dijaštvo na Dunaju,⁴⁵ pa tudi štajerski zaupniki in poslanci so bili večino proti Tavčarjevim nameram. Vsebina številnih ogorčenih pisem, ki so jih pisali bolj ali manj znani Slovenci v podporo celjskim paralelkam, je jasno kazala, da ideja o kompromisu na Štajerskem nima podpore. Janez Šanda iz Gradca je v pismu dr. Dečku celo zapisal: *"Taučar je ali politični šušmar ali pa izdajica! Jaz mislim poslednje! Na vsak način se nam je takega človeka iznebiti! ... Če se takega človeka ne moremo otresti, ni mogoče pri nas več razumna politika. Taučar naj odloži svoj mandat ali se naj popolnoma izolira!"*⁴⁶

Polemika je tekla dalje. Pri Slovenskem narodu so šli celo tako daleč, da so si dovolili celo oporekati štajerskim politikom soditi in sprejemati odločitve glede celjskega vprašanja, češ da so za tovrstne odločitve primerni le državnozborski poslanci: *"Štajerski slov. državni poslanci so glede v našem listu izrečenega nasveta, naj štajerski Slovenci premišlujejo o eventualnem kompromisu, zavzeli popolnoma konkretno stališče. Poslanci razglašajo, da so ti poslanci v prvi vrsti poklicani govoriti, če se naše opozorjenje vzame v pretres ali ne, in zato bodo imeli ti poslanci tekom prihodnjih dni v Mariboru ali na Dunaju posvetovanje, da se*

⁴¹ Slovenski gospodar, 10. 4. 1902.

⁴² Domovina, 28. 3. 1902.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Med obema slovenskima dnevnikoma se je konec marca 1902 razvila huda polemika. Oboji so celjsko gimnazijsko vprašanje izkoristili za medsebojno obračuna-

vanje.

⁴⁵ Celoten prepis izjave slovenskega dijaštva na Dunaju glej: Cvirn, n.d., str. 248 - 149.

⁴⁶ Osrednja knjižnica Celje, (v nadaljevanju OKC) Ms 100/6, Iz zapuščine dr. Ivana Dečka, Pismo Janeza Sande dr. Ivanu Dečku.

dogovore glede solidarnega postopanja. Tako postopanje je popolnoma pravilno in logično. V Celju pa nekateri gospodje niso mogli počakati, kako stališče zavzamemo tisti, ki najbolj poznamo parlamentarni položaj, in so vsled tega oni poklicani soditi, če kaže naš nasvet uvaževati ali ne."⁴⁷ Kasneje so svoje trditve samo še podkrepili: "Ali je kak resen človek na svetu dandanes, ki veruje v to, da se bodo dale slovenske paralelke v Celju kedaj razviti v Slovensko višjo gimnazijo v Celju? Ali je prepričan kdo, da bomo tudi v Mariboru kaj dosegli, dokler so paralelke v Celju? In ali nam na jugu ne preti velikanska nevarnost, da pade s Celjem tudi Pazin? O tem razmišljajte, gospodje, potem pa nam mirno in tvarno odgovorjajte!"⁴⁸

Razdor med štajerskimi Slovenci se ni posrečil in tudi slovenski državnozborski poslanci s Štajerske so navedene izjave v Slovenskem narodu, češ da bi bili le državnozborski poslanci poklicani za reševanje celjskega vprašanja, gladko ovrgli.⁴⁹ Iz zaupnega pisma poslanca dr. Robiča dr. Dečku je tudi razvidno, da so štajerski državnozborski poslanci podprli v Celju na zaupnem shodu (24. marca) sprejeto izjavo zoper kompromis. "Čestitam zaradi izjave, treba je bilo resno govoriti", je dr. Dečku zapisal Robič.⁵⁰ Da bi zapleten gordijski vozle hitro in učinkovito rešili ter ohranili politično enotnost na Spodnjem Štajerskem, so poskrbeli celjski politiki. V celjskem Narodnem domu so 10. aprila sklicali shod zaupnih mož iz celotne Slovenije, kjer je več kot 200 narodnjakov "dokumentiralo stališče Slovencev glede celjske gimnazije z ozirom na sproženi kompromisni predlog".⁵¹ Številni govorniki so poudarjali pomen slovensko-nemških paralel v Celju,⁵² posebno ostro pa je nastopil vodja celjskih Slovencev dr. Dečko. Mož-

nost, da bi sporne paralelke premestili v Žalec⁵³ ali Št. Jur je ostro zavrnil: "Za naše namene in naloge ne more Žalec zadostovati. Žalec mora dobiti obrtno šolo, Št. Jur meščansko. Naša gimnazija pa mora biti edino v Celju /.../ Vsako kompromisno vprašanje je neumestno in neupravičeno."⁵⁴ Tudi poskuse nekaterih štajerskih liberalcev, npr. mozirskega učitelja Praprotnika,⁵⁵ ki je podprl Tavčarjevo idejo, je zavrnil: "Ako nam gimnazijo vzamejo, dobili jo bomo nazaj, ako pa jo sami pustimo, pa je ne dobimo nikoli več."⁵⁶ V tem duhu je bila sprejeta tudi skupna resolucija, ki je poleg zavrnitve Tavčarjeve namere zahtevala še, da se slovenski šolski zavod razširi v popolno gimnazijo in "da se v Celju ustanovi 'Dijaški dom'".⁵⁷

Slovenci na Spodnjem Štajerskem so bili s sprejeto resolucijo⁵⁸ na zaupnem shodu več kot

⁵³ Temu namenu so v polemiki s Slovenskim narodom nasprotovali tudi pri Slovencu. "Življenje se spoznava le v večjih mestih, in to spoznavanje je za gimnazijalca več vredno, kakor vsi graški aoristi in Horacijeve ode in še trigonometrija povrh. Žalčani pa morajo sami priznati, da v njih krajih ni atmosfera, da bi se dijaki izobraževali". Slovenski narod ni ostal dolžan in je v odgovor zapisal: "S pedagoškega stališča pa nima posebne veljave, in to zategadelj ne, ko tudi Celje ni veliko, svetovno meslo. Pač pa je to prepojeno z najhujšim nemško-nacionalnim duhom, tako, da je naše dijaštvo v večnih nevarnostih, da ne pade v skrbno nastavljen mreže germanskega duha. Kje pa se ponemči več slovenskih dijakov nego ravno v Celju? V Žalcu bi bila ta nevarnost korenito odstranjena. Sicer pa je tudi več kot dvomljivo, da bi bilo spoznanje življenja prva naloga pridnega gimnazijalca. O tem bi se dalo pisati, pa bi bilo odveč, ker itak vemo, da gospodov pri Slovencu ne bomo privedli do drugega prepričanja, in naj nam sam Janez Zlatoust posodi svoja usta..." (Slovenski narod, 3. 4. 1902.)

Sicer pa so bili tudi sami Žalčani zoper idejo, da bi se gimnazija preselila v savinjsko prestolnico. "Mimo grede bodi omenjeno, da je žalski občinski zastop v seji z dne 7. februarja 1902 odločno ugovarjal, da bi se zavod v Celju opustil, ter zahteval naj se še nadalje vzdržuje v Celju, kot središču slovenskega prebivalstva", je 10. aprila 1902 zapisal Slovenski gospodar.

⁵⁴ Slovenski narod, 11. 4. 1902.

⁵⁵ OKC, MS 100/1. Iz zapuščine dr. Ivana Dečka, pismo Franca Praprotnika dr. Dečku. Datirano dne 18. 8. 1901.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Slovenski gospodar, 17. 4. 1902. Predlog za ustanovitev slovenskega dijaškega doma v Celju je podal notar Lovro Baš.

⁵⁸ Sprejeta je bila "združena resolucija" (!!!), ki sta jo predlagala dr. Ivan Dečko in dr. Anton Korošec. "Shod zaupnih mož Spodnje Štajerske v Celju z dne 10. aprila izreka priznanje slovenskim državnim poslancem za odločno, složno in uspešno postopanje v zadevi samostojnih gimnazijskih razredov celjskih, s katerimi so dosegli, da se je sijajno odbil napad na slovenski prosvetni zavod. Izreka iskreno zahvalo vsem slovenskim poslancem, da so pri tej zadevi dokazali sijajno slovensko vzajemnost. Isti pritrjuje izjavi celjskih Slovencev od 26. marca 1902 v popolnem obsegu ter izreka svoje prepričanje, da je slovenska gimnazija prevažna prosvetna potreba štajerskih Slovencev. Zaupni shod zahteva, da ostane ta gimnazijalni zavod v Celju, se razširi v višjo gimnazijo, ker je prepričan, da v

⁴⁷ Slovenski narod, 28. 3. 1902.

⁴⁸ Slovenski narod, 3. 4. 1902.

⁴⁹ Slovenski gospodar, 27. 3. 1902. Izjava.

⁵⁰ Zgodovinski arhiv Celje (v nadaljevanju ZAC), Zapuščina dr. Ivana Dečka, Robičevo pismo dr. Ivanu Dečku. Pismo je datirano 29. 3. 1902 in ima oznako zaupno. V njem je Robič zapisal: "Dragi Prijatelj! Čestitam zaradi izjave; treba je bilo resno govoriti. 'Slov. Narod' ima v zadnji številki: 'Poslanci razglašajo, da so ti poslanci v prvi vrsti poklicani govoriti itd. 'Jaz v tej stvari nič ne vem! Sploh pa sem proti vsakemu zborovanju v tem času. Ako mi bode mogoče, pridem zato 24. 02 v Celje. Srečno pozdravljen ostani Robič.'"

⁵¹ Slovenski gospodar, 17. 2. 1902.

⁵² Najzanimivejša je bila argumentacija dr. Korošca: "Nikjer drugje v celjskem okraju bi ne mogla vspevati gimnazija razven v Celju. Profesorji bi ne hoteli prositi, da se nastavijo v kraju, ki jim ne more v družabnem oziru toliko ponujati kakor mesto. Na tako gimnazijo bi se prestavljali profesorji iz kazenskih ozirov. Gimnazija izven Celja postala bi kazenska postaja. Da take razmere tudi na učence ne bi vzgojno uplivalo, je samoumevno." (Slovenski gospodar, 17. 4. 1902.)

zadovoljni. Povsem nasprotno pa so reagirali v Ljubljani. Štajerske Slovence so obtožili manipulacije in demagogije. *"Lahko je in ceneno delati politiko, ki odgovarja čustvom mase, in zastopati stremljenja, ki najdejo v srcih ljudstva glasen odmev"*, so zapisali v Slovenskem narodu⁵⁹ in nato v članku z naslovom Epilog polemiki o Celju še dodali: *"Naj ima naš nastop glede celjskega vprašanja kakršenkoli končni uspeh, naj se že doseže kompromis, ali ne, na vsak način imamo zavest, da smo izpolnili svojo narodno dolžnost. Slučajna zmaga v parlamentu nas ni omamila; tudi ko je bilo od slučajne zmage vse pijano, smo se ravnali po nauku, da je modro postopanje v politiki dostikrat več vredno, kakor najlepša zmaga, in da moder kompromis, s katerim se ustvari nekaj trajnega in sigurnega, je bil vselej in povsod več vreden, kakor posest, ki visi v zraku."*⁶⁰

S tem pa celjsko vprašanje še zdaleč ni bilo rešeno. Sprejete resolucije niso zagotavljale uspešne rešitve vprašanja, saj je bila le-ta odvisna tudi in predvsem od nasprotne nemške strani, ki pa ni kazala pripravljenosti za rešitev. Celjsko vprašanje je ponovno bilo predmet parlamentarnih razprav na prvem zasedanju po veliki noči leta 1902. Čeprav so vsi pričakovali ostro reakcijo nemških nacionalcev, pa je razprava potekala v dokaj mirnih tonih. Če je bilo za nemško stran celjsko vprašanje, kot se je izrazil njihov poslanec Welenhof *"nacionalna in politična častna zadeva"*,⁶¹ pa je skušal duhove pomiriti predsednik vlade Körber. V parlamentarnem govoru se je, podobno kot nekaj dni pred tem Tavčar, zavzel za pravičen kompromis: *"V tej mnogojezični državi je kompromis nacionalnih strank edina rešitev, in gotovo ne izdam tajnosti, ako rečem, da razumemo pod narodnim pomirjenjem kompromis velikih narodnih skupin. Pooblastite vlado za take kompromise, in izključena bodo taka glasovanja, kakršno je bilo v zadnji seji pred velikonočjo ... resno hočemo iti na odpravo celjskega vprašanja, in brez Slovencev tega vprašanja pač ne bomo rešili"*.⁶² Z zadnjim stavkom je očitno želel povečati pritisk na

slovenske poslance, da bi sprejeli vladino in že prej Tavčarjevo solucijo rešitve celjskega vprašanja.

Že dva tedna kasneje je v duhu kompromisa minister Beck ponudil dr. Dečku in Berksu možnost, da označita primerne lokacije, kjer bi lahko stala slovenska nižja gimnazija.⁶³ Po tem, ko je vlada odklonila predlog lokacije pri cerkvi sv. Maksimilijana tik ob mestni meji,⁶⁴ sta označila pet mest, med njimi tudi Dečkov travnik prav tako ob mestni meji v Gaberju, ki pa je povzročil hudo kri med štajerskimi Slovenci in leta 1905 tudi znano afero "Dečkov travnik".⁶⁵ Glede na sprejeto resolucijo 10. aprila 1902, bi smele biti lokacije samo v Celju. Vendar je že pred zaupnim shodom obstajala močna skupina zagovornikov teze, da bi bila sprejemljiva gradnja gimnazijskega poslopja tudi v okoliški občini. Za to solucijo se je najbolj zavzemal dr. Radoslav Pipuš, ki je dr. Dečku opisal predlog, kako zadevo izpeljati: *"Tudi jaz seveda nikdar nisem za to, da bi se ta zavod opustil, ali premestil v Maribor, Žalec, Št. Jurij itd. Vendar pa mislim, da bi bil zdaj najprimernejši čas za primeren kompromis. Nemci bi se radi izkobilali iz zagate, v katero so se zaleteli, vlada pa bi gotovo tudi rada se za vselej znebila tega prepira.... Ako bi vlada še v tem zasedanju državne zbornice zahtevala potreben kredit za novo gimnazijsko poslopje v Gaberju, na Bregu ali v Zavodni pri Celju, še letos začela s stavbo tega poslopja na stavbišču, katero ji da zastonj občina celjska okolica, ter ob enem izdala naredba, da se samostojni slovensko-nemški gimnazijski razredi ustanovijo kot samostojna višja gimnazija, ki dobi še leta 1902/3 peti razred in se potem vsako leto en daljni razred, in da se ta gimnazija premesti, novo poslopje v Gaberje, kakor hitro bo poslopje gotovo, in da se nižji razredi te gimnazije jezikovno uredijo tako, kakor so urejeni na dvojezičnih gimnazijah na Kranjskem, bi bilo gotovo veliko boljše, kakor sedanje stanje. ... Nemci bi na ta način sicer formalno zmagali, ker bi se zavod odpravil iz Celja, mi pa bi dobili samostalen zavod, ... Ali se gimnazija premesti za streljaj sem ali tja, je gotovo brez pomena"*.⁶⁶ Zanimivo je bilo tudi mnenje učitelja in posestnika v Gaberjih Tomaža

katerem drugem kraju tak zavod nikakor ne bi zadostoval. Isti odklanja vsako spravo, naj pride od ene ali druge strani. Prestavljanje gimnazije pa proti volji slovenskega naroda le, da bi se ugodilo samovolji nemških strank, bilo bi nedopustno žaljenje slovenskega naroda in krivično oškodovanje njegovih prosvetnih teženj." (Slovenski gospodar, 17. 4. 1902.)

⁵⁹ Slovenski narod, 12. 4. 1902.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Slovenski narod, 9. 4. 1902.

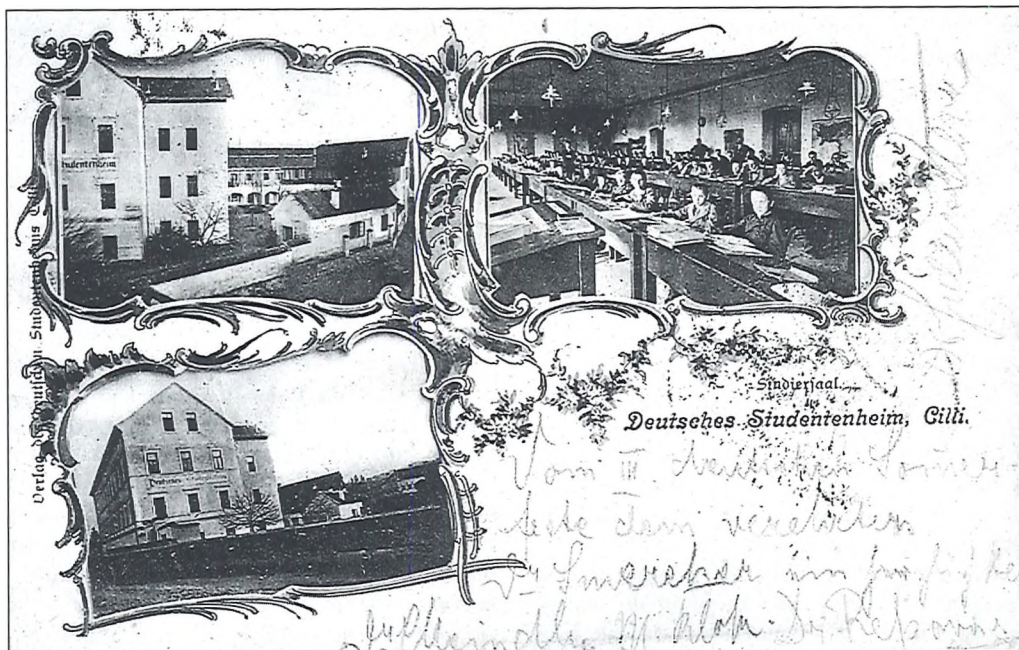
⁶² Prav tam. Govor ministrskega predsednika pa je komentiral tudi Slovenski gospodar: "Povdarjal je, da vlada skrbi za pravico in mir med narodi, da hoče v celjski zadevi napraviti nekaj, kar bi ugodilo željam Nemcev, kar ne bo zbolelo Slovencev." (Slovenski gospodar, 10. 4. 1902.)

⁶³ Cvirn, n.d., str. 243; Janez Mlinar, 150 let celjske gimnazije, Celjski zbornik 1958, str. 42.

⁶⁴ Slovenci so že leto prej (1901) poslali ministrstvu spomenico, v kateri so zahtevali, da se v Celju ustanovi popolna slovenska gimnazija. Poslopje gimnazije bi se zgradilo na prostoru med opuščnim pokopališčem pri Maksimilijanovi cerkvi in med železnico. Zgradila bi jo Celjska posojilnica, vlada pa bi ji kasneje v letnih obrokih vračala gradbene stroške. Vlada je omenjen predlog zavrnila. Več o tem glej: Mlinar, n.d., str. 42 - 43.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ ZAC, Iz zapuščine dr. Ivana Dečka, pismo dr. Radoslava Pipuša dr. Ivanu Dečku. Pismo je datirano dne 27. 3. 1902.

Nemški dijaški dom v Celju - pogled na stavbo in v učilnico (Osrednja knjižnica Celje).

Graha, ki je dr. Dečku podal podobne predloge, ki pa na prvi pogled delujejo mogoče malce groteskno: "Slovenska gimnazija naj ne bode v Celji, zakaj toliko prepira še s Kranjci? Ona naj ne bode v Žalcu, ker tamkaj bi ne imela pravega pomena - da še St. Jur niti ne omenim! Veste gosp. doktor kje? Ona naj bo na Naši zemlji, na mojem travniku!- Je to smešno? Ne! Vso prihodnost imajo Gaberje in ni ga zdravejšega kraja, kot je naša okolica! Zna se enkrat gospod Plavius še bolj nad Celjani razjeziti in tedaj bode doli plavius, med tem ko bomo mi visoko glave vun moleli! Dečki naših bolj revnejših starišev že itak stanujejo v Gaberjih, Lavi in drugod. Ja še celo okoliško šolo bi naj stavili - če drugače ni mogoče v celjsko okolico, že z ekonomičnega ozira."⁶⁷

Vendar je resolucija sprejeta 10. aprila 1902 točno določala pogajalska izhodišča slovenskih politikov z vlado, pa tudi vsa znamenja so kazala, da bi celjski Nemci nasprotovali gradnji gimnazije v celjski okolici. Dokaz temu je pismo poslanca Robiča Dečku dan pred shodom v Celju. t.j. 9. aprila, v katerem je zapisal, da je v zbornici govoril z grofom Claryjem. Ta mu je dejal, "da bi Nemci tudi predloga zastran prostorov gimnazije v okolico ne sprejeli. Kar bi se dalo doseči bila bi gimnazija v St. Jurju."⁶⁸

⁶⁷ OKC, Iz zapuščine dr. Ivana Dečka, pismo Tomaža Graha dr. Ivanu Dečku. Pismo je datirano dne 4. 4. 1902.

⁶⁸ ZAC, Iz zapuščine dr. Ivana Dečka, pismo dr. Franca Robiča dr. Ivanu Dečku. Pismo je datirano dne 9. 4. 1902.

Že omenjeni predlogi lokacij za gimnazijsko stavbo, ki sta jih za vlado pripravila Dečko in Berks, so naleteli na odpor, posebno še označitev Dečkovega travnika kot najugodnejše parcele. Jeseni, ko so prve informacije o tem pricurljale v javnost, so v Mariboru dr. Dečka in Berksa že obsojali izdaje. V ostrem članku z naslovom Celjska slovenska gimnazija, ki ga je objavil Slovenski gospodar jeseni 1902, je celo pozival k političnemu linču obeh slovenskih politikov. V njem so zapisali: "O prostoru za novo celjsko slovensko gimnazijo se slišijo čudne, naravnost škandalozne reči. Mi še nečemo danes naravnost govoriti, ker še pričakujemo nekaterih obvestil iz Dunaja. Toda celjskim Slovencem polagamo na srce, da se stvar javno in brezobzirno uredi na korist slovenski stvari, četudi bi morali obležati nekateri 'rodoljubi' kot politični mrtveci na prizorišču."⁶⁹

* * *

Nedvomno je zadeva glede zemljišča za slovensko gimnazijo v Celju v naslednjih letih postala prvenstvena točka rešitve celjskega vprašanja. Že 8. januarja 1903 je Slovenski gospodar v uvodnem članku javnost obvestil, da je gradbeni svetnik celjskega okrajnega glavarstva Butta označil za najprimernejše stavbišče za bodočo slovensko gimnazijo v Celju Gologrančevo zemljišče pri vili Livada v Gaberju, ki je bila v lasti dr. Ivana Dečka, in da se zavzema za to rešitev tudi

⁶⁹ Slovenski gospodar, 20. 11. 1902.

poslanec Berks.⁷⁰

Od takrat pa do začetka leta 1905 se v javnosti o celjskem gimnazijskem vprašanju ni ničesar več slišalo.⁷¹

Tudi januarja leta 1905, ko je izbruhnila afera "Dečkov travnik", je bilo še vedno aktualno le zemljišče za gimnazijsko poslopje. Slovenska katoliška skupina je na ta način celjsko gimnazijsko vprašanje izkoristila za promocijo svoje lastne politike. S člankom Politična morala štajerskih Slovencev so 31. januarja 1905 ostudno napadli dr. Dečka: *"Kdo se ne spominja, kako krasno je ravno isti dr. Dečko na zaupnem shodu dne 10. aprila 1902 govoril, kako je vse svoje poslušalce za najskrajni odpor navduševal proti vladni nakani, zavod iz celjskega mesta premestiti, in kako je končno vzkliknil: 'Iz mesta ven ne gremo!'"* In 14 dni pozneje je ravno ta dr. Dečko glade vedel ven iz mesta, in sicer celjskim Slovincem za hrbtom, pokazal je vladi pet stavbišč izvan mesta za celjsko slovensko gimnazijo, in med temi stavbišči je bil seveda tudi njegov travnik v katastralni občini Spodnja Hudinja. Zavezal se je vladi za tri leta, da jo bo s travnikom čakal, če ga bo hotela za gimnazijo kupiti, in res je vlada kupila pred dvema mesecema ravno dr. Dečkov travnik kot najbolj primerno stavbišče za slovensko gimnazijo. Dr. Dečkovo postopanje v tej zadevi se mora imenovati politično šarlatanstvo prve vrste. ... Dr. Dečko je koristi slovenskega naroda tako škodil, on jih je na tak način izdal da zasluži politično smrt. In če hočejo vodilni krogi v Celju, da se Slovenci resnim smatrajo, bodo morali zahtevati, da tudi dr. Dečkov sokrivec na Dunaji svoj mandat položi."⁷² V mislih so ponovili še 2. februarja v članku Celjska politična gimnazija.⁷³

Čeprav je bila afera povezana s celjskim gimnazijskim vprašanjem, pa je že sodila v kontekst političnega boja znotraj slovenskega tabora na Štajerskem oziroma razkrajjanja politike sloge, ki je v tem času bilo na vrhuncu.⁷⁴ Afera k rešitvi gimnazijskega vprašanja ni prinesla nič novega, je pa na prvaka slovenske politike na Štajerskem dr. Dečka delovala uničujoče, saj ga je duševna bolezen že toliko razjedla, da si ni več opomogel in je v duševni stiski nekaj let kasneje tudi umrl.⁷⁵

Ob tem bi bilo zanimivo ugotoviti, kdo je bil med Celjani tisti, ki je s takšnim "reševanjem" celjskega gimnazijskega vprašanja pomagal rušiti

dr. Dečka. Da so bili v igri tudi celjski Slovenci je jasno razvidno iz članka, ki ga je objavil Slovenec 28. januarja 1905 (tri dni pred usodnim člankom zoper Dečka). Med drugim so zapisali: *"Če ne dobimo popolne gimnazije, potem moramo ostati v Celju, če pa se nam dovoli cela gimnazija proti temu, da gremo iz mesta, potem si bomo slovenski Celjani v sporazumljenju z bližnjo in daljno okolico sami izbrali za gimnazijo najugodnejše stališče brez vsakih materijelnih dobičkov posameznikov. Osebnosti sedaj na stran in bodimo edini za narodno stvar!"*⁷⁶

Še pred izbruhom afere so imeli celjski Slovenci (28. januarja) zaupni shod, in ravnanje dr. Dečka v tej zadevi obsodili. *"Ker je ravno on, ki je poprej zagovarjal načelo, da slovenska gimnazija ne sme priti iz Celja vun, to storil, ne da bi koga drugega izmed celjskih Slovencev vprašal, se mu je to zamerilo"*, je pisal nekaj let kasneje o teh dogodkih dr. Hrašovec.⁷⁷ V Celju so poskušali stvar rešiti sami še pred objavo zloglasnega članka v Slovincu. Sernec, Hrašovec, Vrečko, Karlovšek in Kukovec so obiskali Dečka in ga prepričali, da je odstopil od že podpisane pogodbe z vlado glede svojega travnika. Vendar je izkazana neodločnost celjskih Slovencev imela za posledico, da se celjsko gimnazijsko vprašanje v resnici ni premaknilo z mrtve točke, saj je vlada po vseh teh peripetijah kmalu opustila misel na spremembo obstoječega stanja.⁷⁸

Gimnazijsko vprašanje je postalo ponovno aktualno jeseni leta 1906. Takrat so bile politične razmere že povsem drugačne. Na državni ravni so se razvnamali spori okrog državnozbornske volilne reforme, na Spodnjem Štajerskem pa sta slogaško politiko nadomestili politično povsem ločeni Narodna stranka in Slovenska kmečka zveza. Zato so gimnazijsko vprašanje poslej skušali rešiti pod okriljem Spodnještajerskega narodnega sveta, ki ga je vodil dr. Juro Hrašovec.⁷⁹

Ko so ob koncu leta 1906 Slovenci na Štajerskem izvedeli, da ima vlada namen ukiniti mari-borske nemške-slovenske paralelke in samostojne gimnazijske razrede v Celju, namesto njih pa ustanoviti popolno srednjo šolo v kakem drugem kraju na Spodnjem Štajerskem, in da bo vprašanje mari-borske in celjske gimnazije rešeno v paketu (junktum),⁸⁰ so slovenski poslanci 3. januarja 1907 ponovno sklicali zaupni shod in po burni debati

⁷⁰ Slovenski gospodar, 8. 1. 1903.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Slovenski gospodar, 31. 1. 1905.

⁷³ Slovenski gospodar, 2. 2. 1905.

⁷⁴ Več o tem glej: Branko Goropevšek, Razpad sloge na slovenskem Štajerskem 1906 - 1907, Celjski zbornik 1993, str. 143 - 162.

⁷⁵ Spindler, n.d., str. 85 - 86.

⁷⁶ Slovenec, 28. 1. 1905.

⁷⁷ ZAC, Iz zapuščine dr. Ivana Dečka. Hrašovčevo pismo župniku Šeguli, ki je pripravljaval biografijo o dr. Ivanu Dečku. Pismo je datirano 20. oktobra 1912.

⁷⁸ Spindler, n.d., str. 86.

⁷⁹ Več o tem glej: Ivanka Zajc-Cizelj, Spodnještajerski narodni svet, Celjski zbornik 1984, str. 265 - 277.

⁸⁰ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. I; Cvirn, n.d., str. 243.

Cesarsko - kraljeva slovenska nižja gimnazija v Celju (Študijska knjižnica v Celju).

polnih čustvenih izlivov sprejeli resolucijo, v kateri so zahtevali odpravo junktima med mariborsko in celjsko gimnazijo ter izpopolnitev slednje v popolno gimnazijo. V nasprotnem primeru so napovedali deputacijo mariborskih in celjskih Slovencev pri ministrskem predsedniku. Zanimiva je tretja točka resolucije, ki govori: "Iz mesta ne gremo, vendar imajo (delegati) pravico, da sprejmejo premestitev gimnazije izven mesta, če se vlada zaveže: a.) še isto leto otvoriti peti razred in stopnjevanje izpopolniti zavod v celo gimnazijo, b.) da je novo poslopje v najbližji okolici mesta samega, ne pa morebiti v Žalcu ali v Št. Jurju, na prostoru, ki ga mi izberemo".⁸¹ Če se spomnimo resolucije iz leta 1902, ko na takšno privolitev niso bili pripravljeni pod nobenim pogojem, so jih sedaj politične razmere prisilile, da so popustili. (Zanimivo bi bilo videti, kako bi se celjsko vprašanje razvijalo, če bi že leta 1902 sprejeli bolj prožno stališče). Ob tem so v resoluciji še navedli pet parcel, ki jih predlagajo za gradnjo gimnazijskega poslopja. Dve sta bili v mestu, tri pa v okolici.⁸²

V duhu resolucije so se nato slovenski poslanci na Dunaju 27. januarja dogovarjali s takratnim predsednikom vlade Beckom, ki pa jim ni obljubil

nič novega. Dejal je samo, da zaradi nasprotovanja Nemcev Slovenci ne morejo računati na oba šolska zavoda v mestu (gimnazije in ljudske šole), ampak da mora en zavod obvezno v okolico. Pol leta kasneje, ko sta Becka na njegovi poletni rezidenci na Plevni pri Žalcu obiskala dr. Hrašovec in dr. Vrečko,⁸³ je ministrski predsednik izjavil: "Da ste Slovenci proti premestitvi gimnazije v Žalec, kjer bi imeli celi zavod in konvikt, razumem Vaše stališče in Vam ne prigovarjam. Glede prostora na dr. Dečkovem travniku Vaši pomisleki morebiti niso bili povsem upravičeni, mesto se vendar razvija. Toda to je Vaša stvar."⁸⁴ Za gimnazijsko stavbo je predlagal Simovo parcelo (blizu Topra), vendar pa je glede izpopolnitve zavoda dejal: "Višje gimnazije Vam ne morem dati, saj je še na Kranjskem nimajo. Pač pa dobite definitivno spodnjo gimnazijo namesto dosedanje provizorične. ..."⁸⁵ Slovenska odposlanca sta se vrnila v Celje zadovoljna, čeprav jima je Beck z omembo Dečkovega travnika prisolil neprijetno kľofuto. S tem je predsednik avstrijske vlade označil postopanje dr. Dečka pred letom 1905 kot modro in pragmatično, predvsem pa dejanje z vizijo. Posebno pomenljivo pa zveni njegov stavek ob tem: "Vaši pomisleki niso bili popolnoma upravičeni, mesto se vendar razvija".⁸⁶ Kmalu po obisku na

⁸¹ ZAC, Iz zapuščine dr. Ivana Dečka, Zapisnik zborovanja zaupnikov dne 3. januarja 1907...

⁸² Prav tam. V zapisniku so kot možne parcele za novo gimnazijsko poslopje navedli naslednje: Stegenškovo, Brenčičevo, ob cerkvi sv. Maksimilijana, Kukovčevo in Simovo. Iz tega je razvidno, da so izločili Dečkovo parcelo.

⁸³ Slovenska zastopnika sta ministrskega predsednika na Plevni obiskala 4. avgusta 1907.

⁸⁴ ZAC, Iz zapuščine dr. Ivana Dečka, Shod zaupnikov v zadevi celjskega šolskega vprašanja...

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Prav tam.

Plevni so celjski politični prvaki s profesorji gimnazijskih vzporednic pripravili v Celju shod (28. septembra) in sprejeli resolucijo, v kateri so se zadovoljili, "da se šolsko vprašanje reši v smislu vladine ponudbe".⁸⁷ Sprejeli so predlog, da gradijo gimnazijsko poslopje zunaj mesta, vendar pa so ob tem postavili sledeče pogoje: "1. gimnazija naj se zida kot popolna in naj se nam zjamči, da se bo s prihodnjim šolskim letom stopnjevale razširila v popoln zavod (vsi pristavki kot 'spodnja gimnazija' ali 'samostojni slovensko - nemški razredi' naj odpadejo)." Sklenili so tudi, da se bo poslopje postavilo na Simovem zemljišču.⁸⁸

Kljub vsem naporom pa se celjsko gimnazijsko vprašanje tudi poslednjemu premaknilo z mrtve točke. Kasnejša pogajanja s predsednikom vlade Beckom marca 1908, razen novih obljub, niso prinesla uspeha.⁸⁹ V posmeh slovenskim zahtevam pa se je vlada odločila za gradnjo nove popolne samonemške gimnazije v Celju (na Otoku).⁹⁰ Čeprav brez uspeha, pa so si Slovenci še naprej prizadevali dobiti popolno slovensko gimnazijo. Z Družbo sv. Cirila in Metoda so potekali celo razgovori o ustanovitvi privatne slovenske višje gimnazije v Celju, vendar tudi brez uspeha.⁹¹ Ker je načrt spodletel, so celjski Slovenci 24. oktobra 1912 na zborovanju sklenili izdati posebno spomenico in z njo opozoriti ministrskega predsednika grofa Strüggkha in državni zbor na težke razmere celjskih paralelk.⁹² Spomenica, ki je bila izdana šele ob koncu leta 1913,⁹³ na predvečer prve svetovne

vojne, je v bistvu poudarila že večkrat izražena hotenja in želje celjskih Slovencev glede slovenske gimnazije. Od vlade so ponovno zahtevali: "1.) takojšnjo izpolnitev c.kr. samostojnih nemško-slovenskih gimnazijskih razredov v Celju v višjo gimnazijo pod samostojnim ravnateljstvom in definitivnim učiteljskim zborom; 2.) ureditev učnega jezika na tej slovenski gimnaziji, kakor je na kranjskih slovenskih gimnazijah; 3.) takojšnjo novo zgradbo za slovensko gimnazijo v Celju; 4.) da se za to potrebne svote postavijo v državni proračun".⁹⁴

Uspeha tudi to pot ni bilo in nadaljne borbe je prekinila prva svetovna vojna. Po njej pa so bile razmere tako povsem spremenjene in celjsko gimnazijsko vprašanje je, vsaj kar se Slovencev tiče, bilo rešeno.

* * *

Kot je razvidno, je celjsko gimnazijsko vprašanje resnično dajalo močan političen pečat v zadnjih desetletjih obstoja avstrijske monarhije. Po letu 1895, ko je bila v proračunski postavki prvič zajeta tudi nižja gimnazija z nemško - slovenskim učnim jezikom, je celjsko vprašanje še večkrat razburilo tako Nemce kot Slovence, predvsem pa zaposlovalo poslansko zbornico in vlado na Dunaju, ki jim je služilo nerešeno celjsko vprašanje večkrat kot dober povod za medsebojna obračunavanja, pa čeprav slovenska gimnazija ni bila nikoli, razen redkih izjem, prav ona tista, ki bi generirala notranje-politične spore.

Je pa celjsko gimnazijsko vprašanje po letu 1902 postala hvaležna tema za medsebojna obračunavanja tudi med slovenskimi politiki na Štajerskem, ki so ob debati glede gimnazijske stavbe imeli priložnost napadati svoje politične nasprotnike. Kako produktiven je bil takšen politični boj, je že bilo omenjeno. Še bolj nazorno pa nam tovrstno politično produktivnost pokaže del citata iz knjige V. Spindlerja Dr. Dečko in njegova doba, ki so jo izdali ob 30. letnici smrti dr. Dečka: "Danes, ko na te stvari lahko gledamo nurno in stvarno, moramo samo obžalovati takratno slepoto na eri in zahrbtnost na drugi strani. Zakaj, kdor je do podrobnosti poznal stremljenje in delo dr. Dečka, ve, da je bil njegov cilj obkolitev "nemškega" Celja z zavedno slovensko okolico, prepojitev Celja samega z zavednim slovenskim obrtništvom, trgovstvom in uradništvom, tako da bi Celje v doglednem času padlo v slovenske roke in z okolico tvorilo veliko slovensko občino. In da ni bilo slepote in zahrbtnosti, bi danes imeli v

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Prav tam. V resoluciji so omenili tudi dekliško ljudsko šolo: "... vprašanje o stavbišču z dekliško ljudsko šolo, se ve izven mesta, pa naj ostane odprto, ker vendar ni primerno, da bi stala gimnazija in dekliška ljudska šola skupaj."

⁸⁹ Ministrski predsednik je dr. Hrašovca povabil na Dunaj dvakrat, in sicer 18. in 25. marca 1908. Šele na izrecno željo poslanca dr. Ploja, se je Hrašovec sestanka tudi udeležil. Glej: ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 3, Plojevo pismu dr. Hrašovcu. Pismo je datirano dne 17. 3. 1908.

⁹⁰ Cvirn, n.d., str. 244. Avtor pri tem ne navaja, zakaj se je vlada odločila za gradnjo novega poslopja (samo nemške) gimnazije, za katero si je celjska mestna občina prizadevala že od leta 1896.

⁹¹ Cvirn, n.d., str. 244.

⁹² Zborovanje je sklical Spodnještajerski narodni svet. Iz pisma, ki ga je Benkovič poslal Hrašovcu, je razvidno, da se sestanka niso udeležili člani Slovenske kmečke zveze. V pismu je Benkovič Hrašovcu sporočil, da se zaupnega sestanka ne more udeležiti "iz razlogov, ki so več ali manj politične narave, oziroma bolj točno izraženo iz razlogov, ker stvar utegne zadobiti politično lice". Ni pa pozabil dodati, da se bo o sestanku pri merodajnih Celjanih pozanimal o vsebini, kajti "ni treba povdarjati, da želimo stvar obravnavati z narodnega stališča".

⁹³ Spomenica o c. kr. samostojnih gimnazijskih razredih z nemškim in slovenskim učnim jezikom v Celju obsega deset tipkanih strani, ob koncu pa so ji pridali 946 podpisov, in sicer iz okrajev Brežice (67), Celje (241), Gornji Grad (99), Kozje (101), Laško (79), Rogatec (35),

Sevnica (62), Slovenj Gradec (71), Šmarje (57), Šoštanj (57) in Vransko (77). Glej: ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fascikel 3, Spomenica...

⁹⁴ Prav tam.

*slovenskem Celju dvoje gimnazijskih poslopij, zgrajenih na stroške pokojne Avstrije. ... Dr. Dečko je gledal daleč v bodočnost. Vsekakor dlje, nego oni, ki so v "Slovincu" in "Slov. Gosp." zahtevali njegovo politično smrt."*⁹⁵

ZUSAMMENFASSUNG

Die Celjer Gymnasialfrage 1895 - 1914

Mit der Gründung des Untergymnasiums mit deutsch-slowenischen Parallelklassen in Celje (Cilli) im Jahre 1895 war die Celjer Gymnasialfrage bei weitem nicht gelöst. Die Kämpfe um eine slowenische Lehranstalt (ein slowenisches Gymnasium) in Celje wurden auch in den darauffolgenden Jahren bis zum Untergang Österreich-Ungarns fortgesetzt. Diese Auseinandersetzung kann in zwei Abschnitte aufgliedert werden. Zunächst wurden die Kämpfe auf der Ebene ungelöster zwischennationaler Beziehungen in der Monarchie (Deutsche-Slowenen) ausgetragen, später gesellten sich innerpolitische Auseinandersetzungen zwischen den Slowenen selbst dazu, die die ungelöste Gymnasialfrage nur als Vorwand zur Promovierung ihrer eigenen Politik benutzten, wobei die Gymnasialfrage selbst von nebensächlicher Bedeutung war.

Die Annahme des Budgetpostens für das Untergymnasium mit deutsch-slowenischer Unterrichtssprache in Celje im Jahre 1895 wurde in der Untersteiermark unterschiedlich aufgenommen, insbesondere gilt das für die Stadt an der Savinja. Die Slowenen waren von Siegesfreude überwältigt, die Deutschen dagegen bezeichneten die Gründung des neuen Gymnasiums in Celje als Angriff auf den deutschen Besitzstand, der unbedingt bewahrt werden müsse. Als erster Gegenangriff ist noch der in demselben Sommer erlassene Beschluß des Celjer Gemeindeausschusses über die Gründung eines deutschen Studentenheims aufzufassen. Damit verfolgte man die Absicht, den deutschen Besitzstand auf dem Celjer Gymnasium und seinen fast ein Jahrhundert langen deutschen Charakter zu bewahren.

Als erster härterer Schlag gegen das Untergymnasium in Celje ist die ein Jahr später (1896) geführte Budgetdebatte zu deuten, als deutsch-nationale Abgeordnete im Reichsrat die Streichung des Budgetpostens für das Celjer Untergymnasium

bereits für das darauffolgende Jahr oder mindestens die Verlegung des Gymnasiums an einen anderen Ort forderten. Der Versuch der deutsch-nationalen Kreise mißlang, wurde doch der Budgetposten mit großer Mehrheit angenommen. Zu einem Konflikt kam es wieder ein Jahr später (1897), als die Deutschnationalen wieder gegen den Budgetposten für das utraquistische Untergymnasium in Celje auftraten. Diesmal waren die Deutschen erfolgreich, und der Budgetposten für das Untergymnasium wurde im Januar 1897 abgelehnt.

Obwohl die Nachricht von der Verweigerung des Budgetpostens die Slowenen betroffen machte, waren sie darauf mehr als vorbereitet. Sie waren sogar davon überzeugt, der nächste Schritt der Regierung würde die endgültige Abschaffung des Untergymnasiums sein. Um dem vorzubeugen, verbreiteten sie den Vorschlag von einem Zusammenschluß des zweisprachigen Untergymnasiums mit dem rein deutschen Gymnasium. Auf diese Weise käme kein besonderer Budgetposten für die slowenischen Parallelklassen zur Debatte, sondern ein gemeinsamer, an dem die Deutschen keinen Anstoß nehmen würden.

Dies trat später auch ein. Die Regierung griff zu einer Kompromißlösung: Mit einem Sonderbeschluß wurden im Juli 1897 dem Untergymnasium alle Zuständigkeiten der administrativen Selbständigkeit abgenommen. In Form von selbständigen Klassen mit deutsch-slowenischer Unterrichtssprache wurde es dem Direktorat des bestehenden deutschen Gymnasiums in Celje unterstellt. Diese Kompromißlösung der Regierung über die slowenisch-deutschen Parallelklassen drängte die Celjer Gymnasialfrage mindestens für ein paar Jahre in den Hintergrund.

Als es bereits so aussah, als ob hinsichtlich der slowenisch-deutschen Parallelklassen ein idealer Frieden zwischen den Deutschen und Slowenen eingekehrt wäre, griff der steirische Politiker Graf Karl Strüggk in das Wespennetz des Celjer Gymnasialfrage. Im Namen der deutsch-nationalen Parteien schlug er Mitte Januar 1902 im Budgetausschuß eine eigenartige Lösung der Celjer Frage vor. Die slowenisch-deutschen Parallelklassen in Celje sollten aufgelöst werden, statt dessen aber ein vollständiges slowenisches Untergymnasium in Maribor gegründet werden. Den Vorschlag lehnten die slowenischen Abgeordneten in Bausch und Bogen als unannehmbar ab und stellten wieder die Forderung nach einem vollständigen Untergymnasium in Celje mit der Begründung, Celje sei doch der natürliche Mittelpunkt des slowenischen Teils der Steiermark. Die Resolution von Strüggk wurde zur Überraschung der deutschen Mehrheit

⁹⁵ Spindler, n.d., str. 85-86.

im Reichsrat noch in demselben Frühling abgelehnt.

In den Reihen der steirischen Slowenen wurde wieder gefeiert. Allerdings nicht lange, denn der krainische liberale Politiker Dr. Ivan Tavčar sorgte für eine kalte Dusche. In einem Artikel im *Slovenski narod* rief er die steirischen Slowenen zu einer Kompromißlösung der Celjer Frage auf, und zwar im Sinne eines Regierungsvorschlags (für ein selbständiges slowenisches Gymnasium, jedoch außerhalb der Celjer Stadtgemeinde). Die steirischen Slowenen waren empört und verurteilten Tavčars Initiative als niederträchtig und verräterisch.

Die Äußerung löste heftige Reaktionen auch anderswo aus und feuerte die sowieso überhitzten klerikal-liberalen Gegensätze in Slowenien noch zusätzlich an. Außer vom *Slovenec*, der die Gelegenheit für heftige Angriffe der liberalen Politik nutzte, wurde Tavčar und seine Idee besonders scharf in einer Erklärung von der slowenischen Studentenschaft in Wien angegriffen. Dem Vorhaben von Tavčar widersetzten sich auch die slowenischen Abgeordneten aus der Steiermark. In zahlreichen erbitterten Briefen, in denen mehr oder weniger bekannte Slowenen die Celjer Parallelklassen unterstützten, kam deutlich zum Ausdruck, daß die Kompromißidee in der Steiermark keine Unterstützung genoß.

Damit war es in der Celjer Frage bei weitem nicht getan, wurde sie doch nach Ostern 1902 wieder zum Gegenstand parlamentarischer Debatten. Die Regierung suchte nach einer Kompromißlösung und bot Dr. Dečko und Berks die Möglichkeit, geeignete Standorte für das slowenische Untergymnasium zu nennen. Sie schlugen fünf Standorte vor, darunter auch die Wiese von Dečko, die dicht an der Stadtgrenze in Gaberje lag. Diese machte später böses Blut unter den steirischen Slowenen und löste im Jahre 1905 auch die unter dem Namen "Dečkos Wiese" bekannte Affäre aus. Der Resolution von 1902 nach sollten sich Standorte für das Gymnasium nur in der Stadt Celje befinden. Zweifelsohne wurde der Standort für das slowenische Gymnasium in Celje für die Lösung der gesamten Frage ausschlaggebend.

Die ersten Informationen über die "geheimen Verhandlungen" zwischen der Regierung und einem Teil der slowenischen Politiker aus der Steiermark sickerten bereits im Herbst 1902 in die Öffentlichkeit durch. Ein scharfer Artikel im *Slovenski gospodar* rief sogar zum politischen Lynchmord an Dr. Deček und Berks auf, die böse Affäre also, später "Dečkos Wiese" genannt, brach im Januar 1905 aus, als in erster Linie die katholische Gruppe auf eine abscheuliche Weise

Dr. Dečko angriff. Obwohl die Affäre mit der Celjer Frage verbunden war, gehörte sie bereits in den Kontext des politischen Kampfes innerhalb des slowenischen Lagers in der Steiermark - die Zersetzung der Politik der Eintracht erreichte damals ihren Höhepunkt. Die Affäre steuerte zur Lösung der Frage nichts Neues bei, Dr. Dečko, den Führer der slowenischen Politik in der Steiermark, schmettete sie jedoch nieder. Seine Geisteskrankheit war in einem Maße fortgeschritten, daß er sich davon nicht mehr erholen konnte und daran auch starb. Dr. Dečko wurde von niemandem unterstützt, auch von den Celjer Slowenen nicht. Vor allem die nachweisliche Unentschlossenheit der letzteren hatte zur Folge, daß die Celjer Frage nicht vom Fleck kam, gab die Regierung doch bei all den Peripetien bald die Idee von einer Änderung des bestehenden Zustandes auf.

Die Gymnasialfrage wurde wieder im Herbst 1906 aktuell. Die politischen Verhältnisse hatten sich inzwischen grundlegend verändert. Auf der staatlichen Ebene waren Auseinandersetzungen um Reichsratswahlreformen entflammt, die Politik der Eintracht war in der Untersteiermark durch die Politik der völlig getrennten *Narodna stranka* (Nationale Partei) und der *Slovenska kmečka zveza* (Slowenischer Bauernverband) ersetzt worden. Deswegen versuchte man die Gymnasialfrage fortan im Rahmen des *Spodnještajerski narodni svet* (Untersteirischer Nationalrat) unter der Führung von Dr. Juro Hrašovec zu lösen. Dennoch brachten zahlreiche Gespräche, auch mit dem Ministerpräsidenten Beck, der die slowenische Delegation aus der Steiermark wiederholt empfing, keinen Erfolg außer neuen Versprechungen.

Den slowenischen Forderungen zum Spott entschloß sich die Regierung zum Bau eines neuen vollständigen Gymnasiums in Celje (auf dem Otok). Obwohl ohne Erfolg, bemühten sich die Slowenen noch weiterhin um ein vollständiges slowenisches Gymnasium. Mit der *Družba sv. Cirila in Metoda* (Gesellschaft der Hll. Kyrill und Method) wurden sogar Verhandlungen geführt über die Gründung eines privaten slowenischen Obergymnasiums in Celje, die jedoch keinen Erfolg brachten. Da das Vorhaben mißlang, beschlossen die Celjer Slowenen auf einer Kundgebung im Oktober 1912, eine besondere Denkschrift herauszugeben und damit den Ministerpräsidenten Graf Strüggk und den Reichsrat auf die schwierigen Verhältnisse bei den Celjer Parallelklassen aufmerksam zu machen. Auch diesmal blieb der Erfolg aus, weitere Kämpfe wurden durch den Ersten Weltkrieg unterbrochen. Nach dem Krieg veränderten sich die Dinge grundlegend und die Celjer Frage war, was die Slowenen betrifft, gelöst.

Milan Likič

Pijanci, pijanke in druge ljubljanske slike v Hribarjevi dobi

Če sodimo po policijskih poročilih, ki so nastala v prvem desetletju tega stoletja in jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, je bilo vsakdanje "družabno" življenje v Ljubljani resnično pestro in razgibano. Če mislim "družabno", pri tem ne mislim na kakšne plesne ali drugačne prireditve, pač pa na dogodke, ki so nastajali spontano, a skoraj vedno pod vplivom alkohola, tega tolikokrat kritiziranega sredstva, ki ga je znal tako dobro opisati Jack London v svojem romanu *Kralj alkohol*. Svoja doživetja in srečanja povezana z alkoholno omamo je, denimo, lepo opisoval Charles Bukowski. Obskurne in zakotne kraje je z neverjetno natančnostjo opisoval veliki francoski naturalist Emile Zola. Pijansko življenje se je odigravalo večinoma po zakotnih temnih luknjah, po pivnicah in krčmah, prizanešeno pa ni bilo niti ulicam. Pri tem so sodelovali tako moški kot ženske, včasih tudi otroci, ne glede na starost ali socialni status.

A pustimo ob strani dela klasikov svetovne književnosti in se podajmo v ljubljanski vesoljni svet na začetku našega stoletja. Podajmo se v vsakdanjik bolj ali manj opitih veseljakov in razgrajčev, kot tudi v vsakdanjik ne tako maloštevilnih Ljubljank, ki so ga tudi rade dale na zob.

Poleg navadnih prebivalcev mesta so se številnih in raznovrstnih izgredov redno udeleževali tudi številni ljubljanski vojaki, natančneje pripadniki 17. c. kr. pešpolka. Ljubljanski policaji so vse te ekscese natančno popisali. Iz vsebine ovadb je razvidno, da za razliko od navadnih prebivalcev zlasti "aretovani" vojaki niso imeli prav nobenega "rešpekta" do pooblaščenih predstavnikov reda in zakona. Nasprotno. V svoji službi cesarskih vojakov so se postavljali nad policijo, češ da civilni zakoni za njih ne veljajo. Vzrok za tako obnašanje pa je bila skoraj vedno globoka ali malce manj globoka vinjenost.

Veselačenju na tak ali drugačen način pa seveda ni bilo naklonjeno prav vse ljubljansko prebivalstvo. Obstajali so namreč tudi redki zanesenjaki (oz. utopisti), ki so organizirali protialkoholne akcije in s tem opozarjali na veliko družbeno zlo, ki ga je povzročal alkohol. Tako so v Ljubljani že septembra leta 1902 organizirali prvi slovenski pro-

tialkoholni shod, ki pa se ga je udeležilo le borih 50 ljudi, to pa je v primerjavi s tistimi, ki so povzročali izgrede v vinjenem stanju, zares skromno število.¹

Nič boljši od vojaštva in ostalih ljubljanskih slik tistega časa niso bili tudi znani slovenski umetniki. Po svojih ekscesih je bila zlasti znana boemska skupina, ki so jo sestavljali pisatelj Vladimir Levstik, slikarja Hinko Smrekar in Fran Tratnik ter absolvent prava Vladimir Svetek. Tako so se nekega dne navedeni izbrani gospodje podali v gostilno Narodnega doma in tam meni nič, tebi nič rutinsko izpili nekaj "rund" piva. Od tod so se čez nekaj časa odpravili v gostilno Pod skalco, kjer so začeli maligane pridobljene s pivom, mešati še z vinom, čez nekaj časa pa so se znova odpravili v Narodni dom, na poti tja pa so zaužiti maligani že začeli delovati. Vso pot nazaj so razgrajali, ko pa so prispeli na Cesto Franca Jožefa, sta se Smrekar in Svetek začela sabljati, namesto z mečema pa sta bila oborožena Smrekar z dežnikom in Svetek s palico, s katero je tudi uspel uničiti Smrekarjev dežnik. Ker pa dežnik očitno še ni bil dovolj uničen, se je Svetku pridružil še Levstik, ki je dežnik brutalno razlomil in ga vrgel čez ograjo. Ob tem so si ostali dajali duška tako, da so vpili in tolkli po drevju. Smrekar je nato za nameček v nasprotnika uperil še svoj samokres in pri tem grozil: "Jaz te ustrelim!" Kdo ve, kaj vse bi se lahko še pripetilo, če ne bi na mesto dogajanja prispel mestni policijski stražnik, ki je Svetka nato aretirал.²

Hramov, kjer so si Ljubljanci lahko pogasili žejo, je bilo precej, ljudje pa so zahajali v tiste, ki so bili zanje pač najbolj primerni. Staroslav (Ivan Vrhovnik) v svojem delu *Gostilne v stari Ljubljani* (Jutro, 1926) navaja, da je bilo leta 1887 v Ljubljani kar 173 krčem in vinotočev ter 14 kavarn. Leta 1880 je Ljubljana štela 24613 prebivalcev in Staroslav je na podlagi teh podatkov izračunal, da je

¹ Več o tem: Anton Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva*, Zgodovina za vse, leto II, 1995, št. 1, str. 33.

² Več o tem je pisal: Janez Cvirn, *Vsega je bil kriv Buffalo Bill. K zgodovini boemskega življenja v Ljubljani pred prvo svetovno vojno*, Zgodovina za vse, leto I, 1994, št. 2, str. 1 - 10.

prišla ena pivnica na 131 glav.³ V svojem delu nam Staroslav prav tako poroča, da je "stara Ljubljana rada veseljačila. Na Starem so trgu pod lipo zeleno trobente in gosli in cimbele pele, ple-sale lepote z Ljubljane so cele."⁴

Poseben opis si morda zaslužijo gostilne oziroma bolj rečeno beznice, ki so bile na samem dnu kakovostne lestvice, kajti v takih prostorih, so se največkrat zgodile prigode, ki jim bomo priča na naslednjih straneh. Tako nam Staroslav opiše gostilno, ki sicer ni na samem dnu (je pa zelo blizu), z naslednjimi besedami: Tu "mize niso pogrnjene, ali če so, z umazanim ali strganim prtom, stoli okorni, tla nesnažna, duh neprijeten. Postrežba je ženska. Kletarici se vidi burna preteklost že na obrazu in na vsej postavi... Pijača in jed slaba... Podnevi ne boš videl znanega človeka iti v ta 'brlog' ali 'pajzelc'. Zato krčmarju ni treba skrbeti ne za kuhinjo, ne za pijačo, pač pa za take ženske, ki so z vsakim 'prijazne'.⁵

Še slabše kot v krčmah nižje vrste pa je bilo v "šnopsariji", ki ji je načeloval žganjar. "Pivnica tega moža...", je nečedna, temna, zatohla, prekajena s špiritom, smrdljivim tobakom in še z drugimi dišavami; mize so težke in površno otesane, stolov malo, večidel klopi... Gostje ne hodijo sem jest, ampak le pit, a ne zaradi žeje nego ali iz navade ali iz obupnosti. Pijača ima različna imena, pa je le voda in špirit, morda je še kakega cveta kaj v nji, da ji daje duh, po katerem se razločuje. Gosti so ljudje nižjega stanu, delavci, lenuhi, berači; ti zamenjujejo tu svoje priberačene krajcarje za 'kratkega'. Odlikujejo se po strgani, oguljeni in umazani obleki, razmršenih lasih in zabuhlem obrazu. Na kredo nobeden nič ne dobi, nasprotno je še celo navada, da se položi denar na mizo, še preden je 'frakelj' nalit. Žganjarna nese. Krčmarju se ne manjka gostov, ker pijanost pri njem ni tako draga, kakor tam, kjer se toči vino in pivo. Nikoli ne bo izgubil gostov, dokler bodo ljudje pili iz tega namena, da bi se vpijanili...". Zloglasne žganjarne stare Ljubljane so domovale v nekaterih "kevdrih". (Pihlerjev, Plavčev "kevder")⁶

Povsem naravno je, da so bile gostilne glavno prizorišče popivanja, včasih pa se je popivalo tudi na cesti, na kakšni klopci v parku, pod mostom ali pa kar doma. V gostilnah se je razlegal smeh, večkrat tudi glasno prepevanje, živahni pogovori ob bučnem nazdravljanju pa so se pogosto sprevrgli v hude spore in končali s pretepi. Nekaj primerčkov "klasičnega" gostilniškega popivanja nam zvesto opišejo tudi ohranjeni arhivski dokumenti.

Dons za d'nar, jutri pa k'r tako. Iz: Slovenske ljudske pesmi.

Daj ga še en liter, potem pa še kakšno zapojmo!

Nekateri primeri so bili povsem nedolžni, drugi pa ne. Povsem običajna so bila poročila ljubljanskih policajev, ki pri zasačenih pijančkih kot vzrok za "aretovanje" in prisilno prenočitev (strenitev) v magistratnih prostorih najpogosteje navajajo: "priprt zaradi pijanosti, ležanja in razgrajanje skozi petje".⁷ Nekateri pijančki seveda niso bili nadarjeni samo za petje, vriskanje in vpitje, temveč so obvladali tudi igranje na različne instrumente in so zelo radi prirejali nočne koncerte stanovalcem, ki so bili že v posteljah.⁸ Med pijančki srečujemo delavce, razočarane nad težkim življenjem, dijake, pomočnike in vajence v obrti in trgovini, branjevce, pa tudi pregovorno marljive uradnike in sploh tudi bolj "fine" ljudi.

Precej živahen poletni večer so, nekoč preživeli uradniki Viktor, Anton, Ivan in Josip. Možakarji so svoje, sicer običajno družabno popivanje v kavarni Evropa, končali šele ob 3 zjutraj. Namesto, da bi se razšli in jo jadrno popihali domov v varen objem svojih žena (kajti ura je bila res nekoliko pozna), so raje "sedli na stopnice k spomeniku sv. Trojice ter začeli peti...".⁹ Pri glasnem početju jih je zalotil mestni policijski stražnik in jih opozoril naj prenehajo, saj kalijo nočni red in mir. Nacejeni Viktor je seveda vzrotil in začel vpiti, da jih nima on kaj opozarjati, češ da "pojejo čisto tiho ter kričal tako glasno, da ga je moral podpisani dvakrat v imenu zakona opozoriti, da naj se odstrani...".¹⁰

Tudi Hugo Widmajer, akademik, je večkrat,

³ Staroslav (Ivan Vrhovnik), *Gostilne v stari Ljubljani*, Ljubljana, 1926, str. 5.

⁴ Ibidem, str. 4.

⁵ Ibidem, str. 7.

⁶ Ibidem.

⁷ Glej npr. ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 6, 7, 107, 110 in REG I/fasc. 1275, fol. 3 in še številne druge ovadbe.

⁸ O tem glej: Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani*, Ljubljana, 1995, str. 165.

⁹ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 251.

¹⁰ Ibidem.

kadar se je okoli njega širil vonj po omamni žganjici, rad zapel ter zavriskal in glede teh reči sploh ni imel kakšnih globljih moralnih pomislekov. Po vsakem opozorilu, ki ga je izrekel mestni stražnik, je namreč rad povedal: "Kaj pa je to kadar pride iz gostilne, če smo malo vesel in da tudi nekoliko zavriskamo" ipd.¹¹

Poseben problem za mesto so bili tudi Šiškarji, ki so se sem ter tja odpravili izven meja svoje "ljubke podeželske občine" v "mesto". Zanimiva je npr. pritožba neznanega meščana, ki je bila podana zoper neznano skupinico nezaželenih Šiškarjev: "Danes ponoči je več mladih ljudi na Marije Terezije cesti razsajalo kakor na kaki gmajni in to je trajalo kake pol ure. Vpitje je bilo tako, da so se vsi prebivalci iz spanja zbudili in kako pridejo isti do tega, da jih smejo pijanci v nočnem miru motiti... Taki pijanci mislijo, če smejo v Šiški vpiti in razsajati, da je to tudi v mestu dovoljeno..."¹²

Zajeten dosje pa si je pri ljubljanskih policajih ustvaril znani pijanček Ivan T., slovit "delomrznež, postopač, samec brez stalnega bivališča". Oglejmo si, kaj vse je počel medtem, ko se je vdajal pijači:

- 21. avgusta 1905 je bil aretiran zaradi "pijanosti in nespodobnega vedenja".¹³

- 5. septembra je bil prijet zaradi "pijanosti in razgrajanja".¹⁴

- 6. vinotoka je "beračil in nadlegoval pasante v Zvezdi".¹⁵

- 12. decembra je bil Ivan aretiran "radi pretepanja šolskih otrok".¹⁶

- Le tri dni pozneje, 15. decembra, so Ivana spet prijeli, tokrat "zaradi pijanosti in ležanja".¹⁷

- Natanko enako dejanje je nato ponovil tudi 22. decembra.

- Kje je Ivan silvestroval sicer ne vemo, vendar pa je ostalo zapisano, da je na prvi dan leta 1906 bil prijet, "zaradi opravljanja dejanja velike potrebe pred Dolenčevo hišo in razgrajanja".¹⁸

- 23. januarja pa je zvečer pred mestno hišo razgrajal, zjutraj, 24. januarja pa "nalašč z človeškim blatom ponesnažil 'špelzkomro'".¹⁹

- Nazadnje je bil prijet še 7. marca 1906 leta "zaradi razgrajanja in nevarnega pretenja z vilami na služkinjo Anton Gorenca".²⁰

Kam so nato Ivana vodile njegove šibke z alkoholom pogostokrat preobtežene noge, ni znano, saj se je za njim izgubila vsakršna sled.

Kdo bi vedel, zakaj je bil na tedanjega župana jezen Karl Neckerman? Tako ga ni maral, da ga je "obložil" celo z besedami kot so "svinja, falot" ipd. Ovadba pripoveduje, da je Neckerman prišel "v Zajčevo brivnico... ter zahteval Razeral (britje, op. a.), nakar je začel kričati, 'jaz sem Ljubljančan, pa mi neče župan nič pomagati, on je falot svinja, vsi kar jih je na magistratu so svinje, prasci' itd."²¹

Ceprav v policijskih ovadbah kot storilci prekrškov nedvomno prednjačijo ljudje "nižjega stanu" (s tem terminom jih je bila policija namreč označevala), so bile ovadbe velikokrat podane tudi proti ljudem, ki jih nekako ne moremo šteti med pripadnike ljubljanskega družbenega dna na začetku 20. stoletja. Oglejmo si nekaj primerov:

Znani slovenski karikaturist in boem Hinko Smrekar se nikakor ni podrejal ustaljenim normam, ki naj bi vladale v mestu.

Ko ga je nekega dne, denimo, mestni stražnik ovadil, da je "ponoči vriskal na ves glas..." in ga opozoril, naj preneha s takim početjem, ker kali nočni mir, se je Smrekar odrezal: "... a ne bom še tiho, pozneje bom še vriskal."²²

Ker je Smrekar to svojo "napoved" kakšno uro pozneje uresničil, je bil "aretovan".

Tudi pisatelj Cvetko Golar je kdaj pa kdaj pregloboko pogledal v kozarec, sicer pa, kateri slovenski pisatelj ali poet pa ni? Torej, Cvetko Golar in njegov prijatelj Matija Švigelj sta "nekega večera prav glasno vpila in pela", in ko so jima nasproti prišli štirje neznani gospodje, "sta jih psuvala z nekimi besedami..." Ko ju je nato stražnik aretiral, je Golar vpil nanj "ti si baraba in tudi na stražnici je vpil vsi policaji ste barabe."²³

Pa tudi učitelji, ki so podnevi svojim dijakom gotovo bili za vzor, so ponoči, velikokrat seveda pod vplivom alkohola, kaj radi spremenili svoje obnašanje. Taki so, denimo, bili tudi Rajko Novak, Robert Herrisch in pa Rudolf Dostal. Nekoč so namreč prišli "ponoči... prav glasno kričoč in ko pridejo do Rozmanove gostilne, skoči Dostal v odprto vežo omenjene gostilne in vdari s palico po goreči svetilki in jo razbije."²⁴

Nič bolj uglajeno se niso obnašali niti "juristi", oz. študentje prava. Taka sta bila npr. Ernest Samonig in Mihael Stalzer, ki se navkljub stražnikovim pozivom nikakor nista hotela na cesti ustaviti. Zatrdila sta mu namreč, "da se jih mora prej trikrat opominjati", torej opozoriti, če ju želi ustaviti. Na koncu sta "bila predstavljena na stražnico."²⁵

Sicer pa ob takih vzornikih tudi nekateri dijaki

11 ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 649.

12 ZAL: REG I/fasc. 1278, fol. 4.

13 ZAL: REG I / fasc. 1278, fol. 121.

14 Ibidem, fol. 122.

15 Ibidem, fol. 125.

16 Ibidem, fol. 127.

17 Ibidem, fol. 129.

18 Ibidem, fol. 131.

19 Ibidem, fol. 133.

20 Ibidem, fol. 136.

21 ZAL: REG I /fasc. 1278, fol. 96.

22 ZAL: REG I/fasc. 1319, fol. 16.

23 ZAL: REG I / fasc. 1275, fol. 31.

24 ZAL: REG I/fasc. 1273, fol. 259.

25 ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 183.

in študentje niso bili nič boljši.

Dne 31. julija 1904 so npr. prišli v gostilno pri Črnem orlu nek "Karel Sopin in pa dva študenta bogoslovja z njim". Ko so nekako okrog polnoči zapustili omenjeno gostilno, so začeli prav glasno prepevati znani slovenski napev: "Kaj nam pa morejo, če smo vesel... Omeni se, da Sopinova mati stanuje v isti hiši, in ko so bili bogoslovci politični, so nehali peti..."²⁶

Tudi nekaj dijakov IV. in V. realke, med njimi pa še Ignacij Franc, dijak VIII. gimnazije..."so nočni mir kalili, po petju in vpitju, po Resljevi cesti in po Komenskega ulicah proti opominu podpisanega, kateri jih je opozoril pred gostilno..."²⁷

Alojzij Kosesnik, "volonter" pri okrajnem sodišču in pa nekaj dijakov gimnazije pa so, "razgrajali po Dolenjski cesti ter na dolenskem kolodvoru stole zmetali sredi ceste ter tako kričali, da se je vse občinstvo prišlo pritoževati."²⁸

Neko poletno noč sta pritavala po takratni Sv. Petra cesti Rihard Tavčar, solicitor, in Jakob Kenda, jurist. "Vriskala sta na ves glas", kar je seveda zmotilo nočni spokoj meščanov. Stražnik ju je opozoril, naj se prenehata dreti. Tavčar se je nato predrzno izrazil: "Kaj pa je zato če vriskava?" in stražnika nato še vprašal: "Kdo pa ste vi?" Vendar to še ni bilo dovolj. Stražnika sta začela spraševati, kje da je kavarna Slon, čeprav sta kot Ljubljancina to zelo dobro vedela. Stražnik jima je očital, da morata kot domačina to prav dobro vedeti. Toda nakresana navihanca sta se razburila in Kenda je začel vpiti: "Kakšna je pa ljubljanska policija, ki ne da nobenih pojasnil, jaz sem tujec in mi ni prav nič znano v Ljubljani!" Tavčar pa je dodal: "Kako si pa vi naju upate tukaj na cesti atakirati, mi smo visokošolci, nas se ne sme tako prijeti!" Ker se jezikava visokošolca nista hotela odpraviti s kraja dogodka domov, jima je stražnik bil primoran napovedati aretacijo. To pa je seveda sprožilo nov val razburjenja in "pričela sta z rokami okoli sebe mahati in se nista pustila aretovati." Stražnik je nato nekako uspel zgrabiti Kendo, vendar pa mu nikakor ni uspelo obvladati obeh. Takrat pa je mimo slučajno prineslo Ludovika Železnikarja, sicer ključavničarja. Kot vesten državljan je takoj priskočil stražniku na pomoč in je prijel Kendo. Ko je že vse kazalo, da je zadeva končana, je Tavčar pričel glasno vpiti "policija", to pa je privleklo na kraj dogodka več ljudi, ki so se takoj solidarizirali z aretiranimi in Železnikarja "z besedo psovali ti baraba ti, kaj imaš pa ti tukaj za opraviti?" Stražnik je nato uspel aretirati le Tavčarja, medtem ko je Kendi uspel pobegniti.²⁹

Kako zelo je bilo popivanje razširjeno med ljubljanskimi meščani, celo med mladoletnimi otroci, nam priča tudi tale primer: "12 let stari bivši šolski France Petrovčič in 14 let stari pekovski vajenec Leopold Pajsar imata veliko denarja in po krčmah popivata".³⁰

Zelo rade pa so se ga nalokale tudi Ljubljankanke. Že škof Slomšek je kot mlad seme-nišnik ugotovil, da ga mlada dekleta tam na Štajerskem prav rada pijejo. Vendar vinčka, nikakor pa ne žganja, kot so to počele nekatere Ljubljanske žganjarke. Tak primer je npr. neka postrežkinja Julijana D., ki je bila "aretovana" zaradi "pijanosti in razgrajanja". Zoper njo je bila podana ovadba z naslednjo vsebino:

"Julijana D., postrežkinja, ... je ... ob 10 uri zvečer doma v stanovanju razgrajala, pričela sta se prepirati z njenim sstanovalcem Josipom M. Zahteval je, naj mu da kaj večerje, nato je vzela D. raz mize svetilko in mu jo je vrgla v obraz, da se je M. takoj ulila iz nosa kri."³¹

Žalosten primer je bila tudi neka Marija P., prodajalka peska, ki je štela komaj 22 let. Omenjena je bila večkrat prijeta, ker je v pijanosti "ležala na tleh."³²

Včasih pa so nekateri, seveda pod vplivom alkohola, izgubili prav vsakršen čut za spodobno vedenje. Svoja intimna opravila so nekateri počeli kar na javnem mestu, tako kot opita Marija G., ki se je "sredi Vodovodne ceste na tleh z neznanim moškim, ... spolzko združevala. Otroci so na to dvojico lučali kamenje... Malo preje sta ta dva človeka isto opravljala ob neki hiši, od koder so ju tudi ljudje s kamenjem pregnali. Naposled sta šla v tretje z istim namenom v neko gramozno jamo. G. je bila precej pijana in pravi, da jo je neznani moški, ki je pred aretacijo pobegnil, kažoč še vedno svoja spolovila, srečal na cesti in v njo 'sillil' toliko časa, da se mu je 'moral' vdati."³³

Še bolj žalosten pa je bil primer Marije Š., "delavca žene" ki je bila aretirana 19. oktobra 1905 leta zaradi "pijanosti in razgrajanja". V poročilu je označena kot "pijanka, ki se z dedci okoli vlača, mož njen je pa surovina prve vrste. Ker ima 4 otroke, najmlajši je 2 leti star, sem jo moral izpustiti", poroča mestni stražnik v svojem poročilu.³⁴

S tem zgodbe o Mariji še ni konec. Mestni stražnik jo je zopet moral prijeti dne 9. novembra istega leta. Tokrat zaradi "spolskega združevanja na javnem mestu, po vsej verjetnosti pred svojimi štirimi otroci! Stvar se je vršila na Pokopališki cesti, kjer se je z nekim hlapcem spolsko združevala,

²⁶ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 254.

²⁷ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 356.

²⁸ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 340.

²⁹ ZAL: REG I/fasc. 1319, fol. 462.

³⁰ ZAL: REG I/fasc. 1273, fol. 133.

³¹ ZAL: REG I/fasc. 1319, fol. 64.

³² ZAL: REG I/fasc. 1278, fol. 440.

³³ ZAL: REG I/fasc. 1277, fol. 340.

³⁴ ZAL: REG I/fasc. 1278, fol. 427.

medtem, ko sta bila dva druga moška za paznika, če bi kdo prišel.³⁵ V ovadbi je še navedeno, da je Marija "huda pijanka in je že večkrat javno razgrajala in s temi moškimi popreje pijančevala... Oče (oz. mož) Jakob Š. je "znan izvanreden surovež, ki je celo rodbino neusmiljeno pretepal, je pa pred 7 tedni izginil in je svoje kar tako popustil."³⁶

Nekateri razgrajaci pa so bili "vsled pijanosti" tudi nekoliko bolj agresivni in nevarnejši kot običajni pivski bratje. Lep primer je bil npr. neki Ladislav J., postopač brez poklica. Nekega večera ga je namreč zaneslo v gostilno Frančiške Dunkelstein in tam je nenadoma začel groziti in vpiti: "Prokleta bajta, danes boš šla v luft; in pri tem potegnil iz levega žepa nož... kar se je gostilničarka tako prestrašila, da je pritekla na stražnico naznaniti, da se boji, da bi jo J. ne prizadel z nožem..."³⁷

Najbrž ni treba posebno poudarjati, da s takimi obiskovalci niso imeli težav le gostilničarji, temveč je zaradi njih trpela tudi sosesčina. Številni hišni posestniki so se namreč pritoževali nad gostilničarji, češ da pri njih pijančki lahko popivajo in razgrajajo pozno v noč. Posestnike, ki so stanovali v bližini gostinskih lokalov, pa je poleg petja in vpitja pijancev motilo tudi to, da so zaradi neznosnega smradu po urinu in bruhanju zelo težko oddajali stanovanja, saj so se stranke raje odločale za najem stanovanja v mirnejših predelih mesta.³⁸

Smrdelo pa ni le v okolici gostinskih lokalov, temveč tudi znotraj številnih gostiln in celo kavarn, da niti ne omenjamo "šnopsarij". Njihova stranišča so bila namreč zelo zanemarjena in onesnažena. Tako je pogosti, vendar anonimni obiskovalec kavarne Austria leta 1900 na mestni magistrat poslal skromno dopisnico, v kateri je potožil nad neznosnim smradom in umazanijo v kavarniških straniščih.³⁹

Kot zanimivost naj še omenim, da sta bila v ozki, zaduhli in smrdljivi Starinarski stezi, ki je vodila od Starega trga k Ljubljani, ter je ločevala Selanovo in Plavčevo hišo na Starem trgu, glavni vhod v Selankino hišo, ter vhod v žganjarsko gostilno, v hiši Marije Plautz. Eduard Kottek, oče Josipine Selan, je na začetku osemdesetih let 19. stoletja glavna vhodna vrata v Starinarski stezi opustil in napravil nova na Starem trgu "in to samo zaradi tega, ker se je nahajala nasproti žganjarska gostilna (torej beznica najslabše vrste), vsled katere je bila Starinarska steza na obeh straneh navadno strašno onesnažena, tako, da se je gabilo tam

mimo hoditi in so se boljše stranke samo zaradi nesnažnega prihoda do glavnih vrat ovirale si stanovanja v hiši najeti."⁴⁰

In na koncu dodajmo še dva tipična primera ovadbe takega "onesnaževalca" okolja. Čevljar Anton E. je bil aretiran zaradi "pijanosti in nedostojnega vedenja s tem, da je svojo malo potrebo na dvorišču vpričo otrok opravljal".⁴¹ Tudi Josip R., dninar in "baje neporočen" je, ko se ga je nacedil, uganjal svojevrstne predstave. Nekega dne je namreč, "v svoji pijanosti na Zaloški cesti pred deželno bolnico na javnem prostoru scal in svoj spolski ud kazal".⁴²

Prepiri in pretepi pod vplivom alkohola

Vsi pivski bratje niso bili le nedolžni veseljaki. Marsikdo je bil tudi grob in nasilen, poleg verbalnih groženj je pela tudi "govorica pesti".

Nekateri pijanci se niso pustili kar tako mirno "aretovati". Še posebno grob do mestnega stražnika je bil Franc Frigidi, delavec. Nekega dne se ga je namreč tako silovito naklestil, da je na "Sv. Jakoba obrežju na neki mizi ležal". Ko ga je mimoidoči stražnik opozoril, naj vendar vstane, češ da tukaj ni dovoljeno ležati, je Frigidi zamahnil z roko, da bi stražnika udaril. "Potem je vstal ter škripal z zobmi in močno kričal: 'Prokleti policaj ljubljanski, ali hočeš da te tukaj razbijem in v Ljubljanco vržem?'" Nato je skočil še večkrat proti stražniku in mu z obema rokama grozil: "Ali hočeš, da te razbijem?"

Stražnik je svoje poročilo končal takole: "Končno mi je še v obraz pljuval."⁴³

Tudi Julij Habit, brezposelni bivši ključarski vajenec, ki je nekega dne razgrajal v restavraciji Južnega kolodvora, ni bil do stražnikov nič milejši. Stražnik, ki je bil tam, ga je sicer "opozoril na nočni mir, toda začel je še huje razgrajati"... "Napovedal sem mu v imenu zakona aretovanje, odgovoril mi je nato, da naj ne grem k njemu, drugače me bo merzlega naredil. Prijel sem ga in ga spravil s težkim trudom na policijsko stražnico Južnega kolodvora".⁴⁴

V lase pa so si pogosto skočili tudi pivski bratje, kralj alkohol je velikokrat povzročil pretepe med sicer dobrimi pivskimi tovariši, ali pa med naključnimi obiskovalci lokala. Poglejmo si še nekaj ekscesov:

³⁵ Ibidem, fol. 430.

³⁶ Ibidem.

³⁷ ZAL: REGI/fasc. 1278, fol. 526.

³⁸ Glej: Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana, 1995, str. 165-166.

³⁹ Ibidem, str. 57.

⁴⁰ Ibidem, str. 57-58.

⁴¹ ZAL: REG I/fasc. 1319, fol. 394.

⁴² Ibidem, fol. 363.

⁴³ ZAL: REG I / fasc.1319, fol. 555.

⁴⁴ ZAL: REG I / fasc. 1278, fol. 17.

V Ljubljani, dne 19. marca 1906.

139

Št. 10237.

Cenjenemu ravnateljstvu

deželne bolnišnice

v

L j u b l j a n i .

Slaboumni in epileptični ter pijači vdani delavec Ivan Tabornik, pristojen v Ljubljano, je glasom izjave tuuradnega policij=skega zdravnika potreben, da se ga internuje - oziroma odša na opa=zovalnico - ker postaja čedalje nevarnejši in podi po cestah zlasti šolske otroke hoteč jih pretepati i. t. d.

Radi prenapolnjenosti opazovalnice ondotnje ravnateljstvo sedaj Tabornika ni moglo prevzeti, kakor je to potrdil g. ravnatelj deželne bolnišnice na parere tuur. zdravnika. Prosi se torej, da se sem=kaj naznani, če bo za tega človeka nastal prostor, da se ga tjekaj poš=lje.

Županov namestnik:

Nekega dne, že krepko čez poldan, se je znašel v gostilni Cecilije Podkrajškove brivec Viktor Petrovčič. "Okoli 7 ure zvečer se je začel hvaliti, kako močan da je in je tudi pokazal svojo moč s tem, da je dvignil stol pri eni nogi z eno roko. Nato pa se je oglašil Andrej Leskovšek, poštni hlapec, ki je bil tudi v isti gostilni: 'Kaj se boš hvalil, toliko močan, kot si ti, sem jaz tudi.'" To pa Petrovčiču ni bilo po volji in se je začel z Leskovškom prepirati, a so jih drugi gostje kmalu pomirili. "Ko je šel Leskovšek iz gostilne, šel je Petrovčič za njim. Na cesti pred omenjeno gostilno je sunil Petrovčič Leskovška s tako močjo v prsa, da je padel vznak in priletel z glavo ob rob hodnika ter si kožo prebil".⁴⁵

Tudi brezposelni delavec Ludvik Blaž je bil med tistimi, ki jim je alkoholna omama sprožala njihove v treznem stanju sicer skrite razbijaške nagone. Tako je brez vsakršnega povoda zmerjal "Ivano Bitenčevo, mesarjevo ženo, s kurbo in da je bila zaprta, ker da je kradla". Nato je pristopil njen mož Andrej Bitenc in tudi njemu je Blaž očital, da je bil zaradi tatvine kaznovan, pri tem pa se je izrazil: "Preden bo jutri 8. ura, te bom merzlega naredil." Nato je Blaž začel premetavati po vrtu mize in stole in pobijati vrčke za pivo, tako da je napravil škode za dve kroni in 38 vinarjev. Potem je začel razbijati po vratih in oknih tako, da so se morali drugi gostje zakleniti v gostilniško sobo. "Ker pa je najbrž slišal klicanje po policijo, je začel vpiti: 'Policaji so same barabe, ničvredni, z županom vred!'"⁴⁶

Spor med Rudolfom Kolarjem, urarskim mojstrom, in pa Francem Koscem, kleparskim pomočnikom je prav tako nastal v gostilni. Policijsko poročilo pravi: "Rudolf Kolar in Franc Kosec... sta se... ob 11 zvečer v gostilni Marije Widmayer, na Bregu št. 18 začela prepirati... kar je Kolar začel Koscu predbacivati, da ni nič vreden, itd., ter ga slednič za uho udaril in pri tem mu na obrazu nekoliko kožo oderel brez druge poškodbe".

Kolar pa je kasneje izpovedal, da ga je začel Kosec izzivati, češ "da sta že po Štajerskem skupaj pila", kar pa ni bilo res in "slednič je Kosec Kolarja za vrat zagrabil, ne da bi ga kaj poškodoval, ter ga psoval z barabo".⁴⁷

Včasih, in niti ne tako redko, je v gostilni znal izbruhniti prepir in pretep med moškimi in ženskami.

V gostilni Jerneja Jeleniča, ki je bila na Stari poti, je nekega dne izbruhnul tak pretep. Tam so skupaj popivali Marija Podrebršek, Gregor Turgelj, Ambrož Curk, Polona Kraškovic in še nekateri drugi gostje. Dogodek, ki je sledil, je mestni straž-

nik opisal takole: "Kupčijska nevoščljivost spravila jih je nato v prepir in zbadanje od strani Turgeljna nasproti Kraškovičevi z besedami 'kmet je kmet in gospod je gospod'." To je Kraškovičevo tako razburilo, "da se je v Curka, kateri jo je tudi nekaj žalil, spustila, ter ga je za brado zgrabila, on je pa njo z roko po obrazu tolkel, ter jo tudi s čevljom na levo nogo sunil, da jo je telesno poškodoval. Po obrazu je krvavela vsled dobljenih udarcev."⁴⁸

Ljubosumje je bilo nemalokrat povod za fizične obračune, zanimivo pa je, da so se zaradi ljubosumnosti večkrat pretepele ženske, kakor pa moški. Tako nam vsaj pričajo ohranjena policijska poročila.

O dogodku, ki se je bil pripetil "vsled ljubosumja", bil pa je kombiniran tudi z alkoholno omamo, nam priča npr. poročilo z dne 12. aprila 1905:

"Ivana Petkovšek, služkinja... je šla... zvečer po Dunajski cesti. Tu se ji je pridružil vinjeni Anton Zlatič, mizarski pomočnik ter je silil z vsiljivimi pogovori v njo. Ko sta tako prišla do Medjatove hiše, je skočila iz veže mizarjeva žena, Katarina Zlatič ter udarila prvo z roko po licu. Petkovšek je nato bežala k Gražarju v hišo in se skrila. Zlatič je tekla za njo in vpila 'kurba počakaj'. Vpila pa je tako, da se je nabralo po cesti polno občinstva."⁴⁹

Svojevrstni medsebojni obračun sta imeli tudi Ivana Resnik in Katarina Hlebšova. Omenjeni dve sta "kričale in psovale so se en z drugo z kurbo... vsled česar se je na lice mesta nabralo polno občinstva. Vzrok prepira je bila ljubosumnost, ker je Hlebšova od moža Resnikove zahtevala denar."⁵⁰

Življenje v družinah, kjer je kraljeval alkohol

To, da je alkohol načenjal medosebne odnose v družini, najbrž ni treba posebej omenjati. Hude reči so se pod vplivom alkohola godile zlasti v družinah nižjih slojev, med delavstvom, saj so policijska poročila o njih najbolj pogosta. Godile pa so se seveda tudi v boljših, uglednejših družinskih krogih.

Za začetek si oglejmo primer Vincenca Jeraja, delavca, ki je pod vplivom alkohola čisto pozverinil. Nekega večera je prišel domov pijan, ker pa se ga očitno še ni dovolj nalezal, je nameraval zopet oditi zdoma v prvo gostilno čez cesto. Žena ga je rotala, naj vendar ostane doma, da bi večerjal, vendar vse njene prošnje niso zalegle. "Ko je proti 1. prišel domov, je sobo zaklenil, ter ključ ven vrgel ter začel brez vzroka svojo ženo pretepevati. Vdaril jo je z roko po levem očesu,

⁴⁵ ZAL: REG I / fasc. 1318, fol. 376.

⁴⁶ ZAL: REG I / fasc. 1319, fol. 86.

⁴⁷ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 203.

⁴⁸ ZAL: REG I/fasc. 1278, fol. 5.

⁴⁹ ZAL: REG I/fasc. 1277, fol. 339.

⁵⁰ ZAL: REG I/fasc. 1273, fol. 543.

tako, da se je takoj kri usula. Nato je vzel stol, ter jo je še s stolom po herbtu tako pretepel, da jo herbet jako boli... Nato začel je tudi svojega 14 let starega sina Ferdinanda premetavati, da mu je vso srajco raztergal."⁵¹

Nevarnejši za okolico pa je bil v svoji pijanosti Jernej Matevž, sicer najemnik mestnega kopališča. Ko je nekega dne prišel vinjen domov, se je pričel prepirati s svojo ženo, poleg tega pa je še razgrajal. "Končno je svojo ženo sunil z roko tako, da je padla na tla... Nato šel je v spalno sobo, je zaklenil vrata za seboj, ter je štirikrat skozi okno s samokresom ustrelil."⁵²

Tudi Ivan Taborski, sicer posestnik, je bil eden tistih, ki so po zaužiti pijači kaj hitro poživinili. Zaradi tega, ker je pretepal svojo ženo, je bil Taborski celo zaprt pri okrajni sodnji za ves teden. Ravno ta pripor pa je bil verjetno razlog, da je nato še bolj pozverinil, kajti "prišedši od sodnije domov, jo je vergel na tla ter jo pretepel tako, da je bila vsled tega na desnem očesu telesno poškodovana. Ona, kakor tudi priče, ...izpovejo, da ji vedno grozi da jo hoče ubiti, kar se lahko zgodi, ker je Taborski vedno pijan... Dostikrat je po petkrat na dan tepena... Sploh ravna mož z njo prav po živinsko, kar potrdijo prebivalci Opekarske ceste. Opomni se tudi, da ona nima nikdar denarja, ker ji on vse vzame in zapije, vsled česa nima ona po več dni kaj jesti... in če si kaj skuha, ji mož ven vrže... in se vedno izraža, da hoče vse zapiti, da žena ne bo nič dobila."⁵³

Jasno je, da se tak grobijan tudi po kakšnem tednu pripora ni mogel kaj dosti poboljšati. Nekaj dni po prvi ovadbi je zoper Taborskega sledila že druga, ki navaja, da se slednji "vedno prepira s svojo ženo in jo zmerja s 'kurbo', 'svinjo', 'jebaj se', 'pojdi se fukat', in pri tem še nemarno preklinja, tako, da so se že otroci navadili izgovarjati te besede."⁵⁴

Ljubezenske težave so botrovale sporu med zakoncema Zorman, kajti Marija Zorman je nekega dne ovadila svojega moža, sicer kurjača, "da je več hišne oprave razbil. Zormanova izpove, da je vzrok prepira, da je imel njen mož še neko drugo žensko za ljubo, kar ji je dal več vsoto denarja, (400 kron), kar se je ista pa sedaj omožila, kar je Zorman ves razburjen vsled tega. Nasprotno pa Zorman izpove, da je on ležal v postelji, kar je prišla žena njegova v sobo nekoliko pijana, on jo je posvaril, kar je pa žena prijela stol in ga zagnala. Zorman je nato razbil mizo, stol, križ, in več druge oprave."⁵⁵

Svojevrsne težave pa je imela tudi Angela Stariha, 18 letna služkinja pri gostilničarju Jakobu Vospniku. Ovadila je namreč bila, da jo je... "dvakrat po desni strani obraza z roko udaril tako, da je zatekla. Vzrok temu je bil ta, da je hotel Vospnik imeti s Starihovo ljubavno razmerje. Starihova pa tega ni dovolila in je stvar ženi Vospnikovi povedala... To je Vospnika tako raztogotilo, da je Starihovi dal zaušnici."⁵⁶

Ferdinand Tevšek, "invalid", pa je bil npr. aretiran, ker je telesno poškodoval svojo ženo Jožefino in sicer tako, da je "udaril z nožem po levi roki svojo ženo Jožefo, ter jo telesno poškodoval... Vzrok temu je vedni prepir, ker Tevšek vedno popiva in tudi v pijanosti vedno pretepa ženo. Opomni se, da se je omenjeni tudi izrazil, da bode zaklal svojo ženo."⁵⁷

Žalosten je bil tudi primer Marije Černetič, branjevke po poklicu. Nekega dne, bolj proti večeru je bilo, je prišla v gostilno v Konjušnih ulicah. Že takoj na vhodu je zagledala svojega "dragega", sicer četovodjo, s katerim je imela takrat 14 dni starega otroka. Holzinger pa je bil prav takrat v družbi še dveh drugih žensk. To jo je tako raztogotilo, da je stopila k njemu, vzela z mize pollitrsko steklenico, ter jo zagnala vanj, rekoč mu "prokleti kurbir, če sem glih šele 14 dni stara, s kurbami se pa ne boš okoli vlačil!"

Holzinger jo je nato porinil proč od sebe v drugo sobo, tam pa je na "korajžo" izpila liter vina (se pravi na dušek). Nato se je zopet odpravila proti njemu in iz druge sobe je zopet vanj zagnala literško steklenico, ki pa je bila prazna. Ker ji to ni zadostovalo, je vanj zagnala še kozarec, ki pa je zadela delavko Ivano Troštovo in ji s tem prebila čelo.⁵⁸

Pred takim nasilnežem, kot je bil Ivan Šepić, ni bila varna niti lastna mati. Neke noči se je ta nehvaležni sin priklatil domov močno vinjen, ter začel razgrajati in preklinjati, "da bo svojo mater Marijo Mihelič in njeno popoli sestro... poklal, in je res potegnil nož iz žepa, ter zbijal z odprtim po mizi, tako da se poznajo po mizi nožovi udarci..." Mati je nato izjavila, da Ivan iz dneva v dan prihaja domov pijan, posledica tega pa je stalno razgrajanje in preklinjanje.⁵⁹

Precej oduren pa se zdi primer finančnega oficijala Ivana Omana, očeta treh otrok, ki je pod vplivom alkohola doma dobesedno ponorel. Omenjeni je "celi dan tako razgrajal v stanovanju in nevarno pretil svoji ženi in otrokom, da se žena ni več zavedala življenja. V kuhinji morala je vso posodo pospraviti, da ni v njo in otroke metal. Svojim mladoletnim otrokom... kazal je svoj spolski

⁵¹ ZAL: REG I/fasc. 1274, fol. 10.

⁵² ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 65.

⁵³ ZAL: REG I/fasc. 1278, fol. 120.

⁵⁴ Ibidem, fol. 123.

⁵⁵ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 253.

⁵⁶ ZAL: REG I/fasc. 1275, fol. 252.

⁵⁷ ZAL: REG I/fasc. 1318, fol. 423.

⁵⁸ ZAL: REG I/fasc. 1320, fol. 17.

⁵⁹ ZAL: REG I/fasc. 1273, fol. 95.

ud, valjal se po tleh in kričal ženi 'tebe bodem zabodel z nožem ali pa z vilicami', starejšo hčerko Milico, jo bodem pa pri priliki rihtal, ako je ne spraviš k sestri v Kerško... Ko bi ne bilo trgovskega pomočnika Moleta celi dan pri njemu, bi se bila gotovo največji nesreča prigodila. Edini on držal ga je lahko nazaj, da ni mogel ničesar storiti".⁶⁰

Kako grobo je alkohol uničeval medoosebne odnose v družini, se vidi tudi iz pritožbe, naslovljene na "slavni mestni magistrat" v Ljubljani:

"Moj mož, oziroma oče Jakob Janež... je pijanec in jako silovit in osebno nevaren človek. Ne skrbi, ali jako nezadostno za svojo mnogobrojno obitelj. Vedno pretepava. Kar je tega 23. aprila zopet počel pretepati mene, ko bolana ležim, me je hudo po glavi tolkel... a brez povoda, samo, ker je bil pijan in tako gre vedno naprej, tako da smo v vednem strahu, radi tega vlagam to ponižno prošnjo oz. tožbo."⁶¹

Kratka štorija o izgredih ljubljanskih vojakov

Poleg civilnega prebivalstva so se ga zelo radi nacejali tudi ljubljanski vojaki in v pisan mestni vsakdanjik prispevali svoj delež pri izgredih. Večina ovadb si je zelo podobnih, nanašajo pa se na postopanje ter razne izgrede. Včasih pa se med njimi najde tudi kakšna s pestrejšo vsebino. Poleg kozarčka rujnega in razgrajanja ter kaljenja nočnega miru so si nekateri vojaki zaželeli še kaj drugega, namreč ženske družbe.

Številna poročila nam povedo, da so se tako navadni vojaki kot tudi častniki, radi zapletli s prostitutkami. "Nekateri so si privoščili obisk v bordelu na Zvonarski, drugi hotelsko ali gostilniško sobo, ni pa jih bilo malo, ki so svoje spolne potrebe potešili kar pod milim nebom, v kakšnem parku ali pa v kakšni zakotni ulici. Nekaj je bilo celo tako drznih, da so si spolnih užikov privoščili kar v vojašnici, kamor so nekatere skrivne prostitutke zelo rade zahajale."⁶²

Tako se je, denimo, vojak Viktor Varljen nekega dne namesto v gostilno, raje napotil v "Zvonarske ulice k prostitutkam, ter šel s prostitutko Ano Kamp na sobo." Kaj se je zgodilo v sobi, pa nam natančno opiše poročilo mestnega policijskega stražnika Franca Vrečerja: "Ko sta bila v sobi, sta se slekla, v tem trenutku nekdo pozvoni in Kamp gre gledat, kedo da je, in medtem časom ji je Varljen iz obleke vkradel 7 kron, katera je bila

na stolu poleg postelje. Ko je prišla ona nazaj, jo je hitro spolsko porabil in hitro odšel, hlače in plajšč si je na ulici oblekel, ona se začne oblačiti in je takoj zapazila, da je okradena."⁶³

Nekaj podobnega je izpeljal tudi vojak V. P., prostak 27. domobranskega pešpolka. Marija Vidrih, prostitutka, ga je namreč ovadila, da je iz njene sobe "ukradel novo volneno šerpo, vredno 2 K 40 vin."⁶⁴

Poleg zanimivih ovadb, ki nam slikajo dogodivščine dolgoprstih vojakov, pa je med prašnimi dokumenti, kot rečeno, največ poročil o nočnem razgrajanju. No, pa si oglejmo nekaj takih primerov.

Neke svetle poletne noči, natančneje 27. julija 1905 okoli 1. ure zjutraj, je z Dunajske ceste daleč naokoli odmevalo petje in vriskanje. Stražnik, ki je bil v bližini, je takoj stekel na kraj dogodka in tam naletel na dva, malce razposajena parčka, torej na štiri razigrane in nekoliko vinjene osebe. Trije od njih so takoj upoštevali opozorilo, naj vendar ne kalijo nočni red in mir, četrti pa tega ni upošteval, temveč je "godrnjal in po laško preklinjal".⁶⁵ Stražnik ga je zato še enkrat strogo opozoril, naj vendar preneha razgrajati in to je srboriteža nekoliko umirilo. Ko pa se je stražnik oddaljil, je začel ponovno "vriskati in vpiti, pri moj duš, jaz sem tržačan, jaz sem trstinar in se nobenega ne bojim, pojdi sem prokleti policaj, da čutiš tržaško pest!"⁶⁶

Ker je stražnik ocenil, da sam ne bo obvladal situacije, se je napotil po pomoč do Franca Volka, stražnika v Kolodvorskih ulicah. Ko sta se nato skupaj vrnila na kraj dogodka, je nacejeni Tržačan, ki je "preje žugal in preklinjal"⁶⁷ spet grozil s pestjo. Bil je celo tako agresiven, da je moral stražnik izvleči sabljo. Da bi situacijo umirila, je nato zraven priskočila njegova "ljuba" in povedala, da se izgrednik piše Ivan Logar, ter da je kuhar pri topničarjih.

Ne tako redka pa je bila med opitimi vojaki tudi govorica pesti. Značilni so bili predvsem pretepi s civilisti, za katere so bili največkrat krivi nadelani vojaki. V začetku novembra 1904 leta so tako v Grčarjevi gostilni v Cerkvenih ulicah št. 19, popivali trije prijatelji, Alojz in Franc, kleparska vajenca, ter Adolf, ki si je kruh služil kot godec pri mestni godbi. Okoli 11. ure zvečer so omenjeno gostilno zapustili in tedaj so se pričele težave. Za gostilno je namreč stalo nekaj vojakov, ki so se kratkočasili z neko "dekline", sicer delavko v tobačni tovarni.

⁶⁰ ZAL: REG I/fasc. 1272, fol. 176.

⁶¹ ZAL: REG I/fasc. 1272, fol. 412.

⁶² Bojan Cvelfar, "No, zdaj pa če imaš denar, daj ga sem, potem se pa hitro z menoj spolsko združi", K zgodovini tajne prostitucije v Ljubljani na začetku stoletja, Zgodovina za vse, leto I, št. 2, 1994, str. 22.

⁶³ Bojan Cvelfar, "Ko prostitutko jeden zapusti, gre že drugi moški skozi večna vrata", Kronika, letnik 42, leto 1994, št. 3, str. 38.

⁶⁴ ZAL: REG I/fasc. 1269, fol. 710.

⁶⁵ ZAL: REG I/fasc. 1269, fol. 547.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

Ko je Alojz prišel s tovarišema mimo te skupine in ko je videl, kaj se dogaja, je vprašal: "Kaj pa je to tukaj?"⁶⁸ Takoj nato je skočil nanj poddesetnik Kessler in ga vrgel na tla, nato pa je potegnil bajonet in ga psoval z "du bist ein laus pub (Lausbub = smrkavec, pobalin, op. a.), Krainerischen hund (= kranjski pes)".⁶⁹

V ovadbi je še zapisano, da vojaki, ki so bili zraven "so bili jako surovi že celi večer proti gostom v gostilni".⁷⁰

Prostak, tako po činu kot tudi po obnašanju, je bil vojak 17. pešpolka 2. stotnije Ivan Smole. Dne 1. februarja 1905 je proti večeru prišel v gostilno v Kolodvorskih ulicah. Po nekaj vrčkih piva, ki so mu očitno močno stopili v glavo, se je napotil v kuhinjo, kjer je ogovoril "z jako nespodobnimi besedami 14 letno gostilničarjevo hči: 'Ti nimaš pizde in ne znaš fukati.'"⁷¹ Prijavo sta potrdili tudi priči. S kakšno kaznijo jo je nesramnež odnesel, ni znano.

Včasih, čeprav ne tako velikokrat kot vojaki, pa so bili nesramni tudi civilisti. Tako je, denimo, Franc Gruber, sicer vojak prostak, naznanil mestni policiji ljubljanski, da je bil od dveh ljubljanskih meščanov ponoči na Starem trgu ozmerjan z "Du steierischer Hund!"⁷² Pri preiskavi se je izkazalo, da sta storilca tega dejanja bila Viktor Sedej, sicer marker v kavarni Slon in pa še nek urarski pomočnik na Starem trgu.

Kot sem že omenil, vojaki niso kaj prida spoštovali avtoritete varuhov zakona. Nekega dne sta vojaka 27. pešpolka prečkala most Sv. Jakoba in tam ugledala policaja, ki je bil tam po službeni dolžnosti. Ker jima njegova prisotnost očitno ni bila všeč, sta to komentirala z naslednjimi besedami: "Žihar pride sto polcajev, kaj pri moj duš!" Ko ju je stražnik nato pozval, naj se umirita, pa sta mu še zabrusila: "Kurc te gleda!"⁷³

Popivalo se je celo v mestni bolnišnici ljubljanski

Če so ljudje popivali ter veseljačili po gostilnah, kevdrih in drugih luknjah, to še nikakor ne pomeni, da se je obred pijančevanja godil le tam. Velik problem mestnih oblasti je bil namreč tudi ta, kako preprečiti uživanje in sploh vnašanje alkohola celo v mestno bolnišnico ljubljansko. Tako je Josip Žurga, ki je bil vratar v mestni bolnišnici ljubljanski, na zaslišanju izpovedal naslednje: "Včasih se zgodi, da kak obiskovalec v bolnišnico vtihotapi kaj alkoholične pijače in žalibog se je že

sem in tja za hrbtom nadzorovalnih organov posrečilo takim ljudem, da so potem katerega bolnika njemu na škodo in zoper oskrbo zdravnika opijanili. Potem je morala parkrat celo policija vmes poseči... Zato je bila policija, kakor mi je znano, od bolnišničnega ravnatelja naprošena, da se stražnik, ki je na Št. Petrski mitnici, med 12 in 4 uro popoldne drži v bližini bolnišnice, kajti tedaj prihajajo obiski notri..."⁷⁴

Žurga nadaljuje svoj opis kršenja bolnišničnih pravil: "Tekavčevka je imela tedaj na sifilitičnem oddelku svojega ljubimca, frizerja Jeriča, znanega 'krakelerja'. Tistega dne, ko je bila Tekavka aretovana, sem že okrog 4 popoldne opazil Jeriča ž njo na vrtu, ko sta skupaj imela steklenico na mizi. Kdaj je bolnišnico zapustila, ne vem. Prišla pa je zopet nazaj in je bilo videti, da ima pod kisljo zopet steklenico privezano. Zato sem jo pozval, naj pokaže, kaj da ima tam skritega. Ona je tiščala roke proti kolenom, ter zatrdjevala, da nima nič."⁷⁵

Poleg obiskovalcev pa so pijačo prinašali v bolnišnico tudi taki, ki jim je šlo za zaslužek na račun "žejnih" bolnikov. Taki so bili npr. uslužbenci gostilničarja Andreja Tržana, ki se jim je ta "nečedna rabota" kasneje prepovedala. Če pa je bila sila oz. žeja res huda, pa je kakšen od bolnikov tudi sam odšel po pijačo. Tak je bil npr. Ivan Hieng, sicer pekovski pomočnik, v tistem času pa oskrbovanec deželne bolnišnice. Nekega vročega junijskega dne v letu Gospodovem 1906 je bil omenjeni namreč tako "pijan in je v bolnišnici tako razgrajal, da ga je moral gospod dr. Šešark izročiti stražniku..."⁷⁶

Hieng je kasneje pri obravnavi povedal, da je šel na prošnjo štirih drugih bolnikov kupit k usmiljenkam piva in sicer 11 steklenic. "Vrhu tega je prišlo tedaj na oddelek več ljudi, menda sobnih slikarjev, nekega bolnika obiskat. Jeden teh obiskovalcev je imel seboj dve steklenici žganja, katerega so potem vsi skupaj izpili."⁷⁷

Alkohol in promet

Po teh ekscesih, ki so skoraj vsi do zadnjega bili povezani z alkoholno omamo in so se dogajali zares vsepovsod, bi si morda veljalo ogledati tudi svet voznikov, ki je takrat "obvladoval" ljubljanske ceste.

Vozniki, oz. izvoščki, so bili ljudje posebne vrste, velikokrat vročekrvni čez vsako mero, nič boljši pa niso bili niti hlapci, ki so pri njih služili.

⁶⁸ ZAL: REG I/fasc. 1269, fol. 604.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ ZAL: REG I/fasc. 1269, fol. 639.

⁷² ZAL: REG I/fasc. 1269, fol. 575.

⁷³ ZAL: REG I/fasc. 1269, fol. 661.

⁷⁴ ZAL: REG I/ fasc. 1319, fol. 142.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ ZAL: REG I/fasc. 1319, fol. 122.

⁷⁷ Ibidem.

26/5 71
6.

Sklep.

Predlog magistrata v Ljubljani, da bi se stavil Ivan Terčič na čimni roči zaprosilosti pod skrbstvo se zavrne. Ta sklep je ok. okrajno sodišče - Rudolfovo z naredbom z dne 9/9 1905 št. No. 25/5 odobrilo.

Vsemeljitev.

Po zaputniškemu aktu okrajnega sodišča v Ljubljani št. A III 250/5 dvignano je, da je Ivan Terčič Decrinis no. sedoval na svojemu nasčetu D. Matije Decrinis zaputniško v čisti vrednosti 24185 km 92 l v sled pristojila y dne 28/7 1905 A III 250/5.

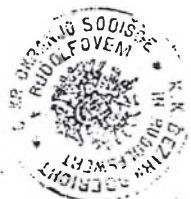
Okrajni magistrat v Ljubljani je s dopisom z dne 1/8 1905 navedil, da Ivan Terčič denar. Kopejski je postal, sedoval na D. Matije Decrinis lahkomiselno za. pravi, da pravi celo noči in plavaje so strugem ljudem posebno na slaboglasnem ženstvu, ki ga tudi v časih okrajno, da bode ok. se prosi temu nič, svoj ne utrene kralje obogat.

Takšne poizvede na so ravno nasprotno dokazale, da se Ivan Terčič v Ljubljani konvulsijsko solišno živel, kar potrjuje priče Marija Kump. Terezija Klarbete, Ana Kauer in Marija Baloh.

Konečno je Marija Terčič mati Ivana Terčiča potrdila izpovedi slednjega, da je nje iz Ljubljane poslal vrednost vopnja za 16000. km, katere ima ona se sedaj shajane, da je nje sin zelo skrbljiv in varčen.

Terčiču torej prouča, da bi se Ivan Terčič D. crinis roči zaprosilosti stavil na skrbstvo se se dobiti predlag kot neobmenljivi zvernil.

Ok. k. okrajno sodišče v Novo mesto
oddelek I. dne 18. septembra 1905.

Prizn.

se. magistrat v Ljubljani.

Anton Godec, "hlapec pri izvoščku Grašiču", je bil, denimo, ovaden, da je vozil "po Radeckega cesti", pred njim pa se je nahajal na levi strani ceste Anton Logar, ki ni vedel, da Godec namerava pred hišo št. 9 ustaviti, zato se mu tudi ni pravočasno umaknil bolj na sredo ceste. "Čez malo časa je ovadenec pred cerkvijo srca Jezusovega Logarja zopet dohitel, skočil je raz voza, šel do voza (Logarjevega) in mu je dal eno krepko zaušnico in klobuk mu je zbil na tla, ob enem rekel je: 'Jaz te bom že naučil voziti', potem se je zopet odpeljal."⁷⁸

Tudi Ignac Pirnat, hlapec, je imel podobne težave s takim voznikom. Ovadil je namreč bil, "da je šel zvečer po cesti v Mestni log, in nasproti je pripeljal s tovornim vozom Ivan Tavčar... čisto ob cestni meji, tako, da bi bil Pirnata skoraj povozil. Nato mu reče Pirnat, tako se pa ne vozi, saj je zadosti široka cesta, Tavčar nato konje ustavi in skoči iz voza, nato pravi, počak hudič, jas ti bodem že pokazal in steče za Pirnatom, ko mu je Pirnat ušel, je šel Tavčar zopet na voz ... in znova zagrozil, da mu bode že 'pomagal'.⁷⁹

Josip Žagar pa je bil "aretovan" od policije zaradi "pijanosti in nedostojnega vedenja poleg voza". Podroben opis dogodka je takšen:

Josip Žagar je vozil "zjutraj kamenje, ter bil poleg voza pijan. Z njim vozil je tudi delavec Franc Vidmar..., prispevši do Uniona, jima je padel kamen z voza, katerega sta hotela na cesti pustiti. Podpisani ju je opozoril, da ga morata spraviti, nakar je Vidmar odgovoril: 'Kurc per mej duš, pa ga vi dejte!' Podpisani je kljub temu ukazal, da mora voziti Vidmar, 'kateri je bil manj vinjen', kar pa Žagar ni pustil, ter v eno smer vlekel za vajeti, vsled česar se je moral Žagar aretovati, da se ne prepeti oziroma zabrani nesreča."⁸⁰

To seveda ni bil osamljen primer; nasprotno, takšne stvari so se dogajale neprestano, in to nam daje misliti, da so vinjeni vozniki bili na žalost reden pojav že dosti pred začetkom množičnega motoriziranega prometa pri nas.

O skromnih začetkih motoriziranega prometa v naših krajih pa govori naslednje poročilce o prometni nezgodi:

Dne 17. junija 1905 sta v poznih popoldanskih urah "povozila z motorkolesom na Emonski cesti Rihard E. in August pl. Rauscher, oba poročnika 27. pešpolka Marjeto Prijateljstvo, delavko v Tobačni tovarni". Vzrok za nesrečo je bil alkohol.⁸¹

Med vožnjo po ljubljanskih ulicah in trgih pa je bilo strogo prepovedano tudi pikanje z bičem. Mestni policijski stražnik je tako nekega dne pri

prepovedanem početju na Mestnem trgu zasačil vinjenega Ivana Bevca, hlapca pri Turku. Stražnik poroča, da se je "občinstvo zgražalo" in pripomni: "Ko sem ga opozoril je pogнал konje v naglem diru ter nadalje pokal, ter se izrazil da celi Magistrat kurc gleda". Bevca so kaznovali z dvema kronama globe oz. na 6 ur zapora.⁸²

Precej skrbi pa je mestnemu policijskemu nadstražniku povzročil Ivan Vidic, hlapec pri Kunčiču. Bil je namreč tako vinjen, da je "v Bethovnovi ulici vstavil konja, ter na vozu tako trdo zaspal, da se je mislilo, da je od kapi zadet, vsled tega je bil klican na lice mesta zdravnik dr. Illner".⁸³

Kopalci ljubljanski

Posebne vrste "tiči" so bili tudi ljudje, oz. mladina, ki se je ob vročih poletnih dneh kopala na Ljubljani; največkrat na prepovedanih mestih. Za vsakega posameznika ali posameznico sicer ne moremo čisto natančno ugotoviti ali so si zaželeli le osvežitve, ali pa so to počeli zaradi eksibicionizma. No, med kopalci srečamo tako ene kot druge. Oglejmo si nekaj primerov takega športa.

Neki Lovrenc S., posestnik, je bil ovaden, ker se je kopal in "je bil čisto nag."⁸⁴ Ta primer ni sicer nič posebnega, saj je nedvomno šlo za človeka, ki si je v vročem avgustovskem dnevu (22. avg. 1905) pač poiskal osvežitev v Gradaščici.

Nekoliko drugačen pa je bil primer skupine petih kopalcev, mladeničev, starih od 15 do 22 let. Omenjeni so se namreč 31. avgusta 1905 kopali "na prepovedanem prostoru v Grubarjevem kanalu." Prekršek sicer ne bi bil nič posebnega, "če fantje ne bi nagi tekali za sledečimi dekleti: Marijo Kolonovo, 14 let staro, Frančiško Anžičevo, 14 let staro..., Marijo Štimčevo, 12 let staro."⁸⁵ Ah, pa ta nedolžna mladeniška razposajenost.

Spet drugačen pa je bil primer Albina L., pasarskega vajenca, ki "se je kopal v Ljubljani in letel nag okoli Sv. Petra mosta, ravno, ko je bilo v bližini največ občinstva in otrok."⁸⁶

Vročje pa je bilo tudi predstavnicam nežnejšega spola. Namreč tudi deklice, pa tudi nekoliko starejša dekleta, so v tistih vročih dneh leta 1905 iskale v Ljubljani osvežitve. Včasih pa so se moški in ženske kopali tudi skupaj. Mestni policijski stražnik npr. poroča naslednje: "ob 8 uri zvečer kopali so se čisto nagi v Ljubljani pred Prulami Viktor, 13 let star, Stanislav, 11 let star in pa njegov brat Karol, 9 let star."⁸⁷

⁷⁸ ZAL: REG I/fasc. 1320, fol. 341.

⁷⁹ ZAL: REG I/fasc. 1320, fol. 347.

⁸⁰ ZAL: REG I/fasc. 1320, fol. 349.

⁸¹ ZAL: REG I/fasc. 1269, fol. 629.

⁸² ZAL: REG I/fasc. 1638, fol. 157.

⁸³ ZAL: REG I/fasc. 1637, fol. 507.

⁸⁴ ZAL: REG I/fasc. 1278, fol. 25.

⁸⁵ ZAL: REG I/fasc. 1278, fol. 27.

⁸⁶ Ibidem, fol. 29.

⁸⁷ Ibidem, fol. 30.

Poleg njih pa so se kopale tudi Miri Rakovec, 16 let stara šivilja, (zraven je pripisano "nič srama") in sestra Alojzija, stara 9 let. "Opomni se, da so bili že opetovano spodeni in opozorjeni, pa brez uspeha."⁸⁸

Zanimivo pa je bilo tudi doživetje voznika Franca Cirarja, ki je v svoji ovadbi zapisal: "da sta se dne 31. avgusta ob 2 popoldne, naga kopala v Ljubljani Albin Glavan, 14 let star in Pavel Keršič, 13 let star...Navedena sta po kopanju prišedši na suho, kazala svoje ude proti več majhnim otrokom, tako, da je bilo to v pohujšanje."⁸⁹

Torej, kot sem omenil že prej, je v tistih vročih poletnih dneh nekaterim šlo zgolj za osvežitev, navedeni primeri pa pričajo, da so bili pogosti tudi prekrški zoper javno moralo, marsikateremu kopalcu ali kopalki pa so v glavi rojile tudi razno razne misli.

Epilog

Na koncu si lahko zastavimo vprašanje ali se je ljubljanski vesoljni svet pijancev in pijank sploh kaj spremenil? Mislim, da ne! Vsakodnevni tisk nam namreč vsak dan postreže s podobnimi novicami, kot jih srečamo na začetku stoletja, pa tudi, če se sami podamo v svet bolj ali manj uglednih ljubljanskih gostiln, pivnic, kavarn in podobnih lokalčkov, slika različnih ljubljanskih tipov ni bog ve kaj različna od tiste, ki sem jo predstavil v pričujočem prispevku. Rečem tudi lahko, da je alkohol tudi še dandanašnji pereč družbeni problem, ki razjeda tako odnose v ožjih krogih, t. j. v družini, v medsosredskih odnosih, kot tudi širše, v ljubljanskemu vsakdanu nasploh. Rek "Pijem, torej sem Slovenec", vsekakor drži še dandanes.⁹⁰

ZUSAMMENFASSUNG

Trinker, Trinkerinnen und andere Ljubljanaer Szenen während der Amtszeit des Bürgermeisters Ivan Hribar

Der Verfasser stellt tragikomische alkoholbedingte Ereignisse in Ljubljana (Laibach) zu Beginn dieses Jahrhunderts dar. Dabei stützt er sich auf Polizeiberichte, die im *Zgodovinski arhiv Ljubljana* (Historisches Archiv Ljubljana) aufbewahrt werden. Die in diesen Berichten auftretenden Personen stammen aus allen Gesellschaftsschichten, sie sind beiderlei Geschlechts und verschiedenen Alters. Die bunte Gesellschaft reicht von angesehenen Bürgern und unkonventionellen Künstlern bis zu Straßenmädchen und Streichern, wobei der eigentümlich "demokratisierende Charakter" des Alkohols zum Ausdruck kommt. Eine besonders problematische und hervortretende Gruppe bildeten damals die Soldaten, die ihren Wirtshausesbesuch oft mit einem Prostituiertenbesuch verbanden. Kaum besser waren zukünftige Intellektuelle in ihren Studienjahren. Auch die Vertreterinnen des schwachen Geschlechts, vor allem aus den unteren Schichten, griffen gerne zur Flasche. Der Alltag der Einwohner von Ljubljana war wegen des Alkoholkonsums recht bewegt. Es wurde überall getrunken, sowohl in vornehmeren Cafés als auch in zahlreichen verkommenen Spelunken. Manchmal wurde auch auf der Straße, auf einer Parkbank, unter der Brücke, im trauten Heim und sogar in öffentlichen Einrichtungen (Krankenhäuser) zur Flasche gegriffen. Die Trunkenheit hatte oft eine Schlägerei unter den Zechkumpanen zur Folge, Frauen und Kinder wurden geschlagen (oder der Mann), man randalierte, beschimpfte die Polizei und widersetzte sich der Festnahme. In dem Beitrag wird eine Welt vorgeführt, die dem heutigen Menschen sehr nahe steht.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ ZAL: REG I/ fasc. 1278, fol. 32.

⁹⁰ Glej: Anton Šepetavc, Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva, *Zgodovina za vse*, leto II, 1995, št. 1, str. 18-36.

Primož Kuret

Ustanovitev prve slovenske filharmonije leta 1908

Ljubljansko glasbeno življenje je dobilo z ustanovitvijo orkestra Slovenske filharmonije leta 1908 nov zagon, stara Filharmonična družba pa novo tekenco. Problem orkestra je bil v Ljubljani pereč že vse od časa, ko je pogorelo staro Deželno gledališče leta 1887. Takrat je deloval v gledališču sicer majhen, vendar stalni orkester, ki je štel vsaj 18 glasbenikov. Filharmonična družba je imela sicer nekaj svojih glasbenikov, v celoti pa je bila vendar v veliki meri odvisna od godbenikov vojaškega orkestra. Filharmonična družba je že leta 1886 sklenila posebno pogodbo z vodstvom orkestra 27. pehotnega polka (Capelle des k.k. Inf. Regiment Nr. 27, Leopold II. König der Belgier), ki je bil nastanjen v Ljubljani. Orkester naj bi sodeloval na njenih koncertih. Po tej pogodbi naj bi ljubljanska vojaška godba nastavljala samo diplomirane konservatoriste. Za Filharmonično družbo je bilo to ustrezna rešitev, ki se je je vseskozi držala in z njo ter ob sodelovanju svojih glasbenikov realizirala svoje delo, ki je po statutu zahtevalo pet rednih simfoničnih koncertov na leto. V Ljubljani je med leti 1898 in 1912 vodil vojaško godbo kapelnik in violist *Theodor Christoph* (1872 - 1941), izredno sposoben glasbenik, ki je svojo kariero nato nadaljeval najprej pri 39. pehotnem polku na Dunaju in pozneje pri avstrijski mornariški godbi v Pulju. S to godbo je aprila 1918 nastopil tudi v Ljubljani in med drugim izvedel simfonično pesnitev Richarda Strauša *Smrt in poveljanje ter Beethovnovi Eroici*.¹ V Ljubljani je nastopal seveda tudi že poprej in vsako leto vodil vojaški orkester na koncertu v korist pokojninskega sklada vojaških kapelnikov. Le-ti koncerti so bili tudi po programski strani zanimivi, kot kaže denimo program takšnega koncerta leta 1901, ko so izvedli uverturo k Wagnerjevemu Večenemu mornarju, Bizetovo suito *Arležanka*, Lisztovo Prvo rapsodijo in Rubinsteinov Klavirski koncert. Če je bilo treba, je Christoph nadomeščal umetniškega ravnatelja Filharmonične družbe, Josefa Zöhrerja, in nastopal kot solist. Ko so leta 1907 v Ljubljani prvič izvedli Berliozovo delo *Harald v Italiji*, je Christoph igral violski part. Leta 1905 je Christoph nastopil s popolnim vojaškim orkestrom na koncertu "v korist Glasbene Matice" in izvedel v glavnem dela slovanskih

skladateljev (Dvořák, Čajkovski, Smetana, Liszt).

Brez vojaške godbe ne bi moglo delovati niti gledališče, niti Glasbena Matica ne bi mogla pripravljati večjih vokalno-instrumentalnih koncertov. Vendar za vse večje potrebe v Ljubljani to ni več zadoščalo.

Upravičene so bile želje, da tudi Ljubljana, kot prestolnica Kranjske in kot slovenska metropola dobi svoj simfonični orkester, ki bi bil sposoben zadostiti vsem potrebam tako na področju operne kakor tudi simfonične glasbe. Prvi zametek takega orkestra je bila leta 1900 ustanovljena "meščanska godba", ki jo je sestavljalo 30 glasbenikov, v glavnem dosluženi vojaških instrumentalistov. V njej so bili zastopani vsi instrumenti, finančno pa jo je podprla tudi mestna občina v Ljubljani. Deželna vlada ji je prepustila več sob v starem gimnazijskem poslopju, kjer je godba imela tudi svojo šolo. Delo "meščanske godbe" je vodil odbor s predsednikom, godbenim ravnateljem, tajnikom in blagajnikom. O njej je s ponosom pisal v Ljubljanskem Zvonu L. Pahor in ugotavljal, da imajo skoraj vsa - celo manjša mesta - svojo civilno godbo in da jo ima sedaj tudi Ljubljana. Bil je mnenja, da bo njen obstoj spodbudil nastajanje novih slovenskih instrumentalnih del in njihovo izvajanje, prav tako pa naj bi godba gojila predvsem slovansko glasbo.²

Meščanska godba je doživela v naslednjih letih nekaj sprememb. Spremenila je ime v "društveno godbo", leta 1908 pa naj bi se preoblikovala v pravi koncertni orkester. Ljubljanska javnost je podprla ustanovitev novega orkestra in marca 1908 je Slovenski Narod zapisal, da je to "upravičena zahteva na vseh poljih napredujočega in modernega mesta in važen faktor za povzdigo kulturnega razvoja našega središča." Glasbena Matica je s posebno vlogo zaprosila ustrezno ministrstvo na Dunaju za pomoč in podporo. Matej Hubad je odšel v Prago in na Dunaj, da bi angažiral primerne glasbenike, po možnosti take, ki znajo igrati več različnih instrumentov. V pripravo za ustanovitev novega orkestra v Ljubljani je Glasbena Matica skušala pritegniti tudi Filharmonično družbo, ki pa pri tem podjetju ni bila pripravljena sodelovati. Razlogi so bili različne narave, najpomembnejši pa je bil finančni raz-

¹ Primož Kuret, *Glasbena Ljubljana 1899-1919*. Ljubljana 1985, s. 195.

² L.(eopold ?) Pahor *Ljubljanska meščanska godba*, v: *Ljubljanski Zvon*, letnik XX, št. 11, 1900, s. 706 - 707.

log, saj je bil vojaški orkester ljubljanskega garnizona (s katerim je imela sklenjeno posebno pogodbo) mnogo cenejši. Na drugi strani pa so bili tudi politični razlogi, ki so narekovali naj Nemci ne sodelujejo s Slovenci. Takšna situacija se je zaostila jeseni leta 1908 zaradi nemirov, ki so izbruhnili najprej na Ptuj in nato v Ljubljani, kar so septembra sprožile ostre demonstracije Slovencev proti Nemcem. Proti demonstrantom je nastopila celo vojska in padle so smrtno žrtve (Lunder in Adamič). Po teh dogodkih je Ljubljana dobila bolj slovenski značaj.

Pač pa se je v pripravo za ustanovitev novega orkestra dejavno vključilo glasilo za "zastopanje avstro-ogrskih glasbenikov". To je bil uradni organ avstro-ogrškega združenja glasbenikov z naslovom "Musiker-Zeitung". Njegov glavni urednik je bil Heinrich Geisler, ki je v treh dolgih člankih, objavljenih spomladi leta 1908 z vsemi silami podprl idejo o ustanovitvi novega orkestra v Ljubljani. V prvem članku³ je Geisler pisal o možnostih, ki se kažejo v Ljubljani. Pa informacijah, ki jih je imel, naj bi bila pripravljenost tako na nemški kot na slovenski strani. Obe naj bi namreč podprli novi "kulturni institut". Novi orkester naj bi sodeloval tako pri nemških kakor tudi pri slovenskih opernih in operetnih predstavah in občina naj bi ga subvencionirala z 12.000 kronami. Geisler piše:

"Zdelo se je, da bo stvar gladko tekla daje. Zdaj pa so v nekaterih graških časopisih (Grazer Tagespost in Grazer Tagblatt) začeli divje napadati nastajajoči projekt, v bojevitih tonih pozivajo k viharju in proti novi stvaritvi. Če bilo po njihovo, bi morali še nerojenega otroka umoriti v materinem telesu - v imenu nemštva. Takšno početje je podobno abortusu. Nam glasbenikom ni do tega, da bi se mešali v nacionalne spore. Nočemo biti odbijač med strankami, niti misijonarji sprave. Toda ugotoviti moramo, da so napadi teh časopisov brez motiva, da takšne zmotne predpostavke vodijo k napačnim zaključkom. - Da sta v Ljubljani dve strogo ločeni stranki, moramo jemati kot dejstvo, na katerem se ne da nič spremeniti. Toda načrtovani zavod s predvideno umetniško kvaliteto, bi predstavljal obogatitev za mesto, dosežek za celotno prebivalstvo, dragocen instrument v rokah obeh strank. Saj je vsaka od njih preslabotna, da bi načrt izvedla sama. Izguba pa bi bila skupna."

Geisler je nato apeliral na to, da se nacionalne napetosti pri tem vprašanju izključijo in da naj obe strani sodelujeta z dobro voljo. Potem se podrobneje ukvarja z organizacijo samega orkestra in predlaga naslednje:

"Vsak del gre v umetnosti svojo nacionalno pot in sicer svojo pot. Vprašanje je, ali bo glasbeno telo

lahko sledilo obema, ali bo instrument uporaben za oba različna igralca. Na vprašanje lahko odgovorimo z odločnim 'da'. Prav tako kakor tipke poslušajo prste slovenskega ali nemškega organista, bo orkester sledil svojemu vodji. Gre le za delitev časa in dela. Orkester bo lahko tako v službi nemške in slovenske glasbe in pomenilo bi preprosto odpovedati se nacionalno-umetniškim vrednotam, če bi se ena od strank odpovedala uporabi tega instrumenta, ker ga uporablja druga... Da je to možno, dokazuje klasično prav Ljubljana sama. Že dolgo tega so sklenili tajen kompromis in uporabljajo orkester kot mednarodni, nacionalni tako pri nemških kot pri slovenskih glasbenih izvedbah in v nemškem ter v slovenskem gledališču. Ta instrument je vojaška godba...

Časopis se je vseskozi zavzemal za pravice civilnih glasbenikov nasproti vojaškim in mu zato ljubljanska situacija tudi zaradi tega "tajnega sporazuma" ni bila pogodu. Zato je prav v tej točki pisec članka ostro nastopil:

"Ali je za mesto, kakršno ima po položaju Ljubljana častno, da feldvebel avanzira do glasbenega generalissima, kateremu so umetniški vrhovi meščanstva podrejeni? Da so umetniški užitki meščanstva prepuščeni milosti vojaške godbe? Da ostane občina beraško revna, če dobi vojaška godba ukaz, da iz mesta odide in če je glasbeni stotnik eno noč slabo spal? In zakaj ne bi smel nameravani orkester uživati iste pravice eksteritorialnosti, nacionalne nevtralnosti, kot je bila prostovoljno ponujena kot darilo vojaški godbi? V prihodnje bo delo vojaške godbe omejeno, igranje v gledališču pa izključeno. Na to naj opozorim že zdaj!"

Nato pa tudi predlaga po njegovem mnenju ustrezno rešitev organizacije orkestra:

"Če pokažeta obe skupini pripravljenost, da prevzameta določen del stroškov jima pripada določena mera umetniških dosežkov... Če hočemo to izraziti s pomočjo algebre: razmerje med A - slovenska stranka, B - nemška stranka, C - načrtovani orkester ne sme nastati formula A + B + C ampak je treba postaviti formuli: A + C in B + C."

Ob tem je Geisler vzel v zaščito tudi dosedanji ansambel v Ljubljani:

"Pri tem ne gre za to, kar mislijo zgoraj navedeni časopisi, za 'ustanovitev slovenske društvene kapele' ali celo za konservacijo in oktroiranje sedanje glasbene kapele (ki so ji nekateri z oznako 'manjvredne gostilniške muzike' obesili nezaslužen madež), marveč za rojstvo popolnoma novega, originalnega instituta... Ljubljana potrebuje dober orkester in treba je le hoteti, da bi ga imela."

Nemška stran pa očitno ni bila pripravljena na ponujeni kompromis in na način ustanovitve orkestra, kakor ga je ponujal Geisler. Zato je ponovno

³ Heinrich Geisler, Laibachs musikalische Zukunft, v: Musiker-Zeitung, Jg. XVI., Nr. 14, 3. IV. 1908, s. 107 - 108.

posegel v razpravo in ponudil nove rešitve.⁴ Uvodoma je ugotovil, da se bo moralo kranjsko glavno mesto odpovedati simfoničnemu orkestru, če bo obveljala volja njegovih nemških prebivalcev. Vzrok je bila predvsem odklonilno stališče nemškega gledališča, ki je vztrajalo na "izvrstnih dosežkih vojaške godbe". Temu mnenju se je pridružila tudi Filharmonična družba. Geisler je videl vzrok v nacionalnih sporih, ker so Nemci pač menili, da gre za slovensko pobudo ter so se odločili, da pod slovenski jarem ne gredo. Na drugi strani pa je Geisler tudi ugotovil, da mislijo Nemci, da je ustanovitev slovenskega orkestra nemogoča in se veselijo škode nasprotnika bolj, kakor pa lastne koristi. In nazadnje: *"tolažijo se z vojaško godbo, ki naj bi nemški hrbtniki vrnila potrebno gibkost. In tu imamo opraviti s tem - kot označuje pesimistični filozof čisto veselje - škodoželjnost. Kajti gledališče ne bo več dobilo vojaške godbe in Filharmonična družba, kjer bo vojaška godba sicer še sodelovala pa bo svojo umetniško neodvisnost morala povsem odstopiti vojaški upravi. Ali gospodje ne vedo, da obstaja prepoved igranja vojaške godbe v gledališčih, da vojaške godbe ne smejo več dirigirati civilisti da je dvojno dirigiranje prepovedano? Tako bo torej gledališče vojaško čisto in se bo rešilo osovražene opere. Toda tožbe, ki jih je bilo slišati na skupščini Gledališkega društva o nizkem okusu, o etičnem poslanstvu gledališča pač glede na zgoraj citirani sklep ne bodo držale. Koncerti Filharmonične družbe bodo popolnoma vojaški orkester in zbor bo dirigiral vojaški kapelnik. Društveni kapelnik bo smel le obračati note in mu izročiti lovorjev venec. Beračiti v kasarni je pač manj drago kot dati svoj delež k civilnemu orkestru. Toda tudi najbolj vdano beračenje gospodom ne bo pomagalo. Vojni minister je svojo besedo zastavil in je njim na ljubo ne bo prelomil. In če gospodje v svojih pisnih še tako mračno slikajo svoje pomanjkanje, kakor že servilno poveljujejo vojaško godbo - v vojaškem ministrstvu bodo temeljito poučeni o ljubljanskih razmerah. Za to bomo mi poskrbeli. Gospod v. Scönaich (vojni minister, op.p.) bo zvedel, da so gospodje onemogočili civilni orkester - mestni civilni orkester iz trme in zlobe in da so sami krivi, če so zdaj brez orkestra. Bilo bi humorno od vojnega ministra, če bi v odgovoru na priprošnje pustil apercu zaradi prave nemške umetnosti. Morda bodo Nemci opazili neumnost umetnostne politike svojih voditeljev, morda se bodo celo uprli poskusom, da se jim od njihovega imetja jemljejo le posamezni deli. Ali je treba zdaj idejo zavreči? Ali je ne bi še enkrat premislili, čeprav morda v omejeni obliki?"*

List kot organ civilnih glasbenikov je sledil svoji

politiki nastopanja proti vojaškim godbam in vojaškim glasbenikom, ki so marsikje jemali kruh civilnim. Tudi v "ljubljski aferi" je sledil svojim ciljem in tudi zaradi njih podpiral ustanovitev civilnega orkestra. Stvari se sicer niso zaostrele v takšni meri, kakor jih je slikal člankar, res pa je, da so morala biti večkrat posamezna trenja med vojaško godbo in Filharmonično družbo. Tako je denimo Christoph že leta 1901 sporočil glasbenemu direktorju Filharmonične družbe, Josefu Zöhlerju, da obstaja nevarnost prepovedi igranja vojaških glasbenikov pri Filharmonični družbi. Na razgovorih z vodstvom vojaške godbe pa sta se Zöhler in Hauffen - predsednik Filharmonične družbe - sklicevala na dovoljenje iz leta 1886, da vojaški glasbeniki lahko igrajo za družbo. Stvar so takrat uspešno rešili.⁵

Zadnji članek na to temo je *Musiker-Zeitung* objavil junija 1908.⁶ Pisec je z zadovoljstvom ugotovil, da so se stvari od zadnjega posega spremenile na bolje in da je na pomolu dejansko ustanovitev novega civilnega orkestra v Ljubljani. V svojem članku citira dopis iz Ljubljane, kjer se mu "unser Gewährsmann" zahvaljuje za podporo in prizadevanje v dobro civilnega orkestra v Ljubljani, ki da "z vso vnamo, energijo pa tudi potrebno skrbnostjo zdaj pripravljajo, da bi v jeseni zaživel. Potrebna je še podpora prezidija in vseh gospodov v odboru avstrijsko-ogrskega združenja glasbenikov."

Za finančno stran naj bi skrbale tri strani: mestna občina ljubljanska, Glasbena Matica in slovensko gledališče, odn. Dramatično društvo. Društveno godbo so nameravali v celoti reorganizirati in jo priključiti kot poseben oddelek Glasbeni Matici. Leta pa bo kot glasbena šola in koncertni zavod uporabljala orkester za vse svoje glasbene prireditve, simfonične koncerte, izvedbe oratorijev, prispevala svoj delež za ohranitev orkestra in prirejala koncerte samo s civilnimi glasbeniki. Sodelovanje vojaške godbe naj bi v prihodnje torej odpadlo. Orkester pa bo od jeseni dalje igral tudi pri gledaliških predstavah in na popularnih koncertih različnih vrst.

Vprašanje na slovenski strani se je zdelo rešeno, na nemški je ostalo odprto. Geisler svetuje: *"Najbolj pametno bi bilo, če bi se tako nemški kot slovenski dejavniki združili pri tej čisto umetniški zadevi in se držali načela, da politiko tu popolnoma izključijo ter imajo zadevo za čisto in idealno umetniško. Nemški ravnatelj gledališča v Ljubljani je že leta pripravljen, da zaposli v gledališču civilni orkester."*

Za prvo delovanje novega orkestra so računali s 24 stalno nastavljenimi glasbeniki, ki jih bodo

⁴ Isti, Laibachs musikalische Zukunft II, v: *Musiker-Zeitung*, Jg. XVI., Nr. 19, V. 1908, s. 157 - 158.

⁵ Kuret, s. 25.

⁶ Heinrich Geisler, Laibachs musikalische Zukunft III, v: *Musiker-Zeitung*, Jg. XVI., Nr. 25, 19. VI. 1908, s. 207 - 208.

okrepili z boljšimi učenci šole in učitelji tako, da bi pri operah nastopal orkester 32 glasbenikov, na simfoničnih koncertih pa naj bi jih bilo okoli 40. Poleti so nameravali orkester skrčiti. Poleg godalnega korpusa naj bi nastopal še pihalni orkester, zato naj bi glasbeniki znali več instrumentov.

Na začetku pa je bilo potrebno ustrezne glasbenike šele dobiti. Kajti - kot piše ljubljanski dopisnik v "Musiker-Zeitung", *"se bo obstoj civilnega koncertnega orkestra v Ljubljani odločil v prvem letu in sicer samo z absolutno dobrimi in izvrstnimi izvedbami. Med glasbeniki bi morali biti odlični umetniki svojega instrumenta, pri tem pa kot ljudje družabno izobraženi, s taktnim solidnim obnašanjem in absolutno zanesljivo disciplino pri svojem delu, sploh bi moral biti orkester korporacija, ki bi ga glede na umetnostne dosežke občinstvo cenilo in spoštovalo. Odkar je pogorelo staro gledališče, to je pred 24 leti, Ljubljana ni več imela dobrega civilnega orkestra, posebej v gledališču in za koncertne izvedbe. Občinstvo se je na vojaško godbo tako navadilo, da od civilnega nič dobrega ne pričakuje. Gre za to, da z umetniškimi dosežki civilnega orkestra dokažemo nasprotno. Če bo v naslednjih letih civilni orkester v Ljubljani zares dober, se bodo simpatije občinstva in vseh odločilnih DEJAVNIKOV naenkrat postavile na stran civilne kapele. Če pa orkester ne bo pri vseh instrumentih in vseh angažiranih glasbenikih zelo dober tako po človeški kakor po glasbeni strani, bo imela civilna kapela še naprej težave."*⁷

Kako je bilo z angažiranjem glasbenikov v Pragi in na Dunaju ne vemo, vsekakor pa je imela Glasbena Matica srečno roko, da je angažirala kot dirigenta novega orkestra mladega češkega dirigenta Václava Talicha. Le-ta je nastopil najprej še z orkestrom pod nazivom Društvena godba na koncertu 23. julija 1908 in požel veliko navdušenje. Nato se je Društvena godba preoblikovala v profesionalni Koncertni orkester, ki je z novo nastavljenimi glasbeniki 15. septembra štel petintrideset mož. To so bili predvsem češki glasbeniki, deloma tudi nemški in slovenski. Nekateri so poučevali na šoli Glasbene Matice, ki si je zadala nalogo načrtnega vzgajanja instrumentalistov. Prvi koncertni nastop tega ansambla je bil 27. septembra s popularnimi skladbami. Tudi ta koncert je bil uspešen. Nato pa so na občnem zboru Društvene godbe 23. oktobra na predlog dr. Antona Šviglja in Pavleta Drahslerja novi orkester preimenovali v Slovensko filharmonijo. Pod tem imenom je prvič nastopila na koncertu 8. novembra 1908 v veliki unionski dvorani, samostojno in skupaj z zborom Glasbene Matice (Dvořák, 149. psalm in Te Deum). Kritike so bile zlasti navdušene nad Talichovo interpretacije

Schubertove Nedokončane.⁸

S tem se je začelo uspešno, čeprav kratkotrajno Talichovo delo s Slovensko filharmonijo, ki pa je zaradi nerazumevanja, finančnih stisk in strankarskih interesov morala končati svoje delo že leta 1913. Zadnja koncerta sta bila 25. 9. in 1. 10. 1913, ko so nastopili "bivši godbeniki Slovenske Filharmonije pod vodstvom koncertnega mojstra Czernya v Južnem kolodvoru." Talich je že poprej leta 1912 odšel v Plzen. Čas glasbenemu življenju v Ljubljani ni bil posebno naklonjen. Stari Zöhrer je odšel v pokoj, njegov naslednik Rudolf von Weiss-Ostborn naj bi prišel šele v začetku leta 1913 in tudi Theodor Christoph je bil prestavljen k 39. pehotnemu polku na Dunaj. Iz ljubljanskega glasbenega življenja so se umaknile kar tri pomembne glasbene osebnosti in kriza je bila očitno na pomolu, zlasti ker so tudi finančne težave postajale vse težje. Orkester Slovenske filharmonije je vztrajal še eno sezono. V slovenskem gledališču je postal prvi kapelnik Čeh Ciril Metod Hrazdira (1868 - 1926), ki je vodil tudi Slovensko filharmonijo, vendar je njen odbor še pred koncem sezone 1912/13 orkester za nekaj mesecev razpustil, v celoti pa ga nikoli več ni obnovil.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gründung der ersten slowenischen Philharmonie im Jahre 1908

Die erste Slowenische Philharmonie wurde im Jahre 1908 gegründet. Vorher wirkte in Ljubljana eine s.g. Vereinskappelle. Als erster Dirigent der Philharmonie war Václav Talich engagiert. Bei der Entstehung des Orchesters bemühte sich auch das Organ zur Vertretung der Interessen der Musiker Österreich-Ungarns "Musiker-Zeitung", die in drei Artikeln die Begründung des Orchesters verteidigte und den Slowenen und Deutschen in Ljubljana eine Zusammenarbeit bei der Entstehung des neuen Orchesters riet. Die Laibacher Deutschen zogen es aber vor, mit der Militärkapelle mitzuwirken, weil die Philharmonische Gesellschaft einen Vertrag mit ihr schon im Jahre 1886 unterschrieben hatte.

⁷ Ibid.

⁸ Primož Kuret Slovenska filharmonija u razdoblju od 1908. do 1913. godine, v: Zvuk 92 - 93, 1969, s. 97 - 105.

Iris Zakošek

Glavni trg v Celju kot osrednji tržni prostor

Glavni trg so skozi zgodovino različno imenovali: Trg, Veliki trg, Glavni trg, Markov trg, Tomšičev trg; leta 1993 so ga ponovno preimenovali v Glavni trg.¹

Prvotno jedro srednjeveške naselbine je bilo v današnjem JV mestnem delu. Ta prvotna naselbina je bila majhna, sprva je štela nekaj hiš, ki so stale vzdolž današnjega Glavnega trga. Tržni prostor se je izoblikoval tako, da so se na zahodni strani razvrstile plemiške hiše in javne stavbe, vzhodna stran pa je bila meščanska - tu so stanovali drobni trgovci in rokodelci. Dolga ulica (danes Gosposka) je trg povezovala s spodnjim gradom.²

Sredi trga je stal mestni vodnjak, ki so ga uporabljali do leta 1871. Na južni strani vodnjaka je že leta 1503 omenjen sramotilni kamen ali mestni pranger, h kateremu so privezovali prestopnike in zločince. V drugi polovici 18. stoletja je bila na trgu železna kletka, v katero so zapirali celjske peke, ki so pekli premajhne hlebce. Sredi širšega južnega dela trga so po letu 1776 postavili na mestu, kjer so usmrtili morilca Pretnerja, Marijino znamenje, ki naj bi mesto varovalo pred takšnimi zločini.³

Trg je opredeljen kot "navadno odprt prostor, kjer se prodaja in kupuje raznovrstno blago, zlasti živila". Osnovna funkcija trga je torej preskrba prebivalstva z živili in drugimi potrebnimi stvarmi. Najbolj razširjena predstava o živilskem trgu je, da je to prostor, kjer se prodajajo in kupujejo živila in blago. Poleg osnovne funkcije obstajajo še druge manj opazne. Trg poln ljudi predstavlja naravno središče družabnega življenja. Na njem se ljudje srečujejo, se sporazumevajo, tu krožijo raznovrstne govorice, od osebnih opraviljanj do političnih novic, na trgu tudi žalijo, grozijo; gospodinje si izmenjujejo recepte.⁴

V času pred drugo svetovno vojno, med njo in še nekaj let po njej je na osrednjem prostoru Glavnega trga bil tržni prostor, kjer sta se srečevala mesto in podeželje.⁵

Trg je živel svoj cikel. Živel je dnevno, tedensko, mesečno in letno življenje. Dnevno se je pričelo rano zjutraj in trajalo vse do opoldneva. Med

tednom sta bila tržna dneva sredo in sobota, svoj izvor sta imela v nekdanjih tedenskih sejmih. Mesečni je kazal predvsem finančno stanje kupcev glede na plačilne dneve. Letni cikel je bil povezan z letnimi časi in dogajanjem v naravi ter z od tega dogajanja odvisnimi dejavnostmi. Pozimi je na trg prišlo manj prodajalcev kot poleti. Spomladi je bilo najbolj živahno. Poseben pečat so trgu dali prazniki, ko so gospodinje nakupovale predvsem med, orehe, rozine, maslo, smetano.⁶

Tržni prostor je bil last mestne občine. V Celju so pred drugo svetovno vojno bili tržni prostori na Glavnem trgu, Slomškovem trgu, Dečkovem trgu in na Prešernovi ulici. Največji je bil na Glavnem trgu. Mestna občina Celje je prirejala tržne dneve vsako sredo in soboto. Če je bil na ta dan praznik, je bil tržni dan dan prej. Ob tržnih dnevih so smeli prodajati naslednje artikle: poljske pridelke, domače in južno sadje, žita, semena, perutnino, jajca, mleko in mlečne izdelke, med in medene izdelke, vosek, meso in mesne izdelke, rečne in morske ribe, rake, žabe, školjke, polže, gobe, mladiče živali, cvetje, zelišča. Smeli so prodajati tudi izdelke domače izdelave kot so suha roba, lončeni izdelki. Posebej je bilo dovoljeno, da so na nekaterih mestih smeli prodajati drva, seno in slamo. Tržni organ je od prodajalcev, ki so prodajali lastne domače izdelke zahteval potrdilo občine, da je blago res domač proizvod. Ostali prodajalci so morali imeti obrtno pooblastilo oz. dovoljenje.⁷

Zunaj tržnega prostora trgovanje ni bilo dovoljeno. Za razmestitev blaga so tržni organi postavili klopi in stojnice. Prodajalcem so dodelili samo en prostor, zaradi hitre pokvarljivosti blaga pa je prodajalca lahko pridobil še dodatnega, ki pa ga ni smel prepustiti drugemu. Trgovci, ki so imeli svoje lokale ob tržnem prostoru, niso smeli postavljati stojnic pred njimi.⁸

Prodaja blaga na stojnicah je bila po tržnem prostoru razdeljena glede na vsebino. Iz ohranjenih načrtov prodaje na Glavnem trgu pred vojno je lepo razvidna prodaja blaga (stojničarji). Ob vhodu

¹ Imenoslovje ulic in trgov v KS Center, Celje 1994, str. 6.

² Glavni trg v Celju, Celje 1996, str. 4.

³ Glavni trg v Celju, Celje 1996, str. 4.

⁴ N. Židov, Ljubljanski živilski trg, Ljubljana 1994, str. 918.

⁵ Glavni trg v Celju, Celje 1996, str. 6.

⁶ N. Židov, Ljubljanski živilski trg, Ljubljana 1994, str. 39 - 45.

⁷ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve.

⁸ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve.

s Prešernove ulice na trg so na levi in desni strani prodajali poljske pridelke, pred hišo št. 1, 2 mleko in mlečne izdelke. Okoli Marijinega znamenja so v večini prevladovali mesarji, v razširjenem delu trga in proti Slomškovega trgu in Gosposki ulici so bili prodajalci sadja. Pred hišo št. 11 in 12 so prodajali lesne in pletarske izdelke in perutnino.⁹

Razen na stojnicah in klopih so smeli prodajati tudi z vozičkov. Strogo prepovedano je bilo polaganje živil na tla. S stalnimi prodajalci na stojnicah je občina sklenila pogodbo o oddaji tržnega prostora v najem. V njej je bil točno določen stalni prostor, najemnina in odpovedna doba, ki ni smela presežati 14 - dnevnega roka. Ne glede na dogovor in odpovedni rok je smela občina prepovedati trgovanje začasno ali stalno in prodajalca odstraniti s tržnega prostora:

- če je prostor oddal drugemu in se pri tem okoristil
- če brez tehtnega razloga prostora ni uporabljal 14 dni
- če je bil kljub opominu v zaostanku s plačilom občinskih pristojbin za mesec dni
- če se na ponovni pismeni opomin ni pokoril odredbi pristojnega tržnega organa
- če je bil že kaznovan zaradi kršitve tržnega reda, pa je ponovno naredil prekršek¹⁰

Tržne pristojbine so se pobirale po posebni odredbi, ki jo je odobril ban. Tržno nadzorstvo je s svojimi organi nadzorovalo poslovanje na tržnem prostoru. V njihovo pristojnost je spadalo:

- dodelitev vrstnega reda in dovoliti ali odkloniti trgovanje občasnim prodajalcem
- pobiranje tržne in druge pristojbine v kolikor ni bila plačana neposredno pri občinski blagajni
- nadzorovali so izpolnjevanje določil in predpisov, da so živila in blago vidno označeni s cenami
- skrb za red in čistočo na trgu

Prekrški tržnega pravilnika so se kaznovali z denarjem in celo z zaporom.¹¹

Tržne pristojbine za mesto Celje, ki jih je odobrilo Ministrstvo za trgovino in industrijo, oddelek v Ljubljani, dne 12. marca 1925, pod št. 1615/25, so bile za posamezne prodajne artikle sledeče:

- 0,25 Din za 1 koš oglja ali drv
- 0,5 do 1 Din za 1 liter kisle smetane, 1 košaro zelenjave, 1 zavitek svežega ali suhega sadja, 10 hlebov sira, 1 piščanca, 1 kuro, 1 raco ali petelina, 1 košaro repe ali krompirja, 1 košaro žita ali cvetlic, 1 komad cvetlic v lončkih, 1 koš borovine (smolovice), 5 litrov mleka

- 1 do 2 Din za 1 veliko košaro vrtno zelenjave, 1 košaro sadja, 1 kg surovega masla, 1 gos, 1 kg voska, za domače obrtniške izdelke na stojnicah, 1 koš kruha, 1 venec ali šopek
 - 2 Din za 1 purana, 1 kozlička, 25 komadov rakov, 25 žabjih krakov
 - 2 do 3 Din za 1 koš sadja, 1 košaro smetane ali mleka v posodi ter sadja, 1 košaro jajc, 1 čebriček z ribami, 1 škaf medu, 1 kos stročvine, 1 košaro suhega sadja, 1 koš kostanja, 25 komadov cepcev
 - 5 Din za 1 košaro branjarskega blaga, 1 koš jajc, 1 voz krompirja, zelja ali čebule, za lesene, pletene ali slamnate predmete, za kramarske stojnice s trakovi
 - 6 Din za stojnico z domačim ali južnim sadjem, za pečenje kostanja, za lončarske izdelke, za prostor brusača, dnevno plačilo mesarjev za stojnico
 - 10 Din ali več za ročni voziček branjarskega blaga, za ročni voziček sadja, za voz z ribami
- Za smrekova drevesca ob Božiču so plačali glede na velikost:

- 1,25 Din za do 1 m visoko
- 1,25 do 2 Din za nad 1 m visoko

Vrtnarji so plačali za voziček različne zelenjave 3 do 4 Din.¹²

Finance je vodilo mestno računovodstvo. Zaslужek ali prihodek od tržnih pristojbin je bil kar visok, na leto okoli 100000 Din, za posamezna leta naslednji:

- 1926	98269 Din
- 1929	98015 Din
- 1931	124060 Din
- 1932	117660 Din
- 1933	101619 Din
- 1934	106928 Din
- 1935	94564 Din
- 1936	100122 Din
- 1937	100542 Din
- 1939	88352 Din

Izdatki so bili naslednji: plača tržnega nadzornika, plača pobiralcev tržnih pristojbin (leta 1926 je dnevno pobiral tržno pristojbino Andrej Bedrač), najemnina za sejmišče, hranjenje tržnih stojnic, razne tiskovine.¹³

S 1. 4. 1938 so začeli po občinskem sklepu z dne 17. 9. 1937 št. 9755/1937 pobirati tržne pristojbine z novimi bloki po zagrebškem vzoru. Te bloke je izdajalo mestno računovodstvo in vodilo obračune s pobiralci le teh. Način pobiranja je bil sledeč: pobiralec je preščipnil strankin blok z datumom (dan in mesec), ko je končal v eni vrsti se je v tej začela kontrola blokov, pri čemer so ugotavljali, če je pristojbina pravilno plačana glede na prodajno blago,

⁹ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, -/38, Načrt tržnice.

¹⁰ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve.

¹¹ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve.

¹² ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Tržne pristojbine.

¹³ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, Letna poročila tržnega nadzorstva.

nato so odstrigli desni zgornji vogal bloka.¹⁴

Tržno upravo je vodil tržni nadzornik po odredbah mestnega poglavarstva v okviru reda in zakonskih predpisov. Tržni nadzornik je skrbel, da sta bila na trgu mir in čistoča, pregledoval je živila, kontroliral pobiranje tržnih pristojbin, nadzoroval mestne tehnice, in opozarjal tudi vsa administrativna ter pisarniška dela tržne uprave. Sodeloval je z mestnim zdravstvenim in veterinarskim referentom ali skupaj ali posamično. Veterinarski referent je pregledoval predvsem meso in mesne izdelke, zdravstveni pa je na stojnicah ugotavljal stanje živil in higienske razmere na trgu.¹⁵

Kontrola živil je bila zelo poudarjena. Splošni pregled živil je bil vsako jutro v zimskem času od 8. do 9. ure in poleti med 6. in 7. uro zjutraj. Nekatera živila so posebej kontrolirali. Mleko so pregledovali na treh vhodnih mestih, na kolo-dvoru in v mlekarnah. Največkrat so ugotovili dodajanje vode k mleku. Ob pregledu jajc so velikokrat ugotovili smrdljiva ali osušena jajca (kmetice so jih hranile za jesen, ko so bila dražja kot spomladi in poleti). Pri smetani so predvsem ugotavljali, če ni žarka ali mešana z mlekom ali kvasom. Redno so pregledovali gobe in ribe. Vsakodnevna stroga kontrola je bila na stojnicah z mesom in mesnimi izdelki.¹⁶

Tržno nadzorstvo v Celju je moralo vsako leto podati pisno poročilo, v katerem je bila zajeta založenost trga z živil in prodaja nasploh, prodaja na sejmi (živinski in kramarski), finančno stanje, kontrola prodajnih artiklov.¹⁷

V poročilu tržnega nadzorstva za leto 1938/39 je bilo zapisano, da potrebujejo tržnega kontrolorja, ki naj bi imel ustrezno izobrazbo in znanje. Najbolj primeren je bil takratni uslužbenec g. Anton Špes. Do 10. ure bi opravljal delo tržnega kontrolorja, nato pa pisarniške posle. Pomagal bi tržnemu nadzorniku g. Pozniču pri urejanju trga. 1. 4. 1940 je bil po občinskem odboru za tržnega nadzornika imenovan g. Fijavž Franjo.¹⁸

Kljub nenehnemu trudu tržnega nadzorstva in mestne policije so bile tatvine in raznovrstne golju-fije ves čas del tržnega življenja. Trg je bil za tatove primeren prostor, saj jih je bilo v množici ljudi težko izslediti. Okradeni so bili prodajalci in kupci.¹⁹

Tržni promet se je začel z ranim jutrom in je trajal ob delavnikih do 13. ure, prodaja mesa pa do 12. ure. Do 10. ure so smeli na trgu nakupovati le potrošniki, prekupčevanje je bilo v tem času prepovedano. Ob nedeljah in praznikih je bila dovoljena prodaja živil do 9. ure zjutraj samo na določenem delu tržnega prostora.²⁰

In kako je potekal tržni dan?

Že zgodaj zjutraj so se proti mestu valili težki vozovi in kar mrgolelo je okoliških kmetov. Pred mestnimi mitnicami se je trlo obloženih voz. Furmani, ki so v Celje dovažali najrazličnejšo blago so čakali v vrsti, da jim mestni mitničar odmeri mitnino. Ropotanje koles, glasna govorica voznikov, pokanje bičev, kričanje mitničarja, brzenje konj, vse to je že navsezgodaj zbudilo stanovalce Graške in Ljubljanske ceste. Zjutraj so bile mestne ulice polne glasnih, sopečih kmetov, ki so iz bližnjih krajev prinašale na mestno tržnico zelenjavo, mleko, sir, jajca, skuto, perutnino. Še preden se je mesto prebudilo so si na stojnice na Glavnem trgu lepo razvrstile svoje blago. Zlasti ob sredah in sobotah, ko je bil tedenski tržni dan, je bilo polno stojnic. Okoli 7. ure so začele na Glavni trg prihajati prve stranke, dve uri kasneje je bilo okoli stojnic živo kot v panju. Kuharice in služkinje meščanskih družin so se z velikimi cekri drenjale okoli stojnic in se z branjevkami pogajale o cenah. Meščanski otroci, ki so jih kot nekakšno dodatno breme varovale služkinje (le najuglednejše meščanske družine so imele pri hiši guvernante) in so jih zato morale peljati na ta jutranji izlet po mestu, so sitnariili. Vsak otrok je hotel nekaj dobiti. In na Glavnem trgu je bilo res za vsakogar nekaj. Poleti so otroci najraje skakali okoli sladoledarjev, ki so se z majhnimi vozički prerivali po živem mestu. Sredi oktobra so začeli peči kostanj in zraven ponujali sladek mošt. Proti poldnevu se je jutranji direndaj polegel. Branjevke so počasi pospravile blago s stojnic, gostota voz na mestnih ulicah se je zmanjšala.²¹

Trg je bil skozi leto kar dobro založen, neugodne razmere so včasih znižale ponudbo. Živila so na trg pripeljali iz bližnje in daljne okolice Celja, Brežic, Rogaške Slatine, Šmarskega okoliša. Prodajali so sadje in zelenjavo iz Dalmacije in Italije. Živila, ki so jih prinašali naprodaj so morala biti zdrava in neoporečna. Živila se niso smela otipavati ali poskušati. Poskušnja je bila dopustljiva samo tako, da so kupcem ponudili košček, ne da bi se dotaknili drugega blaga ali posode, ali pa so poiskovali z jedilnim priborom.²²

Mleko so dovažali na trg samo v posodah, ki so ohranile njegovo prvotno kakovost. Mlečni iz-

¹⁴ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 5170/38, Letno poročilo tržnega nadzorstva za poslovno leto 1937/38.

¹⁵ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 32/39, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1938/39.

¹⁶ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, Letna poročila tržnega nadzorstva.

¹⁷ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, Letna poročila tržnega nadzorstva.

¹⁸ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 85/40, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1939/40.

¹⁹ N. Židov, Ljubljanski živilski trg, Ljubljana 1994, str. 31 - 36.

²⁰ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, Pravilnik za tržne dneve.

²¹ J. Cvirn, Biser na Savinji, Celje 1993, str. 52 - 60.

²² ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve.

delki niso smeli biti izpostavljeni soncu, padavinam ali onesnaženju. Zraven niso smela biti živila in predmeti, ki pridejo v stik s prahom ali živalmi. Mlečne izdelke so smeli polagati na bele oprane prte iz platna ali jute po kloph. Surovo maslo ali sir so zavijali v bel polpergamentni papir ali v kakršnokoli čisto tkanino, listje. Prodajalci so morali imeti zavarovane lase in so si preko pasu privežali beli predpasnik. Če niso imeli bele jopice, so si naredili bele dokomolčnice.²³ Cene mleka in mlečnih izdelkov ter jajc so bile leta 1932 sledeče:

jajce - komad	0,50 - 1,50 Din
mleko - liter	2,00 - 3,00 Din
razne vrste sira - kg ..	16,00 - 26,00 Din

(dnevno prodali cca. 10 kg)

surovo maslo - kg	26,00 - 36,00 Din
kisla smetana - liter	12,00 - 16,00 Din

(dnevno prodali cca. 20 - 30 l)²⁴

Zelenjava in sadje je moralo biti sveže. Zelenjavo so prodajali v čistih "jerbasih" ali na belih platnenih prtihi. Zelenjavo so trebali samo v posode za odpadke. Nagnito, od črvov razjedeno ali obrezano sadje za vkuhanje so posebej označili.²⁵ Zgodnje sadje in zelenjava sta bila vedno dražja od domačega. Cene sadja (v kg) so se leta 1934 gibale takole:

jabolka	2 - 8 Din
hruške	3 - 6 Din
češnje	4 Din
breskve	6 - 10 Din
marelice	6 - 10 Din
slive	4 - 6 Din
grozdje	6 - 10 Din ²⁶

Cena zelenjave leta 1929 je bila sledeča:

solata - komad	0,50 - 1,50 Din
solata - kg	10,00 - 24,00 Din
kislo zelje - kg	4,00 - 6,00 Din
ohrovt - kg	6,00 - 10,00 Din
krompir - kg	1,25 - 2,50 Din
čebula - kg	3,00 - 6,00 Din
špinača - krožnik	1,50 - 2,50 Din
cvetača - kg	8,00 - 10,00 Din

Prodajali so še fižol, kolerabo, kumare, česen, šparglje, posušene in sveže gobe, motovilec, regrat...²⁷

Živila živalskega izvora so morala ustrezati splošnim veterinarskim predpisom, opremljena so morala biti z listinami po predpisih o pregledovanju živine in mesa. Prodajali so samo na stojnicah, urejenih po zahtevah, ki so veljale za mesnice. Meso so morali označevati po vrsti in kakovosti. Divjačina se je smela prodajati samo v času, določenem po lovskem zakonu, kasnejša prodaja je bila dopustna samo za meso iz hladilnice, če je žival bila ujeta v dovoljenem času. Perutnina se je smela prodajati samo v prostornih kurnikih ali pa "jerbasih". Za perutnino so imeli pripravljene posode s pitno vodo. Klanje perutnine na trgu ni bilo dovoljeno. Vodne živali so morale biti sveže in zdrave. Žive ribe so shranjevali v "polterjih", v katere so dovajali kisik. Prodaja je smela potekati samo v času dovoljenega ribolova. Odpadke razkosanih rib so odlagali v posebne posode, ki so jih odtočili v kanal.²⁸

Obleka prodajalca je morala na kupca narediti dober vtis, saj je bila zunanja urejenost prodajalcev nekakšna garancija za dobro blago. Morali so biti primerno oblečeni, obleka je bila funkcionalna in prilagojena vremenskim razmeram in letnim časom. Nepogrešljivi kos obleke pri večini prodajalk je bil klotast predpasnik, ki se je vezal zadaj. Tako so si obvarovale prednji del obleke, v žepe so spravljale denar. Nosile so nabrano krilo iz temnejšega bombaža ali volne. Zgoraj so nosile enobarvne ali vzorčaste bluže. Glavo so pokrile z ruto, poleti bombažno, pozimi z volneno. Ob mrazu so si nadele volneno jopo, rokavice na palec ali prste. Obute so bile v usnjene čevlje z vezalkami. Nekateri prodajalci so pri oblačenju morali upoštevati določene predpise. Tako so npr. mesarji nosili bel predpasnik, jopič in kapo. Tudi prodajalci sadja, mleka in mlečnih izdelkov so nosili bel predpasnik. Ob dežju so se ogrnili v lodnaste pelerine in uporabljali črn dežnik. V času med obema vojnama jih je pred soncem ščitil velik bel platnen dežnik med stojnicami. Živila so prodajali prvenstveno po zakonitih merah. Za pregledovanje mer in uteži je skrbelo mestno tržno nadzorstvo in merosodni urad. Živila so merili v litrih, kilogramih, na kose, z mericami, na šopke, kuhinjske žlice, krožnike, zajemalke, pesti... Tehtali so predvsem meso in mesne izdelke, pa sadje in nekatero zelenjavo (krompir, fižol, česen, čebulo, paradižnik, repo...).²⁹

Mesarske stojnice so morale biti vedno sveže in čiste, umite, da so popolnoma ustrezale sanitarnim cenzuram, pokrite so bile z belo platneno streho. Inšpekcija jih je dnevno nadzorovala. Nekateri mesarski vozovi so bili lepo prebarvani. Med vožnjo predvsem v poletnih mesecih so prekrili čez meso

²³ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve.

²⁴ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 378/33, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1932, Pregled o gibanju tržnih cen najvažnejših življenjskih potrebščin po mestu Celju v letu 1932.

²⁵ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve.

²⁶ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 76, 5305/34, Cene živilskim proizvodom.

²⁷ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 84, 341/30, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1929, Pregled tržnih cen kmetijskih pridelkov in drugih najpomembnejših življenjskih potrebščin v mestu Celju v letu 1929.

²⁸ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve.

²⁹ N. Židov, Ljubljanski živilski trg, Ljubljana 1994, str. 70 - 77.

bele ali rdeče prte. Mesarji so svoje vozičke pospravljali v ulico na Okopih od kaplanije navzgor proti hiši g. Leona. Ker so se stanovalci pritožili zaradi pasenja muh, so jim potem spet dovolili postavljati na trgu. Nekaj časa so jih za čas prodaje tudi postavljali v Kocenovo ulico.³⁰ Z ozirom na dopis Kraljevske banske uprave v Ljubljani z dne 23. 6. 1936 oz. na odlok Ministrstva za trgovino in industrijo z dne 17. 6. 1936 je tržno nadzorstvo predlagalo, da se mesarske stojnice odpravijo in uredijo zidane ali lesene ute. Če pa to ni mogoče, naj prodajajo le v lokalih. Vendar predlog ni uspel.³¹

Večina mesarjev je imelo svojo stojnico. Francu Sovincu je mestno načelstvo v Celju leta 1932 izdalo pooblastilo, da sme opravljati mesarsko obrt s sedežem na Glavnem trgu.³² Svojo stojnico na Glavnem trgu je imel tudi Viktor Hohnjec, ki je z mesarsko in prekajevalsko obrtjo začel leta 1920 in jo ohranil do vojne. Živino je kupoval od kmetov in trgovcev iz Slovenije in Hrvaške. V klavnici so meso pripravljali za prodajo na trgu. Stranki so ga stehali in zavili v polnomasten papir.³³ Na trgu na stojnici so prodajali svoje meso in mesne izdelke: Alojz Kroflič,³⁴ 1921 sta pričela z mesarsko obrtjo Leskovšek & Knez,³⁵ Ivan Fridrich,³⁶ Štefan Hohnjec, Alojz Sovinc, Karel Zdolšek, Franc Kreča, Ludvik Junger, Ferdo Dečman, prodajo svežih rib je občina dovolila Avgustu Bornšku.³⁷

Cena mesa je bila leta 1936 naslednja:

volovsko meso - kg	8,00 - 10,00 Din
teletina - kg	10,00 - 12,00 Din
svinjina - kg	12,00 - 16,00 Din
goveje meso - kg	6,00 - 10,00 Din
slanina - kg	cca 16,00 Din
kokoš - komad	cca 25,00 Din
prekajena šunka - kg	cca 17,00 Din

Prodajali so tudi prekajene parklje in glave, govejo, telečjo in svinjsko drobovino, mast.³⁸

Prodajalci in kupci so se bili dolžni pokoravati odredbam tržnih organov kot jih je določal tržni pravilnik. Vesti so se morali dostojno. Prepovedano je bilo glasno ponujanje blaga in tako vabiti kupce. Vzdrževati je bilo potrebno čistočo. Pro-

dajalci živil niso smeli bolehati za kužnimi in nalezljivimi boleznimi. Točenje alkoholnih pijač in krošnjarjenje na tržnem prostoru je bilo prepovedano. Vožnja po trgu ni smela ovirati prometa in zavirati poti ali dohodov do stojnic. V kolikor je bila vožnja po trgu dovoljena, so določali splošni policijski predpisi. Dovoz blaga na trg je bil dovoljen le v zgodnjih jutranjih urah, kasneje pa samo z izrednim dovoljenjem tržnih organov. Za spravljane vozil in vozičkov ter vprege so bili določeni posebni prostori. Uporaba drugega javnega prostora se je kaznovala.³⁹

Občina kot lastnica tržnega prostora je lahko vsakomur, ki je življenjske potrebe prodajal po zelo visoki ceni, prepovedala prodajo. Nadzorovala je špekulacijo. Prekupčevalci so namreč od kmetov kupovali blago in ga prodajali za 25% dražje. Kmetje pa so se ravnali po ceni stojničarjev in s tem bi cene proizvodom narastle. Skrbeli so, da se draginja ni razbohotila.⁴⁰

Glavni trg je postajal v 30. letih neprimeren za tržni prostor. Postajal je premajhen, estetsko in higiensko neprimeren, posebno poleti in jeseni, ko so prodajali ogromno živil in so se prodajalci razširili še v Gosposko ulico, kjer je bil glavni vozovni promet.⁴¹ Predlagali so širitvev prodaje v Gosposko ulico in na Slomškov trg. Le ta je bil last cerkve Sv. Danijela in opat Jurak je dovolil prodajo samo v času kakšne nujne potrebe, drugače pa ne.⁴² Število stojnic se je večalo. Leta 1929 je občina imela 19 lastnih tržnih stojnic, katere je dnevno postavljala na trg cestni pometač in jih pospravljala popoldan na dvorišče hiše Glavni trg št. 7, ki je bila last gospe Geramb.⁴³ Leta 1938/39 je bilo postavljenih 50 mestnih stojnic za prodajo kmetijskih pridelkov.⁴⁴ Tik pred drugo svetovno vojno so za tržni prostor predlagali prostor starega okrožnega sodišča.⁴⁵

Glavni trg je proti večeru okoli 6. ure postal ena izmed celjskih promenad, ki je vsakemu uglednejšemu meščanu predstavljal pomembno, skoraj nepogrešljivo obliko vsakdanjega družabnega življenja. Srečati znance in prijatelje, spoznati nove ljudi in biti opažen, to so bili vzroki, da se je večina meščanov redno udeleževala teh sprošču-

³⁰ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 67, 1450/26, Poročilo o mesarskih stojnicah na pritožbo Josipa Žumerja.

³¹ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 8047/36, Poročilo tržnega nadzorstva.

³² ZAC, MOC 1919 - 41, AŠ 74, 8559/32, Franc Sovinc, mesarska obrt.

³³ Iris Zakošek, Celjani - posamezniki kot vir za dokumentacijo življenja v Celju, zbornik MPD 1995-96, Celje, febr. 1997, str. 101 - 103.

³⁴ OKC, Nova doba, 138/1924.

³⁵ OKC, Nova doba, 67/1921.

³⁶ OKC, Nova doba, 43/1920.

³⁷ OKC, Nova doba, 142/1923.

³⁸ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 5860/37, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1936/37.

³⁹ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve.

⁴⁰ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 66, 3130/25, Reguliranje cen na trgu.

⁴¹ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 306/35, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1934.

⁴² ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 32/39, Letno poročilo tržnega nadzorstva za upravno leto 1938/39.

⁴³ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 84, 341/30, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1929.

⁴⁴ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 32/39, Letno poročilo tržnega nadzorstva za upravno leto 1938/39.

⁴⁵ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 85/40, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1939/40.

jočih večernih sprehodov po mestnih ulicah in z belim peskom posutih poteh v mestnem parku.⁴⁶

Na trgu so vodili procesije, ob cerkvenih praznikih pa je bil tam sejem.

Po letu 1950 se je trg začel spreminjati. Tržni prostor so prestavili na novo lokacijo v Linhartovo ulico, kjer je še danes. Trg so spremenili v cono za pešce. Na odru ob Marijinem znamenju v poletnih mesecih organizirajo zabavne in družabne prireditve za popestritev življenja na trgu in v Celju. Nekajkrat na leto se prostor spremeni v kramarski in novoletni sejem.⁴⁷

ZUSAMMENFASSUNG

Der Hauptplatz in Celje als Marktplatz

In der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg, in der Kriegszeit und noch einige Jahre nach dem Krieg diente der zentrale Teil des Hauptplatzes als Marktplatz, wo Stadt und Land aufeinander trafen.

Bereits in den frühen Morgenstunden bewegten sich die schweren Wagen in Richtung Stadt. Wenn sie die Mautstellen passierten, weckte das Rattern der Räder, das laute Sprechen der

Fuhrleute, das Knallen der Peitschen und das Schnauben der Pferde in aller Herrgottsfrühe die Einwohner der Grazer und der Laibacher Straße. In den Straßen, die zum Marktplatz führten, erschallten die Stimmen der lauten und schwer atmenden Bäuerinnen aus den umliegenden Ortschaften, die Gemüse, Milch und Milchprodukte, Eier, Obst zum Marktplatz brachten. Die Marktstände wurden früh am Morgen aufgestellt. Bevor die Stadt erwachte, war die zum Verkauf angebotene Marktware bereits sortiert. Die ersten Kunden tauchten um 7 Uhr auf, bald danach ging es wie in einem Taubenschlag zu. Um die Mittagszeit legte sich der Trubel, und am Nachmittag wurden die Marktstände geräumt.

Der Marktplatz war Gemeindeseigentum. Die Markttage (Mittwoch und Samstag) wurden durch die Stadtgemeinde bestimmt. Die Markttage rühren von den einstigen Wochenmärkten her. Damals durften auf Marktständen landwirtschaftliche Erzeugnisse verkauft werden, heimische und Südfrüchte, Getreide, Samen, Eier, Geflügel, Milch und Milchprodukte, Honig und Honigprodukte, Wachs, Fleisch und Fleischprodukte, Fluß- und Seefische, Krebse, Schnecken, Muscheln, Pilze, Heilkräuter, Blumen, auch Hausgewerbezeugnisse wie Holz- und Tonwaren. Die Markthändler mußten eine Marktgebühr entrichten, die von Art und Menge der Verkaufsware abhing. Die Marktverwaltung oblag dem Marktaufseher, der sich an die Verordnungen der Stadthauptmannschaft zu halten hatte. Bei seiner Arbeit wurde er von einem Veterinär- und einem Gesundheitsreferenten unterstützt.

⁴⁶ J. Cvirn, Biser na Savinji, Celje 1993, str. 52 - 60.

⁴⁷ Glavni trg v Celju, Celje 1996, str. 4

Aleksander Žižek

Kronika konca strašne vojne 1945* (Dnevniški zapiski Marte Gollitsch)

Beseda dve o času in kraju nastanka dnevnika

Če se spustimo z oblakov pomembnosti in se "ponižamo" z ubadanjem z "mikrozgodovino", z zgodovino posameznika oziroma njegovega (za svetovno dogajanje) relativno nepomembnega domačega kraja utegnemo odkriti marsikaj zanimivega.

Zgodovina celjskega nemštva je precej dolgo (skoraj do samega konca habsburške države) zgodovina večjih in manjših zmag ter le redkih (pa tem hujših) porazov. Prelomno leto 1918 pomeni sicer kratkotrajno družbeno kastracijo nemškega vpliva, ki pa konec 20. in v 30. letih doseže vnovičen vzpon v društvih in organizacijah, katerih brambovsko podstat (naprimer Kulturbund) vedno bolj prepaja agresiven nacionalizem in končno nacizem. Obdobje po prvi svetovni vojni se v mnogočem razlikuje od burševsko-sokolskih prask, pretepov in nočnega vpitja "Haut's ihn nieder!" Generacija, ki je lučala kamenje v okna Narodnega doma, pljuvala udeležence slovenskih vesel in shodov, se pretepala na opustelih nočnih ulicah ter škripala z zobmi ob propadu osovražene Avstroogrske, je (gotovo) z odkritim odobravanjem sledila vnovičnemu vzponu nemškega duha in samozavesti, ki jo je netila neokrnjena gospodarska superiornost. Te veterane bi bilo zanimivo povprašati, kdaj so prvič začutili, da je boj njihovih sinov drugačen. Kdaj so podvomili v pot, po kateri je v začetku 30. let krenilo nemštvo v diaspori? Četudi je večini "potegnili" ravno tako pozno kot njihovim slovenskim sosedom (zasedbenih sil niso pozdravljali samo Nemci in "Vindišarji!"), so kljub vsemu storili premalo - nekaj intervencij v korist zaprtih, nekaj hvalevrednih izjem (Alma Karlin) - vse to ne more popraviti vtisa, da so kljub stoletni navezanosti na ta prostor in ljudi predolgo verjeli v režim, ki so ga držali pokonci samo kri in koračnice ("... und morgen die ganze Welt"). Hitler in njegovi pomagači (razen morda Speer in Göring) med višjimi sloji (sem lahko mirno štejemo tudi glavnino celjskega vplivnega nemštva) nikoli niso uživali preveč zaupanja - nacizem je resda ponujal neslutene možnosti, sam Vodja pa vsekakor ni bil

primeren za izvedbo tega tisočletnega sna. Ko so od tega sna ostali samo še strah, sovraštvo in bombe, je večina Nemcev z lahkoto pisala o "izvržku", "gobavcu" in podobnem. Ob tem je vendarle treba biti previden - način delovanja nacističnega sistema (in v našem primeru okupacijske uprave) je moral obsojati (in so ga večinoma tudi res) vsak normalen človek. Izgoni, aretacije in streljanje talcev so pomenili dokončno streznitev, ki je prebivalstvu v vsej grozi predočila nacistični načrt dokončnega iztrebljenja. Štiriletna nacistična strahovlada je ostro polarizirala še včeraj zaspano mestno srenjo. Upam si trditi, da je bilo med iskrenimi (a zaradi rodu in strahu pred obsodbo previdnimi) nasprotniki nacističnega terorja tudi precej celjskih Nemcev. Žal so jih že pred vojno preglasili jastrebi v njihovih vrstah. In (tudi) njihova nepopustljivost je kriva povojnih pogromov nad Nemci.

Vojna je pomenila tudi za Celjane svojevrstno možnost za diferenciacijo - prihod nemških zasedbenih sil in vzpostavitev okupacijske uprave je že precej pred cvetno nedeljo oziroma velikim petkom 1941¹ na tihem pozdravljalo (in pripravljalo) (tudi) precej Celjanov. Dejstvo je, da se je kasnejša okupatorjeva civilna uprava izoblikovala tudi s pomočjo "lojalnih" Spodnještajerskih Nemcev (in še bolj "lojalnih" Spodnještajerskih "Vindišarjev"). Precej podrobno so znane vloge nekaterih glavnih voditeljev celjskega nemštva, ki so po operetnem "izgnanstvu"² skupaj z nemško vojsko kot "posebni vodniki"³ prišli "osvobodit" pred 23 leti "izgubljeno" domovino. Poznamo njihova imena in njihovo veljavo v novem redu, znano je plačilo, ki so ga po vojni prejeli za to. Številnih povojnih obsodb nam ni treba zagovarjati pred nikomer. Precej bolj boleče

* Dnevnik Marte Gollitsch z naslovom Chronik vom Schluß des Schrecklichen Kriegs 1945 je vključen v zbirko rukopisov Zgodovinskega arhiva v Celju (ZAC) in nosi oznako Rok 25.

1 Ta dan (11. 4.) so Celje zasedle enote 1. divizije planinskih lovcev 49. planinskega korpusa 2. armade nemške vojske.

2 1. 4. 1941 so z velikim pompom evakuirali v Avstrijo precejšnje število Spodnještajerskih Nemcev, ker naj bi bili ogroženi zaradi protinemške evforije ob demonstracijah.

3 Sonderführer im Feldzug.

in neopravičljivo pa je bilo blazno vztrajanje pri kolektivni krivdi, ki je v času neposredno po vojni obsodilo na smrt tisoče zgolj zaradi njihove nacionalne ali politične pripadnosti. Čas hlastnega obračuna s preteklostjo in "izgradnja novega človeka in družbe" nista bila naklonjena ukvarjanju s posameznikom. V vrtincu je utonilo na obeh straneh precej ljudi samo zato, ker so bili na napačni strani - bili in ne streljali. Zgodovino so dolgo pisali le zmagovalci - pisali so jo prav, zase. V petdesetih letih so prešli vse razvojne stopnje odnosa do preteklosti in dosegli solidno osnovo za poskus "dokončnega" ovrednotenja dogodkov izpred pol stoletja. Zlom socializma in razpoke v domačem "berlinskem zidu" so število "edinih poklicanih" raziskovalcev bližnje preteklosti povečali do absurda - žalostno je le dejstvo, da tudi ti začenjajo svoj uk iz nič (ali maja 1945) in da njihova alkimija go pota, ki jo ubirajo nikoli ne more ustvariti zlata.

Dostopna literatura (tudi tuja), številne objave virov, predvsem pa neusahljivo bogastvo vedno novih izdaj spominov, dnevnikov, pričevanj in podobnega lahko človeku s konca dvajsetega stoletja pomagajo razumeti in sprejeti dogodke izpred petdesetih let ter mu precej zanimiveje kot "servirane" resnice odgovoriti na marsikatero vprašanje.

Eduard (in Marta)

Eduard Gollitsch se je rodil 7. novembra 1873 v Celju v ugledni meščanski družini. Njegov oče Avgust Gollitsch je bil trgovec, mati Ana pa potomka znane obrtniške družine Trautvetter. (Trautvetterjeva last je bila tudi hiša na Glavnem trgu 9, kamor sta se preselila z ženo.) Njegova žena Marta je bila rojena v Fehringu na Zgornjem Štajerskem.

Eduard se je po zaključku šolanja na gimnaziji v Celju leta 1891. vpisal na graško medicinsko fakulteto, ki jo je končal leta 1898 in se še isto leto (1. oktobra) kot sekundarij zaposlil v celjski Gizeolini bolnišnici. Po dveh letih sekundariata je dr. Eduard Gollitsch prevzel interni oddelek in leta 1909 postal primarij, opravljal pa je tudi funkcijo mestnega (magistratnega) zdravnika. Med 1. svetovno vojno je vodil vojaško bolnico v Celju. Po vojni se je vrnil na svoje staro delovno mesto v bolnišnico. Med nemško ofenzivo proti Slovenji Gradcu pozimi 1918/19 so ga zaradi pronemške usmerjenosti začasno internirali v Kamniku. Po vrnitvi iz internacije je izgubil službo v bolnišnici in začel z zasebno prakso.

Gollitsch se je dejavneje vključil v celjsko (nemško) politično in družabno življenje po prihodu iz Gradca. Pri tem mu je bil v precejšnjo oporo brat Ferdinand, lastnik kavarne Central, ki jo je slovenski tisk pogosto opisoval kot trdnjavo celjskega nemštva. Oba Gollitscha najdemo denimo v tisku

ob čeških dogodkih 1899 in kasnejšem procesu proti Ivanu Bovhi.⁴ Značilno je, da se v predvojnem Celju ni posebno izpostavljalo, saj ga lahko v tem času bremenita le spisek graškega Gaugrenzlandamta,⁵ ki je dr. Eduarda Gollitscha obravnaval kot zaupnika ter najemna pogodba iz leta 1939 - z njo sta zakonca Gollitsch oddala ljubljanski podružnici Nemškega društva za pomoč (Deutscher Hilfsverein)⁶ v desetletni najem štiriosobno stanovanje v svoji hiši na Glavnem trgu - vsekakor nenaključen izbor najemnika.⁷

Njegovo vedenje v prvih dneh okupacije popisuje Orožen kot lojalno in v skladu s (poklicno) človekoljubnostjo. Gollitsch se je skupaj z Negrjem in Miglitschem namreč po odhodu mobiliziranih celjskih zdravnikov javil v bolnišnici in poprijel za delo. Po vrnitvi mobiliziranih slovenskih zdravnikov, ki so jih zasedbene oblasti oziroma dr. Harald Weikmann,⁸ kmalu odpustile, so v bolnišnici zaposlili nove (nemške) zdravnike - dr. Zederja, dr. Ritterja in Celjana dr. Hansa Hönigmanna, Gollitscha in ostale pa odslovili. Med vojno dr. Gollitscha ni najti med funkcionarji ŠDZ.

Dr. Eduard Gollitsch je bil aretiran 10. maja 1945 in odpeljan najprej v celjske zapore, nato pa v teharsko taborišče. Pred Vojaškim sodiščem mariborskega vojnega področja - senat v Celju je bil na glavni javni ustni razpravi 31. 7. 1945 "obsojen na omejitev svobode za dobo 5 let, izgon iz države, zaplenbo celotne imovine z zakonskimi omejitvami, izgubo političnih in državljanskih pravic... za dobo 10 let". Obtožnica ga je bremenila članstva v Kulturbundu,⁹ s čemer (zgolj s svojim članstvom!) naj bi bil "pomagač množičnih mučenj prisilnega izseljevanja prebivalstva ter njegovega odгона v taborišča in na prisilno delo, požigov, uničevanja in ropanja državne imovine..."¹⁰

⁴ B. Cvelfar: "Jaz nisem nameraval vstreljiti", Zgodovina za vse, III/1, str. 29 - 45.

⁵ Gaugrenzlandamt NSDAP je bil ustanovljen 3. 2. 1939, skrbel pa je za stike z nemštvom v diaspori. Poleg graške (vodil jo je kasnejši celjski okrožni vodja Toni Dorfmeister) je imel izpostavo še v Celovcu. A MNZC, fasc. 18, mapa 3.

⁶ Ena izmed številnih oblik delovanja AO NSDAP - inozemske organizacije nacistične stranke, ki je "povezovala in organizirala" pronacistično nemštvo v tujini.

⁷ ZAC AF Okupacijska občina Celje, AŠ 23, sig. 559.

⁸ Zadolžen je bil za sanitetne zadeve, v okrožnem vodstvu ŠDZ pa je prevzel delovno področje Zdravje (njegov nadrejeni v ŠDZ je bil dr. Hönigmann). Weikmann je zaradi nepoštenosti pristal v zaporu. J. Orožen: Zdravstvo v Celju in okolici, Celje 1952, str. 53.

⁹ Celjski Kulturbund so oblasti razpustile julija 1936 (znova pa je bil dovoljen oktobra 1939) - med prepovedjo pa je nemštvo v različnih društvih (Athletiksport Klub, Männergesangsverein) legalno nemoteno delovalo naprej. A. Žižek: Kratek oris strukture in delovanja ŠDZ na Celjskem v letih 1941 do 1945, Czb 1993, str. 201, 202.

¹⁰ Delni prepis sodbe (Sod 313/45) kot priloga zaplembnemu spisu Zp 141. ZAC AF MLO Celje, AS 120.

*Rekluz prot. odločbi z dne 24.8.1945
opr. st. Zaplemb. 49/a45.*

Marta Golice, soproga zdravnika
Celje, Tomsicev trg 9.

P. Z. N. 0143/C

Mestni Zaplenbeni komisiji,

Celje.

Meni, Marti Golice, zdravnikovi soprogi v Celju, Tomsicev trg st. 9, je bilo z odločbo z dne 24. VIII. 1945 opr. st. Zaplemb. 49/a45 vse moje imetje na področju mesta Celje zaplenjeno, ker sem "nemske" narodnosti, rojena pa v Fehringu na Štajerskem.

Res je, da sem bila rojena avstrijska državljanka, a živela sem s svojim možem, dr. Edvardom Golice, od leta 1899 v Celju. Prilagodila sva se vedno vsem razmeram in vedno sva se napram slovenskemu narodu dobro in lepo obnašala, kar je že poklic mojega moža kot zdravnika napram svojim pacientom s človeškega ozira popolnoma razumljivo. Toraj nisva nikdar kogar žalila ali mu zalega storila.

Grozote, ki jih je okupator tu delal, sva z možem najstrožje obsojala.

V smislu odloka AVNOJ-a z dne 21. XI. 1944 se nima ničesar podvzeti proti jugoslov. državljanom nemske narodnosti, ki so se popolnoma asimilirali, kot je to pri meni slučaj.

3/8 hiše Tomsicev trg 9 je moja last enako tudi vsa stanovanjska oprema s perilom vred je bila moja dota, toraj moja osebna last.

Razentega se pa se sklicujem na Uradni list-posebna priloga k št. 18 z dne 18. VII. 1945, čl. 6, v katerem se izrecno navaja, kar je od zaplenbe izvzeto. T. 1/ a, d, e.

Priponinjam, da jaz nisem bila dosedaj obsojena, toraj tudi zaplenba moje imovine ne more priti v poštev, osebno onih predmetov, ki jih navaja Uradni list št. 18 z dne 18. VII. 1945 čl. 6.

Pripominjam, da sem odlok z dne 24.8.1945 od P.n. sprejela
dne 15./9. 1945

I n f o r m a c i j e

komisij, da Federalna zaplembe komisija, kateri se naj ta pritožba
predloži, zaplembo mojega imetja dvigne v celoti.

Smrt fašizmu-svoboda narodu !

Celje, dne 19.9.1945.

Sprejeto: dne 22. sept. 1945.

Marta Gollitsch

Pritožba Marte Gollitsch zoper sklep o zaplembi premoženja
(19. 9. 1945, Zp 141, ZAC AF MLO Celje, AŠ 129).

Mestna zaplembe komisija v Celju je njemu in njegovi ženi 24. 8. 1945 zaplenila vse premičnine in nepremičnine na področju Okraja mesto Celje, kar je bila (vsaj za premičnine) gola formalnost - Gollitschevo stanovanje je namreč že od njegove aretacije dalje nekaterim novim oblastnikom služilo kot "nabavno skladišče". Njegova žena se je 19. 9. 1945 na sklep zaplembe komisije neuspešno pritožila. Vseeno je (kot kaže) smela ostati v svoji nacionalizirani hiši, saj še decembra 1945 na zaslišanju navaja kot svoj naslov Glavni trg 9.

Totengedenkbuch der Deutsch-Untersteirer¹¹ navaja, da naj bi dr. Gollitscha po obsodbi ustrelili na Pohorju.

Moževa aretacija in njegovo bivanje v tehar-skem taborišču sta ženo Marto spodbudila k pisanju zelo intimnih in tesnobnih dnevniških zapisov, ki nas seznanjajo z življenjem v Celju v prvih povojnih dneh. Dejstvo, da je za svoje zapise uporabila že delno popisano (gimnazijski?) zvezek kaže na neskončen obup in potrebo po izpovedi. Izguba ljubljene osebe je zanj resnična človeška smrt pri polni zavesti in bridkem občutenju bolečine ob dokončni ločitvi. Konec vojne je zakonca Gollitsch nedvomno hudo prizadel - številni zimski bombni napadi na Celje so precej poškodovali njun dom,¹² še hujši pa je bil njihov učinek

nanju, čeprav sta ubežala (vidnim) poškodbam. Nemirni dnevi ob prevzemu oblasti so jima skalili veselje nad preživeto vojno moro.

Dnevniki niso politični zapiski - njihova avtorica (in njen mož) za Zgodovino ne pomenita nič. Če si imaginarna, neprizadeta Zgodovina še lahko in mora privoščiti brezbržnost do posameznih zrn peska na svoji poti, si mi kot potencialni Nepomembneži in žrtve "prevratnih dogodkov" tega pišmeuhovstva ne smemo dovoliti. Najmanj, kar dolgujemo tej izpovedi je, da jo skušamo predvsem človeško razumeti.

Pri tem nivoju razumevanja je konec koncev vseeno od kdaj in kakšen član Kulturbunda je bil Eduard Gollitsch, kako se je kazala njegova ošabnost in nadutost, ki mu jo očitajo v času njegovega službovanja v celjski bolnišnici¹³ in nenazadnje sta nepomembni tudi njegova "lojalnost" v letih 1918/19 in zavzetost za zaupane bolnike med njegovim več kot štiridesetletnim službovanjem v Celju. Iluzorno bi bilo pričakovati, da avtor tako osebnih zapisov, ki je povrh vsega še izjemno čustveno navezan na "subjekt popisovanja" zmere kritično distanco in preseganje opisovanja skozi (vsaj malo) rožnata očala. Kljub temu tovrstnih zapisov ne smemo podcenjevati, saj predstavljajo poleg zapisov o veliki Zgodovini nepogrešljiv kamenček v mozaiku razumevanja dogajanja v preteklosti.

¹¹ Publikacija je izdalo društvo Landsmannschaft der Deutsch-Untersteirer in Österreich v Gradcu (Lazarettgürtel 54 - 56).

¹² Cenitev po bombnih napadih navaja kar za 16.752 RM

škode. A MNZC, fasc. 24, mapa IV.

¹³ J. Orožen: Zdravstvo v Celju in okolici, str. 44 - 45.

*Umikajoče se čete pred celjskim magistratom
(fototeka ZAC).*

V ponedeljek 7. 5. so se v Angliji oglasili zvonovi miru, nemška armada pa je kapitulirala. Ker je bil Edi po terorističnih napadih na Celje 14. 2. duševno in telesno izčrpan [krank] sva hotela oditi v bolnišnico, ker pa tam ni bilo prostora, moj ljubi Edi pa zaradi prahu in svoje astme ni mogel ostati v mestu, naju je dr. Zeder¹⁴ vzel k sebi v prazno otroško sobo, ker se je njegova družina iz strahu pred bombami umaknila na Zgornjo Štajersko. Za to mu bova vedno hvaležna, saj se je Edi dodobra naučil čistega zraka.

Mag. Andro Posavec (na desni z belo zastavo) s poveljniki umikajočih se formacij pred prihodom enot JA (fototeka ZAC).

8. 5. se je dr. Zeder sklenil odpeljati k svoji družini, saj ga je zelo skrbelo za ženo in otroke.

Pospravila sva svojo posteljnino in drugo ter odšla domov, kjer so medtem že popravili streho, ki jo je popolnoma uničil bombni napad.

Med najino odsotnostjo je bilo [v mestu] zelo živahno. Skozi center so se valile čete - odhajajoči nemški vojaki, prihajajoči partizani ter Hrvati, Srbi in vsi mogoči narodi, ki so samo potovali mimo.

Nereda ni bilo, umikajoče se čete tudi niso plenile ali vdirale v hiše [Beschreitung]. Tako je bilo tudi v sredo. Gospod lekarnar Posavec¹⁵ je skrbel za red in varnost.

Hrvaški ustaši so se v noči s srede (9.) na četrtek (10. maja) v [bližnji] okolici in po hribih spopadli s tukajšnjimi partizani. Ker so žvižgale kroglice, sva odšla z drugimi strankami v klet.

Ker sva imela povsem čisto vest, saj Slovanom [den Slaven] nikoli nisva storila nič hudega (prej nasprotno) in se tudi nisva strinjala z nemško oblastjo [načinom okupacijske uprave - Regierung] v Celju in z izselitvami, se nisva bala za svojo osebno varnost.

Po streljanju sva šla mirno v posteljo in zaspala. Zofka¹⁶ [Soferl], najina zvesta kuharica, ki je pri hiši že deseto leto, naju je po 5. uri zjutraj zbudila. Dva partizana sta stala v jedilnici in zahtevala, da gre Edi takoj z njima. Rekla sem jima, da Slovanom nikoli ni storil nič hudega, da je star že 72 let in bolan. Na vse te ugovore je eden izmed njiju v nemščini dejal: "Vse to vemo. Ne bojte se, vašemu možu se ne bo nič zgodilo. Čez eno uro ga bova pripeljala nazaj."

Vprašala sem: "Mi obljubite?" - Da, je rekel in mi dvakrat dal roko. Bila sva popolnoma pomirjena, saj sva mislila, da gre le za zaslišanje. Edi ni niti zajtrkoval in je odšel brez kakršnekoli prtljage, popotnice [hrane, okrepčila - Stärkungsmittel] in zdravil.

Zdaj se je začelo strašno trpljenje - danes je 20. maj pa ga še ni, o njem pa tudi še nisem nič slišala.

Če samo pomislim, da bi doživel srčni napad ali napad astme brez vsake nege...

Bog ve, kako trpim. Tudi on vsekakor zelo trpi - ločitev je res najhujše. Kako dober je bil moj predlog o injekcijah...

Koliko lepši bi bil večni spanec od te bolečine v duši.

Komu naj povem, kaj sem počela v teh groznih dneh. Ves dan sem v četrtek 10. 5. doma čakala moža. Gospodu Posavcu sem sporočila, kaj se je zgodilo. Takoj je prišel in bil očitno zelo zaskrbljen, ker ni imel pojma, kdo je to [aretacijo] ukazal. Obljubil je, da se bo pozanimal, vendar ni izvedel ničesar. Moj strah se je stopnjeval do brezumja. Kako me je mučilo, da sem nasedla obljubi in poštenemu obrazu in nisem Ediju dala s sabo vsaj zdravil in nekaj priboljškov [Erleichterung]. Proti večeru je prišla neka ženska, ki je Edija videla v barakah pri "Baron Bank" [?] in mi

¹⁴ Dr. Helmut Zeder je bil med vojno vodja kirurškega oddelka celjske bolnišnice. Gl. J. Orožen: Oris sodobne zgodovine Celja in okolice, Celje 1980, str. 642.

¹⁵ Mag. Andro Posavec je bil lastnik lekarne "Pri Mariji pomagaj" na Glavnem trgu v Celju.

¹⁶ Zofija Lebeničnik, Gollitscheva služkinja, rojena v Šmarju pri Jelšah. ZAC AF MLO Celje, AŠ 120, Zp 141 (Zaslišanje).

izročila njegove pozdrave. Končno tolažba.

Potem sem slišala, da so odvedli še veliko Nemcev in da so v zaporu okrožnega sodišča. Dejstvo, da Edi ni sam, me je malce potolažilo.

Noč se je vlekla. Zvesta Zofka je spala pri meni na divanu. Tudi moja ljuba sestra, katere stanovanje je bilo popolnoma zbombardirano v napadu 14. 2., je pri meni, tako da vsaj nisem popolnoma sama.

V petek dopoldne je prišla gospa Skale¹⁷ in mi povedala, da je prosila že nekaj gospodov, naj pomagajo Ediju, zahvalila pa se mi je, ker sem bila [med okupacijo] pri deželnem svetniku¹⁸ in izprosila, da so jo spustili domov. Takoj sem se šla pozanimat k večim zelo ljubeznivim in finim Slovencem, ki so mi svetovali naj potrpi, dokler ne pride vlada [nova mestna oblast], na katero se bom lahko obrnila.

Prihod enot JA na 1. okrožno manifestacijo 28. 5. 1945 v Celju (fototeka MNZ Celje).

Menili so tudi, da ne vedo o Ediju nič obremenilnega, saj vse poznajo. Potem sem slišala, da imata mlada gospoda Diehl¹⁹ in Jezernik veliko besede, za pomoč pa sem prosila njuna očeta. Z gospodom Jezernikom²⁰ je govorila Zofka - žal

sina še ni domov. Pri Diehlu,²¹ tega sem obiskala sama, je enako. Fant je bil interniran v Dachau in ga še ni domov.²² Gospod Diehl je bil zelo razburjen in je rekel, da bi se samoumevno zavzel za mojega moža, ki ga že dolgo pozna kot poštenjaka, četudi ne bi sama prišla k njemu.

Tako slišiš od povsod prijazne tolažeče besede, uspeha pa ni.

V sebi sem bila grozno prestrašena, saj sem se bala, da bomo poželi tisto sovraštvo, ki ga je posejal on, ki smo ga od nekdaj imenovali gobavec [Aussatz].

Tako sem tekala okoli in iskala pomoč, da sem bila pogosto povsem izmučena, razen tega so večkrat prepovedi izhoda. Včasih sta me spremljali Kati²³ ali Malči.²⁴ Vsi v hiši žalujejo z mano in si žele proslaviti vrnitev mojega moža - Bog daj, da bi bilo to kmalu.

V prvih dveh dneh sem shujšala za 4 kilograme, zato bom poslej močna, da ne bom na koncu sama zbolela, ko se mož vrne.

Vsi pravijo, da se mu ne more nič zgoditi, saj ni nikoli nič slabega rekel ali storil.

Bog daj, da bi v zaporu ostal zdrav. To je moja stalna molitev. Sama sem šla na komando mesta [Stadtamt] pa ne sme nihče noter, bila sem tudi na policiji, kjer pa niso vedeli ničesar in so me spet poslali na komando [Stadtamt].

Ob sobotah zvečer sem na ulici [včasih] še srečavala dr. Negrija,²⁵ ki pa gotovo tudi ni več na prostosti. [Medvojni] Župan [Robert] Himmer se je menda v zaporu zastrupil. Gotovo je imel slabo vest, bil je surov do ljudi, ki jih je mučil z okopi.²⁶

V petek sem bila pri vhodu v zapor, da bi možu poslala perilo, milo, cigarete in drugo pa mi

Celja, str. 55 in ZAC Register obrti Celje-mesto (stari do 1952).

²¹ Gre za znanega celjskega podjetnika Roberta Diehla (žganjar, družabnik v kamnoseški družbi).

²² Vrnil se je junija 1945. Dachauski procesi, str. 38, 168 - 219.

²³ Sosea Kati Valentinčič.

²⁴ Hišnikova žena Malči Ašič.

²⁵ Dr. Valter Negri, sin celjskega lesnega trgovca. Bil je kirurg in ginekolog. V celjski bolnici se je zaposlil kot sekundarij že pred 1. svetovno vojno (vojno je preživel kot vojaški zdravnik na italijanski fronti). Po prvi svetovni vojni je začel z zasebno prakso. J. Orožen: Zdravstvo v Celju in okolici, str. 39, 42 - 45, 53.

²⁶ Pod njegovim nadzorom (in šikaniranjem) so ob koncu vojne prebivalci kopali protitankovske ovire/jarke v okolici mesta. Himmerja so postavili pred izredno vojaško sodišče v Ljubljani 23. 6. 1945 (maja torej še ni bil mrtev!), skupaj s Paidaschem, Paulom in Georgom Skobernetom (ter drugimi soobtoženci). Nanj se nanaša naslednji odlomek članka:

"Himmer Robert, nekdanji celjski župan, ki ima na vesti neštetu zločinov in pobojev, se je izgovarjal, da je samo nedolžna žrtev svinj, ki so prišle iz rajha"... Vsi obtoženci so bili obsojeni na smrt, trajno izgubo državljanских pravic in zaplembo celotnega imetja. Nova pot, 30. 6. 1945.

¹⁷ Skaletovi so živeli na Slomškovem (Cerkvenem) trgu 1. Omenjena "gospa Skale" je verjetno Helena Skale - njenega moža in sina so Nemci kot talca ubili pri Frankolovem. J. Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957, str. 24.

¹⁸ Landrat - Toni Dorfmeister (politični (ŠDZ) in upravni vodja medvojne celjskega okrožja), ubit je bil 3. 2. 1945 med službeno potjo blizu Frankolovega.

¹⁹ Branko Diehl, po vojni glavni inšpektor za gospodarstvo pri kontrolni komisiji pri Predsedstvu vlade LRS. Obtožen in obsojen na smrt v Diehl-Oswaldovem (dachauskem) procesu v Ljubljani (20. - 26. 4. 1948). Dachauski procesi (ur. M. Ivanič), Komunist, Ljubljana 1990, str. 38, 168 - 219).

²⁰ Verjetno stavbenik Karel Jezernik (Kot sedež njegove obrti se omenja Drapšinova 14 - Rožni dvor, prvotno Diehlovo imetje (tu je stala njegova žganjarna), po letu 1929. razdeljeno in razprodano - glavnino je tedaj kupil Jezernik). J. Orožen: Posestna in gradbena zgodovina

tega niso dovolili. Od tedaj so bile tam tudi že Zofka, Kati in Malči - zaman, hudo mi je, da mi poka srce. Mogoče mu bomo lahko kaj poslali po binkoštih.

Gospod Kraupner²⁷ mi bo pomagal pri oddaji orožja - na vse to moram misliti, da me ne bi kaznovali.

Danes je že 27. 5., vedno huje mi je pri srcu, če se Edi kmalu ne vrne, bom povsem obupala.

Gospod Kraupner je bil z mano, ko sem pri firmi Rakusch oddala orožje. Dobila sem potrdilo, da sem oddala 6 kosov - 5 pušk in 1 revolver.

Mali Riko je bil neki večer tukaj, kjer je tudi prespal, mislim, da je bilo 12. ali 13. 5. Je zelo samozavesten in je govoril zelo zviška, da bodo samoumevno izselili vse Nemce. Mislim, da prav uživa v tem, ko me muči. Zgodaj zjutraj se je z lastnim avtom (je oficir v generalštabu) odpeljal v Maribor in Celovec.

Končno sem na binkoštni ponedeljek smela poslati v zapor perilo. Zraven sem zavila nekaj zdravil, cigaret in kapljice za srce. Zdravila sem dobila nazaj, kar je bilo zame strašno, saj vem, da jih Edi nujno potrebuje za krepitev srca.

Pred dvema dnevoma sem bila z živci povsem na koncu in sem krčevito jokala. Tedaj je prišel Hanzi, kar je bila zame prava tolažba, čeprav ni ostal dolgo, ker je dobil avto [prevoz] v Pišce - rad bi se prepričal, če se lahko vrne. Kmetom v Piščah je vendar storil toliko dobrega, toliko jih je rešil pred izselitvijo, da se gotovo lahko vrne na svoje lepo posestvo. Njegova žena je vendar Slovenka.

Predvčerajšnjim sem po ovinkih zvedela novico, da je Edi v taborišču na Teharjih in da mu lahko kaj pošljemo. Bila sem hkrati obupana in ohrabrena.

Naslednji dan je šla Zofka s perilom in hrano v taborišče. Hotela sem iti zraven, pa mi ni pustila, saj se je hotela najprej prepričati, da Edija (res) lahko obiščemo, v nasprotnem primeru ne bi imelo nobenega smisla in bi bilo zame prenaporno. Zvesta duša je imela prav - taborišče je dlje kot smo mislili, človek pa lahko pride le do zapornice. Mojega ljubega Edija je videla le od daleč.

Za pošiljanje paketov (v taborišče) moraš imeti dovoljenje, še zlasti pa za obisk. Takoj ko dobim dovoljenje, bom šla tja.

Dr. Podpečan²⁸ bo poskušal narediti kaj za Edija - moj mož se je leta '41 menda zavzel zanj in se mu je posrečilo, da so ga [Nemci] izpustili, zato spet upam.

Zgodilo se je še veliko razburljivega. Prišla je komisija, ki je zaplenila instrumente mojega moža in dva gospoda, ki sta iskala lepo preprogo - s sabo sta vzela velik moder sag.

Včeraj so prišli trije mladi moški: mlad zdravnik, neki uniformiranec in nek komisar. Tu so bili dve uri. Pobrli so vse instrumente, boljša zdravila iz hišne apoteke in vse boljše medicinske knjige - izbiranje je trajalo več kot dve uri. Ves čas sem bila zraven, nato pa so me izdali živci. Vseeno moram odkrito povedati, da so se vsi trije popolnoma prijazno [nett] obnašali. Na moje vprašanje, zakaj to počnejo, so pojasnili, da bom za vse odvzeto dobila seznam in da (stvari) potrebujejo za ordinacijo v mestni hiši [Stadtamt], kjer je veliko bolnikov. V bolnici je izbruhnil pegasti tifus. Dr. Kulakula (!)²⁹ je že umrl.

Vežna vrata so pri nas vedno zaprta, kot pri večini hiš, vseeno pa vztrepetam vsakič, ko pozvonijo pri nas.

Kako lepo bi bilo za večno zaspati!!!

Veliko so jih že izpustili - dr. Negrija, Globočnika in veliko drugih, vendar pa so zaprli veliko novih. Tudi Steffi Šerbec. Takoj [potem, ko so ga izpustili] sem šla k dr. Negriju, ki pa mi ni vlil veliko tolažbe. Hrana je bila grozna. V prvi noči je ubil 220 stenic!! Ubogi Edi!!!

Bila sem tudi pri dr. Skobernetu³⁰ - ta je popolnoma prost, pa čeprav je bil SDJevac in je sedel v vladi, moj mož pa nikoli ni hodil niti na apele.³¹

Danes je prišla Micka iz Šmarja. Zelo me je izmučila. Bil je miting, menda je bil v Celju Tito.³²

²⁹ Zdravnik (primarij) Boleslav Okolokulak (!). Ruski emigrant, ki je med letoma 1923 in 1941 vodil bolnišnico za pljučne bolezni na Vurberku. Ko so Nemci grad spremenili v šolski center Štajerske domovinske zveze (ŠDZ), so ga premestili v Topolšico. Leta 1945 je bil imenovan za ravnatelja celjske bolnišnice, vendar je še pred nastopom funkcije v Celju umrl za tifusom. J. Orožen: Oris sodobne zgodovine Celja in okolice, str. 678.

³⁰ Pravnik dr. Georg Skoberne, eden izmed vidnejših predstavnikov celjskega nemštva, ki se je dejavno vključil tudi v delo okupacijske uprave - vodil je Pravni urad (Rechtsamt) okrožnega vodstva ŠDZ, od marca 1942 pa okrožno rabsodišče ŠDZ. Pravni urad je skrbel za prilagajanje zakonodaje na zasedenem (in priključenem) ozemlju rajhovskemu pravnemu sistemu in za stanovsko (nacionalsocialistično) povezovanje pravnikov, rabsodišče pa je urejalo medsebojne odnose (spore) med člani ŠDZ. Georg Skoberne je bil na procesu pred izrednim vojaškim sodiščem v Ljubljani 23. 6. 1945 obsojen na smrt.

A. Žizek: Kratek oris..., str. 240, 241, 259, 260 in Nova pol, 30. 6. 1945.

³¹ Mišljeni so verjetno zbori članstva ŠDZ.

³² 31. maja 1945 je bil Tito na dveh krajših "obiskih" v Celju - prvič na poti v Maribor, popoldne pa med vrnitvijo proti Zagrebu. Obakrat se je v mestu v kratkem času zbrala precejšnja množica ljudi. Nova pol, 2. 6. 1945.

²⁷ Lector in slaščičar Rihard Kraupner je bil Gollitschev sosed (živel je na Glavnem trgu 6). ZAC Register obrti Celje-mesto.

²⁸ Zdravnik Ivan Podpečan (predvojni mestni zdravnik, po vojni upravnik zdravstvenega doma). J. Orožen: Zdravstvo v Celju in okolici, str. 48, 52, 96, 100.

*Tito na Krekovem trgu v Celju maja 1945
(fototeka MNZ Celje).*

Hofbauerjevi³³ žena in hči sta menda tudi zaprti, prav tako Diehlov zet, družina Gradt³⁴ skupaj s snaho, gospa Gartner. Nocoj so pobrali Šerbekovega očeta. Že zdavnaj so nam odnesli radio.

Vsako jutro poljubim Edijevo domačo haljo in jokam ob tem. Upam, da se bo Hanzi oglasil na poti nazaj, ko bo šel po ženo in otroka.

Danes bom opravila še nekaj poti - mogoče zvem kaj, kar mi bo vlilo upanje.

1. 6.

Danes je že 1. junij, za Edijevo vrnitev pa še nobenega upanja. Če ne bom znorela, imam jeklene živce.

Tu je bil Ivo Ramšak, ki je bil partizan in rekel,

³³ Živeli so v hiši na Gosposki ulici 4 (trgovina z usnjem). Anton Hofbauer je bil vodja Urada za ljudsko blaginjo (Amt Volkswohlfahrt) v vodstvu krajevne skupine ŠDZ Lisce (Laisberg), član Kulturbunda in predlagan za sprejem v NSDAP. A MNZC, fasc. 18, mapa 2; A. Žižek: Kratek oris..., str. 226 - 230.

³⁴ Bili so lastniki hiše na Vodnikovi 11 (vogalna med Vodnikovo in Kocbekovo). J. Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, str. 48.

da bo dobil dovolilnico za obisk pri Ediju. Ni je dobil, tako da so mi vzeli še eno upanje.

Iz okolice prihajajo [k nam] kmetje in jočejo, ko slišijo, da je Edi v taborišču - Rezika iz Šmarja, Leni iz Nove cerkve in drugi.

Hanzija še vedno ni, bojim se, da so ga zaprli.

Danes sem hotela iti v taborišče, vendar mi je Zofka to odsvetovala, ker je menila, da s svojimi slabimi očmi Edija od daleč ne bom niti spoznala.

Dečko je komisar pri [neberljiv del] - obljubil je, da bo posredoval za Edija. Gospa Drofenik³⁵ je že prosila zanj in povedala, da ji je kot zdravnik rešil življenje. Tudi Kati in Dana sta prosili zanj.

V ozadju [sedanjih dogodkov, preganjanj] je sovraštvo, ki sta ga zasejala Gobavec [Aussatz] in Gestapo! Ubogi Edi!!!

Gospo Šerbec, Hönigmann³⁶ in še veliko drugih so že zaprli - vsako noč utegnejo priti še po mene.

Medtem so zaprli tudi dr. Skoberneta.

12. 6.

Ves čas si želim pisati, pa zato nimam notranjega ravnotežja. Večne obljube in potem razočaranja. Gospa Drofenik je za Edijevo izpustitev pripravila prošnjo [peticijo], ki so jo podpisali vsi v hiši - tudi stranke v Novi vasi,³⁷ kamor sva šli z Zofko. Potem je prišla gospa Drofenik in jo odnesla, ker je v nekem posebnem odboru in ne sme podpisovati prošenj - spet ves trud in upanje zaman. Tudi gospod Dečko je podpisal, kar se mi zdi zelo ljubeznivo.

V svoji prošnji, ki mi jo je v slovenščini napisal neki partizanski LTN [poročnik?] (Edija je poznal) sem prosila, naj Edija zaradi starosti in bolezni izpustijo v domačo nego; s svojim življenjem, premoženjem in posestjo pa jamčiva, da bo dosegljiv vedno, ko ga bodo potrebovali. To prošnjo sem predala 5. 6. - doslej še ni upanja na uspeh. Slišala sem, da so vsi [zaporniki] v taborišču za nedoločen čas. Ubogi Edi, toda tudi uboga Marta. Pogosto se mi zdi, da ne morem več, toda potem se moram vedno znova opogumiti, da ne bom preveč pomilovanja vredna [elend], ko se Edi nekoč vendarle vrne.

³⁵ Edina "tov. Drofenik" se omenja kot poverjenica za RK v KNOO II. četrti Celje mesto. ZAC AF MLO Celje, AŠ 1. Drofeniki so imeli v 30. letih trgovino z mešaním blagom v prilličju Gollitscheve hiše, kasneje na Stantetovi (Kralja Petra cesta 11).

³⁶ Dr. Hans Hönigmann - medvojni predstojnik ginekološkega oddelka. Vodja Urada za ljudsko zdravje (Amt Volksgesundheit) pri okrožnem vodstvu ŠDZ. Živel je na Prešernovi ulici (Adolf Hitler Platz 7). J. Orožen: Zdravstvo v Celju in okolici, str. 53; A. Žižek: Kratek oris..., str. 239, 240.

Zakonca Gollitsch sta imela poleg hiše na Glavnem (Tomšičevem) trgu 9 v lasti še hišo v Novi vasi (h. št. 2). ZAC AF MLO Celje, AŠ 120. Zp 141.

Nekdo, ki so ga izpustili mi je povedal maršikaj, kar zbuja upanje - tudi o Ediju, žal sem nezaupljiva in ne verjamem vsega.

Danes grem h Gr. V., ki je obljubil[a], da se bo pozanima[a]. Bojim se, da imamo sovražnika in mu oblastniki bolj verjamejo kot nam. Sramotno!!!

Včeraj sem bila končno pri taborišču - kdaj sem že hotela tja, kjer je on, ki mi je vse na svetu. Malo sem potolažena, saj lahko Ediju bivanje tam zaradi podnebja samo koristi - svež gozdni zrak.

Bojim pa se, da je lačen in da ni dobil vseh dobrot, ki smo mu jih prinesli. Dober kruh iz Šmarja - delno namazan z maslom in obložen z mesom, 4 trdo kuhana jajca, kekse, škofovski kruh, češnje, jabolka, tobak, nekaj soli - Bog daj, da bi vse dobil.

Zelo skrbim, da Irma³⁸ redno je, vendar kar naprej hujša in ima samo še 59 kg. Skrbi me.

Zofka je res dobra duša - posebej za gospodarja [Gospoduhal] je spekla pecivo iz češenj in jajc, kar je tukaj težko dobiti.

15. 6.

Danes sem bila spet na robu obupa. Nič ne zvem o ljubem Ediju. Bila sem pri dr. Tominšku,³⁹ da bi od njega dobila spričevalo za odpust moža v domačo nego. Bil je zelo prijazen in je povedal, da je poskušal storiti že vse, kar je bilo v njegovi moči. Zdravniku, ki vsak teden hodi v taborišče, je pripovedoval o njegovem trpljenju, naročil mu je, naj mu daje potrebna zdravila - torej končno upanje. Prosila sem ga še, naj mi zdravnik priskrbi dovoljenje, da bom lahko možu dvakrat tedensko pošiljala pakete.

Pri nas zdaj stanuje neka zelo dobra partizanka, ki ne more razumeti, zakaj so ga zaprli, saj je bil v Celju zdravnik kar 47 let in je bilo v tem času med njegovimi pacienti gotovo 80% Slovencev. Z vsemi je vedno živel v prijateljstvu, vsem je delal le dobro. Obljubila je, da se bo pozanimala.

Mislim, da je vse skupaj pomota, saj nas sedanji oblastniki sploh ne poznajo. Tudi Zimšek in Kraupner sta že poizvedovala - zaman. W. V. me ni potolažil[a], prej nasprotno, saj pravi da bo Edijevo bivanje v taborišču še dolgo trajalo. Ubogi Edi! Grozno!!!

Upam, da Edi ne bo zaradi duševnih motenj izgubil volje do življenja in se popolnoma vdal v usodo. Upam, da bo zbral vse moči za to, da bo ostal zdrav. Saj se tudi jaz trudim - kljub temu sem shujšala za skoraj 7 kg, čeprav imamo še dovolj hrane. Grižljaji mi zastajajo v grlu, vendar

se prisilim k jedi. Pri vsakem obroku premišlujem: jaz jem zabeljeno, včasih meso, mleko itd., moj ubogi Edi pa strada. Lahko si mislite, kako mi tekne.

Irma ima, hvalabogu še tek, vseeno pa hujša in je videti zelo šibka.

21. 6.

Edija še vedno ni domov!

Nekaj dni sem bila tako obupana, da sem si hotela prerezati žile. Pri dr.ku [začetek priimka je izpuščen že v originalu] sem namreč slišala, da bo taborišče obstajalo tako dolgo, dokler se ne bo rešilo vprašanje meja, nakar bodo izselili vse Nemce in sicer tako, da Edija sploh ne bo domov, temveč se bova srečala šele na postaji. To je preprosto grozno!!! Lahko si predstavljate moje občutke. Končno sem zvedela, zakaj ga ne izpustijo. Trdijo, da je bil Pg⁴⁰ in sodelavec 5. kolone - ko bi vsaj vedela, kaj je to 5. kolona!!!

S pomočjo LTN [poročnika?] sem napisala novo prošnjo, v kateri sem povedala, da je vse skupaj pomota itd. itd. Naša podnajemnica, sočutna mlada partizanka (igralka) bo osebno posredovala, potem ko se je pozanimala o Ediju in povsod slišala o njem le dobro. Torej vendarle žarek upanja.

17. [6.]

je bil težak dan - Zofka je naredila paket in šla v taborišče. Koliko veselja je imela s pripravo, saj misli le na to, kako bi ti olajšala to grozo. Kruh s slanino in mesom, Kati je dala 2 dunajska zrezka, češnje in jabolka, mi pa 4 trdo kuhana jajca, med, škofovski kruh, kekse in tobak - vse to je prinesla nazaj. Nihče ni smel ničesar pustiti tam, ker je nekaj neumnih babnic zadnjič vtihotapilo klešče [Raufe].

Bila sem na koncu, saj vem, da v taborišču stradajo. Bog nam pomagaj naprej.

Codellijeva mama, hči Rika, 87-letna Pachi-affova mama, Stigerjeva Miri in Gusti s 3 otroki - vsi so zaprti, kdaj pridejo pome???

22. 6.

Včeraj je napočil višek obupa - iz napol uradnih virov sem izvedela, da nas bodo izselili in sicer tako, da se bova videla šele na vlaku, Edi pa prej ne bo smel domov. Danes sem spala samo od 4. do 5. zjutraj. Včeraj sem pripravljala kovčke in nahrbtnik. Spakirala sem samo najnujnejše, pa je zame vseeno skoraj pretežko. Povsem brezvoljna sem, na trenutke pa se spomnim - čeprav morava proč, bova vsaj skupaj. Vse je lažje kot dolga ločitev. Bojim se, da moj ljubi, dobri Edi naporne selitve ne bo zmogel. Bog pomagaj, jaz ne morem več!

³⁸ Gollitscheva svakinja.

³⁹ Dr. Viktor Tominšek, primarij očesnega oddelka celjske bolnišnice in prvi povojni (1945 - 48) mestni zdravnik. J. Orožen: Zdravstvo v Celju in okolici, str. 47, 49.

⁴⁰ Parteigenosse - član NSDAP.

Gollitscheva hiša na Glavnem trgu 9 (v pritličju trgovini Bata in Drofenik) (ok. 1930, fototeka MNZ Celje).

1. 7.

Mračni dnevi in noči so za mano, vseeno pa mi je malo lažje, ker sem slišala, da verjetno le ne bomo izseljeni. To, da mojega Edija še vedno ni, me spravlja v obup. Hvalabogu mu lahko jutri spet pošljemo paket s hrano. Zofka je spekla kruh, upam, da je dober in da bo Edi tudi dobil vse, kar mu pošljamo: kruh z mesom in slanino, škofovski kruh, tobak, fižolovo solato, nekaj jabolk, malo medu.

Hvalabogu, da je vreme lepo in ni hladno, Edi torej ne bo dobil katarja.

Včeraj sem zamenjala denar. Vsak lahko zamenja do 4.000 RM in nič več. Za 600 RM 60 dinarjev, torej smo spet berači in gotovo ne bomo mogli nič več prihraniti.

Včeraj sta bila tukaj dva zunanja pacienta [z dežele], ki sta zagotavljala, da se bo Edi kmalu vrnil domov. Bog ju usliši, tega ne bom več dolgo vzdržala.

Le od kod črpam moč in zdravje? Imam še slabih 69 kg, vseeno pa sem še pri močeh in mi pred očmi ne miglja - mislim, da me pokonci drži železna volja: hočem biti zdrava, ko pride Edi. Bog daj, da bi bilo kmalu.

7. 7.

Še en grozen teden. V ponedeljek je Zofka spet prinesla nazaj ves paket. Nič niso sprejeli. Bila sem obupana, ker Ediju spet nisem mogla poslati približka - kako bo stradal. Doma je brez Edija strašno!!

Pozneje je prišla neka Slovenka, ki nam je naklonjena in je povedala, da naj se pripravim na izselitev ter da bo Edija videla šele na kolodvoru - za obupanega najlepša tolažba, kajne!!

Tako ali tako sem že spakirala in kovčke tudi že odnesla del poti, tako da bo moja pot krajša - seveda ne daleč, saj ne bi zmogla. Imam samo še 68 kg, toda močno voljo. Upam, da Edija ne bo zapustila volja do življenja!!

Slišala sem, da jih bodo po 6 tednih veliko izpustili iz taborišča - upam, da bo med njimi tudi Edi, saj nimajo proti njemu nič obremenilnega. Včeraj smo očistili spalnico, preoblekli posteljo, vse uredili in razbijajočih src čakali - spet nič. Ubogi Edi! Grozno!

Na srečo je prišel Ivo Ramšak. Pripovedoval je, da je bil pogosto v taborišču, vendar Edija ni smel obiskati. Od namestnika komandanta taborišča je izvedel, da Edi v taborišču ordinira. Če je to res, sem potolažena in pomirjena. Torej ima Edi zaposlitev in razvedrilo, najvažnejše pa je, da ima tudi boljšo hrano! Bog daj, da bi bilo res. Žal sem bila doslej pretežno črnogleda, kar se mi sedaj otepa.

Strašna draginja je. Lahko smo zamenjali 5.000 RM, za kar smo dobili 3.000 din. Štruca kruha stane 5,50 din, škatla vžigalic 3 din, 1 kg masla 40 din, mesa 26 din. Kako bomo živeli!!

Ko se bo Edi končno vrnil, bo lažje.

Mnogi pravijo, da naju ne bodo izselili, ker sva že stara in dolgo tu (Edi že vse življenje).

Pred enim tednom smo pokopali starega Pukla. Ubožec se je v obupu obesil na pokopališču. Zavidam mu!

18. 7.

Že dolgo nisem pisala. Hudo mi je. Vsi pravijo, da bo Edi kmalu prišel pa zmeraj znova nič. Tisti, ki so jih izpustili, so me potolažili - Edi menda dobro izgleda, shujšal je, kar pa je nemara koristno zaradi krvnega pritiska.

**Elektro radio tehnično podjetje
DOBROTINŠEK TONE
Celje, Tomšičev trg 9**

sprejema v popravilo radio aparate, kakor
tudi vse električne naprave, napeljave ter
druga električna dela.

Oglas Antona Dobrotinška v Novi poti 27. 7. 1945.

Včeraj je bil tukaj Rico. Iz Dachaua je ušel že marca in se skril pri Almi. Skupaj sta slavila padec [nacističnega] režima - lahko ju razumem. Almi so Nemci hoteli zapleniti premoženje - sodrga, vsepovsod so si naredili sovražnike - grozno. Rico mi je povedal veliko zanimivega, za nas/naju pa kaže precej hudo: vsi, ki so bili pri Kulturbundu, bodo izgubili vse premoženje. Od česa bomo živeli? Da bi le Edi že prišel domov - dolgo ne bom več zmogla.

Partizanka, ki stanuje pri nas je zelo prisrčna in zvesta.

Danes so iz naše jedilnice naredili Dobrotinšku⁴¹ delavnico - prisrčno, ni kaj - človek je popolnoma brezpraven. Vse skupaj prenašam s humorjem.

2. 8.

29. 7. je bil tako grozen, da sem si prerezala žile.⁴² Vse to pa ni nič v primerjavi s tem, kar sem zvedela. Edi je bojda strašno shujšan in žalosten. Sama shujšanost še ni najhujša, mogoče je celo koristna; da vsaj ne bi zapadel v preveliko žalost in izgubil poguma. Morala se bom izseliti in stanovati pri Josseku.⁴³ Prosila sem Dobrotinška, naj posreduje, vendar ne vem, če bo to storil. Zelo sovraži Nemce, čeprav je pri nas izkusil le dobro.

Ko bi se Irma vsaj ne obnašala tako grozno in bi nehala govoriti take neumnosti. Bojim se, ko se pogovarja s kakim tujcem. Pred kratkim je partizanki pripovedovala, da so najini starši doma veliko govorili slovensko [slovenisch], kar je prvič neresnica, drugič pa me še bolj obremenjuje, saj sama ne znam slovanskega jezika [die slavische Sprache]. Pogosto je obupna - na cesti z iztegnjeno roko maha znancem, kar bi lahko sovražniki razumeli kot hitlerjanski pozdrav, ona pa tega ne uvidi.

Včeraj sem bila ganjena do solz. Zofki sem hotela kot leta '40 dati 400 dinarjev, pa ni hotela

vzeti nobenega plačila, dokler se Ti ne vrneš domov. Njeni sestra Mici, ki je bila ravno zraven, se je to zdelo prav. Prinesla nam je moko, jajca, smetano, lonec mleka in tudi ni vzela denarja.

Tukaj vlada vedno hujše sovraštvo tistih, ki se vračajo iz nemških taborišč. Ginem od skrbi za mojega edinega, ki jim je izročen na milost in nemilost.

Upam, da se kmalu vrne domov - mogoče po volitvah.⁴⁴

Z U S A M M E N F A S S U N G

Chronik vom Ende des schrecklichen Krieges 1945

(Tagebuch von Marta Gollitsch)

Eduard Gollitsch wurde am 7. November 1873 in Celje (Cili) in einer angesehenen Bürgerfamilie geboren. Sein Vater August Gollitsch war Kaufmann, seine Mutter Anna stammte aus der bekannten Handwerkerfamilie der Trautvetter (in Trautvetters Besitz war das Haus auf dem Glavni trg 9, in das er mit seiner Frau einzog). Seine Frau Marta war in Fehring in der Obersteiermark geboren.

Eduard immatrikulierte sich nach bestandener Abitur am Celjer Gymnasium im Jahre 1891 in der Grazer Medizinischen Fakultät. Nach Abschluß seines Medizinstudiums im Jahre 1898 nahm er in demselben Jahr (am 1. Oktober) die Stelle eines Sekundararztes am Celjer Gisela-Krankenhaus an. Nach zwei Jahren übernahm Dr. Eduard Gollitsch die Abteilung für innere Krankheiten und wurde 1909 Primarius, versah aber auch die Funktion des Stadt-(Magistrats)-Arztes. Während des Ersten Weltkriegs leitete er das Militärkrankenhaus in Celje. Nach dem Krieg kehrte er zu seiner alten Arbeitsstelle im Krankenhaus zurück. Während der deutschen Offensive gegen Slovenj Gradec (Windisch Graz) im Winter 1918/19 wurde er wegen seiner prodeutschen Ausrichtung zeitweise in Kamnik (Stein) interniert. Nach seiner Rückkehr aus der Internierung verlor er seine Stelle im Krankenhaus und eröffnete eine Privatpraxis.

Seine Haltung in den ersten Tagen der Okkupation wird von Orožen als loyal und im Ein-

⁴¹ Obrtnik (elektrotehnik) Anton Dobrotinšek, po vojni član IO ONO Celje mesto.

⁴² Na zgornjem delu telesa (vratu?) - "Leiboben".

⁴³ Josekova hiša je bila hiša na Glavnem trgu 2 (1945. je bila nacionalizirana). J. Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, str. 22.

⁴⁴ Verjetno po volitvah v krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne narodnoosvobodilne skupščine. Te volitve so bile 5. avgusta 1945.

klang mit den humanitären Vorstellungen seines Berufs bezeichnet. Nach dem Abmarsch der mobilisierten Celjer Ärzte meldete er sich nämlich mit seinen Kollegen Negri und Miglitsch im Krankenhaus und nahm dort die Arbeit auf. Nach der Rückkehr der mobilisierten slowenischen Ärzte, die von den Besatzungsbehörden bzw. von Dr. Harald Weikmann bald entlassen worden waren, wurden im Krankenhaus neue (deutsche) Ärzte Dr. Zeder, Dr. Ritter und der Celjer Dr. Hans Hönigmann angestellt, Gollitsch und andere aber entlassen. Unter den Funktionären des Steirischen Heimatbundes ist Dr. Gollitsch während des Krieges nicht zu finden.

Dr. Eduard Gollitsch wurde am 10. Mai 1945 festgenommen und in die Celjer Gefängnisse, anschließend aber ins Lager Teharje (Tüchern) abgeführt. Vor dem Militärgericht des Mariborer (Marburger) Militärgebiets (Senat in Celje) wurde er in einer öffentlichen Hauptverhandlung am 31. 7. 1945 "verurteilt zu einer Freiheitsstrafe von 5

Jahren, zu Landesverweisung, Beschlagnahme des gesamten Eigentums mit gesetzlichen Einschränkungen und Verlust aller politischen und bürgerlichen Rechte für die Zeit von 10 Jahren". In der Anklageschrift wurde er der Mitgliedschaft im Kulturbund beschuldigt, weswegen er (bloß aufgrund seiner Mitgliedschaft) "mitschuldig an Massentortur, an Zwangsaussiedlung der Bevölkerung und ihrer Verschleppung in Lager und zur Zwangsarbeit, sowie mitschuldig an Brandschatzung, Zerstörung und Plünderung von Staateigentum..." gewesen sein soll.

Im Totengedenkbuch der Deutsch-Untersteirer wird berichtet, daß Dr. Gollitsch nach der Verurteilung auf dem Pohorje (Bachergebirge) erschossen worden sei.

Die Festnahme des Mannes und sein Aufenthalt im Lager Teharje (Tüchern) veranlaßten seine Frau Marta dazu, ein sehr intimes und beängstigendes Tagebuch zu verfassen, das von den ersten Nachkriegstagen in Celje Zeugnis ablegt.

Poročila

Mednarodno posvetovanje Mednarodne komisije za zgodovino mest srednjeveške metropole, Bologna 9. - 10. maja 1997

Mednarodna komisija za zgodovino mest (*Commission Internationale pour l'Histoire des Villes*) je bila ustanovljena leta 1955, po prvem svetovnem kongresu zgodovinarjev po drugi svetovni vojni. Njen namen je bil usmeriti zgodovinsko raziskovalno dejavnost v proučevanje primerjalne zgodovine evropskih mest. Komisijo sestavljajo voljeni predstavniki evropskih dežel, njihovo število pa določa statut komisije. Komisija je vključena v mednarodni komite zgodovinskih ved (*Comité International des Sciences Historiques*). Njen cilj je spodbujati in pospeševati raziskave in objave, ki zadevajo mestno zgodovino.

V okviru komisije deluje posebna skupina, *Atlas Working Group* z dolgoročno nalogo uskladiti in spodbuditi objave kartografskih in drugih prikazov evropskih mest od najstarejših naselbinskih sledi do danes. Gre za izjemno zahtevno podjetje, pri katerem je zelo pomembna znanstvena metoda dela. Ta se mora v sodobnem času prilagoditi revolucionarnemu napredku in možnostim, ki jih nudi informatika.

Skupina za pripravo historičnega atlasa evropskih mest se je 9. in 10. maja 1997 sestala v Bologni v Italiji na posvetovanju SREDNJEVEŠKE METROPOLE. Kraj srečanja ni bil izbran naključno; razlog za izbor Bologne je iskati v izjemnem zanimanju za *Atlante storico di Bologna I, II* (Grafis Edizioni, Bologna 1995 - 1996). Gre za prva dva od predvidenih štirih zvezkov zgodovinskega atlasa mesta Bologna, ki ju je pripravila skupina strokovnjakov ob uporabi najsodobnejše računalniške tehnologije, izdelanih sistemov obdelave podatkov z novim, kompleksnim metodološkim pristopom.

Posvetovanje, ki je potekalo v francoščini, angleščini, italijanščini in nemščini, se je odvijalo v očarljivo častitljivem okolju zgodovinskega oddelka univerze v Bologni. Njegovi prostori so v sklopu zgradb cerkve *San Giovanni in Monte*, katere korenine segajo nazaj v 5. stoletje, čeprav je v srednjem veku doživela prezidave in bila deležna razširitve. Udeleženci so dobili namestitev v središču za obiskovalce univerze v *Foresteria di San Giovanni in Monte*. Dnevne obroke je nudil lokal z

zvenečim vzdevkom "vinski bar Godot", ki pa ni bil to, na kar bi kdo ob imenu mogel posumiti.

Začetek posveta 9. maja dopoldan je bil slovesen, vendar zgledno kratek. Pozdravu prof. Fabia Roversi Monaca, rektorja univerze v Bologni in prof. Angela Varnija, predstojnika tamkajšnjega oddelka za zgodovinske vede, je sledil uvod v delovni del posveta, ki ga je pripravil predsednik Mednarodne komisije za zgodovino mest, prof. Adrian Verhulst; on je tudi usklajeval delo prvega dopoldneva.

Prvi "delovni" prispevek posvetovanja je pripravila prof. Francesca Bocchi, ki ni le "podpirala štirih vogalov" posvetovanja, ampak je tudi duša, usklajevalka in eden glavnih izvajalcev del pri pripravi zgodovinskega atlasa mesta Bologna. Ob računalniški projekciji je predstavila prisotnim oba dela atlasa, ki sta že izšla. Demonstrirala je računalniški sprehod skozi zgodovino Bologne od prvih naselbinskih sledi do 12. stoletja. Stari in sodobni zemljevidi mesta s poudarjeno označenimi objekti, katerih obstoj je dokazljiv za določen čas, so se pri tem prepletali s tridimenzionalno simulacijo starih podob mesta in njegovih objektov, med katerimi je lahko "krožil" uporabnik s pomočjo računalniške miške. Rekonstruirane podobe hiš so bile dopolnjene z gradbenimi podrobnostmi: stavbnimi elementi, hišnim inventarjem časa, kipi in nagrobniki, pa tudi s starimi likovnimi upodobitvami mesta. Atlas (ki ga še ne dopolnjuje zgoščenka) je opremljen tudi z uvodom, izborom virov, seznamom cest in drugih mikro krajevnih imen.

Naslednji je spregovoril mojster informatike Fernando Lugli. V ilustracijo njegove izvedenosti v informatiki naj omenim, da je (preden se je lotil dela na atlasu) sodeloval pri načrtovanju računalniškega vodenja avtomobilov Ferrari formule 1. V svojem prispevku je opisal metodologijo digitalne kartografije na primeru upodobitve tlorisa Bologne na freski iz leta 1575 v sali Bologna v reprezentančnih prostorih vatikanskega sekretariata. Merilo upodobitve - ta meri 7 x 5 m - je 1 : 500.000. Tako velik format omogoča veliko natančnost razbiranja, ki ga je moč izpopolniti z dokumenti kot so: katastri, knjige hiš, cenitve uradnih merilcev nepremičnin. Bologna ima ohranjeno tudi tim. "knjige meja" oz. "mejnikov" (*Libri terminorum di Bologna*) iz 13. stoletja. V 13. stoletju so v mestu podrobno določili obrise javnih površin, katerih popis omogoča lokacijo špitalov, palač, stolpov, pa tudi mnogih urbanih elementov: zidov,

trgov, mostov, kanalov, hodnikov, vrat. Informatika omogoča povezavo med številnimi drobnimi zgodovinskimi podatki in njihovo prostorsko podobo: za oblikovanje le-te so v Bologni uporabili sodobno geografsko metodologijo.

Tretje dopoldansko izvajanje, "Mesto v štirih dimenzijah, prostor in čas", je bilo delo gospe Bocchi in Lorenza Tesauri. Prva je govorila o vsebini in znanstvenih vidikih nove metodologije dela na atlasu mest. Izhodišče raziskave je sodobna podoba mesta, iz katere se raziskovalec glede na upodobitve in raznolike podatke s krajšimi ali daljšimi časovnimi skoki vrača v bolj oddaljeno preteklost. Predavateljica je opozorila, da ta tip raziskave sili zgodovinarja k spremembi načina dela in razmišljanja. Zapletenost naloge ga sili k skupinskemu delu, kjer usklajuje raziskave sodelavcev različnih strok.

Koreferent Tesauri je praktično prikazal oblikovanje baze podatkov za atlas. To je na prvi stopnji zahtevalo proučevanje reliefa terena in njegovih geoloških značilnosti, pri nadaljnjem delu pa so bazo dopolnili s podatki o gradbenih materialih in elementih ter o arhitektonskem reliefu.

Popoldanskemu delu posvetovanja je predsedoval Ferdinand Opll z Dunaja, ki poleg Annegret Simms iz Dublina usklajuje pripravo atlasov evropskih mest. Popoldanski čas je bil namenjen mlajšim raziskovalcem, ki z manjšimi temami sodelujejo v projektu prof. Bocchi.

Prvi prispevek Paole Porta Srednjeveški mestni križi, ni bil predstavljen ustno, ampak le v obliki pisnega gradiva. V srednjeveški Bologni je stalo več mogočnih kamnitih križev, ki so bili postavljeni na stebre, pogosto zavarovani s kapelicami in so označevali strateške točke mestnega območja: trge, križišča, cerkve, religiozne in dobrotne ustanove. Kapelice je dandanes moč zaslediti le še na likovnih upodobitvah, saj so Francozi leta 1798 uničili vse do zadnje, medtem ko se je od prvotnega mnogo večjega števila ohranil ducat (12) srednjeveških križev. Ti so shranjeni v cerkvah in v bolonjskem muzeju srednjega veka. Datirajo iz 12. in 13. stoletja, le eden je starejši (iz začetka 11. stoletja). Posebej impozanten je bil marmorni križ na osrednjem trgu, na stičišču pomembnih cest. Varovala ga je kapelica, krasila pa sta ga dva grifona in dva leva. En od levov je služil za standardno tržno mero. Avtorica je opisala tudi ostale bolonjske srednjeveške križe, ki niso bili le znamenje vere in pobožnosti, ampak tudi mejniki v javnem prostoru, na katerem se je odvijal poslovni mestni vsakdan.

Maria Venticelli je podrobno razčlenila zgodovinski vir "knjige meja" oz. "mejniov", *Libri terminorum*. Gre za zbirko zapisov iz 13. stoletja, ki jih hrani državni arhiv v Bologni. Mesto je varovalo javne površine pred apetiti zasebnikov in jih

dalo jasno označiti z lesenimi koli ali kamnitimi ploščami oz. mejniki (*termini*). Knjige so večjega ali manjšega obsega in so za različna mestna območja različno natančne. V njih je najti izmere objektov, imena in ev. poklic posestnikov nepremičnin, omembe cerkva in drugih urbanih elementov. Pri omembah in razlagi podatkov iz virov se je referentka držala kronološkega zaporedja. Najstarejša ohranjena listina z opredelitvijo javne površine v Bologni je iz leta 1203, določala pa je območje vzhodno od (kasneje zgrajene) cerkve Sv. Petronija, kjer se je shajalo ljudstvo (*populus*). Trg *Piazza maggiore* je bil izmerjen leta 1286. Zadnja preverba in premeritev javnih površin je bila leta 1294, ko je nastala "knjiga obstoječih in na novo postavljenih mejnikov" (*Liber terminorum inventorum et etiam de novo positorum*).

Štirje sodelavci (Francesca Bocchi, Rolando Dondarini, Fernando Lugli, Maria Venticelli) so pripravili prispevek o gradnji cerkve Sv. Petronia v letih 1390 - 1393. O poteku del je ohranjenih ogromno drobnih podatkov od imen gradbenikov prek njihovih plač, časovnega poteka njihovega dela, do dobave gradbenega materiala in lokacije poslopij. Podatke so raziskovalci obdelali s sodobnim računalniškim sistemom *Pert*, ki je omogočil njihovo obvladljivost in osvetlitev številnih doslej nerešenih vprašanj.

Lucio Riccetti je opisal možnosti zaposlitve v srednjem veku na primerih javnih del in cerkvenega stavbeništva. V Italiji so bila v komunalnem obdobju mest ta dela del nepogrešljive mestne dejavnosti ter gospodarskega in družbenega življenja srednjeveškega mesta. To je razvidno tudi iz številnih ohranjenih upodobitev in miniatur.

Stefania Tamburini je opisala metodologijo za rekonstrukcijo florentinskih cerkva, ki jih ni več. Njen raziskovalni pristop je bil interdisciplinaren in je vključeval arheologe, arhitekte, arhiviste, zgodovinarje in umetnostne zgodovinarje.

Tudi Manuela Ghizzoni v svojem prispevku ni ostala pri Bologni, ampak je usmerila pozornost poslušalcev v zgodovino izgradnje obzidja mesteca Carpi, ki je od Bologne oddaljeno kakih 50 km. Načela je razne vidike možnih raziskav: od načina financiranja gradnje, prek nabave materiala do kronološkega poteka gradnje in konkretne dejavnosti gradbenikov, ki so v družbenem pogledu sestavljali hierarhično piramido. Načrtovalec obzidja je moral zadostiti različnim potrebam: tako strateško-obrambnim kot urbanističnim in gospodarskim. Poučilek prispevka je bil na razčlenitvi številnih najraznovrstnejših zapisov o gradnji iz razdobja od leta 1555 do 1557, ki so jih obvladali s pomočjo programa *Pert*.

Obiskovalci so si nato pod strokovnim vodstvom ogledali ključne arhitekturne spomenike

Bologne od številnih cerkva prek palač, stolpov, židovske četrti, delov obzidja, nekdanjih mestnih vrat itd. Obhod se je sklenil na magistratu, kjer je bolonjski župan (tudi zgodovinar!) Walter Vitali udeležencem nazdravil s kozarcem penine.

Začetek dopoldanskega dela drugega dne je vodila Francesca Bocchi, nadaljevanje pa Anne-gret Simms. Na sporedu so bili trije prispevki: prvi je ostal nepredstavljen še od prvega dne posvetovanja. Od načrtovanih treh referatov tega dopoldneva je, žal, odpadel zadnji, ki naj bi ga pripravil Miguel Angel Ladero Quesada iz Madrida in naj bi obravnaval primerjavo Toleda in Cordove.

G. Tore Frulio je kot dopolnilo prejšnjega dne opisal raziskave za zgodovinski atlas utrjenega mesteca Alghero na Sardiniji. Morje in pomorske povezave so v veliki meri vplivali na to naselbino. Referent je v kratkem orisal razvoj mestnega območja od prvih tamkajšnjih znakov ljudi iz razdobja nekaj tisoč let pred našim štetjem prek različnih zgodovinskih prekretnic do ustanovitve mesta (leta 1102), ki je postalo glavno severozahodno пристanišče Sardinije. V 13. in 14. stoletju je bilo mesto pod katalonsko-aragonsko oblastjo. S pomočjo projekcije je avtor prikazal obrambni sistem mesta v 14. stoletju ter značilnosti mestne arhitekture od srednjega veka do 20. stoletja.

Ferdinand Opll je za to priložnost pripravil tehtno primerjalno študijo dveh mest: Dunaja in Kölna v srednjem veku. Vidiki razvoja obeh mest, ki jih je primerjal, so bili: geografska lega in vodno omrežje, mreža cest in mestna rast, elementi delitve mestnega območja, trgi in vprašanja gospodarske topografije, nekatera javna poslopja, židovska četrt, ustavno življenje. Primerjava je zaradi ciljanega iskanja sorodnih potez le-te nekoliko preveč poudarila, tako da so razlike med mestoma ostale preveč v ozadju.

Isto bi mogli trditi tudi za primerjavo Londona in Dublina, ki jo je pripravil Howard Clarke. Soočil je vidike regionalnega položaja in vloge obeh mest, primerjal zgodovini predmestnih naselbin

(pred 13. stoletjem), mestni cestni omrežji, obrambna sistema, trge, javne zgradbe in predmestji. Ugotovil je, da je bilo vsako od obeh mest metropola na velikem otoku, da leži ob pomembni reki, ki je omogočala mednarodno trgovino; obe sta predstavljali križišče cestnega omrežja, imeli sta izgrajeno notranjo mrežo cest s po eno pomembno prometnico, ki je potekala vzporedno z reko, vsako od mest je imelo en most čez reko in en grad v jugovzhodnem kotu obzidja, imeli sta po več trgov cestnega tipa, cehovsko lopo, ki je bila vozlišče mestnega življenja, imeli sta pozidani mestni četrti zunaj obzidja, obsežni predmestji, sorodni pa sta bili tudi njuni ustavni listini.

Popoldanski del drugega dne posvetovanja je bil pripravljen v obliki praktične "delavnice", pri kateri so se ob demonstracijah udeleženci lahko sami na računalniku "igrali" z nekdanjo Bologno.

Posvetovanje je sklenila veličastna večerja v samostanu *San Giovanni in Monte*, ki so se je poleg udeležencev strokovnega srečanja udeležili tudi mestni veljaki. Menu je po prigrizku (na kocke narezana mortadela in koščki parmezana) in začetni *pasti* (tortelini s smetanovo omako in orehi ter lasagna z mesno omako) obsegal topli buffet: pljučno pečenko, perutnino s šampinjoni, kisli golaž ter priloge: dušene artičoke, radič, paradižnik in melancane na žaru, kipnik iz korenja in špinače ter hladne na roko pripravljene narezke iz sira, pršuta, trajne salame in mortadele. Od štirih vrst sladice, ki so zaključile večerjo, je bila ena sladoledna, tri pa so bile živopisane strjenke, katerih barva ni učinkovala preveč naravno. Gostje so poplakovali hrano z belo in črno (buteljirano) žlahtno kapljico, kdor pa je želel, je lahko večer zaključil s kavo. Vzdušje je oblikovala tudi diskretna glasba povabljenega godalnega kvarteta. - Skratka, udeleženci so koristno zaključili s prijetnim, pred njimi pa so že novi načrti, saj bo naslednje srečanje članov komisije za zgodovino mest že septembra v grškem Solunu.

Darja Mihelič

Ocene

Akademija za gledališče, radio, film in televizijo / 50 let/ 1946 - 1996, Ljubljana 1996, 215 strani

Slovesnosti ob petdeseti obletnici svojega delovanja je Akademija za gledališče, radio, film in televizijo dopolnila tudi z jubilejnim zbornikom, ki je izšel v maju 1996 leta.

Zbornik je uredil dekan redni prof. dr. Andrej Inkret v sodelovanju z Vero Visočnik, Barbaro Pušič, Tanjo Premk Grum, Katjo Podbevšek in Liljano Brumen Milenkovič.

V uvodnem prispevku, ki nosi naslov "Akademijski obletnici na rob" je Andrej Inkret na kratko orisal zgodovinski razvoj Akademije, ki je bila ustanovljena leta 1945 kot Akademija za igralsko umetnost. Marca 1946 je začela redno delovati in tako na visoki stopnji šolati dramske igralce, režiserje in dramaturge. Kot samostojen zavod je delovala do leta 1975 ko je na dramaturškem oddelku sprejela univerzitetne habilitacijske kriterije in postala članica ljubljanske Univerze. Z razvojem avdio-vizualne tehnike je začela Akademija za igralsko umetnost širiti svoj učni program tudi na druga področja, kar se je odrazilo v spremembi imena. Leta 1963 se je preimenovala v Akademijo za gledališče, radio, film in televizijo, ki ima študij organiziran v štirih samostojnih področjih: dramska igra z umetniško besedo, gledališka in radijska režija, filmska in televizijska režija in dramaturgija.

Osrednji del zbornika nosi naslov "Ljudje, dogodki, leta". V tem delu so v okviru posameznih let po kronološkem redu nanizani dogodki iz življenja na Akademiji v obdobju petdesetih let njenega delovanja.

Prvi redni profesorji, ki jih akademijsko izročilo imenuje tudi "matičarji", so bili dr. France Koblar (za zgodovino gledališča) inž. Filip Kumbatovič (za kulturno zgodovino), ter Ivan Levar in Marija Vera (za dramsko igro). Kmalu so se predavateljskemu zboru pridružili: redna profesorja Pino Mlakar in Josip Vidmar, ter honorarni predavatelji: Slavko Jan, Mira Neffat - Danilova in Janez Cesar. Tako skozi nastavitve novih profesorjev in drugih sodelavcev sledimo širjenju in bogatenju akademijskih študijskih programov.

Rezultati dela se kažejo v rednih javnih pred-

stavah študentov. Prva je bila že 30. 4. 1947 v ljubljanski Drami, ko so slušatelji 2. in 3. semestra dramske igre pod vodstvom prof. Ivana Levarja uprizorili Shakespearovo komedijo Mnogo hrupa za nič. Zbornik zvesto sledi vsem javnim predstavam (do leta 1956, ko je AIU praznovala desetletnico delovanja jih je bilo že dvajset) ali javnim produkcijam kot so jih pozneje poimenovali, do leta 1996 ko je bilo uprizorjeno delo Arthurja Schnitzlerja Vrtljak. Ob prvi predstavi je izšla tudi prva številka Gledališkega lista Akademije za igralsko umetnost, ki je redno izhajal do leta 1963 in predstavlja pomemben vir za zgodovino Akademije za igralsko umetnost. Po letu 1963 izhaja prenovljen pod imenom List Akademije za gledališče radio film in televizijo.

Posebej pereč problem, ki Akademijo spremlja že od njene ustanovitve in katerega rešitev tudi ob pedesetletnici njenega delovanja še ni jasna, je problem prostorov. Po prvih treh letih delovanja se je Akademija za igralsko umetnost iz Dukičevega bloka, kjer je imela na razpolago eno stanovanje, preselila v del nacionaliziranega frančiškanskega samostana, ki pa je od leta 1992 v denacionalizacijskem postopku. Rešitev prostorske stiske se kaže v novogradnji namenjeni AGRFT na Metelkovi ulici.

AGRFT je včlanjena v različna mednarodna društva in zveze v katerih aktivno sodeluje. Leta 1963 je organizirala 4. zasedanje FIRT (Mednarodna zveza za gledališke raziskave) v Ljubljani. Bogata akademijska knjižnica je bila leta 1954 sprejeta v sekcijo za gledališke knjižnice in zbirke pri Mednarodni knjižničarski zvezi (FIAB) v Parizu.

Slušatelji AIU so se prvič mednarodno afirmirali ko so leta 1952 gostovali z uprizoritvijo Salacroujeve Margarete na 4. mednarodnem gledališkem tednu študentovskih odrov v Erlangenu v Zvezni republiki Nemčiji. Leta 1980 so s predstavo Žabe ali Prilika o ubogem in bogatem Lazarju Gregorja Strniše, sodelovali na mednarodnem gledališkem festivalu v italijanskem Arezzu in doživeli izredne odmeve pri kritikih, ter prejeli prvo nagrado v kategoriji "oder vseh časov".

Jedernato besedilo v prispevku "Ljudje, dogodki, leta" je odlično dopolnjeno s črnobelimi fotografijami. To so predvsem fotografije iz gledaliških predstav in portreti vseh akademijskih učiteljev in drugih sodelavcev, preslikave nekaterih dokumentov, plakatov in programov in druge fotografije iz

bogate zbirke AGRFT in nekaterih drugih ustanov.

V drugem delu zbornika so pod naslovom "Refleksije ob jubileju" zbrani članki v katerih so profesorji AGRFT spregovorili o svojem delu, predvsem o vsebinah, ki jih poučujejo in o načinih in postopkih, katerih se poslužujejo. Umetnosti se ni mogoče naučiti, umetnost je v človeku, kljub temu pa se brez potrebnih znanj ne da ustvarjati, zato je za uspešno delo na umetniški akademiji potreben pošten dialog, ki ga tvori profesor, ki predstavlja znanje in izkušnje in študent s svojim talentom.

V Zborniku je svoje članke objavilo šesnajst akademskih profesorjev vseh študijskih smeri: Dušan Jovanović - Igra ni le preslikava, Mile Korun - O poučevanju gledališke režije, Kristjan Muck - Izziv in sporočilo, Katja Podbevšek - Poučevanje jezika in govora na Akademiji, Ana Vuga Vogel - Predmet: Tehnika govora, Ksenija Hribar - Gledališki gib, Matjaž Zupančič - Paradokso poučevanje, Dušan Mlakar - Pravila in dvom o njih, Meta Hočevar - Med ustvarjalnostjo in pedagogijo, Denis Poniž - Samo na Slovenskem, Andrej Inkret - Dramaturgija ali dramska/gledališka teorija, Marko Marin - Gledališka zgodovina na Slovenskem, Igor Koršič - Ob petdeseti obletnici Akademije in stoti obletnici filma, Franci Slak - Montaža, režija, dramaturgija, Janez Drozg - O televizijski režiji in programski teoriji, Igor Košir - Televizija, televizija. Študentka 4. letnika dramaturgije Mina Špela Stepančič pa je svoje vtise o življenju na Akademiji predstavila v prispevku "To je lep a krut poklic ..."

Pričujoči Zbornik je že druga jubilejna publikacija AGRFT. Prvi zbornik je Akademija izdala leta 1986 ob štiridesetletnici svojega delovanja. Že v prvem zborniku sta bila objavljena seznama javnih uprizoritev in diplomantov, ki jih Zbornik ob petdesetletnici delovanja ponavlja in dopolnjuje z novimi podatki za zadnjih deset let. V obdobju od leta 1951, ko sta diplomirala prva dva študenta, je do marca 1996 leta diplomiralo 347 študentov, nekateri od njih na dveh oddelkih. Na oddelku za dramaturgijo sta bila dosežena dva doktorata in trije magistrski.

Prvič sta objavljena seznama akademskih Prešernovih nagrad, ki jih podeljujejo od leta 1953 in univerzitetnih Prešernovih nagajencev od leta 1977.

Na koncu zbornika najdemo seznam vseh predavateljev in sodelavcev Akademije za gledališče, radio, film in televizijo v študijskem letu 1995 - 1996 in povzetek v angleškem jeziku.

Zbornik je bogato opremljen k čemur je prispeval tudi sponzorski delež Tiskarne delo in Fotodokumentacije Delo d.d.

Tatjana Dekleva

50 let Ekonomske Fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1996, 433 strani
Zbornik povzetka člankov, Zbornik povzetkov člankov z mednarodne konference posvečene petdesetletnici Ekonomske fakultete, Ljubljana, 1996, 642 strani

V letu 1996 je Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani praznovala petdesetletnico svojega delovanja. Ob tej priložnosti je izdala obsežen Zbornik in Zbirko povzetkov člankov z mednarodne konference ob 50. letnici Ekonomske fakultete.

Zbornik je vsebinsko razdeljen na tri dele. Prvi del predstavlja zbirka avtorskih prispevkov, ki obravnavajo zgodovino Ekonomske fakultete.

V prispevku Petdeset let rasti in razvoja Ekonomske fakultete v Ljubljani je dekan dr. Danijel Pučko predstavil zgodovino fakultete, ki je bila vključena v univerzo in je delovala po enotnem programu, ki je veljal za vse ekonomske fakultete v Jugoslaviji. Njen prvi dekan je bil ing. Dragutin Gustinčič, ki je bil edini redno nastavljeni profesor za 348 študentov vpisanih v prvi letnik. Leta 1950 se je iz Gospodarske preimenovala v Ekonomsko fakulteto, v letih 1954 do 1957 pa je bila združena s Pravno fakulteto v Pravno-ekonomsko fakulteto. V začetku šestdesetih let je fakulteta uvedla stopenjski študij in začela s podiplomskim študijem, ki pa sta bila kmalu prekinjena. Študijski program je temeljil na potrebah razvijajočega se socialističnega blagovnega gospodarstva, vedno bolj pa je prihajal do izraza neustrezen odnos med ekonomsko vedo in politiko. Prvih dvajset let delovanja fakultete je zaznamovala tudi preobremenjenost pedagoškega kadra, slaba opremljenost fakultete in pomanjkanje prostorov. V drugi polovici šestdesetih let se je fakulteta na okrepljene potrebe po ekonomskem znanju odzvala z ponovnim odpiranjem centrov za izredni študij, ponovno je stekel podiplomski študij, v to obdobje segajo tudi začetki dopolnilnega izobraževanja. Napete odnose med fakulteto in politiko, ki so se odražali v očitkih fakulteti, da ni zgradila politične ekonomije socializma, kot temelja za razvijanje vseh drugih ekonomskih disciplin je poskušala omiliti ob proslavljanju tridesetletnice delovanja s poimenovanjem po Borisu Kidriču, imenovanjem Edvarda Kardelja za rednega profesorja in podelitvijo častnega doktorata Sergeju Kraigherju. Leta 1976 se je fakulteta preselila v novo poslopje in s tem rešila hudo prostorsko stisko. Z usmerjenim izobraževanjem v začetku osemdesetih let je fakulteta izgubila precej pristojnosti glede odločanja o študijskih programih in načinih ter metodah dela. S spremembo političnega in gospodarskega sistema

v začetku devetdesetih let je opustila štiridesetletno usmeritev, ki so jo označevala marksistična politično-ekonomska izhodišča. Radikalno je spremenila dodiplomski študij, začela je izvajati program visoke poslovne šole in devet prenovljenih ali novih podiplomskih programov.

Dr. Zarjan Fabjančič je v članku Razvoj učnih načrtov na Ekonomski fakulteti v Ljubljani podrobno prikazal vse učne načrte od prvega obdobja enotnega študija (1946 - 1958) do zadnjih sprememb v letu 1996, ki uvajajo štiriletni študijski program za pridobitev visoke strokovne izobrazbe - Visoka poslovna šola in študijski program za pridobitev univerzitetne izobrazbe - Ekonomija.

Raziskovalno dejavnost na Ekonomski fakulteti v obdobju od leta 1977 do leta 1995 je predstavil dr. Aleš Vahčič. Raziskovalna dejavnost poteka v okviru Raziskovalnega centra ekonomske fakultete (RICEF). Raziskovalne naloge, ki jih opravljajo raziskovalci se delijo v tri skupine: temeljne raziskave, ki jih v celoti financira država; uporabne raziskave, ki jih delno financira država iz raziskovalnih fondov, delno pa drugi naročniki; in uporabne naloge, ki jih v celoti financirajo naročniki na trgu. Opaziti je bilo koncentracijo raziskovalnega dela pri manjšem številu raziskovalcev, cilj fakultete pa je, da se v raziskovalno delo vključijo vsi fakultetni delavci in sodelavci. Slabost dosedanjega raziskovalnega dela je bila tudi, da so raziskovalci premalo objavljali v odmevnem tujem tisku. Z novim programom raziskovalnega dela bo fakulteta zagotovila potrebno podporo raziskovalnemu delu, zlasti pri vzpostavljanju stikov s tujimi inštitucijami, ter na področju informacijske in knjižnične podpore. Na koncu članka je objavljen tudi seznam raziskovalnih nalog od leta 1969 dalje.

Podiplomski in doktorski študij je predstavil dr. Marjan Senjur. Ekonomska fakulteta je začela z podiplomskim študijem v študijskem letu 1961/62. V naslednjih dveh letih je nastavila štiri osnovna področja podiplomskega študija, ki jih je razvijala vse do danes. V letu 1992 je bil podiplomski študij temeljito preoblikovan in moderniziran, ter naslednje leto usklajen z Zakonom o visokem šolstvu. V letu 1996 poteka podiplomski študij z programi: ekonomija, mednarodna ekonomija, poslovanje in organizacija (MBA) s tremi oblikami študija: podjetništvo, in informacijsko-upravljalne vede. Fakulteta izvaja tudi podiplomske - specialistične študije z naslednjimi programi: management, mednarodno poslovanje, poslovanje majhnih podjetij. Ekonomska fakulteta organizira študij za pridobitev doktorata na področju ekonomskih znanosti, poslovno organizacijskih znanosti in informacijsko-upravljaljskih znanosti.

Od svoje ustanovitve je Ekonomska fakulteta izvajala tudi izredni študij za zaposlene osebe, naj-

prej le na svojem sedežu v Ljubljani potem pa na širšem območju Slovenije. Z ustanovitvijo VEKŠ v Mariboru je izredni študij za krajši čas omejila na ljubljansko območje, po letu 1968 pa je v sodelovanju z delavskimi univerzami ponovno začela odpirati študijske skupine na območjih Gorenjske, Zasavja, Dolenjske, Bele krajine, Notranjske, Krasa, Posočja in Primorske. Število vpisanih izrednih slušateljev se je nenehno povečevalo, v študijskem letu 1995/96 jih je bilo skupaj vpisanih 3107, povečala se je tudi prehodnost v višje letnike. Članek Razvoj izrednega študija na Ekonomski fakulteti je prispeval mag. Franc Arh.

O delovanju Centra za strokovno izpopolnjevanje in svetovalno dejavnost Ekonomske fakultete (CISEF), ki je bil ustanovljen leta 1989 z nalogo, da organizira seminarje, šole in delavnice za zaposlene iz podjetij, ustanov, ter državne uprave, je pisal dr. Ivan Ribnikar.

Dr. Ferdinand Trošt je v svojem članku Kadrovskega razvoja Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani poudaril visoko obremenitev visokošolskih učiteljev, ki je največja na Univerzi.

Za financiranje dejavnosti Ekonomske fakultete, ki sta jo opisala dr. Danijel Pučko in dr. Lovrenc Pfajfar je značilno upadanje deleža prihodkov od osnovne dejavnosti, ker načela financiranja dodiplomskega izobraževanja ne upoštevajo dovolj števila študentov na fakulteti.

Mag. Jože Andrej Čibej se je v prispevku Založniška dejavnost 1976 - 1996 omejil na tisti del založniškega programa, ki je namenjen študentom na različnih stopnjah študija.

V Poročilu o razvoju informatike na Ekonomski fakulteti v preteklih 20 letih je dr. Jože Rovar opisal uporabo informacijskih znanosti v pedagoškem procesu, raziskovalnem delu, administrativni dejavnosti in v Centralni Ekonomski knjižnici, ter strojno opremo, ki jo fakulteta poseduje.

Leta 1990 je Komisija Evropske skupnosti podelila naslov in status Evropskega dokumentacijskega centra posebni enoti v okviru CEK. Leta 1995 je EDC pridobil status popolnega dokumentacijskega centra, ki je edina ustanova s takšnim statusom v Republiki Sloveniji in prejema vso javnosti namenjeno literaturo, ki jo izdajajo inštitucije EU. Dr. Andrej Kumar in Tanja Šporar sta v svojem članku opisala osnovne naloge EDC, storitve, informacijske vire, vrste gradiv, in druge informacijske vire v EDC ter strukturo obiskovalcev in uporabnikov.

Mednarodno sodelovanje Ekonomske fakultete sta predstavili dr. Tanja Mihalič in mag. Tanja Dmitrovič, dr. Ivan Turk pa je še posebej opisal Razvoj sodelovanja Ekonomske fakultete v Ljubljani z Indiana University, graduate school of business, Bloomington.

Po zgledu tujih visokošolskih inštitucij je tudi

EF osnovala fundacijo za ekonomske vede z nazivom Študijski razvojni sklad Ekonomske fakultete. Ustanovitev sklada in njegovo delovanje je opisal dr. Vekoslav Potočnik.

Mag. Irena Zavrl je prispevala članek Sindikat - organizirano zavezništvo trajajoče petdeset let.

Klub EF, ki je bil ustanovljen leta 1993 združuje vse asistente, asistente stažiste, mlade raziskovalce, ter strokovne sodelavce do dopolnjenega 35 leta starosti. O namenu ustanovitve kluba in različnih oblikah aktivnosti, ki jih gojijo člani sta pisala mag. Jurij Jaklič in mag. Tomaž Turk.

Mitja Semeja je predstavil Študentsko organizacijo v perspektivi časa (1946 - 1996), mag. Jože Končan pa zanimivo pripoveduje o svojih študentskih letih in dogodkih, ki so jih zaznamovali.

Od leta 1989 deluje v prostorih CEK na Oddelku informacij Galerija CEK. Doslej je predvsem obiskovalcem knjižnice, predstavila 37 mladih umetnikov, od jeseni pa naj bi bila Galerija odprta širši javnosti. Galerijo CEK sta predstavili Alma Popovska in Slavica Zakič.

Drugi, obsežnejši del Zbornika ob petdesetletnici Ekonomske fakultete prinaša sezname delavcev diplomantov in organov fakultete.

Predsedniki fakultetnega sveta, dekani, prodekani in tajniki Ekonomske fakultete so predstavljeni po šolskih letih. Zbornik vsebuje tudi Seznam visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev, ter Seznam nepedagoških delavcev na dan 30. 9. 1995. Objavljen je tudi Seznam pedagoških in nepedagoških delavcev Ekonomske fakultete v delovnem razmerju na EF od 1946 do 30. 9. 1995, ter seznama pogodbenih delavcev pri rednem študiju od 1946 do 30. 9. 1995 in pogodbenih delavcev na podiplomskem študiju od 1. 10. 1976 do 30. 9. 1995.

Profesorji Ekonomske fakultete so bili v preteklosti velikokrat nagrajeni z univerzitetnimi, državnimi in drugimi nagradami. V Zborniku najdemo sezname nagrajencev in nagrade, ki so jih prejeli.

Seznami diplomantov višješolskega študija in poslovne šole so urejeni po abecednem vrstnem redu do 30. 9. 1995. Diplomante visokošolskega študija pa najdemo v dveh seznamih, po abecednem vrstnem redu in po datumu diplomiranja.

V Seznamu magistrstov in specialistov podiplomskega študija, ki je prav tako urejen po abecednem vrstnem redu, najdemo tudi podatke o programu, datumu zagovora, svetovalcu in naslov naloge.

Seznam doktorjev znanosti je urejen po datumih promocije, navedeni pa so tudi mentorji, naslovi disertacij in področja iz katerih so bili doseženi doktorati.

Ob koncu Zbornika ob petdesetletnici Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani so objavljeni

reklamni oglasi sponzorjev in seznam donatorjev.

Obletnico ustanovitve je Ekonomska fakulteta obeležila tudi z organizacijo velike mednarodne znanstvene konference, ki je obravnavala splošne probleme prehoda, ki se pojavljajo v državah, ki so v t. i. procesu prehoda. Glavni referat z naslovom Evropsko gospodarstvo na prelomu stoletja je prispeval Richard Portes. Povzetek glavnega referata in povzetki 128 referatov z konference, ki je potekala od 18. - 19. septembra 1996 na Ekonomski fakulteti, so zbrani v Zbirki povzetkov člankov ob 50. letnici Ekonomske Fakultete. Zbirka člankov obsega 642 strani, povzetki člankov pa so vsebinsko razdeljeni po temah, ki jih obravnavajo: makroekonomski problemi prehoda, industrijska politika v prehodu, prilagajanje človeških virov zahtevam tržnega gospodarstva, liberalizacija nacionalnega gospodarstva in internacionalizacija podjetij, strateški razvoj in management v podjetjih v prehodu, informacijski sistemi podjetij. Povzetki člankov so objavljeni v slovenskem in angleškem jeziku.

Tatjana Dekleva

Marko Waltritsch: Protagonisti sovodenjske stvarnosti. 1945 - 1995, polstoletna kronika kulturnega društva. Kulturno društvo Sovodnje 1995, 143 strani

Goriškemu novinarju in publicistu Marku Waltritschu se je ob obširnem delu za knjigo o štandreškem društvu Oton Župančič nabralo tudi veliko gradiva za sorodno društvo v Sovodnjah, ki je slavilo leta 1995 enak jubilej. Seveda se bralcu takoj zastavi vprašanje, ali gre v bistvu za enaki besedili z različnimi podatki ali dve dejansko različni knjigi. Primerjava obeh monografij pokaže nemajhno razliko tako v pristopu kot osebnem odnosu. Knjiga o Sovodnjah je izrazito bolj strokovnjaška, pisana bolj z distance. Vidi se, da pisec ni tako povezan s tem krajem kot s Štandrežem. Nenazadnje se je avtor lahko vsaj bežno naslonil tudi na 1985. leta izišli Sovodenjski zbornik, v katerem je več pozornosti posvečene gospodarskim vprašanjem, za katera je avtor tudi eden najboljših poznavalcev na Goriškem. Podobno kot pri opisovanju dogajanja v Štandrežu, se je tudi v tem primeru moral nasloniti predvsem na časopisne vire. Pregledal je okoli 15.000 številk dnevnikov in okoli 750 tednikov. Pravih arhivskih virov je bilo zelo malo.

Sovodnje nimajo tako stare kulturne tradicije

kot Štandrež oziroma je ta povezana s tamkajšnjo šolo. V začetku stoletja sta bili pomembni posojilnica in konsumno društvo. Med I. svetovno vojno je bil kraj zelo prizadet, kasneje pa je svoje storil še fašizem in Sovodenjčani so morali po II. svetovni vojni začeti iz nič. Problem je bila že materinščina, ki jo je večina obvladala le iz domače hiše, ne pa iz šole. To je prihajalo do izaza posebno pri pismenem izražanju.

Za Goričane in Primorce v današnji rabi tega pojma nasploh, je značilen velik organizacijski dar. Tako sta bila ravno dva Sovodenjca med pobudniki ustanovitve slovenskega pevskega zbora leta 1943 v Alžiru iz katerega je nastal znameniti zbor Prekomorcev Srečko Kosovel. Ob koncu II. svetovne vojne je tudi doma najpoprej zaživel glasbeno življenje, ki je dajalo ton tamkajšnjemu kulturnemu življenju. Potreba po njem je bila tolikšna, da so ustanovili celo glasbeno šolo. Pobudnik zanj je bil nek preprost domačin, pek po poklicu, na katerem je slonel velik del tamkajšnje kulture. Ni čudno, da je zaslovel daleč naokoli tamkajšnji moški nonet, po njegovem zamrtju pa dekliški zbor.

Sovodenjci so bili zelo ponosni na svojo narodno nošo. Bili so tudi edini kraj na Goriškem, ki je imel svojo folklorno skupino. Poleg domačih nastopov je razveseljevala ljudi tudi drugod na Goriškem, bila je hkrati zelo primerna skupina za različne širše turistične prireditve. S poudarjanjem svoje noše in narodnih običajev opozarjala italijansko javnost na slovensko navzočnost ob vzhodnih mejah Italije. Šele kot tretjo obliko kulturne dejavnosti bi lahko navedli gledališko, ki je bila na primer v Štandrežu na prvem mestu. Zelo so sloveli tukajšnji fotografi. Širše odmevnih je bilo tudi nekaj slikarskih razstav. Ko bralec prebira Waltritschevo knjigo o sovodenjskem kulturnem društvu lahko dojame, kaj pomeni enotnost kulturnega prostora v praksi. Med tamkajšnjimi ljudmi ni bilo pojavljanje našega kolega Branka Marušiča in nekaterih drugih znastvenih in javnih delavcev iz jugoslovanskega dela Slovenije nikaka redkost. Še Josipu Vidmarju ni bilo izpod časti priti na tamkajšnjo kulturno prireditev. Znali pa so izkoristiti tudi domače talente.

Primorce poleg organizacijskega talenta odlikuje svojevrsna trma. To so Sovodenjčani dokazali prevsem ob gradnji kulturnega doma. Dosegli pa so za italijanske in evropske razmere skoraj neverjetno, za naše pa nemogoče. Dosegli so, da je bila avtocesta zgrajena pod nogometnim igriščem in slovenski svet je ostal v veliki meri neokrnjen. Če upoštevamo, kaj je Slovencem na Primorskem prinesla industrijska cona v Dolini pri Trstu, sinhrotron pri Bazovici, avtoceste in mejni prehodi, da se ne spominjamo naselij za istrske begunce -

veliko tega je bilo storjenega načrtno za slabitev slovenskega življa, potem se je potrebno temu nemajhnemu uspehu resnično čuditi.

Stane Granda

Marko Waltritsch: 50 let kulturne prisotnosti v Štandrežu. Kulturno društvo Oton Župančič 1945 - 1995. Štandrež 1995, 169 strani

V kulturnem življenju Slovencev zavzemajo posebno mesto tisti, ki jih državne meje ločujejo od matice. Njihova kulturna dejavnost, ki je v funkciji narodne samoobrambe, ni vselej vrhunska, je pa veliko bolj živahna, kot bi mogli in smeli pričakovati. Ni vpeta v neke šablone, ne trpi zaradi lastnega poslanstva, saj ni sama sebi namen, namenjena je ljudem in je v pravem pomenu besede ljudska. Ljudje jo razumejo kot svojo in vsak kulturni dogodek se spremeni v ljudski praznik.

Marljivi goriški publicist Marko Waltritsch, ki po svojem znanju in delavnosti presega marsikatero poklicnega zgodovinarja, predstavlja kulturno društvo v Štandrežu v 50 letih njegovega delovanja. Knjiga je napisana predvsem na podlagi časopisnih virov in ima na prvi pogled obliko nekakšne kronike tamkajšnjega kulturnega življenja. Nezahtevno, bi na prvi pogled rekli "znastveniki", silno koristno in dragoceno delo, rečejo tisti, ki jim slovenstvo in stroka kaj pomenita. Pred seboj imamo namreč zelo natančen popis kulturnega delovanja vasi, ki je danes že goriško predmestje. Bolj kot interakcije vas - mesto pa nas pri podrobnejšem branju prevzamejo druga dejstva. Društvo Oton Župančič je bilo namreč ustanovljeno po II. svetovni vojni. Čeprav je nazivalo kontinuiteto s čitalnico iz leta 1869, je tipičen produkt povojnih razmer. Svoje narodnoobrambno delovanje je povežalo z levo politično opcijo. Kljub temu pa je neprimerljivo z društvu, ki so nastala skoraj v enakih razmerah v jugoslovanskem delu Slovenije. Tam je bila politična usmeritev dejansko povezana s političnim prepričanjem dela krajanov, pri nas z uradno oblastjo. Tam se je neprestano prilagajalo potrebam prebivalstva in so organizirali vse od Miklavževanja in Miklove Zale preko šaha in kotalkanja do poizkušnje salam, pri nas je bilo vse bolj "umetniško". Tam so obstali kljub prepirom in to ne ravno milim s slovensko desnico in informbirojevci, pri

nas jih je pobrala prva denarna stiska. Tam so kulturni dom gradili sami, pri nas jih je država in sedaj v njih kraljujejo kmetijske zadruge. Še in še bi lahko primerjali, vendar to ni osnovni namen knjižnega poročila.

Posebno pozornost zaslužijo tudi društvena prizadevanja za ohranitev slovenske in slovanske identitete. Na eni strani opazujemo pogoste stike s Korošci, zelo jih privlači svet Miklove Zale, na drugi pa kar nekoliko nenavadno, za nas, ne za njih, oziranje po Jugoslaviji in celo Rusiji. Življenje ob meji med romanskim in slovanskim svetom zelo vpliva na značaj tamkajšnjih ljudi. Na eni strani jih silno bogati, na drugi pa postajajo nekoliko arhaični in v pogledu slovanske vzajemnosti preveč nekritični.

Knjiga Marka Waltritscha je pomembno zgodovinsko delo za krajane, mnogi se lahko prepoznajo na številnih fotografijah, je velika vzpodbuda za vztrajanje. Prebivalce Štandreža lahko občudujemo, funkcionarje društva Oton Župancič v iznajdljivosti posnemamo. Za zgodovinarje delo ni le pomembna in podatkovno bogata mikroštudija s slovenskega etničnega obrobja, ampak predvsem izvrsten vir za raziskovanje slovenske povojne vaške kulture.

Stane Granda

Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje XXIX, Ljubljana, št. 5, 1996, 342 strani

13. decembra 1996 je Slovenski šolski muzej predstavil novo številko Šolske kronike. Njen obseg je vse večji, kar dokazuje, da zanimanje za raziskovanje šolske zgodovine narašča. Kljub zamenjavi glavnega urednika, mag. Branka Suštarja je nasledila Mateja Ribarič, je zasnova revije ostala v glavnem nespremenjena. Odprli so le posebno rubriko, v kateri objavljajo spomine na šolo. V prejšnjih številkah smo jih lahko prebirali v rubriki Prispevki in šolski zapisi.

Za uvodno temo so izbrali *odnos med muzeji in šolami*. Njihovo povezovanje je vedno večje in vedno bolj pestro. K intenzivnejšemu sodelovanju in k dvigu ravni obojestranskega dela pa so, kot lahko sklepamo iz uvodnih besed urednice, pripomogla tudi srečanja kustosov pedagogov, povezanih v Pedagoški sekciji slovenskih muzejev in galerij. Sekcija je v treh letih delovanja izvedla več projektov, izdala je plakat s ponudbami peda-

goških dejavnosti v slovenskih muzejih in galerijah, zbira podatke o literaturi s področja muzejske pedagogike ter skrbi za dodatno izobraževanje njenih članov. Da bi se поблиže seznanili z različnimi metodami dela tako pedagogov, ki delajo v muzejih, kot tistih, ki so zaposleni na šolah in celo v vrtcih, so bili k pisanju prispevkov v tej številki zbornika povabljeni predstavniki obojih. Odziv je bil razveseljujoč, saj nam revija ponuja kar osem prispevkov na to temo. Seveda se je vsak avtor lotil problema po svoje, spoznanja, ki so jih zapisali pa bodo gotovo dobra vzpodbuda za nadaljnje delo šol in muzejev ali pa za vzpostavitev novih podobnih povezav.

Barbara Hunduš poudarja, da mora biti muzej prostor, kjer se mladi obiskovalci prijetno počutijo. Le sproščeni otroci lahko razvijajo svojo ustvarjalnost. Za pravo vzdušje pa moreta poskrbeti kustos s primerno izbiro tem in oblik dela ter učitelj s pripravo in motiviranjem učenca pred prihodom v muzej.

Irena Škufca predstavlja svoje bogate triletnje izkušnje, ki jih je pridobila, ko je v muzeju v Kočevju kot kustosinja pedagoginja orala ledino. Danes imajo tam razvite različne oblike dela z obiskovalci. Za učence so vodstva po razstavah prilagodili njihovi starosti. Prizadevajo si predvsem za aktivno sodelovanje mladih ob obisku muzeja, saj si ti na tak način pridobijo največ znanja. Da pa bi zaželeni cilj dosegli, je treba otroke na obisk muzeja pripraviti. Avtorica nam sistematično naniža koristne nasvete, kaj opraviti pri pouku pred prihodom na razstavo ter nas opozori na najrazličnejše možne dejavnike, ki jih morata upoštevati učitelj, pa tudi kustos pedagog, če želita, da bo njuno delo uspešno. Druga oblika, ki so jo uvedli v kočevskem muzeju in ki jo opisuje in priporoča avtorica članka, so priprave in organiziranje naravoslovnih in družboslovnih dnevov. Veliko pozornosti posvečajo tudi organiziranju in izvedbi učnih ur za šolarje na različnih stopnjah, začeli pa so pripravljati tudi delavnice za predšolske otroke. Pri slednjih je poudarjeno tudi sodelovanje staršev. Da bi stroški vstopnine ne odvrčali otrok od te ustanove, so za obiskovalce uvedli celoletne muzejske abonmaje. Najpomembneje je, da pri pripravah kakršnekoli oblike dela ne zanemarimo najtesnejšega sodelovanja, ki ga morata šola in muzej vzpostaviti ter gojiti.

Marija Lesjak razpravlja o tem, kako otrokom nazorneje in bolj kvalitetno predstaviti preteklost. Muzej je prostor, kjer je tako spoznavanje možno. Predstavi nam primer projekta spoznavanja antične Ljubljane za prvi razred osnovne šole. V sodelovanju z muzejem je potekal tak projekt tri tedne. Sledi predstavitev razstav, ki jih na tujem in doma posebej pripravljajo za otroke ter izpostavi

otroške delavnice, ki jih prireja Slovenski šolski muzej. Po mnenju avtorice ni pomembno, da je prireditev v muzeju v neposredni zvezi z muzejsko dejavnostjo. Pomembno je, da je izkušnja, ki jo dobi otrok ob obisku pozitivna, saj ga bo le taka tja še privabila.

Marjana Čokl nam približa različne aktivnosti Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru, ki so jih razvili kustosi pedagogi s sodelovanjem pedagoških delavcev raznih vzgojnoizobraževalnih ustanov. Predstavi nam izkušnje z mladimi obiskovalci ob obiskih številnih razstav, ki so jih pripravili, predvsem so bile zanimive take, ki so aktivno vključevale obiskovalce. Velik izziv zanje je bila npr. možnost preizkušanja taborniških veščin ob razstavi Skavti in gozdovniki na Slovenskem itd. Kot novost, ki so jo vpeljali na razstavah, nam avtorica predstavi tudi pripravo učnih ur za srednješolce. Muzej je tudi primeren prostor za preživetje kulturnega dneva, zato tam pripravijo pester programe za najrazličnejše zahtevnostne stopnje in različne predmete tako na mariborskih osnovnih šolah kot tudi za šole na širšem območju severvzhodne Slovenije. Muzejski delavci sodelujejo pri organizaciji ali samostojno organizirajo zgodovinske in muzejske delavnice, kjer mladi raziskujejo različne teme in predstavijo raziskovalne naloge. Pedagoško delo je močno zaznavno tudi ob vključevanju v programe obveznih vsebin na srednjih šolah in ob sodelovanju z mentorji in učenci zgodovinskih krožkov. Šole večkrat izkoristijo muzejske razstave kot iztočnico za pripravo projektnih tednov, tako npr. še sami na šoli pripravijo podobno razstavo, ali kako drugače oblikujejo zastavljeno temo. Muzejski strokovni delavci so v organizaciji Zgodovinskega društva in Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru pripravili štiri kvize za osnovnošolce in srednješolce. Že vrsto let sodelujejo kot ocenjevalci raziskovalnih nalog iz zgodovine pri srečanjih Mladi raziskovalci za napredek Maribora. Ob vseh teh dejavnostih je pomembno, da muzejski delavci z delovanjem tudi zunaj muzeja skrbijo za popularizacijo zgodovine in prepoznavnosti lastne ustanove.

Jožica Čampa in Nevenka Granda poskušata najti najprimernejše oblike in metode dela pri sodelovanju med šolami in institucijami, kot so muzeji, galerije, knjižnice, da bi dosegli boljšo kvaliteto znanja otrok o preteklosti na vseh stopnjah šolskega in predšolskega izobraževanja. Obiski muzejev so nepogrešljivi pri obravnavi preteklosti, vendar pri njih avtorici pogrešata možnost, da bi otroci predmete in materiale lahko tudi otipali. Živ stik si otroci bolj zapomnijo kot golo opazovanje skozi razstavne vitrine. Primerno bi bilo, da bi muzeji organizirali različne dejavnosti, kjer bi se

otroci npr. srečali s staro tehnologijo izdelave predmetov in jo sami tudi preizkusili. Ta način dela sta preizkušali ob sodelovanju kustosinje Dolenjskega muzeja Ivane Tanko. Otroke tretjega razreda so peljali v bližnji gozd in jim skozi igro, v kateri so uporabljali materiale in način dela iz neolitika, prikazali življenje takratnega človeka. Igra je bila nato tudi odlična podlaga in spodbuda za ogled muzejske arheološke zbirke. Na podoben način se lotevajo tudi drugih tem. Otroci, ki imajo že zgodaj pozitivne izkušnje ob obisku muzeja, se tja vračajo tudi, ko odrastejo, njihov odnos do kulturne dediščine je spoštljiv, pridobljena znanja pa trdnjša.

Ljerka Trampuž predstavlja muzejsko pedagoško delo v Prirodoslovnem muzeju. V zadnjih desetih letih so tudi pri njih spremenili način dela z mladimi obiskovalci. Vpeljali so muzejske učne ure z delovnimi listi za šolarje. Kot dopolnilo pa pripravljajo za profesorje razrednega pouka in predmetne stopnje tudi vodnik po stalnih zbirkah. Seveda morajo šole zato, da bi izkoristile to novo ponudbo vsaj trikrat v osmih šolskih letih pripeljati učence v Prirodoslovni muzej in seveda temu ustrezno organizirati naravoslovne dneve na šolah.

Natančnejši opis takega dneva v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani sta pripravili učiteljici Irena Godnič in Breda Šumi.

Kako je potekal obisk otrok iz vrtca Andersen v Ljubljani v Slovenskem šolskem muzeju pa izvemo iz prispevka njihove vzgojiteljice Metode Košir.

V drugem sklopu, namenjenem *člankom in razpravam* Edvard Protner objavlja razpravo z naslovom Herbartov univerzitetni pedagoški seminar. Herbart je bil pedagog, ki je v začetku 19. stoletja na univerzi v Königsbergu ustanovil Pedagoški seminar, poskusno šolo, ki naj bi postala center za izobraževanje bodočih učiteljev. Na ta način je poskušal vplivati na spremembo javnega šolskega sistema in vzgoje.

Mojca Peček piše o strokovni avtoriteti osnovnošolskega učitelja v drugi polovici 19. stoletja. Ugotavlja, da so bile njegove možnosti odločanja o učnih metodah in podrobnih učnih načrtih na učiteljskih konferencah zelo omejene, le navidezne. Pravica razpravljati mu je bila omogočena bolj zato, da so ga prepričali o pravilnosti ukrepov, ki so jih sprejeli že drugje. Učiteljevo delo je bilo sprva zelo podrobno zakonsko določeno, s šolskim zakonom leta 1869 pa mu niso več predpisovali podrobnega učnega načrta in ne metode dela, vendar so ga skozi šolske svete in učiteljske konference vključevali v sistem in oblikovali njegove ideje. Učinkovitost oblasti je bila tako zanesljivo večja. Dogajanja v drugi polovici 19. stoletja kažejo, da je bilo zavedanje učiteljev, da so stro-

kovnjaki na svojem področju in da lahko sprejemajo samostojne odločitve ter vplivajo na šolsko politiko, vse večje. Upoštevanje učiteljeve strokovne avtoritete ni bilo odvisno le od zavedanja učiteljev o njenem obstoju, temveč predvsem od zavedanja in borbe za njeno uveljavitev.

Ob stoletnici rojstva dr. Franja Žgeča, slovenskega pedagoškega klasika in socialnega kritika družbenih razmer v obdobju med obema svetovnjima vojnama, se ga je s poročilom o njegovem življenju in z objavo nekaterih njegovih zanimivih obrobnihih zapisov iz dnevnika učnih priprav na šoli v Dornavi, spomnil Mladen Tancer. V obrobnihih zapisih, avtor jih poimenuje pedagoške iveri in reminiscence, je Žgeč zapisal marsikatero pedagoško misel, ki je še danes aktualna in nam je lahko v pomoč pri prizadevanjih za oblikovanje čimbolj humanih odnosov na šolah.

O Andreju Karlinu, nekdanjemu tržaško-koprskemu škofu in njegovi življenjski poti ter predvsem o njegovi vlogi, ki jo je odigral kot predstavnik cerkve v Mestnem šolskem svetu v Ljubljani, nam spregovori Branko C. Šuštar.

Saša Serše podaja pregled obrtnonadaljevalnega šolstva med obema vojnama za tisti del slovenskega ozemlja, ki je po letu 1918 pripadel kraljevini Srbom, Hrvatov in Slovencev. V članku se seznanimo z zakonodajo, ki je urejala ta tip šol, izvemo kje so različni tipi šol delovali, kakšne učne načrte so imele, kdo jih je vzdrževal in kakšen kader je na njih poučeval.

Prispevek Tatjane Hojan opisuje delovanje odbora voditeljev kmečko- in gospodarskonadaljevalnih šol med leti 1930 in 1940. Skrb za te šole je bila v rokah kmetijskega oddelka banskih uprav. Šole so tvorile delovno občestvo, katere izvršilni organ je bil odbor vodij teh šol. Odbor voditeljev je zbiral učne snovi iz vseh panog, ki so jih učili na teh šolah, pripravljali učne pripomočke in učila, se ukvarjal z metodiko pouka, svetoval predvsem novim učiteljem ipd.

Ivan Križnar nadaljuje prispevek, katerega prvi del smo lahko prebrali v četrti številki Šolske kronike. Predstavlja nam nemško šolstvo na Gorenjskem od 1941 do 1945. Tokrat izvemo več o nemških jezikovnih tečajih za odrasle, o opuščanju številnih šol v šolskem letu 1943/44, o izkušnjah dveh nemških učiteljic ki so razvidne iz njunih poročil in končno o poglobljanju krize in koncu okupatorjevih šol.

Ivanka Zajc Cizelj v članku z naslovom "Zdravi, veseli - čvrsto na delo!" piše o učencih osnovne šole v Vojniku prva leta po drugi svetovni vojni. Podrobno obdela naslednje teme: šolski okoliš, šolski obisk, učni uspeh ter vedenje in čistočo. Za nazornost poskrbi s številnimi preglednimi tabelami.

Kako je potekalo življenje učencev strokovnih

šol v obdobju od 1945 do 1950 izvemo iz prispevka Mateje Jeraj.

V sklopu *Prispevki in gradivo* je Slavica Pavlič tudi tokrat predstavila šole, ki praznujejo pomembne jubileje. Stanislav Južnič piše o pouku hidrostatike in hidrodinamike v času Jurija Vege v času od 1754 do 1802. Tatjana Hojan osvetljuje razmere med učiteljsko organizacijo in tiskarno z dokumenti in zapisniki Zveze slovenskih učiteljskih društev in njene naslednice. Ljubljanski dekliški licej od njegovih začetkih konec prejšnjega stoletja pa do leta 1942, je s pomočjo dokumentov in spominov dijakinj obdelala Tanja Tomažič. Andrej Vovko piše o razvoju dveh majhnih podeželskih osnovnih šol od začetkov do leta 1945 in sicer v krajih Bevke in Blatna Brezovica blizu Vrhnike. O razvoju železniškega šolstva od začetkov pod Avstro-Ogrsko do danes piše Karol Rustja. Bojana Potisk analizira malo maturo kot obliko zaključnega izpita na stopnji osnovnega izobraževanja v Sloveniji od leta 1929 dalje. Kakšne so bile razmere na šolah v novomeškem delu Suhe krajine med leti 1945 in 1950 izvemo iz prispevka Ivanke Mestnik.

V rubriki *Spomini na šolo* piše France Adamič o slovenskih študentih v Beogradu med obema vojnama, Jože Volarič opisuje svojo življenjsko pot od vrtnega delavca do učitelja in andragoga. Prispevek učiteljice, slikarke in pisateljice Zlate Volarič naslovljen Utrinek iz davnine, nam na prijeten način opiše njene začetke službovanja, predvsem odnose z učenci v šolskem letu 1953/54. Janez Švajncar pa je razgrnil svoje spomine na začetke učiteljevanja na Šoli za oblačilno stroko v Mariboru. Kje in kako je začela poučevati Snežana Alič, ki je 1990 diplomirala na Filozofski fakulteti, nam odkrije v spominih "Služba da te kap ..." Božo Benedik se v prispevku spominja Ludvika Rutarja, kulturno prosvetnega delavca v Lescah. Avtorju se je prikradla napaka; piše namreč, da je Franc Škodnik ustanovil v Tolminu konvikt. Konvikt so v Tolminu ustanovile italijanske oblasti 30. maja leta 1919 in ga poimenovali po Francescu Scodniku, ki je bil rojen leta 1804 blizu Kanala ob Soči, uveljavil se je kot italijanski general. Romana Jazbec opisuje učiteljico Dragico Rauter in njeno delo v Šentjurju.

V sklopu *Iz muzejskega dela* si sledijo prispevki: Poročilo o delu Slovenskega šolskega muzeja, ki sta ga napisala Andrej Vovko in Mateja Ribarič, Razstavna in druga dejavnost v hrvaškem šolskem muzeju v sezoni 1995/96, ki jo je prispevala Elizabeta Serdar, Ivan Sedar je napisal nekrolog ob smrti Branka Plešeta, sledijo poročila o različnih razstavah ter prispevek Zvonka Perata ob postavitvi doprsnega kipa dr. Franca viteza Močnika v Slovenskem šolskem muzeju.

Med *poročili in ocenami* je našlo mesto več pripevkov o publikacijah, ki se nanašajo na šolstvo in izobraževanje.

Vlasta Tul

Ivan Zelko: Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki, uredil Vilko Novak, Murska Sobota, Pomurska založba 1996 (Monumenta Pannonica), 335 strani

Rodovitna dežela onkraj Mure je bila zaradi svoje geografske lege med Štajersko in Ogrsko, zaradi cerkvene pripadnosti györski in zagrebški škofiji ter nenazadnje zaradi sobivanja slovanskega in madžarskega življa vedno trd oreh za raziskovalce njene zgodovine in umetnosti. Eden prvih, ki se je lotil razreševanja zapletenih zgodovinskih niti v Prekmurju, je bil Ivan Zelko. Ko se je leta 1912 rodil v Črenšovcih, je bilo Prekmurje še pod Ogrsko. Šolal se je že v novi državi, v Soboti in Ljubljani, kjer je maturiral, nato pa se je vpisal na bogoslovje v Mariboru. Po diplomi leta 1936, ko je že opravljal duhovniški poklic, je nadaljeval študij na ljubljanski teološki fakulteti. Načrtovani doktorat iz zgodovine mu je sicer preprečila vojna, za nekaj let je bil celo premeščen na Madžarsko, vendar pa je s tem dobil priložnost, da izpopolni znanje madžarščine. Po številnih povojnih ovirah je disertacijo zagovarjal šele leta 1974. Umrli je leta 1986 v Špitaliču pri Slovenskih Konjicah, kjer je preživel vsa povojna leta, sprva kot župnijski upravitelj in nato kot župnik.

Večina njegovega znanstvenega dela je bila posvečena rodnemu Prekmurju in žički dolini - Špitaliču in bližnji kartuziji oziroma njenim ostankom. Od večjih del moramo vsekakor omeniti *Gospodarsko in družbeno strukturo turniške pražupnije po letu 1381*, ki je leta 1972 izšla v *Razpravah Slovenske akademije znanosti in umetnosti* ter prvi zvezek *Historične topografije Slovenije* iz leta 1982 z naslovom *Prekmurje do leta 1500*. Lansko leto pa je v zbirki *Monumenta Pannonica*, ki jo pri Pomurski založbi ureja Janez Balažic, izšel še izbor njegovih krajših del, naslovljen kar *Zgodovina Prekmurja*. Ponatisnjeni so članki iz *Časopisa za zgodovino in narodopisje*, *Bogoslovnega vestnika*, prekmurskih *Stopinj* in, na prvem mestu, iz *Kronike*. Urednik Vilko Novak jih je razvrstil v pet skupin: (1) *Naseljevanje, krajevna imena in prebivalstvo*, (2) *Cerkvena zgodovina*, (3) *Zgodovina prekmurskih župnij*, (4) *Zgodovina Lendave*, (5)

Turki v Prekmurju. Posameznih člankov na tem mestu sicer nima smisla ocenjevati, saj so bili nekateri objavljeni že pred več desetletji, kasnejše raziskave pa so tudi prinesle kakšne novosti. Poudariti pa moramo, da je Zelko s svojimi študijami o srednjeveški kolonizaciji in cerkveni zgodovini postavil temelje tako zgodovinskim kot tudi umetnostnozgodovinskim raziskavam Prekmurja in njegovih spomenikov. Zelkova dela veljajo poleg študij Marijana Zadnikarja (s katerim je kot špitalički župnik sodeloval tudi pri raziskavah v Žički kartuziji) za osnovno literaturo o vprašanih prekmurske romanike. Njegove zgodovine župnij pa so bile v oporo tudi pri novejših raziskavah gotske arhitekture in stenskih poslikav (gl. npr. članek J. Balažica v *Zborniku soboškega muzeja* 1/1990, ter katalog *Gotika v Sloveniji*, Narodna galerija 1995). Med članki o cerkveni zgodovini sta tudi dva o reformaciji na prekmurskih tleh, ki ju dopolnjujejo še opisi posameznih župnij iz tretjega dela (za literaturo o reformaciji gl. bibliografijo, ki jo je za *Zbornik soboškega muzeja* 4/1995 zbral Franc Kuzmič). Med poljudnejšimi besedili o župnijah, ki so večinoma ponatisnjeni iz *Stopinj*, moramo kot zanimivost gotovo omeniti v prekmurskem narečju napisan članek o Zelkovih rodnih Črenšovcih iz leta 1933, ki je bil sploh njegova prva objava.

Naslov knjige je morda izbran nekoliko nerodno, saj je prav pisanje in natis zgodovine Prekmurja tisto, kar še čaka zgodovinarje in založnike. Pričujoče "gradio" za zgodovino Prekmurja, kot bi bil ustrenejši naslov, pa so v resnici tisti temelji, na katerih bo morala stati vsaka bodoča resna razprava. In če za vsakogar, ki je imel kdaj koli opravka z zgodovino ali umetnostjo Prekmurja, Zelko ni neznano ime, ga bo s to knjigo Pomurska založba morda približala tudi drugim bralcem.

Matej Klemenčič

Stane Stražar: Župnija Dob skozi stoletja, Odbor pri Krajevni skupnosti Dob, 1996; 674 strani

Stane Stražar je najbolj znan tistim bralcem, ki večkrat posegajo po knjigah, ki obravnavajo zgodovino krajev bivše domžalske občine. Slovensko krajevno zgodovino je obogatil s kar nekaj obsežnimi knjigami, kot so na primer *Kronika Doba* (1970), *Svet pod Taborom: kronika lhana* (1974), *Moravska dolina: življenje pod Limbarsko goro* (1979), *Na pomoč: razvoj gasilstva v občini Dom-*

žale (1980), Črni graben: od Prevoj do Trojan (1985), Ob bregovih Bistrice: od Rodice do Duplice in Radomlje z okolico (1988), Mengeš in Trzin skozi čas (1993), Ljudje ob Rači: tri zgodbe (1995) in druge. Tako tudi knjiga Župnija Dob skozi stoletja obravnava krajevno zgodovino Doba ter drugih krajev in zaselkov dobske županije: Brezje, Brezovica, Češenik, Gorjuša, Kokošnje, Količevo, Krtina, Laze, Podrečje, Prevalje, Rača, Račni vrh, Studenec, Sv. Trojica, Škocjan, Turnše, Vir, Zalog pod Sv. Trojico in Želodnik.

Kot domačin (nekaj podatkov o avtorjevi dose-danji življenjski poti in delu je na ovitku knjige napisala Marta Keržan) zelo dobro pozna ne le preteklost svojega in okoliških krajev, ampak tudi in predvsem tiste posebnosti in podrobnosti, ki bi sicer "zunanjemu" raziskovalcu ob pregledovanju arhivskega in drugega gradiva, gotovo ostale skrite. Pri tem gre predvsem za ustne vire, ki prednjačijo pred pisnimi pri obravnavi zadnjih desetletij dobske župnije.

Struktura uporabljenih virov je v vsakem poglavju drugačna. Arhivsko gradivo prevladuje zlasti v poglavjih, ki obravnavajo srednjeveško zgodovino dobskega področja (večino jih je prevedel dr. Božo Otorepec), cerkveno zgodovino ter društveno in šolsko zgodovino. Poleg ustnih virov, ki sežejo kot ljudsko izročilo tudi nekaj stoletij globoko v preteklost, in arhivskega gradiva ter nekaterih objav virov pa je avtor pri pisanju knjige Župnija Dob skozi stoletja uporabljal še literaturo (predvsem iz strokovne zgodovinske periodike in lokalnih glasil ter zbornikov). Ne bo napak, če med viri omenimo še materialne vire, ki jih obravnava zlasti v poglavju o znamenjih krščanske kulture pa tudi drugod, kjer dobi delo že povsem etnografske oblike.

Stražarjeva knjiga je vsebinsko razdeljena na petnajst poglavij. Splošni pregled se začne s strnjenim opisom geološke preteklosti dobskega območja, ki je delo dr. Antona Ramovša. Dalje so v tem poglavju opisane nekatere posebnosti dobskega območja, od naravnih (vodovja, podnebje, rastlinstvo) do nekaterih posebnosti dobske govorice, ledinskih imen idr. Naslednji dve poglavji (Od prazgodovine do naselitve Slovencev in Od srednjega veka do kmetijske odveze) sta edini, ki zunanjemu izgledu knjige dajeta videz kronološke zasnove. Iz prazgodovine je posebej obdelano najdišče Babja jama, v kateri je bila odkrita prisotnost paleolitskega človeka. Poglavje, ki obravnava zgodovino do srede 19. stoletja, je nekoliko "surovo", saj avtor v njem večinoma le navaja prevode iz virov in jih prepušča bralcu brez komentarja ali povezav. To je razumljivo, saj so viri, ki se kakorkoli nanašajo na dobsko področje, njegove gradove, graščake, podložnike, turške vpade, proti-

turške tabore in drugo, prevečkrat skopi in (ali) pomanjkljivi.

Poglavje Iz ljudske zakladnice ima v tem obsežnem zgodovinskem prikazu najbolj etnografski videz. Beseda zakladnica najbolj ustreza številnim vražam, verovanjem, magičnim postopkom in urokom, običajem, pripovedkam ter ljudskim pesmim (te je predstavila dr. Zmaga Kumer), ki so zbrane v tem poglavju. V poglavju Cerkev, sakralna umetnost in arhitektura je predstavljena cerkvena zgodovina dobskega območja, sledi ji opis cerkva, oltarjev in drugega cerkvenega inventarja. Naslednje poglavje pa predstavlja Znamenja krščanske kulture: križe, znamenja in kapelice. Naslednja poglavja: Izobraževanje in razvoj šolstva, Društvena dejavnost, Znamenite osebnosti, Javna uprava in sodstvo, Razvoj komunalnih naprav in Razvoj gospodarstva obravnavajo posamezne segmente družbenega, družabnega, političnega in gospodarskega življenja Dobljanov od preteklosti do danes. Večji del poglavja Slovenci v vojnah pod avstrijskimi vladarji obravnava čas prve svetovne vojne in pričevanja o dogodkih doma in o tistih domačinih, ki so se borili v tej vojni. V poglavju Druga svetovna vojna in revolucija so v ospredju posamezni dogodki, ki so slovenski narod razklali v dve še danes nezdružljivi polovici. Za to poglavje je avtor doberšen del podatkov zbral v obliki ustnih virov. Zadnje poglavje (Kronika) v kronološkem redu od prvih omemb do danes našteva razne nesreče, požare, potrese, bolezni in umore, ki so nekoč in danes razburjali in žalostili župljane dobske župnije.

Župnija Dob skozi stoletja ni knjiga, ki bi nastala povsem na novo. To je druga in dopolnjena izdaja že omenjene knjige Kronika Doba, ki je izšla leta 1970. Ker sta knjigi izšli v bistveno drugačnih zgodovinskih in političnih okoliščinah, morda ne bo odveč, če v samo nekaj grobih potezah primerjamo kakšno posebnost iz vsebine Župnije Dob skozi stoletja s Kroniko Doba. V uvodu k drugi izdaji avtor o poglavju o drugi svetovni vojni sam pravi, da se to poglavje "precej razlikuje od tistega v Kroniki Doba" in nadaljuje, da je v drugi izdaji bolj verodostojno. V drugi izdaji na primer ni moč najti fotografij aktivistov NOV, spominske plošče Leopoldu Mišu, ustreljenem v Begunjah novembra 1941, pa tudi fotografije napisa "Po borbi zmaga(.) po zmagi socializem(.) v socializmu tovarne delavcem..." ne. Prav tako v Kroniki Doba iz razumljivih vzrokov niso popisani zločini nekaterih partizanskih likvidatorjev, ter nasilje pri mobilizaciji v partizansko vojsko, vendar pa kot pravi avtor sam "Na srečo na našem območju dlje ni taborila nobena partizanska skupina." Ne glede na dejstva o partizanski vojski, ki so bila v preteklem obdobju zamolčana, je z zgodovinopisnega vidika kritično le takšno obravnavanje tistih tematičnih časov, ki

obe podobi partizanske vojske, kot ju poznamo danes, sešteva, in ne izključuje. Zato lahko obžalujemo, da druga izdaja (Župnija Dob skozi stoletja) ni le dopolnjena, ampak so nekatera dejstva iz nje izbrisana.

Stražarjeva knjiga Župnija Dob skozi stoletja je izredno obsežen, celosten pregled dobskega območja. Kot je bilo že povedano, se avtor ne omejuje zgolj na zgodovinsko tematiko, ampak posega tudi na področja etnografije, umetnostne zgodovine, arheologije in geografije. Prav ustno izročilo o preteklih obdobjih je tisto, ki največ prispeva k temu, da lahko Stražarjevo knjigo vzamemo v roke z zanimanjem in se ob branju nekaterih poglavij zabavamo, ob drugih pa nas avtorjeva pripoved pretrese. Tudi pri opisovanju bolj oddaljene preteklosti je nenehoma prisotna njena današnja aktualnost. Ko Stražar piše na primer o cerkvah, gradovih in drugih objektih, ne pozabi omeniti današnjega stanja, v katerem ti objekti so, in kaj se z njimi dogaja. Tako naletimo tudi na zanimive podatke o vračanju posesti in nepremičnin v okviru denacionalizacije. Izredno obsežen fond barvnih in črnbelih fotografij bralcu ponuja tudi vizualno podobo tistega, kar je opisano v knjigi. Nekomu, ki teh krajev ne pozna najbolje, so nujen dodatek k besedilu. Ljudje pa, ki v teh krajih živijo in tako tudi aktivno nastopajo v posameznih poglavjih, lahko poiščejo svojo podobo na številnih fotografijah proslav, skupinskih fotografijah razredov, društev, klubov... Ker avtor precej osebno in čustveno dojema kraje o katerih piše, je knjiga več kot le zanimivo domoznansko branje, kot so vse dosedanje kronike, v katerih je obdelal vsa območja nekdanje domžalske občine, razen samih Domžal.

Blaž Vurnik

Ptujski zbornik VI/1 in 2, Zgodovinsko društvo Ptuj, 1996, 1114 strani

Po celem desetletju je izšel novi Ptujski zbornik (vmes je leta 93 izšel Ptujski arheološki zbornik) in to kar v dveh obsežnih zvezkih. V prvem zvezku so zbrani prispevki s področja arheologije in zgodovine, v drugem pa s področja umetnostne zgodovine in etnologije, skupaj 49 prispevkov različnih avtorjev. Samo po sebi se postavlja vprašanje ali ni tovrstna oblika zbornika (ta bi sicer moral po nekem dogovoru izhajati na vsakih pet let) že nekoliko presežena, če ne drugače pa vsaj v

tem, da noben avtor ne bo z novimi in pomembnimi spoznanji čakal na objavo deset let.

Ko se po desetih letih najde nekaj denarja, pa se izda monumentalno publikacijo (celo v dveh zvezkih) s katero se potem lahko hvalijo politiki, ki so dali denar, pa še ti pozabijo, da niso dali svojega. Zbornik je predrag, da bi se lahko normalno prodajal, tako ponavadi obleži v kakšni zaprašeni kleti do novega zbornika, nato pa se ga "na kile" razdeli. Nejasen uredniški koncept povzroči, ob tem da sproducira tako veliko uredništvo kot ga nima marsikateri redni časopis, tudi to, da se pišejo prispevki samo zaradi tega, da zbornik lahko izide. Zbornik torej ni zaradi prispevkov, ampak so prispevki zaradi zbornika, to pa se še kako pozna, saj nekateri avtorji pogrevajo stare že presežene teze (ki jih pravzaprav nikjer drugje ne bi mogli objaviti) in brskajo za samo njihove teorije potrjujočimi viri (enostranska interpretacija virov na žalost ni tuja tudi nekaterim uglednim strokovnjakom), spet drugi v na hitro napisanih člankih opisujejo nekaj česar na fotografijah, ki bi morale dodatno ilustrirati prispevek sploh ni itd. Škoda in prav zaradi tega se ta prispevek nadaljuje kot poročilo in ne kot ocena (čeprav seveda bralce opozarjamo, da je prispevkov, ki so na strokovno ustreznem nivoju bistveno več kot "tistih drugih" in je zato zbornik kljub slabostim vredno vzeti v roke).

Stroka mora imeti na voljo glasilo v katerem bo strokovne dosežke lahko sproti in relevantno objavljala, to glasilo pa mora izhajati vsaj enkrat letno in imeti mora jasen uredniški koncept in čim manj urednikov.

Prvi prispevek je napisal arheolog Brane Lamut, govori pa o zaščitnem arheološkem izkopavanju leta 1989 v Prešernovi ulici na Ptuj. Mira Strmčnik-Gulič obravnava srednjobronasto dobo naselbino v Rabelčji vasi na Ptuj. Peter Turk piše o vrbovolistnih suličnih osteh iz starejše kulture žarnih grobišč na prostoru južnega dela srednje Evrope in severne Italije. O novih raziskavah podloških gomil pod Ptujsko goro piše Marija Lubšina-Tušek. Stanko Pahič prikazuje uničujoče delovanje reke Drave na arheološka najdišča. Iva Mikl-Curk se je lotila zanimive teme o vlogi ženske v rimskem Ptuj. Prispevek Paole Korošec govori o figuralni oljenki najdeni med izkopavanji za stanovanjski blok B-V na Ptuj. Ivan Tušek piše o zaščitnem izkopavanju pri Koštomaju na Hajdini. Mojca Vomer-Gojkovič opisuje antično grobišče v Rabelčji vasi na Ptuj. Ivan Žizek predstavlja del gradiva z zahodne ptujске nekropole (Veronekova njiva). Josip Korošec je obdelal kamnit relief kvadrige iz lapidarija Pokrajinskega muzeja Ptuj. Timotej Knific in Marjana Tomanič-Jevremov sta se lotila arheološke interpretacije dveh grobov s Ptuja in Ljubljane, dotikata pa se zanimive problematike

velikega preseljevanja ljudstev. Petra Leben-Seljak je antropološko analizirala dva poznoantična skeleta iz Ljubljane in s Ptuja. Paola Korošec je prispevala še en članek, govori pa o "famoznem" grobu št. 355 z grajske nekropole v Ptuj. V svojem samostojnem prispevku opisuje Marjana Tomanič-Jevremov izsledke arheoloških sondiranj v cerkvi sv. Jurija na Ptuj.

Zgodovinski del zbornika se prične s prispevkom Jožeta Curka o Malem gradu na Ptuj. Othmar Pickl iz Gradca v svojem sestavku prikazuje mednarodno vlogo Ptuja kot enega pomembnejših trgovskih središč Evrope v 15. in 16. stoletje. Jože Koropec predstavlja rezultate popisov iz leta 1527 po ormoškem in na ptujskem. O Ptuj kot vojnoinformacijskem in vojnopoštnem križišču štajerskega Podravja v 16. stoletju piše Andrej Hozjan. Prispevek Nataše Kolar govori o železnici na Ptuj od 1860 do 1918. Članek Zdenke Ristič prikazuje začetek elektrifikacije mestnih ulic in zgradb ter delovanje Zadružne elektrarne. Marjan Vogrin povzema in dopolnjuje rokopisno knjigo "Chorimagistri Petovienses" Mateja Slekovca, ki je zbral vse znane vikarje ptujske cerkve. Prispevek Nade Jurkovič vsebuje arhivski popis gradiva, ki ga kot Ferkovo zapuščino hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu. Boris Krabonja in Maja Vičič-Krabonja sta analizirala odnos do Judov v časniku Štajerc v letih 1900 - 1914. Ljubica Šuligoj predstavlja dejavnost slovenskih društev, ki so v času med vojnami prispevala h krepitvi narodne zavesti. Irena Lačen-Benedičič predstavlja delovanje ptujskih zadrug od konca prejšnjega stoletja do 40. let 20. stoletja. Brane Oblak obravnava povelje zaplembe premoženja v ptujskem okraju. Prispevek Vlada Horvata govori o organiziranosti in dejavnosti frontovske organizacije v ptujskem okraju.

Drugi zvezek se začne s prispevkom Igorja Weigla o levu iz ptujskega lapidarija, ki je veljal za antičnega, avtor pa dokazuje njegov romanski izvor. Matej Klemenčič v svojem članku povezuje poznogotski prezbiterij cerkve sv. Ožbalta na Ptuj s prezbiterijema Marijinih cerkva v Jarenini in na Gorci nad Malečnikom kot delo neke štajerske delavnice. Jernej Kožar piše o parlerjanski stavbni plastiki in sicer o "hajdinski skupini". Prispevek Marije Mirkovič govori o ikonologiji refektorija dominikanskega samostana na Ptuj. O freskah (pripisane so Matthiasu Echterju) v refektoriju minoritskega samostana piše Andrej Kropelj. Karin Leitner predstavlja dve gotski tabelni sliki, ki ju je ptujskemu muzeju podaril Franc Ferk. Prispevek Jolande Rebecce Nussdorfer prinaša nove podatke o freskah v domavskem dvorcu. Miran Krivec piše o vrtni arhitekturi v Dornavi. Glasbeno življenje na Ptuj prikazuje v svojem prispevku Darja Koter. Stanka Gačnik je pripravila prerez petnajstletnega

obdobja likovne kolonije Poetovio-Ptuj. Opremo županove pisarne na ptujskem magistratu pa je predstavila Marjeta Ciglenečki. Eva Ilec piše o desetletnem delu restavratorske delavnice za tekstil v ptujskem muzeju. Metka Kavčič-Takač na kratko predstavlja stopnjo poškodovanosti antičnih nagrobnikov na Ptuj.

Etnološki del zbornika se prične s prispevkom Marije Makarovič o načinih rekonstrukcije noš na primeru Lancove vasi in Dolene. Vitomir Belaj obravnava ljudsko verovanje, po katerem so neolitske sekire najdene v zemlji, okameneli bliski. Jelka Skalicky in Peter Požauko pišeta o panonski cimprani hiši. Vili Vuk se v svojem prispevku ukvarja z dravskimi splavarji od Ptuja do Borla. Sašo Radovanovič prikazuje dva čarovniška procesa na prelomu 17. stoletja na posesti ptujskih dominikancev. Raziskava Franca Goloba in skupine učencev OŠ Mladika Ptuj predstavlja gostišča na Ptuj od konca 19. stoletja do 2. svetovne vojne. Martin Šteiner piše o filmski kulturi na Ptuj v 50. in 60. letih. Tjaša Mrgole-Jukič pa je obravnavala zgodovino tenisa in teniških klubov na Ptuj do leta 1948.

Martin Šteiner

Milena Vrenčur, Ivan Križnar: Grosupeljsko in Stiško okrožje OF 1941 - 1945. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1997, 394 strani

V Knjižnico OF uvrščena monografija o grosupeljskem in stiškem okrožju OF (nekaj časa sta bili okrožji združeni v grosupeljsko-stiško okrožje, proti koncu vojne pa sta bili sestavni del velikega novomeškega okrožja) je dobrodošla in koristna predvsem iz dveh vidikov. Prvič zaradi obstoječega stanja v zgodovinskega narodnoosvobodilnega boja, ko imamo ob številnih in obsežnih monografijah o partizanskih enotah izjemno malo monografij o osvobodilnem gibanju in vsem tistem, kar je to gibanje pospeševalo ali zaviralo na terenu; s pričujočo knjigo je ta vrzel vsaj nekoliko manjša. In drugič, knjiga obravnava specifično, zaradi bližine Ljubljane in pomembnih prometnih povezav zelo izpostavljeno območje, ki je v štiriletni zgodovini vojnega časa s stališča narodnoosvobodilnega gibanja beležilo velike vzpone in tudi velike poraze. Čeprav je generalni razvoj na tem območju šel po isti poti kot drugje v Ljubljanski pokrajini, ga od nje ločijo tudi številne posebnosti in značilnosti.

Monografija ne obravnava samo razvoja in delovanja terenskih organizacij ter ustanov narodno-osvobodilnega gibanja, kakor bi morda sodili po podnaslovu knjige, temveč odmerja precej prostora vsaj še dvema aspektoma: razvoju in bojem partizanskih enot na grosupeljsko-stiškem območju ter oblikovanju in vlogi domačega, na okupatorja vezanega protipartizanskega tabora - ali protikomunističnega, kakor se je sam legitimiral. S tem je podana na enem mestu precej zaokrožena podoba splošnih razmer na obravnavanem teritoriju. To je z vidika interesa širše javnosti gotovo prednost knjige, s stališča stroke pa delna pomanjkljivost, ker se je zaradi vključevanja že znanih vsebin osnovna tematika včasih obravnavala premalo natančno oziroma podrobno - ta ugotovitev velja za prvi del knjige, katerega avtorica je prof. Vrenčurjeva.

Delo temelji na uporabi primarnega arhivskega gradiva, literature in spominskih pričevanj, pri tem pa je opazna zelo skopa izkoriščenost arhivskega gradiva italijanskega okupatorja; to je škoda, saj bi z njim gotovo lahko bolje osvetlili marsikateri problem, ki je zaradi maloštevilnih partizanskih dokumentov iz obdobja italijanske okupacije ostal nedorečen.

Kjiga uvaja bralca v vojno tematiko z orisom pomembnosti geostrateškega položaja grosupeljsko-stiškega območja in predvojnih gospodarsko-socialnih razmer, ki jih je opazno označevala kmečka revščina. Iz politično-društvenega življenja so posebej obravnavana Društva kmečkih fantov in deklet ter sokolske organizacije kot pomembni opori v kasnejšem organiziranju Osvobodilne fronte. Že neposredno po okupaciji nastanejo prve oblike odporništva, ki se je inspiriralo v zaničevalnem odnosu prebivalcev do italijanskega okupatorja. Sredi leta 1941 steče ob odločujočih vzpodbudah iz Ljubljane organizirano postavljanje temeljev upora na političnem in vojaškem področju, upora, ki ima glede na nosilce tako narodnoosvobodilno kot revolucionarno vsebino. Ta prizadevanja se do jeseni 1941 materializirajo v oblikovanju grosupeljskega ter stiškega okrožja ter v ustanovitvi stiške in grosupeljske čete, OF pa postane množično in organizacijsko trdno povezano gibanje. Od zime 1941/42 dalje se na to območje navezuje II. Štajerski bataljon oz. II. grupa odredov, kamor se vključita tudi zgoraj imenovani četi. S to partizansko grupacijo so povezani boji in akcije, ki se uvrščajo v širši repertoar partizanskega bojevanja (spopad na Tisju decembra 1941, boji na Jančah maja 1942, okoli Muljave maja in junija istega leta). Osvobojeno ozemlje, nastalo spomladi 1942, obsega celotno stiško in del grosupeljskega okrožja. Na njem izvaja oblast nova, partizanska ali ljudska oblast, ki skupaj s partizanskimi eno-

tami tukajšnje prebivalce navdaja z navdušenjem, a priznati je treba, da tudi z zadržanostjo in nasprotovanjem.

Poletni in jesenski meseci 1942 tudi na to območje vnesejo usodno zarezo: italijanska ofenziva namreč med drugim občutno razbije terenske organizacije, številni aktivisti padejo, civilno prebivalstvo je ustraševano in njegova pripravljenost za sodelovanje v osvobodilnem gibanju se zmanjšuje, vodstveni kader se mora začasno celo umakniti drugam. Pogloblja se diferenciacija prej v glavnem enotno protiokupatorsko razpoloženega prebivalstva, ki dobi konkreten izraz v ustanavljanju vaških straž. Tu je potrebno posebej poudariti, da knjiga opozarja na raznovrstne vzroke (revolucionarno nasilje, nasilje okupatorja itd.), ki so ta proces povzročali in se ne zadovoljuje s poenostavitvami. Po nekajmesečni defenzivnosti v terenskem političnem delu nastopi s pomladjo 1943 obdobje postopnega obnavljanja organizacij, ki se zaključijo s kapitulacijo Italije in ponovnim nastankom osvobojenega ozemlja. Ta čas je grosupeljsko-stiško območje tudi prizorišče ali izhodišče nekaterih širših in odmevnih partizanskih akcij (napadi brigad na postojanke vaških straž januarja 1943, poskus preboja brigad preko Save na Štajersko junija 1943, napad na Žužemberk julija 1943).

Obdobje po kapitulaciji Italije zaznamuje uničenje vaških straž, splošna mobilizacija v partizansko vojsko, volitve odposlancev za zbor slovenskega naroda v Kočevju in urejanje vsakovrstnih zadev na osvobojenem ozemlju. To prekine nemška ofenziva jeseni 1943, ki je doživela enega od vrhov po svoji srditosti tudi na obravnavanem območju z boji na Ilovi gori.

Čas od nemške ofenzive pa do konca vojne ima za skupni imenovalec postopno poslabševanje pogojev političnega delovanja in posledično povezanega upadanja moči osvobodilnega gibanja. Ta proces se je odvijal vse do konca vojne in bil v obratnem sorazmerju z rastjo efektivne moči in vpliva Slovenskega domobranstva. Rezultat je bil postopno krčenje osvobojenega ozemlja od severa proti jugu, potiskanje političnih delavcev s posameznih območij in tik pred koncem vojne njihovo skoraj popolno izrinjenje s celotnega grosupeljsko-stiškega območja. Potem ko so partizanske enote v prvi polovici leta 1944 še uspešno izvajale vrsto učinkovitih akcij, je po dokončni utrditvi močnih domobranskih postojank tudi njih zajelo postopno pojemanje udarnosti in umikanja s tega območja. Domobranstvo je postajalo prevladujoče, na poti k absolutno prevladujoči sili pa je tudi brezkompromisno odstranjevalo svoje nasprotnike.

Na relativno obsežno območje, ki ga obravnava monografija, so seveda vezane številne človeške vloge in usode, ki jih do podrobnosti in celostno,

npr. v kvantificirani obliki, knjiga ne razgrinja, saj bi takšna raziskava terjala ogromno dodatnega, tudi terenskega dela. Tu mislimo na vprašanja kot so: koliko prebivalcev z obravnavanega območja se je vključilo v partizanske enote in Osvobodilno fronto in koliko v vaške straže in domobranstvo, koliko žrtev je terjala vojna, koliko ljudi je bilo odpeljanih v okupatorjeva taborišča itd. Knjiga razčlenjuje predvsem procese - glavne smeri razvoja, torej opisuje in razlaga plime in oseke osvobodilnega gibanja, opisuje pomembnejše dogodke, razkriva dileme tistega časa, skuša odgovarjati, zakaj so se ljudje odločali tako kot so se itd. Ob tem pa si prizadeva biti tudi konkretna, oziroma gornje elemente vsaj ilustrirati s konkretnimi dejstvi, dogodki in osebami, kar nenazadje potrjuje tudi obsežno kazalo osebnih imen na koncu knjige, ki vsebuje prek 1300 imen. Zaradi konkretizacije velja posebej izpostaviti natančno rekonstrukcijo odborov Osvobodilne fronte v začetnem obdobju, ko je organizatorjem Osvobodilne fronte različnih idejnih usmeritev v jeseni 1941 in njej sledeči zimi uspelo moralni naboj protiokupatorskega razpoloženja med ljudstvom zajeti v organizirano mrežo Osvobodilne fronte praktično na celotnem obrav-

navanem območju. Naslednji primer natančnejše razčlenitve neke tematike je npr. vprašanje domobranskega nasilja, še posebej v njegovi najbolj ekstremni obliki, to je v pobojih aktivistov Osvobodilne fronte in njenih simpatizerjev. Knjiga ponuja ugotovitev, da je potekalo domobransko obračunavanje z nasprotnikom z mnogo večjo silovitostjo kot poprej partizansko.

Ob sicer stvarnem zgodovinopisnem izhodišču je prepoznavna tudi sporočilnost knjige - med okupacijo namreč ni šlo samo za preživetje naroda, ni šlo samo za vojaške in politične spopade, šlo je tudi za preživetje ljudi. Te pa je navzkrižni ogenj okupatorjevega, partizanskega in domačega protipartizanskega orožja mnogokrat silil v neprosto voljno opredeljevanja. Avtorja se nista izogibala vsebinam, ki osvobodilnega gibanja ne promovirajo samo v njegovi pozitivni podobi, opozarjata na posamezne napačne odločitve, moč osvobodilnega gibanja postavljata v realne okvire v različnih razdobjih, na dogajanje pa skušata gledati širše, ne samo z ene strani.

Vida Deželak-Barič

UDK 904(497.4 Celje):67/68 745/749(497.4 Celje):904 Irena LAZAR, višja kustodinja, Pokrajinski muzej Celje, SI-3000 Celje, Muzejski trg 1 Obrti rimske Celeje Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 1-7 Članek obravnava obrti, ki so delovale v Celeji (Celje) v poznolatenskem in rimskem obdobju. Opisane so nekatere obrti, katerih obstoj so dokazala arheološka izkopavanja. Predstavljene so dejavnosti, povezane s predelavo kovin (kovanje novcev, izdelava fibul, bronastih kipcev), kamnoseštvo, lončarstvo in steklarska obrt.	UDK 656"04/14"(497.4) Miha KOSI, prof. zgodovine in dipl. geograf, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4 Potujoči srednji vek Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 8-26 Promet je bil že v visokem in poznem srednjem veku precej bolj živahen, kot si ponavadi predstavljamo. Avtor v razpravi na številnih primerih prikazuje pestrost tedanjega prometa na Slovenskem. Obravnava povezave, ki so izhajale iz zemljiških gospodstev, vojne pohode, predvsem najemniško vojskovanje, različne oblike komunikacije v okviru Cerkve in samostanskih redov, romanja, vprašanje informiranja v srednjeveški družbi. Navaja tudi potovanja tedanjih znamenitih osebnosti po slovenskih deželah. Pokaže se, da je imelo naše ozemlje že v srednjem veku velik tranzitni pomen, iz različnih vzrokov pa so tudi na večje razdalje potovali številni domači ljudje.
UDK 7.034(497.4 Celje)"13/14":929.7 Celjski 929.7 Celjski: 7.034(497.4 Celje)"13/14" Alenka VODONČNIK, prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, raziskovalna sodelavka, Pokrajinski muzej Celje, SI-3000 Celje, Muzejski trg 1 Humanizem in celjski grofi Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 27-32 Prispevek obravnava zadnjo pomembno srednjeveško dinastijo, ki se je iz stanu svobodnih gospodov, s središčem na gradu Žovnek, s spretno politiko pridobivanja posesti in z "ženilnimi pogodbami", povzpela v kneze Celjske in z navezo na cesarja Sigismunda Luksemburškega prodrla v kroge takratnega visokega evropskega plemstva. Ob tem, ko so pridobili status državnih knezov so postali po stanu enaki svojemu najhujšemu tekmeču - Habsburžanom. Na osnovi ohranjenega pisnega gradiva o Celjskih grofi in na osnovi tega, da imamo v Sloveniji zelo malo tipične renesančne umetnosti, saj prevladuje predvsem gotika, poskuša članek poseči v vprašanje, v kolikšni meri so Celjski grofje spremljali takraten evropski kulturni in umetniški razvoj, ali so zanesli humanizem in renesanso tudi v domač, slovenski prostor ter kakšni so bili vplivi humanizma in renesanse po umoru zadnjega Celjana, Ulrika II. Celjskega.	UDK 75.04:929 Slatkonja J. Edo ŠKULJ, dr., višji znanstveni sodelavec, Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Poljanska 4 Jurij Slatkonja na štirih upodobitvah Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 33-39 Jurija Slatkonja imamo na štirih upodobitvah: Maksimilijanov zmagoslavni spreved Hansa Burgkmaira, Votivna slika Marijine smrti Bernharda Strigla, nagrobnik v dunajski stolnici sv. Štefana in portret v zbirki novomeških proštov, ki jih sestavek skuša razčleniti.

UDC 656"04/14"(497.4) KOSI Miha, History Teacher and Bachelor of Geography, Milko Kos Historical Institute, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4 The Travelling Middle Ages Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 8-26 In the high and late Middle Ages, the traffic was much more lively as we usually think. In his article, the author presents numerous examples of diversity of mediaeval traffic. He deals with road connections based on feudal estates, military campaigns, particularly of mercenaries, different ways of communication within the Church and clerical orders, pilgrimages, and the problem of dissemination of information in mediaeval society. Journeys of some famous persons through former Slovene lands are presented. The author shows that already in the Middle Ages, Slovenia was a very transit land, and that a lot of our inhabitants set out on long journeys from various reasons.	UDC 904(497.4 Celje):67/68 745/749(497.4 Celje):904 LAZAR Irena, Senior Custodian, Regional Museum of Celje, SI-3000 Celje, Muzejski trg 1 The Crafts of the Roman Celeia Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 1-7 The article deals with different crafts in Celeia (Celje) in the late La Tène and Roman periods. The author describes some crafts that are proved by archaeological excavations. She presents activities connected to metal working (coinage, making of fibulae and bronze statues), stonecutting, pottery and glaziers' trade.
UDC 75.04:929 Slatkonja J. ŠKULJ Edo, Ph. D., Senior Scientific Collaborator, Theological Faculty, SI-1000 Ljubljana, Poljanska 4 Jurij Slatkonja on Four Pictures Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 33-39 There are four pictures of Jurij Slatkonja: Maximilian's victorious parade by Hans Burgkmair, votive picture of Mary's death by Bernhard Strigl, a tombstone in the Saint Stephen's Cathedral in Vienna, and a portrait in the collection of provosts of Novo Mesto. The article deals with all four pictures of Jurij Slatkonja.	UDC 7.034(497.4 Celje)"13/14":929.7 Celjski 929.7 Celjski: 7.034(497.4 Celje)"13/14" VODONČNIK Alenka, History and History of Art Teacher, Research Collaborator, Regional Museum of Celje, SI-3000 Celje, Muzejski trg 1 Humanism and the Counts of Celje Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 27-32 The article deals with the last important mediaeval dynasty, which raised from free lords of the Žovnek castle to Princes of Celje by wise policy of acquiring estates and "marriage contracts". With family connections to emperor Sigismund, the Princes of Celje penetrated into the circles of high European nobility of the time. After they acquired the status of state princes, they became alike to their strong competitors - the Hapsburgs. Based on the preserved documents about the Counts of Celje and on the fact that there are few typical Renaissance art treasures in Slovenia (most of it is Gothic art), the article tries to answer the question in what amount did the Counts of Celje follow the contemporary developments in art and culture, and if they transferred Humanism and Renaissance into their home environment. The article also discusses the influences of the Humanism and Renaissance after the murder of the last Count of Celje, Ulrik II.

UDK 929 Posch I. 78(091)"15/16 Metoda KOKOLE, asistent z magisterijem, Muzikološki inštitut ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4/II Issac Posch "Crembsensis" - nekaj novih podatkov o skladateljevi mladosti Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 40-44 Dokumenti o regensburški protestantski humanistični šoli <i>Gymnasium poeticum</i> vsebujejo tudi podatek, da je Isaac Posch na tej šoli opravil vseh šest razredov. Prišel je iz Kremsa v Avstriji, kjer se je očitno rodil leta 1591. V šolo je vstopil šestleten leta 1597 in jo zaključil petnajstleten leta 1606. Bil je tudi mestni štipendist in je stanoval v šolskem internatu. Številne nagrade, ki jih je prejel med šolanjem dokazujejo, da je bil že takrat zelo dober glasbenik.	UDK 75.04(497.4 Celje) 7.04(497.4 Celje):75.04 Tatjana BADOVINAC, višja kustodinja, Pokrajinski muzej Celje, SI-3000 Celje, Muzejski trg 1 Tri različne upodobitve Graške Marije Pomočnice v Celju Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 45-48 Prispevek opisuje tri različne upodobitve ikonografskega tipa Marije Pomagaj, imenovane tudi Graška Marija Pomočnica. Vse so nastale po originalni sliki Pietra de Pomisa, ki jo je slikar leta 1611 naslikal za graško Mariahilferkirsche. Kopije so dela različnih avtorjev, ki so bolj ali manj verno sledili originalu.
UDK 392.5(497.4 Celje)"1976":334.782 Rolanda FUGGER GERMADNIK, prof. zgodovine, Pokrajinski muzej Celje, SI-3000 Celje, Muzejski trg 1 Poroke urarskega mojstra Niggla iz Celja Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 49-51 Toga cehovska pravila so pravico do samostojnega opravljanja obrti omejevala na ozek krog izbrancev. Najbolj "popularen" način pridobitve takšne pravice je bila poroka z mojstrovo vdovo. Prispevek na podlagi ohranjenih poročnih pogodb analizira primer urarja Georga Niggla, ki mu je leta 1796 takšen podvig uspel v Celju.	UDK 355.71(497.4 Ptuj)"1850/1914":725.181 725.181(497.4 Ptuj)"1850/1914":355.67 Nataša KOLAR, prof. zgodovine, višja kustodinja, Pokrajinski muzej Ptuj, SI-2250 Ptuj, Muzejski trg 1 Vojska na Ptuju od 1850 do 1914 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 52-56 Prispevek predstavlja različne vojaške enote, ki so bile od leta 1850 do 1914 na Ptuju.

UDC 75.04(497.4 Celje) 7.04(497.4 Celje):75.04 BADOVINAC Tatjana, Senior Custodian, Regional Museum of Celje, SI-3000 Celje, Muzejski trg 1 Three Different Pictures of Our Blessed Lady of Graz in Celje Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 45-48 The article describes three different iconic pictures of the Virgin Mary, called Our Blessed Lady of Graz. All three pictures were painted after the original picture by Pietro de Pomis in 1611, who painted it for the Mariahilferkirche in Graz. The copies were painted by different artists who more or less followed the original.	UDC 929 Posch I. 78(091)"15/16 KOKOLE Metoda, M.A., Musicological Institute, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4/I Isaac Posch "Crembsensis" - Some New Information on Composer's Youth Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 40-44 According to the documents of Regensburg's Protestant Humanistic School <i>Gymnasium poeticum</i>, Isaac Posch did all six classes there. He was born in Krems, Austria in 1591. He started school in 1597 as a six years old boy and finished it in 1606, when he was fifteen. Posch received a grant from the town and lived in a boarding school. Numerous awards he received during his schooling prove that even in his youth he was a very good musician.
UDC 355.71(497.4 Ptuj)"1850/1914":725.181 725.181(497.4 Ptuj)"1850/1914":355.67 KOLAR Nataša, History Teacher, Senior Custodian, Regional Museum of Ptuj, SI-2250 Ptuj, Muzejski trg 1 The Army in Ptuj from 1850 to 1914 Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 52-56 The article deals with different military units that were stationed in Ptuj from 1850 to 1914.	UDC 392.5(497.4 Celje)"1976":334.782 FUGGER GERMADNIK Rolanda, History Teacher, Regional Museum of Celje, SI-3000 Celje, Muzejski trg 1 Marriages of the Clockmaker Master Niggel from Celje Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 49-51 Very rigid guild rules restricted the right to independent craft only to few individuals. The most "popular" way of acquiring such a right was marriage to a guild master's widow. Based on the preserved marriage contracts, the article analyses the example of a clockmaker Georg Niggel who succeeded in marrying a widow of a guild master in Celje in 1796.

UDK 374.73(497.4 Celje)"19/20" Ivanka ZAJC -CIZELJ, mag. arhivistka, Zgodovinski arhiv Celje, SI-3000 Celje, Trg celjskih knezov 10 Izobraževanje odraslih v okviru celjskih društev do leta 1918 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 57-70 Na osnovi časopisnih in arhivskih virov poda avtorica vpogled v izobraževalno delo nekaterih celjskih društev v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja.	UDK 061.22(497.4 Pivka)"1884/1946" Alenka ČUK, kustos, Notranjski muzej Postojna, SI-6230 Postojna, Ljubljanska 10 Narodno bralno društvo v Orehku Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 71-77 Objava "Zapisnika in kronike narodnega bralnega društva v Orehku", v kateri društveni tajniki opisujejo važnejše dogodke v življenju društva v letih 1884 - 1946, je prispevek za poznavanje dela tega in podobnih društev na Pivki, za katera se žal kronike niso ohranile. Orehovška kronika nam predstavi sestavo, način delovanja in probleme društva, pa tudi možnosti, ki so jih imeli člani društva na področju izobraževanja in zabave.
UDK 725.94(497.4 Celje)"1882/1919" Bojan CVELFAR, profesor zgodovine in sociologije, Zgodovinski arhiv v Celju, SI-3000 Celje, Trg celjskih knezov 10 Naj pokaže Celje svojo nemško kov! (Odkritje spomenika cesarju Jožefu II. leta 1882 v Celju) Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 78-82 Kult cesarja Jožefa II. se je hitro prijel tudi med celjskimi Nemci. Leta 1882 so mu z veliko slavnostjo odkrili spomenik na tedanjem Grajskem trgu. Tam je vse do propada habsburške monarhije ponosno stal kot simbol nemštva in je kot tak bil tudi večkrat oskrnjen. Nova oblast pa ga je že v prvih dneh leta 1919 prodala za staro železo.	UDK Windischgretz A. 323.2(436-89):1850/1900":929 Windischgraetz A. 323.2(436-89)"1850/1900":929 Marija WAKOUNIG, dr., doc., Institut für Ost- und Südosteuropaforsrungen, A-1010 Wien Politika ministrskega predsednika Alfreda Windisch-Graetza na podlagi stenografskih zapisnikov državnega zbora Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 83-87 Avtorica najprej predstavi rodbino Windisch-Graetz v drugi polovici 19. stoletja. Nato spregovori o koalicijski vladi, ki jo je vodil knez Alfred Windisch-Graetz. To je bila prehodna vlada, ki je naletela na vrsto težav, ki jim ni bila kos. Padla je ob vprašanju slovenskih paralelk na celjski gimnaziji.

UDC 061.22(497.4 Pivka)"1884/1946" ČUK Alenka, Custodian, Museum of Postojna in the Notranjska Region, SI-6230 Postojna, Ljubljanska 10 The National Reading Association in Orehek Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 71-77 The publication of "The Minutes and Chronicle of the National Reading Association in Orehek" is a contribution to knowledge about this and similar associations near Pivka, for which the chronicles were unfortunately not preserved. The chronicle gives reports of association's secretaries on important events from the life of the association in the period from 1884 to 1946. The chronicle of Orehek presents the structure, ways of operation and problems of the association, as well as the possibilities the association offered to its members in the field of education and entertainment.	UDC 374.73(497.4 Celje)"19/20" ZAJC-CIZELJ Ivanka, M.A., Archivist, Historical Archives of Celje, SI-3000 Celje, Trg celjskih knezov 10 The Education of the Adults Within Different Associations in Celje Until 1918 Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 57-70 Based on newspaper articles and archival materials, the author depicts the educational work of some associations in Celje in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century.
UDC Windischgretz A. 323.2(436-89)"1850/1900":929 Windischgretz A. 323.2(436-89)"1850/1900":929 WAKOUNIG Marija, Ph. D., Senior Lecturer, Institut für Ost- und Südosteuropaforschungen an Universität Wien, A-1010 Vienna Policy of Prime Minister Alfred Windisch-Graetz Based on the Minutes of the Parliament Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 83-87 At the beginning of the article, the author presents the Windisch-Graetz family in the second half of the 19th century. Then, she deals with the coalition government, led by prince Alfred Windisch-Graetz. His government was provisional, and had to deal with numerous difficulties which it could not surmount. It fell by the question of Slovene-speaking classes at the Celje Grammar School.	UDC 725.94(497.4 Celje)"1882/1919" CVELFAR Bojan, History and Sociology Teacher, Historical Archives of Celje, SI-3000 Celje, Trg celjskih knezov 10 Let Celje Show Its German Character! (The Unveiling of a Monument to Emperor Joseph II in Celje in 1882) Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 78-82 The cult of emperor Joseph II was very popular among the Germans in Celje. In 1882, they officially unveiled a monument to him and held a great celebration at the former Castle Square. The monument stood proudly there as a symbol of Germans until the fall of the Monarchy and, as such, it was desecrated several times. New authorities, however, sold it for old iron already in the first days of 1919.

UDK 373(436.5=863)"1860-1918" 342.538(436.5)"1860-1918":37 Auguštin MALLE, dr., vodja Slovenskega znanstvenega inštituta, A-9020 Celovec Dvojezične šole in pouk slovenščine ob koncu 19. stoletja na primeru Koroške s posebnim ozirom na razprave v koroškem deželnem zboru Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 88-101 Avtor predstavlja razmere na Koroškem, sestavo koroškega deželnega zbora ter odnos poslancev do slovenščine v osnovnih šolah.	UDK 373.5(497.4 Celje)"1893-1895" 342.51(436-89)"1893-1895" 323.14(436-89)"1893-1895" Janez CVIRN, dr., izredni prof., Filozofska fakulteta Ljubljana, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893 - 1895) Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 102-111 V letih 1893 - 1895 je bilo "celjsko gimnazijsko vprašanje" osrednje politično vprašanje v monarhiji. Bilo je povod za padec Windischgreetzove koalicijske vlade, hkrati pa je - po sprejemu postavke za ustanovitev nemško-slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Celju - imelo za nadaljnji politični razvoj v monarhiji velikanske posledice, ki so se že kmalu izrazile v skrajno radikalni politiki avstrijskega in še zlasti spodnještajerskega nemštva.
UDK 373.5(497.4 Celje)"1895-1914" 342.51(436-89)"1895-1914" 323.14(436-89)"1895-1914" Branko GOROPEVŠEK, prof. zgodovine in geografije, Osrednja knjižnica Celje, SI-3000 Celje, Muzejski trg 1a Celjsko gimnazijsko vprašanje 1895 - 1914 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 112-125 Z ustanovitvijo nižje gimnazije z nemško-slovenskimi vzporednicami v Celju leta 1895 celjsko gimnazijsko vprašanje še zdaleč ni bilo rešeno. Bitka okrog slovenskega učnega zavoda je potekala še vsa naslednja leta, vse do razpada Avstroogrske. Vendar lahko boj za slovensko gimnazijo v Celju razdelimo v dve obdobji: sprva je boj potekal izključno na relaciji nerešenih mednacionalnih odnosov v monarhiji (Nemci-Slovenci), kasneje pa se je temu pridružil tudi notranje-politični spopad med Slovenci samimi (razpad politike sloge), ki jim je bilo nerešeno gimnazijsko vprašanje zgolj pretveza za promoviranje lastne politike, samo gimnazijsko vprašanje pa bolj stranskega pomena. Tudi po letu 1906, ko so štajerski Slovenci skušali reševati celjsko gimnazijsko vprašanje pod okriljem Spodnještajerskega narodnega sveta, se stvar ni premaknila z mrtve točke.	UDK 392(497.4 Ljubljana)"20":178.1 351.761(497.4 Ljubljana)"20" Milan LIKIČ, profesor zgodovine, SI-1000 Ljubljana, Celovška 185 Pijanci, pijanke in druge ljubljanske slike v Hribarjevi dobi Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 126-138 V članku je prikazano življenje pod vplivom alkohola v Ljubljani z začetka stoletja, kjer ne manjka pretepov in podobnih izgrediv. Avtor se opira na ohranjena policijska poročila, ki jih hrani Zgodovinski arhiv v Ljubljani.

UDC 373.5(497.4 Celje)"1893-1895" 342.51(436-89)"1893-1895" 323.14(436-89)"1893-1895" CVIRN Janez, Ph. D., Senior Lecturer, History Department, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Grammar School Question in Celje (1893 - 1895) Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 102-111 In the years 1893 - 1895, the "Celje Grammar School question" was the most important political problem in the Monarchy. It facilitated the fall of the Windisch-Graetz's coalition government, and - after the law on establishment of German-Slovene classes in lower Grammar School in Celje was adopted - had great consequences on further political development in the Monarchy which soon manifested in extremely radical policy of Austrian and, in particular, Lower Styrian Germans.	UDC 373(436.5=863)"1860-1918" 342.538(436.5)"1860-1918":37 MALLE Avguštin, Ph. D., President of the Slovene Scientific Institute, A-9020 Klagenfurt Bilingual Schools and the Teaching of the Slovene Language in the Late 19th Century in Carinthia, with a Special Emphasis on Discussions in the Provincial Assembly of Carinthia Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 88-101 The author presents the conditions in Carinthia, how the Carinthian Provincial Assembly was composed, and the relation of the MPs' to the introduction of the Slovene language in primary schools.
UDC 392(497.4 Ljubljana)"20":178.1 351.761(497.4 Ljubljana)"20" LIKIČ Milan, History Teacher, SI-1000 Ljubljana, Celovška 185 Drunkards of Both Sexes and Other Images from Ljubljana in the Period of Mayor Hribar Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 126-138 The author describes the life under the influence of alcohol in Ljubljana at the beginning of the century when there were a lot of fights and similar riots. The article is based on police reports kept in the Historical Archives of Ljubljana.	UDC 373.5(497.4 Celje)"1895-1914" 342.51(436-89)"1895-1914" 323.14(436-89)"1895-1914" GOROPEVŠEK Branko, History and Geography Teacher, Central Library of Celje, SI-3000 Celje, Muzejski trg 1a Grammar School Question in Celje 1895 - 1914 Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 112-125 After the founding of the lower Grammar School with mixed German-Slovene classes in Celje in 1895, the Grammar School question in Celje was far from being resolved. The battle for the Slovene school went on until the fall of the Austro-Hungarian Monarchy. The battle for the Slovene Grammar School in Celje can be divided into two periods: at first, the battle went on only in the field of unsolved national relations between the Slovenes and the Germans in the Monarchy. Later, however, this was joined by inner-political struggle among the Slovenes (the collapse of policy of concord) who saw the unsolved Grammar School question only as a pretence for promotion of their own policy, and the problem itself was only of minor importance. Also after 1906, when the Styrian Slovenes tried to solve the Grammar School question in Celje under the patronage of the Lower Styrian National Council, the issue was not solved satisfactory.

UDK 78(497.4 Ljubljana)(061.23)"1908" Primož KURET, dr., muzikolog, SI-1000 Ljubljana, Zarnikova 16 Ustanovitev prve slovenske filharmonije 1908 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 139-142 Avtor predstavlja razmere, ki so vladale na glasbenem področju v Ljubljani v začetku 20. stoletja in vzroke, ki so pripeljali do ustanovitve slovenske filharmonije.	UDK 711.523(497.4 Celje)(091):725.27 725.27(497.4 Celje)(091) Iris ZAKOŠEK, prof., Muzej novejšje zgodovine Celje, SI-3000 Celje, Prešernova 17 Glavni trg v Celju kot osrednji tržni prostor Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 143-148 V članku je predstavljen Glavni trg v Celju kot osrednji prostor, kjer je delovala mestna tržnica vse od začetka 50. let. Podan je kratek zgodovinski pregled trga, poudarek je na delovanju tržnice (tržna uprava, sama ureditev tržnega prostora, tržne pristojbine, tržno nadzorstvo, prodaja blaga, tržni dan).
UDK 929 Gollitsch E: 94(497.4 Celje)"1945" 94(497.4 Celje)"1945":929 Gollitsch M. Aleksander ŽIŽEK, arhivist, Zgodovinski arhiv Celje, SI-3000 Celje, Trg celjskih knezov 10 Kronika konca strašne vojne 1945 (Dnevniški zapiski Marte Gollitsch) Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 1-2, 1997, str. 149-160 Članek je objava dnevniških zapiskov Marte Gollitsch, soproge upokojenega celjskega zdravnika dr. Eduarda Gollitscha (roj. 1873), ki so ga v prvih dneh po vojni aretirali in interenirali v teharskem taborišču. Pred vojaškim sodiščem je bil zaradi svojega članstva v Kulturbundu obsojen na zaporno kazen in zaplembo imetja, vendar je bil kasneje usmrčen. Marta Gollitsch je svoj dnevnik pisala od 10. maja do 2. avgusta 1945.	

UDC 711.523(497.4 Celje)(091):725.27 725.27(497.4 Celje)(091) ZAKOŠEK Iris, History and Geography Teacher, Museum of Modern History Celje, SI-3000 Celje, Prešernova 17 The Main Square in Celje As the Most Important Market Place Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 143-148 The article presents the Main Square in Celje as the most important place where the town's market operated until the early 1950s. The author gives a short historical development of the market and focuses on its operation (administration, the arrangement of market place, market fees, inspection of market, market day).	UDC 78(497.4 Ljubljana)(061.23)"1908" KURET Primož, Ph. D., Musicologist, SI-1000 Ljubljana, Zarnikova 16 Founding of the First Slovene Philharmonic Orchestra in 1908 Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 139-142 The author describes the circumstances in the field of music in Ljubljana in the early 20th century and the causes which led to the founding of the Slovene Philharmonic Orchestra.
	UDC 929 Gollitsch E: 94(497.4 Celje)"1945" 94(497.4 Celje)"1945":929 Gollitsch M. ŽIŽEK Aleksander, Archivist, Historical Archives of Celje, SI-3000 Celje, Trg celjskih knezov 10 The Chronicle of the End of the Terrible War of 1945 (A Diary of Marta Gollitsch) Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 1-2, 1997, p.p. 149-160 The article publishes parts of a diary of Marta Gollitsch, a wife of a retired doctor Dr Eduard Gollitsch (born 1873) from Celje who was arrested in the first days after the War and interned in the Teharje detention camp. He was court-martialled to prison sentence and confiscation of property for his membership in the Kulturbund, but was later executed. Marta Gollitsch wrote her diary from May 10 to August 2, 1945.

Irena Lazar

Miha Kosi

Alenka Vodončnik

Edo Škulj

Metoda Kokole

Tatjana Badovinac

Rolanda Fugger Germadnik

Nataša Kolar

Ivanka Zajc Cizelj

Alenka Čuk

Bojan Cvelfar

Marija Wakounig

Avguštin Malle

Janez Cvirn

Branko Goropevšek

Milan Likič

Primož Kuret

Iris Zakošek

Aleksander Žižek

KRONIKA